

T.C
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KADIN ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DARBE, CİNSİYET VE BELLEK: 12 EYLÜL
DARBESİNE İLİŞKİN KADINLAR ARASI
BELLEK AKTARIMI

Nilüfer BULUT

2501180510

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Serpil ÇAKIR

İSTANBUL-2022

ÖZET

DARBE, CİNSİYET VE BELLEK: 12 EYLÜL DARBESİNE İLİŞKİN KADINLAR ARASI BELLEK AKTARIMI

NİLÜFER BULUT

12 Eylül 1980 askeri darbesi Türkiye toplumunun siyasal hayatında büyük dönüşümler yaşatan bir toplumsal olaydır. Bu olay, toplumsal hayatı ve siyasal hayatı etkileyen bir dizi dönüşümü getirmekle birlikte yaşandığı süreçte de bir dizi hak ihlaliyle ağırlıklı olarak Türkiye'deki sosyalist hareketi etkileyen sonuçlar yaratmıştır. Pek çok toplumsal mesele gibi 12 Eylül darbesi de toplumun belleğinde bir yer edinmiştir.

Darbeden etkilenen kişiler arasında ağırlıklı olarak sosyalistler bulunmaktadır. Bununla birlikte darbeye dair yapılan pek çok belgesel ve araştırmada sosyalist erkeklere atıfta bulunulmuş, darbenin toplumsal etkileri farklı kuşaklardan erkekler arası bir siyasal toplumsal değişim olarak algılanmıştır. Kadınların 1980 darbesi öncesi mücadeleleri de görünmez kılındığından bu toplumsal travmadan etkilenme ve bu travmayla baş etme meselesinde ve yeni siyasal toplumun içinde de kadınlar bir toplumsal özne olarak görülmemişlerdir. Bu bağlamda kadınların ataerkil toplum yapısı içerisinde görünmezleştirilen mücadelelerini açığa çıkarmak ve kuşaklar arası bellek taşıyan toplumsal özneler olduklarını ortaya koymak önemlidir. Çünkü kadınlar siyaset içerisinde aktif siyaset yapıyor olsalar da olmasalar da toplumsal öznelerdir. Tez kapsamında görüşülen kadınlar da 12 Eylül 1980 darbesi öncesi sosyalist bakış açısıyla Türkiye'nin siyasal hayatında aktif yer alan kadınlar ve onların kızlarıdır. Böylelikle kadınların kuşaklar arası bellek yoluyla politik öznelikleri incelenecektir. Kadınların bellekleri ve politik özneliklerini ortaya koymak için sözlü tarih yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem ile görüşülen aynı aileden farklı kuşak kadınların darbeye dair bellekleri ve bu bellekten yola çıkarak günümüz politik öznelikleri bu tez çalışmasında yer bulmuştur.

Anahtar Kelimeler: toplumsal bellek, sosyalist kadın, kuşak, politik öznelik, sözlü tarih, aile

ABSTRACT
THE MILITARY COUP, GENDER, AND MEMORY: WOMEN'S
TRANSFERENCE OF THE MEMORY OF SEPTEMBER 12TH
COUP

NİLÜFER BULUT

The military coup of September 12, 1980 is a social event that massively transformed the political life of the society in Turkey. While this event brought about a series of transformations affecting the social and political life, it also had implications for the socialist movement in Turkey due to a series of human rights violations. Like many other social events, the September 12 coup has taken its place in the memory of the society.

Among the people affected by the coup are predominantly socialists. In many of the research focusing on the coup, including the documentaries on the period, socialist men are discussed; the social effects of the coup were perceived as affecting a political-social change between men from different generations. Since women's struggles before the 1980 coup were also rendered invisible, women were not seen as social-political subjects who have been affected by and had to cope with this social trauma and in the newly transformed political society. In this context, it is important to reveal women's struggles that are rendered invisible within the patriarchal social context and to reveal their social subjectivity as carriers of intergenerational collective memory. Because women are social subjects whether they are actively involved in politics or not. The women interviewed for this thesis are socialist women and their daughters who participated actively in the political life of Turkey before the coup. Thus, the political subjectivity of women will be examined by focusing on the transference of intergenerational memory. Oral history method was used to reveal women's memories and political subjectivities. In this thesis, the memories about the military coup and

political subjectivities about today's issues of women of different generations from the same family who were interviewed with this method found a place.

Keywords: collective memory, socialist woman, generation, political subjectivity, oral history, family

İÇİNDEKİLER

ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	vii
KISALTMALAR LİSTESİ	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL BELLEK

1.1. Bellek	3
1.2. Toplumsal Bellek	6
1.3. Toplumsal Bellek ve Tarih	9
1.4. Toplumsal Bellek ve Kadınlar	12
1.5. Toplumsal Bellek ve Darbe	15

İKİNCİ BÖLÜM

12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBESİ

2.1. Darbe Öncesi Türkiye Sosyalist Hareketi	19
2.2. Darbeye Giden Süreçte Sosyalist Kadınlar	28
2.3. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi	36
2.4. Darbe Sonrası Yeni Türkiye Toplumu	45
2.5. Darbe Sonrası Türkiye Toplumunda Kadınların Politik Özneliği	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KADINLARIN BELLEĞİ

3.1. Sosyalist Mücadeleye Katılım	56
3.1.1. Aile ve Çocukluk	56
3.1.2. Politik Mücadeleye Katılım	61
3.2. Kadınlar Politik Mücadelede Neler Yaptı?	68
3.3. Darbede Kadınlar Ne Yaşadı?	77
3.3.1 Kadınların Belleğinde Darbe Öncesi Süreç	77

3.3.2. Cezaevi Deneyimi.....	83
3.4. Cezaevinden Çıkış ve Darbe Sonrası Yaşam.....	89
3.5 Anneler ve Kızları.....	100
3.5.1. Kızların Çocukluğu.....	100
3.5.2. Anneler 12 Eylül İle İlgili Kızlarına Ne Anlattı/ Aktardı? ...	103
3.5.3. Kızların 12 Eylül Belleği.....	105
3.6. 12 Eylül Ne Yaptı?.....	111
3.7. Yeni Öznellikler, Eleştiriler, Bireysel Deneyimler.....	117
SONUÇ	141
GÖRÜŞÜLEN KADINLAR.....	148
KAYNAKÇA	149

ÖNSÖZ

12 Eylül darbesi Türkiye’de toplumu ve siyaseti etkileyen önemli dönüm noktalarından biridir. Anayasa değişikliği, ekonomik rejim değişikliği ile birlikte Türkiye siyasal yaşamında önemli izler bırakmıştır. Darbe öncesinde şekillenen talep eden toplum olma halini baltalamıştır. Kadınlar bu süreçte önemli mücadeleler vermişlerdir. Bu mücadele nesilden nesle aktarılan bellek ile başka mücadeleler için de örnek olmuştur. Tez çalışmamda bu mücadele ve kadınların politik öznelik aktarımları bellek ekseninde ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Toplumsal belleğin önemi açıklanarak 12 Eylül incelenmektedir. Bu belleğin özneleri olarak sosyalist mücadele veren kadınlar ve kızları ile görüşülmüştür. Amacım kadınların politik özneliğini toplumsal belleğe aktarabilmek oldu. Kadınların çeşitli deneyimlerinin ortaya konması benim için önemliydi.

Tez çalışmam boyunca desteğini esirgemeyen ve gerek emeği gerek zor zamanlarımda verdiği motivasyona ithafen danışmanım Prof. Dr. Serpil Çakır’a teşekkürlerimi sunarım. Bana güvenerek ve kendilerini anlatarak bu tezi yazmamı mümkün kılan sonsuz teşekkürlerimi iletmek istiyorum. Görüştüğüm kadınlarla iletişim kurmamda yardımlarını esirgemeyen Ümide Aysu ve tez okumamda eleştirilerini sunarak bana yol gösteren Nazik Işık’a teşekkürlerimi sunarım. Onlar olmasaydı bu çalışma gerçekleşmezdi. Görüştüğüm kadınlar ise kendilerini, deneyimlerini ve görmezden gelinen bir tarihi bana açmış oldular. Aynı zamanda bu süreçte bana destek olan arkadaşlarım Melike, Niyaz, Melis, Merve ve Arno’nun da adlarını anmak isterim. Bu çalışmayı feminist mücadele veren herkese ithaf ediyor ve dünyanın kadınlar olmadan dönmeyeceğini söylemek istiyorum.

İSTANBUL, 2022

Nilüfer BULUT

KISALTMALAR LİSTESİ

CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DAL	: Derin Araştırma Laboratuvarı
DEV-YOL	: Devrimci Yol Hareketi
DEV-SOL	: Devrimci Sol
DEV-GENÇ	: Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu
DEV-GÜÇ	: Devrimci Güç Birliği
DGM	: Devlet Güvenlik Mahkemeleri
DKD	: Demokratik Kadın Derneği
DİSK	: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
ESHOT	: Elektrik Su Havagazı Otobüs ve Trolleybüs (İzmir Toplu Ulaşım)
GSB	: Genç Sosyalistler Birliği
HAK-İŞ	: Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu
İDOD	: İstanbul Demokratik Ortaöğrenim Derneği
İGD	: İlerici Gençlik Derneği
İHD	: İnsan Hakları Derneği
İKD	: İlerici Kadın Derneği
KÜGEF	: Kıbrıs Öğrenci Federasyonu
LGBTİ+	: Lezbiyen Gey Biseksüel Transgender İnterseks ve diğerleri
MC	: Milliyetçi Cephe
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu

MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MİSK	: Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu
MOR ÇATI	: Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı
ÖDP	: Özgürlük ve Dayanışma Partisi
TEP	: Türkiye Emekçi Partisi
TKP	: Türkiye Komünist Partisi
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TÖB-DER	: Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜM-BELSEN	: Tüm Belediye ve Yerel Yönetim Hizmetleri Emekçileri Sendikası
TÜRK-İŞ	: Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu

GİRİŞ

12 Eylül 1980 askeri darbesi Türkiye tarihinde önemli etkiler bırakmış bir tarihi olaydır. Bu darbe ile ülkenin ekonomik ve siyasal koşullarında önemli değişiklikler olmuştur. 1960larda başlayan özgürlük rüzgarları dünyada olduğu gibi Türkiye’de de toplumu siyasal iktidardan eşitlik talep eden bir hale getirmiştir. Bunun Türkiye’deki yansımaları da işçi hareketinin güçlenmesi ile olmuştur. Bu yıllar işçiler için geniş örgütlenme hakları ve düşünce özgürlüğü atmosferi ile alışılmadık bir ortam yaratmıştır (Timur, 2013: 105).

Sosyalist hareketin güç kazandığı bu süreçte 1971 darbesi gerçekleşmiş ve buna rağmen 78 kuşağı ile sosyalist hareket devam etmiştir. Ancak 12 Eylül 1980 darbesi ile birlikte başta sosyalistler olmak üzere toplumda ağır bir travma yaratılmıştır. 12 Eylül darbesi öncesindeki birçok toplumsal hareketliliği “anarşi” olarak kodlayan bir algı yaratan bir darbedir (Bora, 2020:10). Böylelikle toplumun talep eden, politikleşme hali kriminalize edilmiştir. Bu darbe toplumda köklü bir değişiklik yaratan ve toplumda bireylerin de hayatını ilgilendiren bir tarihsel olaydır (Başer, 2020:169).

Sosyalist kadınlar 1980 darbesi öncesinde politik faaliyetlerde bulunmuşlardır. Gerek grevler ve eylemler gerek mahalle örgütlenmelerinde yer almışlardır. Kadın derneklerinde kadınları gündem edinen sosyalist kadınlar da bulunmaktadır. Ancak kadınların bu deneyimleri toplumsal hafızada yeterince yer bulmamıştır. Bu durumun nedeni siyasette kadınlara dair algı ile ilgilidir. Siyaseti kamusal alan ve kamusal alanı da erkeklerin alanı olarak şekillendiren anlayışın bir ürünüdür (Çakır, 2019: 57). Kadınlara sosyalist hareketin belleğinde yer verilmemiştir. Geçmişe yönelik sosyalist harekette toplumsal cinsiyet eşitliği eksenli eleştiriler de söz konusu olmuştur. Ancak Türkiye solunda darbe öncesinde cinsiyet eşitliği konuşulduğunda dile getirilen tek tek bireyleri sorumluluktan kurtaran feodal toplum imlemesi söz konusudur (Berktaş, 2015: 286). Kadınların deneyimlerinin belleklerde yer edinmesi darbe öncesi sosyalist hareket ve Türkiye toplumunun koşulları hakkında daha geniş bir bakış açısı sağlayacaktır. Kadınların belleğinin darbe sonrası kuşakların belleğinde edindiği yer toplumun geçmiş ve bugününe bir ışık tutacaktır.

Toplumun kolektif belleği geçmişe bakışında bugünün özneliği ve ihtiyaçları çerçevesinde oluşur (Bilgin, 2013: 16). Belleğin bugüne dair bakış açısını belirleyen ise grup kimliğidir. Bu kimlik etnik ve dini olabileceği gibi ideolojik bir kimlik de olabilir. Dolayısıyla toplumsal belleğin geçmişe bakışı bugün ile şekillenen bir üretdir. Bir toplumun üyelerinin ihtiyaçları

ve politik kimlikleri deðiřtiğinde geçmişi anlamlandırmaları da değişebilmektedir. Bir kuşakta hiç konuşulmayan bir tarihsel olay başka bir kuşak için konuşulabilir hale gelebilmektedir. Toplumsal belleğin politik olanla ilişkisi vardır. Politik kuşak olma hali ise belirli dönemlerde belirli ortak özelliklerin olduğu bir toplumda bir konuya dair edinilen tavır ile ortaya çıkmaktadır. Darbe sonrası kuşakların politikliği bellek ekseninde geçmiş kuşakların şartlarından farklı izler taşıyabilmektedir. Genç kuşaklar için grup kimlikleri ve kendi toplumdaki konumlarının şartları geçmişin belleğini anlamlandırmak için farklı çerçeveler sunabilmektedir. Bellek genç kuşaklar için de politika ile i içedir.

Tez bağlamında sosyalist kadınların 12 Eylül ncesi sosyalist mücadeleye ve askeri darbeye ilişkin belleği ele alınacaktır. Aynı zamanda sosyalist mücadele veren kadınların kızları ile de görüşülerek yeni politik özneliklerin imkanı bellek ekseninde incelenecektir. Kadınların 12 Eylül ncesi politik zneliklerine dair bellekleri ve sonraki kuşak olan kızlarının bu belleği devralışları, ortaklıklar ve değişimler ele alınacaktır. Bu tez ile kadınlar ve kızlarının darbeye ilişkin bellekleri ekseninde bu politik özneliklerini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Kadınlar darbe öncesi nasıl mücadele vermişlerdir? Darbede neler yaşamışlar, nasıl hayatta kalmışlardır? Darbe sonrası politik duruşları Türkiye’deki yeni eşitlik mücadeleleri ekseninde nasıl devam etmiştir? Kızların annelerinden aldıkları bellek nedir? Geçmişe bakış açıları ve politik duruşları nelerdir? Anneler ve kızlarının ortaklıkları ve farklılıkları ortaya konmaya çalışılacaktır.

Tez bağlamında sözlü tarih yöntemi kullanılmıştır. Sözlü tarih yöntemi yazılı kaynaklarda yer verilmeyen tarihsel olayların ve özne olarak konudan dışlanan grupların temsil edilmesi açısından önemli bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle tez bağlamında sözlü tarih görüşmeleri ile kadınların belleklerine başvurulmuştur.

Tezin ilk bölümünde toplumsal bellek konusu işlenecektir. Toplumsal belleğin tanımı, tarih bilimi ile ilişkisi, kadınların toplumsal bellekteki yeri ve darbe ile toplumsal bellek ilişkisi açıklanacaktır. İkinci blmde ise 12 Eylül 1980 askeri darbesi konu edilmiştir. Darbe ncesi sosyalist hareket ve kadınların sosyalist mücadelesi, darbenin etkileri ve ardından kadınların darbe sonrası yeni politik öznelikleri ortaya konacaktır. Son blmde tüm bu süreçler sosyalist kadınların ve kızlarının belleğinde ortaya konacaktır. Bununla birlikte kuşaklar arası değişen politik öznelikler, bunun sebeplerine yer verilecektir. Bu tez çalışmasında darbe politik öznelikler ekseninde işlenerek kuşaklar arası bir bellek çalışması yapılmıştır. Kadınların kuşaklar arası öznelikleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL BELLEK

1.1. Bellek

Bellek bilinçte iz bırakan olayların anımsanmasını sağlamaktadır (Bilgin’den aktaran Doğanay, 2015: 366). Bellek geçmişle kurduğumuz ilişkide geçmiş bugüne getiren bir yapıdır. Bellek geçmişte yaşadığımız olayları, öğrendiğimiz bilgileri, deneyimlerimizi depoladığımız yer olarak düşünülür. Bellek kelimesi Türk Dil Kurumu’na göre “Yaşananları, öğrenilen konuları, bunların geçmişle ilişkisini bilinçli olarak zihinde saklama gücü, dağarcık, akıl, hafıza, zihin” (TDK, çevrimiçi, 12.08.22) anlamını taşımaktadır. Bu tanımda bellek, kişisel deneyimlerin, yeni bilgilerin saklanması olarak açıklanmıştır. Belleğin depolama, kayıt işlemi ile ilişkilendirilmesi yaygın bir bakış açısı olmakla birlikte bu kaydın nasıl yapıldığına dair bir bilgi içermemektedir.

Belleğin aslında ne olduğu konusu üzerine depolama, saklama şeklindeki tanım ön plana çıkmaktadır. Bellek bu tanımlamalarda sabit bir geri getirme işlevi olarak anlatılmaktadır. Geçmişte bir olay yaşanır ve öznenen bağımsız bir şekilde olduğu gibi şu ana getirilir. Ayşe Uslu, *‘Hafıza ve Geçmişin Talebi Olarak Tarih’* makalesinde, hafızaya dair baskın görüşü anlatmaktadır. Buna göre, “Hafıza konusunda en eski ve günümüzde dahi en baskın görüş, hafızayı geçmiş yaşantıya dair edinilen bilgilerin saklanması ve şimdiki anın ihtiyaçlarına göre yeniden düzenlenerek kullanılması”dır (Uslu, 2016: 49). Belleğe dair kayıt işlevi üzerinden açıklama yapan bakış açıları belleğin sabit ve değişmez olduğunu varsayarlar. Buna göre bir olay yaşanır ve bellek bunu olduğu gibi muhafaza eder. Gereği olduğunda ise yüzeye çıkarır ve hatırlama gerçekleşir. Oysa ki bellek bu tanımın ifade ettiklerinin çok ötesinde başka işlevlere sahiptir. Çünkü bellek pasif bir depo işlevi görmez. Aksine bellek yaratıcı bir süreçtir. Oysa ki belleğin bir bilgi kaynağı olarak yalnızca depolama işlevi bulunduğu görüşü temel alındığında, bellek halihazırda depolanan bilgiyi geri çağırarak olarak anlaşılmaktadır (Uslu, 2016: 49). Böylelikle nesnel gerçeklikle ilişkili ve bireylerden ve şartlardan bağımsız bir bellek anlayışı ortaya konmuş olmaktadır. Hatırlama eylemi de böylelikle bir geri getirme, depodan günümüze taşıma olarak anlaşılmaktadır. Bu durum, bireylerin kimliklerini, yeni deneyimlerini ve geçmiş olaylara yeni anlamlar yükleme ihtimallerini yok saymaktadır. Böylelikle bireyler ve onların geçmişleriyle kurdukları ilişki sabit ve değişmez olarak belirlenmiş olmaktadır.

Titon’a göre hatırlamak-geçmiş hatırlamak, onu olduğu haliyle ortaya koymak değildir. Çünkü, bellek seçicidir ve anlatıcı bize söz konusu olayı anlatırken geçmişteki kişiden farklı bir kişidir (Titon’dan aktaran Yapıcı, 2012 : 212). Bireylerin yeni deneyimleri, yaşantıları ve bakış açıları aynı olamayacağından değişen birey belleği da üretim haline getirmektedir. Uslu ise belleğin eylemsel yönünü ortaya koymaktadır:

Her eylem, nesnelere hali hazırda yönelmiş olan beden bir bağlam içinde ürettiği uyumun sonucudur. Düşünmek gibi hatırlamak da beden dünyayla girdiği ilişkide ortaya çıkan bağlam üzerinden oluşur. Dünyayı hep birden algılamayız, beden girdiği ilişkiler içinde oluşan seçme ve ihtiyaçları bağlamında anlam kurma eylemine göre, duruma uygun olan şeyleri algılarız. Bunun gibi, geçmiş deneyimleri bilişsel bir hesaplama sürecinin sonunda soyut bir bağıntılılık ya da ilgililik (relevance) kuralına göre değil, beden pratik olarak gömülmüş olduğu bağlam ve ilgililik çerçevesi içinde hatırlarız (Uslu, 2016: 52-53).

Bu aktarımla birlikte hatırlama bir eylem olarak ortaya koyulurken bütün eylemler gibi hatırlama eylemi de beden yani bireyin yaşadığı somut koşullar ve bunlarla kurduğu ilişki etrafında gerçekleşmektedir. Dolayısıyla bellekten pasif bir depolama işlevinden ziyade bir üretim olarak bahsetmek mümkündür. Zehra Yapıcı’ya göre belleğin eylemi hatırlama “sübjektif bir olay, durum ve süreçtir” (Yapıcı, 2012: 212). Böylelikle bellek, sabit bir durum olmaktan ziyade bir süreç ve eylemin kendisi olarak anlaşılmaktadır. Aynı zamanda bu tanımlama bellek eylemini gerçekleştiren kişilere bağlılığını da ortaya koymaktadır.

Belleğin üretim olarak algılanması, geçmişin şimdiye olan bağlılığını da ortaya koymaktadır. Çünkü üretim olan bellek olayları ve durumları bugüne çağırırken bugünün yani şimdinin ihtiyaçları, düşünce pratikleri etrafında üretilmektedir. Dolayısıyla geçmiş şimdiye bağlıdır. Geçmiş şimdi ile hatırlanmaktadır. Bellek geçmişte olmuş olayların zihinde yeniden canlandırılmasından ziyade, içinde bulunulan anın dinamikleri tarafından belirlenen, değişken bir süreçtir (Özyürek’ten aktaran Doğanay, 2015: 366). Böylelikle bellek, geçmişte sabit olmayan, şimdi ile ilişkili bir hal almaktadır. Bugünün yaşananları, deneyimleri hatırlananı biçimlendirmektedir. Hatırlama, zihinde depolanmış olan temsillerin geri çağırılmasından çok, kendini pratik içinde açığa çıkaran ve var olmadığı durumda ise dünyayla ihtiyaçlar dolayımında anlamlı bir bağ kurmanın mümkün olmayacağı bedenlenmiş bir süreçtir (Uslu, 2016 : 53). Buradan anlaşılabileceği üzere bellek, bugünün ve geçmişin bugünün ihtiyaçları ekseninde anlamlandırıldığı bir süreçtir. Belleğin üreticiliği bugün geçmişte yaşadığı bir olayı hatırlayan bir bireyin şimdinin ihtiyaçları, düşüncesi ve kimlik algısına dair kavram setleriyle geçmiş anlamlandıracağını ortaya koymaktadır. Bu basitçe kişilerin anıları değiştirmesi veya yanlış bilgiler vermesi anlamına gelmemektedir. Aksine değişen dünyanın, siyasi-politik gündemin ve bireyin ihtiyaçlarının belleğin bir işlevi olduğunu belirterek belleğin nesnel

gerçeklikten kopuk olmayan ve sabit bir durum olmadığını ortaya koyarak onun siyasi ve çok boyutlu halini ortaya koymaktadır. Belleğin sabit ve değişmez, üretilmez olduğu görüşünün aksine onu toplumsallığa ve bireyin ihtiyaçlarına bağlamaktadır. Nitekim geçmişte yaşadığı ve dillendiremediği bir olayı zaman geçip toplumda konuşulması mümkün hale geldiğinde dillendirebilen insanlar olmaktadır. Böylelikle bellek toplumun hayatıyla da yakından ilgili bir üretilimdir.

Bu bilgiler ışığında belleğin geçmişten getirdiği daha doğru olarak ifade edilirse hakkında hatırlama eyleminde bulunduğu deneyim, geçmişin nesnel bir aynısı olmaktan ziyade şartların ve bakış açısının, dönemin bağlamının ışığında aydınlanır. Çünkü hatırlama eylemi nesnel bir gerçeklik ifade etmemektedir. Hatırlamanın deneyimle olan ilişkisini Uslu “Geçmişimiz, bedenlenmiş bir hafıza olarak deneyimlerimiz içinde yaşar ve bu deneyimler hareket içinde devam ettiği sürece de yeni deneyimlere katılarak dönüşür ve değişir” (Uslu, 2016:53) diyerek tarif etmektedir. Belleğin zamana ve şartlara bağlı dinamikliği böylelikle ortaya konmaktadır. Geçmişin kabaca geçmişte bırakılamayan, günümüze etki eden yapısı da bu cümlelerle ifade bulunmaktadır. Bu görüşe göre, hatırlama geçmiş hakkında yeni bir anlam ve inanç üretilimidir (2016: 49).

Bellek, geçmişte belirli bir olayı olduğu gibi geri getiren etkisiz bir işlemin sonucu değil, bütünüyle çok boyutlu ve deneyim, bakış açısı, bağlam, dönem, somut şartlar, anlamlandırma gibi pek çok durumun içerisinde ve bunlarla ilişki halindedir. Yapıcı ise, olayların kişisel bir öznellikte deneyimlendiğini ve hatıra olarak belleğe yerleştirildiğini söylemektedir (Yapıcı, 2012: 212). Bu hatıra ise, “etkileşimsel bir süreç içinde hatırlama eylemi ile anlatı formuna girer ve onun içinde, çeşitli bağlamsal unsurlara ve faktörlere bağlı olarak yeniden yapılandırılır” (2012: 212). Belleğin bireylerin deneyimleriyle ilişkili olması söz konusu olduğu gibi, bu deneyimleri belirleme, gelecek deneyimler içinde var olma özelliği vardır. Kişinin içerisinde var olduğu bireysel ve toplumsal şartlar, dönemin ihtiyaçları da hatırlama eylemine etki eden durumlardır. Böylelikle bellek birçok durum ile ilişki içerisinde gerçekleşen bir eylemken olayların sabit bir şekilde saklandığı hayatın diğer koşullarından etkilenmeyen soyut bir depo değildir. Uslu “Hafıza bedenin dış dünyayla ilişkisinde ortaya çıkan bir durumdur. Bu ilişkide sürekli dinamik bir geri besleme bağıntısıyla oluşur” diye belirtmektedir (Uslu, 2016:54).

Bellek aynı zamanda deneyimlemediğimiz, yaşanan süreçten önceki dönemlerde yaşanmış olayları da hatırlatır. Sonraki kuşaklar bir kuşağın yaşadığı olayı toplumsal bellek yoluyla hatırlayabilmektedir. Uslu bu durumu tarif etmektedir:

Bize Dünya'nın istisnai durumlar dışında tanışıklığını ve tarihselliğimizin yeniden canlanmasını sağlayan hafızadır. Hafıza sayesinde, tekrar mekanizmaları işler kılınabilir, devam eden bir benlik etrafında kimlik bu sayede kurulur. Şu an gözümüzün önünde cereyan etmeyen olayları onun sayesinde hatırlarız (Uslu, 2016: 49).

Böylelikle bellek geçmişle kurulan bağımız ve aynı zamanda kimliklerimiz ile ilişkili bir anlayışa kavuşmaktadır. Belirli bir deneyimin şekillendirdiği kimliklere sahip kişiler yaşamadıkları deneyimler için de belleğe başvurmaktadır. Çünkü belleğin kişi ve grup aidiyetleri, değişen ve dönüşen öznellikler ve kimliklerle ilişkisi vardır. Çünkü bellek bir üretim sürecidir. Yapıcı, bu durumu anlatır:

İnsanlar için geçmişe ait deneyimlerin anlamları, yaşadıkları yeni deneyimler ve bu yeni deneyimlerin beraberinde getirdiği yeni algı biçimleri, bakış açıları ve tutumlar çerçevesinde sürekli değişir. Bu nedenle, kişisel deneyimler, kronolojik bir düzen içinde değil; daha çok anlamsal bir bütünlük ve düzen içinde yapılandırılırlar. Temelde yaşanan olayın kendisi değişmemiştir; ancak, yorumlanma biçimi ve anlatıcı için ifade ettiği anlamı değişmiştir (Yapıcı, 2012: 213).

Yapıcı'nın da yukarıdaki paragrafta vurguladığı gibi bellek kronolojik bir düzlemde işlev görmez. Anlamsal bir bütünlük ve düzen içinde yapılandırılır. Bu anlamdaki bütünlüğü veren ise kişilerin grup aidiyetleri ve diğer toplumsal dinamiklerdir. Çünkü “geçmiş, şimdiki anın ihtiyaçlarına göre sürekli şekillenir ve hatırlanarak yeniden kurulur” (Doğanay, 2015: 366) . Bir anlam üretimi söz konusu olmaktadır. Belleğin toplumsal bu boyutları kişisel yaşamlarımızdan önce yaşanmış olayların belleğimizde var olmasına da bir açıklama getirmektedir. Kişisel yaşamlarımızdan önce yaşanan bireysel ve toplumsal olayları bu şekilde hatırlarız. Bu durumda belleğin toplumsallığına vurgu yapmamız gerekmektedir. Halbwachs bir anıyı hatırlamak için bizatihi bu anıya tanık olmak gerekmediğini ifade etmektedir (Halbwachs, 2016). Sancar Halbwachs'in bu görüşüne belleğin hatıraların anlatılması, alımlanması ve sahiplenilmesi yoluyla oluştuğunu söyleyerek katılmaktadır (Sancar, 2016: 41). Bu sahiplenmede etkisi olan ise grubun aidiyetinde ne kadar önemli olduğuyla belirlenmektedir. Yaşanılmayan ve daha önce gerçekleşmiş olaylar, ait hissedilen grup açısından önem taşımaları neticesinde hatırlanmaktadır (2016: 42). Grubun varlığı hatırlama için önemlidir. Grubun varlığı belleğin oluşumu için içeriden bakılacak bir çerçeve oluşturmaktadır (Halbwachs, 2016).

1.2. Toplumsal Bellek

Bellek, yalnızca bireyler için geçerli bir üretim değildir. Aynı zamanda toplumların belleklerinden bahsetmek de mümkündür. Bireysel belleklerin varlığından bahsedilebileceği gibi toplumların, grupların, ailelerin de kolektif olarak oluşturulmuş geçmiş bilincine, yani toplumsal bir belleğe sahip olduğu söylenebilir (Doğanay, 2015: 366). Toplumsal belleği belirli bir grubun bir olaya dair paylaştığı ortak bir üretim olarak adlandırabiliriz. Toplumsal bellek

bir diğerk adıyla kolektif belleği “en geniş anlamı ile bir grup’un grup üyeleri tarafından ortak olarak paylaşılan ve grup kimliğini biçimlendiren aktif geçmişini olarak tanımlamak mümkündür” (Bilgin, 2013:73).

Toplumsal bellek ilk olarak Fransız sosyolog Maurice Halbwachs’ın ortaya koyduğu bir kavramdır. Halbwachs, *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi* adlı eserinde belleği toplumsal olanla ilişkisi etrafında ele almıştır. Buna göre bellek toplumsaldır. Bireylerin belleği dahi toplumsal olanla ilişki içerisinde (Halbwachs, 2016). Bellek hatırlamak için toplumsal olanla ilişki içinde olmalıdır. Bu iddiasında Halbwachs, bireyin hatırlama eylemini gerçekleştirebilmesi için toplum içindeki ilişkilerinden beslenen bir anlamsal çerçeveye ihtiyaç duyduğunu söylemektedir (Halbwachs, 2016). Bu durum bireysel belleğin dahi toplum içerisindeki değişim ve dönüşümlerle ve belleğin bakış açısını alacağı grup aidiyetiyle ilişkisini ortaya koymaktadır.

Bellek şimdinin etkisinde bir üretim olduğundan şimdiye etki eden her şey hatırlama eylemine de etki etmektedir. Bu durumda bir kuşağın yaşadığı olayı anlamlandırma sürecinde ve hatırladıklarında kimliğinin toplumun bugünü içerisindeki yerinin önemi söz konusudur. Halbwachs, bunu açıklarken “Toplum içinde yaşayan insanların, anılarını yerleştirip yeniden bulmak için kullandıkları çerçevelerin dışında bir hafıza mümkün değildir” demektedir (Halbwachs, 2016: 113). Buna göre, bireylerin belleği toplum içerisinde var olmalarıyla oluşan tam da toplumsal varlıktan yani bir grup ve bir aidiyet içerisinde olmaktan kaynaklanmaktadır. Halbwachs’ın belleğe dair bu bakış açısında bireylerin anılarının oluşması için gerekli çerçeveleri toplum içerisinde kurdukları aidiyetlerle sağladıkları vurgusu söz konusudur. Connerton bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: “Bir yaşamın anlatısı, birbiriyle bağlantılı anlatılar dizisinin bir parçasıdır; söz konusu anlatı, kişilerin kimliklerini edindikleri grupların öyküsü içine gömülüdür” (Connerton, 2019: 41).

Bu noktada toplumsal belleğin durağan ve grup aidiyetinden bağımsız rasyonel bir varlığı olmadığını söyleyebiliriz. Toplamların farklı dönemlerde toplumsal bir olayı farklı değerlendirme biçimlerinin oluşmasını veya farklı grupların aynı olayları farklı şekillerde hatırlaması bu durumun bir yansımasıdır. Belleğin kolektif çerçeveleri Halbwachs’a göre, “sadece tarihler ve adlar değildir, kat edildiği sürece geçmişimizle yeniden buluştuğumuz düşünce ve deneyim akımlarını temsil eder” (Halbwachs, 2018: 60). Böylelikle yeni düşünce akımları ve deneyimlerin bireylerin ve toplumun geçmişe dair belleklerini inşa etmelerinde etkili olduğu söylenebilir. Çünkü, “Hatırlama etkinliği, bir yeniden üretim, bir kopyalama

etkinliği değil, bir üretim etkinliğidir” (Bilgin, 2013 :26). Bu da belleğin yaptığının tek başına herhangi bir olayı bugünde anımsamaktan ibaret olmadığını göstermektedir.

Günümüzün düşünce akımları, siyasi mücadeleleri, toplumsallığı yani toplumsal öznelere değişmesi toplumsal bellekte hatırlananlar ve unutulmaları etkiler. Çünkü bellek toplumsal olandan beslenir ve toplumsal olan değişmektedir. “Toplumsal hafızanın çerçeveleri bir dönemden diğerine değişir” (Halbwachs: 2016: 296). Çünkü toplum ve gruplar değişmekte bu değişim kendini yeni hatırlama biçimlerinde yeni toplumsal belleklerde göstermektedir. Değişen toplumsal dinamikler geçmişi ele alma biçimlerini, hatırlamayı ve hatta unutmayı etkilemektedir. Enzo Traverso’ya göre “Bellek bir inşadır; dolayısıyla, sonradan edinilen bilgilerle, olayı izleyen düşünme süreçleriyle, ilk anının üstüne binen ve onu değiştiren başka deneyimlerle daima filtre edilir” (Traverso, 2019:21). Toplumda değişen dinamikleri ve grup aidiyetlerinin belleğe dahil ettiği çerçeveleri bu bakış açısına dahil ettiğimizde toplumsal belleğin değişen ve dönüşen aktif bir süreç olması anlamlandırılabilir.

Halbwachs, bireysel belleğin dahi toplumsal olanla ilişki içinde olduğunu söylemektedir (Halbwachs, 2016) . Çünkü toplumsal olanın dışında bir bellekten bahsetmek mümkün değildir. Bireyler grup aidiyetleri ve kimlikleri ile hatırlarlar. Paul Connerton’a göre Halbwachs, “bireylerin, anılarını bir toplumsal gruba üyelik yoluyla, özellikle akrabalık, dinsel ve sınıfsal bağlantıları yoluyla edinebildiklerini, belleklerinde bir yerlere yerleştirebildiklerini ve anımsayabildiklerini ileri sürdü” (Connerton, 2019: 65). Belleğin bir üretim olduğu varsayıldığında bireyin hatırayı üreteceği konum, bakış açısı grup aidiyetinden gelmektedir. Bireysel belleğin toplumsalla olan bu ilişkisi anlamsal çerçeveleri kuran grupların etkisine vurgu yapmaktadır. Connerton kişisel belleğin toplumsal boyutunu şu şekilde açıklamaktadır:

Ne kadar kişisel olursa olsun, her bellek yoklama işi, her anımsama, hatta yalnızca bizim tanık olduğumuz olayları anımsamamız, hatta dile getirilmemiş olarak duran düşünceleri ve duyguları anımsamamız, başka bir çok kimsenin de sahip olduğu bir düşünceler kümesiyle ilişki içinde olur; kişiler, yerler, tarihler, sözcükler, dil biçimleri gibi şeylerle olur; yani, bir parçası olduğumuz veya parçası edildiğimiz toplumların maddi ve manevi tüm yaşamlarıyla birlikte gerçekleşir (Connerton, 2019: 65-66).

Bireyi dolayısıyla ve aslında özel olarak bireysel belleği toplumsal belleklerden bağımsız olarak kavrayamamanın sonucu olarak kişisel hatırlamayı toplumsal hatırlama ile bir arada değerlendirmek gerekmektedir (Ersoy, 2012: 222). Belleğin grup aidiyetiyle olan ilişkisinin ortaya konması toplumsal belleğe bir toplumun içinde tek ve sabit bir belleğin olmadığı gerçeğini ortaya koymak için de alan açar. Buna göre toplumun belleği grup aidiyetlerinden geliyorsa bir toplumda birden fazla toplumsal bellek söz konusu olabilir. Bir grubun unuttuğu

bir olayın bir başka grubun aidiyetinde önemli bir yer edinen belleğe sahip olması buna örnek olarak verilebilir. Aidiyet kurduğumuz gruplar ve içinde bulunduğumuz toplumsal ilişkiler bireysel belleklerimizi ve kolektif belleğe yaptığımız etkiyi yaratmaktadır. Dolayısıyla toplumsal belleğimiz toplum içerisinde baskın veya ezilen olsun grup aidiyetimizden ve toplumsal kimliklerimizden etkilenir. Bu durumda toplumların grup aidiyetine göre şekillenen birden fazla kolektif belleği vardır.

Toplumsal belleğin geçmişi ele alışı bir üretimdir ve grup aidiyetine bağlıdır. “Toplumsal bellek, şimdiki zamanın değişken ilişkileri çerçevesinde anlam kazanır ve geçmişten bugüne uzanır” (Özdemir , 2012: 214). Bu yönüyle toplumsal bellek yine geçmişe dair bir başka kayıt olan tarihten ayrılmaktadır.

1.3. Toplumsal Bellek ve Tarih

Toplumsal bellek geçmişle olan ilişkisinde tarihin geçmişle kurduğu ilişkiden farklı bir dinamiğe sahiptir. Nuri Bilgin bunu “Tarih, artık bulunmayan şeylerin hep sorunlu ve eksik bir şekilde yeniden tesisi iken hafıza her zaman sürekli şimdiki zamanda yaşanan güncel bir olaydır” diyerek açıklar (Bilgin, 2013: 68). Çünkü tarih bir geçmişte yaşanmış bir olayı geçmişte belirli bir bakış açısıyla sabitlerken toplumsal bellek şimdiyle kurduğu bağ üzerinden geçmişle ilişki kurmaktadır. Halbwachs, yazılı tarihin yanında geçmiş boyunca süregiden ve yok olduğu zannedilse de yaşayan ve yinelenen bir tarih olarak toplumsal bellekten bahsetmektedir (Halbwachs, 2018:61).

Tarih bunu geçmişte yaşananları değerlendirirken olayların dışına çıkarak anlatma yolu ile yapmaktadır. Toplumsal bellekte ise olayı deneyimleyen veya sonraki kuşaklar toplumdaki aidiyetleri üzerinden olayın içindedir. Bilgin, tarihsel belleği geçmişin bilim insanı tarzında yeniden inşası olduğunu ve geçmişin, önceki kuşakların çevrede bıraktıkları izlerin sistematik analizi olduğunu ancak toplumsal belleği ise bu izlerin nesillere aktarılması olarak yorumlamaktadır (Bilgin, 2013:29). Toplumsal belleğin tarihten bir diğer farkı ise hatırlayan öznelerin yaşantıları yoluyla geçmişi yeniden inşa ederken aktif birer özne olmalarıdır. Bilgin’e göre, “Tarihin geçmiş anlatısı, araştırma ve soruşturma yoluyla, kolektif belleğin geçmiş öyküsü ise yaşantı yoluyla inşa edilir” (2013: 29). Bu belleği inşa eden özneler nesnellik iddiasından yoksundur. Bununla birlikte farklı aidiyetlerde bireyler olmaları ve yeni yaşam deneyimleri ve ideolojiler ile şekillenen anlamlandırma süreçlerinin olması toplumsal belleği üreten özneleri tarihçilerden ayırmakta ve toplumun içinden şekillenen ve nesnellik iddiasında

bulunmayan özneler olarak belirlemektedir. Bu durumda toplumsal bellek de nesnellik iddiasından yoksun olmakla birlikte toplumsal belleği oluşturan bireylerin grup aidiyetlerini önemseyerek onları belirli bir konuma yerleştirmektedir. Belleğe ve tarihe bakıştaki bir ayrım da Halbwachs tarafından ortaya konmuştur:

Tarih, insan türünün evrensel hafızası gibi görünebilir. Oysa evrensel hafıza diye bir şey yoktur. Her kolektif hafızayı, uzamda ve zamanda sınırlanmış bir grup destekler (Halbwachs, 2018: 82).

Tarih belirli bir toplumun geçmişine dair nesnellik ve gerçeklik iddiasında bulunmasına ve geçerliliğini toplumun bütün bireyleri olarak belirlemesine rağmen toplumsal bellek ister tarihin gündemine aldığı bir konu üzerine olsun isterse de tarih dışı bırakılmış bir konu üzerine olsun çokludur. Bu grup aidiyeti, yaşam deneyimi ve ideoloji gibi farklı etkenlerle birbirinden ayrılmış bir çok belleğe işaret eder. Bu noktada Halbwachs, kolektif belleklerin çokluğuna ve kolektif bir üretim olmalarına işaret eder (2018:81). Kolektif belleğin çokluğu aynı anda toplumda birden fazla grubun olması, grupların çeşitli ilişkiler içerisinde bulunmaları ve dönemlerin zihniyet dünyalarının birbirinden farklı olması ile ilişkilidir. “Yerel olarak tanımlanmış her grubun kendi hafızası ve zamana dair yalnızca kendisine ait olan bir temsili vardır” (2018:107). Bu bellekler aynı zamanda belirli bir dönemde bir toplumda farklı grupların farklı deneyimleri olduğuna işaret etmektedir. Çünkü her toplumda sınıf, etnik- dini aidiyet, ideolojik farklılar, cinsiyet kimliği vb. hiyerarşik ve/veya birbiri ile ilişkili farklı konumlar ve deneyimler söz konusudur. Toplumsal bellek tarihten ayrıldığı bu bağlamda hiyerarşik anlamda baskın konumda bulunan grup/grupların deneyimlerinin diğer deneyimleri yok saymasına karşı da bir yer sağlamaktadır. Traverso, Halbwachs’ın bu bakış açısı hakkında onun belleğin çokluğunu tarihin tekçiliğinin karşısına koyduğunu söylemektedir (Traverso, 2019: 28-29).

Tarihin ve belleğin evrensellik ve tek bir deneyim üzerinden şekillenmek konusunda olan farklı duruşlarında tarihin geçmişe dışsal ve onu sabit kategori olarak ele alması karşısında belleğin kendi deneyimiyle şekillenen içsel bir bakış açısıyla geçmişi ele alması etkilidir. Halbwachs’a göre, tarih geçmişe dışsal bir bakışla bakarken, bellek anlatılanlarla içsel bir ilişki kurmaktadır (Halbwachs’tan aktaran Traverso, 2019: 28). Bu farklılık geçmişe yönelik zaman algısında da kendini ortaya koymaktadır. Bellek geçmişi şimdiki zamanda yaşatmaya devam ederken, tarih geçmişi yaşanmış ve geride kalmış kapalı bir zaman dilimi olarak örgütlemektedir (Traverso, 2019: 28). Bellek ile tarihin çağlar ile ilişkisi farklıdır. Bellek çağlar arası sürekliliğe sahipken tarih bunları birbirinden ayırmaktadır (2019:28-29). Bu tarihi ayrımların tüm bireylerin hayatında aynı etkiyi bırakıp bırakmadığı ise belirsizdir.

Tarih anlayışında olan bu tek ve evrensel gerçeklik iddiası hakim grupların söz konusu hiyerarşik konumlarını pekiştirmelerinde etkisi olan bir durumdur. Tarihin içerdiği bu ayrıcalıklı deneyimi yaşayan grupların belleği karşısında hiyerarşik zeminde kendisine söz üretme imkanı bulamayan grupların belleği ise bastırılır. Tarihin oluşturduğu bellek de toplumsal belleği etkileyebilir. Toplumsal belleğin tarih ile olan ilişkisi ise birbirinden bağımsız ve tek taraflı değildir. Bilgin'e göre, "Tarihsel bellek, geçmişin anılarını kırarak inşa olur; ama bu anılar, yaşayan temsillerimize bulaşır, geçmişe baktığımızda devreye girer" (Bilgin, 2013: 29). Ancak tarihin üretimi de kültürümüze katılır ve onu dönüştürür. Dolayısıyla toplumsal belleğin oluşması tarihte hâkim olan bellekten tamamen azade sayılamaz. Resmi tarih anlatısı yoluyla oluşturulan resmi bellek de toplumsal belleği etkileyebilir ve zamanla onun tarafından dönüştürülebilir. Bu durumda tarihi yeniden kurmak önem kazanmaktadır. Çünkü toplumsal olaylar hiyerarşik toplum yapısında dezavantajlı kılınan madun gruplar için resmi belleğin anlattığından başka olmakta ve resmi bellek bu grupların belleklerini yok etmeye çalışarak hiyerarşiyi korumak istemektedir. Connerton, tarihi yeniden kurma pratiğinin toplumsal grupların belleklerinden yola çıkabilecek olduğu kadar, bu pratiğin toplumsal grupların belleğine katkıda bulunabileceğini söylemektedir. Buna bir örnek olarak devletin yurttaşların belleklerini silme yolundaki sistemli çabasının var olduğu durumları örnek vermektedir (Connerton, 2019: 29). Devletin yurttaşlar arasında ortak geçmiş varsayımı söz konusudur.

Ulus çatısı altında birleşme, ortak bir geçmiş aidiyetini varsayar ve bu nedenle, kolektif belleğin inşasında gerçeklik kaygısı taşımaz... Devlet ortak belleği pekiştirirken özel bellekleri bastırır (Bilgin, 2013-34).

Tarih ile belleğin bu ilişkisinde tarihteki hiyerarşilerin ve buna karşılık ezilen grupların eşitlik mücadelelerinin de yeri bulunmaktadır. Traverso, "Geçmişin yazıya dökülmesinde yeni bir çalışma sahası olarak bellek, tam da tarihin kaynaklarının genişlemesi ve geleneksel hiyerarşilerinin tartışma konusu edilmesi bağlamında doğar" demektedir (Traverso, 2019: 28). Resmi tarih anlatısının içermediği veya ayrımcı bir bakış açısıyla içerdiği grupların bu anlatıya alternatif başka bir bellekleri söz konusu olabilir. Kimi durumlarda avantajlı gruplar ya da baskın grupların bakış açısından toplumsal olayların değerlendirilmesi, bellek çalışmalarına önem verilmesine neden olmuştur. Böylelikle toplumsal olayların değerlendirilmesinde resmi belgeler yanında bu belgelerde yer alamayacak hakikatlerin araştırılması istemiyle dezavantajlı grupların bireylerinin belleğine başvurulmaktadır. Bilgin, bunu "ulusal ölçekli bir resmi bellek, yerel ölçekte etkili ve yeterli olmayabilir ve yerel topluluk, geçmişi, kendi dinamikleri içinde karşılamak, taşımak ve inşa etmek ihtiyacı hissedebilir" şeklinde ifade etmektedir (Bilgin, 2013: 17-18). Yerel bellekler ile resmi bellek uyumlu olmayabilir. Traverso ise, devletlerin

desteklediği resmi belleklerin yanı sıra gizli ya da yasak belleklerden bahsetmekte ve belleklerin “görünürlüğü” ve kabulünün bellek taşıyıcılarının gücüne bağlı olduğunu söylemektedir (Traverso, 2019:60). Bu noktada toplum içerisinde güçlü olan grupların bellek hususunda da gücü elinde bulundurması söz konusudur. “Bellek ve tarih aşılabilir engellerle birbirinden ayrılmış olmadığından ve sürekli birbirlerini etkilediklerinden, “güçlü” bellekler ile tarihin kaleme alınması arasında ayrıcalıklı bir ilişki doğar” diyerek açıklar (2019: 69). Bu durum bazı toplumsal belleklerin nasıl bastırılabilirdiği konusuna açıklık getirmektedir.

Gözardı edilen grupların tarihten dışlanması kadınlar söz konusu olduğunda da karşımıza çıkar. Ataerkil bir toplum yapısı içerisinde kadınlar varlıklarını ve eşitlik taleplerini görünür kılmak için bile mücadele vermek zorunda kalmışlardır. Bu durumda toplumu etkileyen olaylarda kadınların belleğinin eşit temsil edilmediği söylenebilir.

1.4. Toplumsal Bellek ve Kadınlar

Toplumsal belleğin toplumdaki hiyerarşiler ekseninde ezilen konumda bulunan grupların belleğine alan açtığı söylenebilir. Bu bağlamda ataerkil iktidarın ezileni ve mücadele veren öznesi olarak kadınlar da kendilerine ait bir belleğe sahiptir. Bu belleğin tarihte yeterli bir temsiliyeti olup olmadığı ise tartışmalıdır. Kadınların ataerkil iktidarda politik, sosyal ve ekonomik alanda üretici oldukları, öznellikleri yok sayıldığından ve engellenmeye çalışıldığından toplum hayatında önemli izler bırakan geçmiş olaylar hakkında kadınların deneyimleri yok sayılarak tarih yazılmış ve üretilmiştir. Bu durum kadınların toplumsal belleğine yakından bakmayı gerektirmektedir. Kadınların bireysel belleği toplumsal olan içerisinde kadınların ataerkil toplum yapısındaki deneyimlerini ve öznelliklerini anlayabilmek için önemlidir.

Halbwachs, bireysel belleğin toplumsal bellek üzerindeki etkisi olduğunu ve bunun toplumsal bellek üzerinde işgal edilen alana göre değiştiğini ve bu alanın da başka ortamlarla sürdürülen ilişkilere göre değiştiğini söylemektedir (Halbwachs, 2018: 39). Bu durumda kadınların deneyimleriyle şekillenen bireysel belleklerinin toplumsal bellek özelinde bir etkisi bulunmaktadır. Çünkü bellek bireyin içinde bulunduğu koşullar ve grup kimliği ekseninde bir üretimdir ve kadınlar da kendi deneyimleri ve içinde bulundukları koşullar ile bu üretimde bulunmakta ve toplumsal belleğe katkı sağlamaktadır.

Kadınların toplumsal belleğinde kadınların deneyimleri ön plana çıkmaktadır. Kadınlar ataerkil sistemde ezilen cinsiyet kimliğinin üyeleridir. Kadınların ezilen bir kimliğin üyesi olmaları, onların tarihte tarihin özneleri olarak yer almalarının önünde bir engel oluşturmuştur.

Kadınların deneyimleri ve deneyimlerine dair bellekleri egemen olanın belleği karşısında ikinci planda bırakılmıştır. Çünkü, ‘güçlü’ ve “zayıf” bellekler vardır” (Traverso, 2019: 60). Kurumların desteklediği resmi belleğin dışındaki belleklerde dahi bir ezilen grup olarak kadınların belleği yeterli temsil bulamamaktadır. Bu elbette ki kadınların özneliğinden ziyade toplumsal ve siyasal güç ilişkileri ile ilgilidir.

Kadınların belleği ezilen bir grup aidiyetine ait bireylerin toplumsal hiyerarşide bir diğer deyişle makro ve mikro iktidarlar karşısında deneyimlerini açığa çıkarmaktadır. Halbwachs’ın bireysel belleğin toplumsallığını ortaya koymasıyla birlikte kişisel yaşamların toplumsallığı önem kazanmaktadır. Bir diğer deyişle feminist literatürde önemli bir yeri bulunan “kişisel olan/özel olan politiktir” sözünde ifade edildiği gibi bireysel deneyimlerinin toplumsal yönleri vardır. Politik olan her yerdedir. Bu sebeple kadınların deneyimleri ve bellekleri politiktir. İrem Gürşimşir bireysel belleğin politikliğine ilişkin şunları söylemektedir :

Toplumsal ve bireysel bellek olarak ikiye ayrılan bellek türlerinde de bu belleğin siyasiliği tartışmalıdır. Toplumsal bellek siyasi olarak görülürken, bireysel bellek/bellekler siyasi bir imkandan yoksun olarak ele alınmaktadırlar. Oysa bellek var oluşu açısından siyasidir. Özneliğin kurulması ve bu öznellik üzerinden siyasi bir imkan içerişi bellek ile iktidarın ilişkisini belirlemektedir. Öte yandan bireyin sosyal ortamlara aidiyetinde de belleğin kurucu rolü onun siyasiliğinin bir kanıtıdır. Kuşaklar arası bilginin ve deneyimin aktarım aracı olarak bellek grup içi sosyalizasyonu sağlarken bireysel belleklerden hareket etmektedir. Atomize birey algısı, bellek üzerinden bireyin kazandığı kimlikleri görmezden gelmektedir (Gürşimşir, 2012: 33).

Aynı zamanda belleğin politikliği toplumsal olanla ilişkisi ve grup aidiyeti bir diğer deyişle kimlikle olan karşılıklı ilişkisi neticesinde anlam kazanmaktadır. Gürşimşir buna ilişkin “bellek ve kimlik ilişkisi, belleğin sahip olunacak bir şey oluşu ile özneliği kurması üzerinden gerçekleşmektedir” demektedir (2012: 34.). Bellek geçmişe bugünün anlam çerçeveleri ile bir bakış olduğundan ‘şimdiye’ dair süreğenliğiyle özneliği kurmaktadır. Yeni öznelliklere imkan tanımaktadır. Toplumsal belleğin tarihten farkı budur. Geçmiş geçmişte kalmayarak yeni anlam çerçeveleri bulmaktadır. Toplumda konuşulan yeni meseleler, ideolojik duruşlar ve tartışılmaya başlanan konular geçmişe yeni bir bakış açısıyla bakılmasına sebep olurken yeni öznelliklere de kapı aralayabilmektedir. Bunun sebebi toplumsal belleğin, şimdiki zamanın değişen ilişkileri çerçevesinde anlam kazanarak geçmişten bugüne uzanmasıdır (Özdemir, 2012: 214). Bu bağlamda kadınların bellekleri deneyimlerine dair yeni bakış açılarıyla kendi politik öznelliklerine dair yeni bir çerçeve oluşturmaktadır. Bireylerin -bu örnekte kadınların- belleklerini toplumsal bellekten ayrı tutmak mümkün olmadığından kadınların belleğini toplumsal bellekten bağımsız değerlendirmemek gerekir (Halbwachs, 2016). Tarihin geçmişe bakışı onu zamanda durdurarak gerçekleşmektedir. Bellek ise geçmişin bugünle olan

ilişkisinden kurulmaktadır. Çünkü bellek tarihten farklı olarak canlıdır (Bilgin, 2013). Kadınların geçmiş deneyimlerini yeni toplumsal çerçeveler dolayısıyla yenilenen anlamlandırma pratikleri ile kurdukları bu bellek toplumsal olana ve toplumun değişimlerine de ışık tutmaktadır.

Gürşimşir, belleğin bilgi ve deneyim arasındaki ilişkide hakikat özelliği kazandığını ifade etmektedir (Gürşimşir, 2012: 42). Bellek, çeşitli hiyerarşilerle oluşturulmuş bilginin karşısında sabit bir biriktirme mekanı değildir.

Bellek, hakikat tartışmasında artık üst üste dizilmiş bilgi yığınının bir mekanı değildir. Bellek, deneyim sayesinde bilgide bir delik açmaktadır, açılan bu delik belleğin imkanını ortaya koymaktadır (Badiou'dan aktaran Gürşimşir, 2012: 42).

Buna göre bellek, deneyimin anlamsal çerçevelerde oluşturulmuş politik bir imkanı olmakta ve bilginin hiyerarşik yapısında görünmez kılınana dair bir hakikat imkanı taşımaktadır. Kadınların belleği hakikat iddiası taşıyan anlatılarda kadınların yok sayılması ya da önemsizleştirilmesi ile oluşturulan bilginin karşısında hakikat için bilgide bir delik açabilir.

Kadınların toplumsal belleğinin ayrı bir değerlendirme gerektirmesinin sebebi farklı cinsiyet kimliklerinin ataerki nedeniyle farklı deneyimler yaşamak zorunda kalmasıdır. Dolayısıyla belirli bir olayın farklı cinsiyet kimliklerinden kişiler için farklı bellekleri olabilir. Bu belleklerden kabaca erkek belleği kadın belleği diyerek birbirine eşit ve simetrik hafızalar olarak bahsetmek mümkün değildir (Altınay, Petö'den aktaran Kaymak, 2017: 14). Cinsiyetler arası hiyerarşinin deneyimleri ve belleği farklılaştırması kadın doğası, erkek doğası gibi bir bağlamda düşünülmemelidir, bu durum ataerkinin cinsiyetler arası deneyimlerde yarattığı farklı iktidar biçimlerinin açığa çıkmasıdır. Deneyim farklılığına yol açan ataerki ve kapitalist sistemde kadınların özel alan ve aile, erkeklerin ise kamusal alan ile ilişkilendirilmesidir (Kaymak, 2017:1). Kadınları ve erkekleri özel alan ve kamusal alan ikiliğine hapseden bu durum aynı zamanda özel olanı politikanın dışına atmaktadır. Ancak ataerkinin kadınları erkeğin ötekisi olarak inşa eden sistemi özel alanı kadınlarla ilişkilendirmekle birlikte bu alanı da erkek egemenliğinin bir alanı kılar. Dolayısıyla ataerkinin olmadığı bir alandan bahsetmek mümkün değildir. Özel alanın politikliği kamusal alandaki deneyimleri de etkilemektedir. Dolayısıyla değişen bu deneyimler değişen bellekleri de ortaya çıkartmaktadır.

Güncel tarih çalışmalarına göre kadınlar ve erkekler, fail de mağdur da olsalar savaş, soykırım gibi travmalardan farklı biçimlerde etkilenmektedirler (Kaymak, 2017). Marianne Hirsch bu noktada toplumsal cinsiyetin bilincinde çalışma yapmanın önemini anlatmaktadır. Buna göre

toplumsal cinsiyet belleğin aile içinde ve dışında kuşaklar boyu iletilmesini anlamaya çalışırken önemli bir unsurdur (Hirsch'den aktaran Kaymak, 2017: 3-4). Bu durum kadınların ve erkeklerin deneyimlerini göreceli olarak sabitlemek olarak görülebilir. Ancak kadınların belleğini önemsemek tam da ataerkil hiyerarşinin yarattığı farklı deneyimleri ve bu deneyimlerin etkilerini ortaya çıkarmak ve görünmezlikten kurtarmak içindir. Böylelikle kadınların belleği toplumsal belleğe kazandırılabilir. Toplumsal bellekte iz bırakmış olaylarda kadınların belleği yoluyla çeşitli rejimlerin kadınlarla kurduğu ataerkil ilişkinin yapısı ve yöntemi anlaşılabilir. Bu noktada feminist bir bakış açısıyla bellek çalışması yapmak önemlidir. Çünkü feminizm tam da “Kadınların erkeklere göre dezavantajlı, eşitsiz ve ikincil bir konumda olduğu, ezildiği, sömürüldüğü noktasından hareket eden bir ideolojidir” (Çakır, 2016: 415). Ancak kadınların ataerkil toplumda ezilen bir cinsiyet kimliği mensubu olmaları onların tek deneyimlerinin bu olduğunu göstermez. Kadınlar aynı zamanda politik ve toplumsal öznelerdir. Feminist baka açısı kadınlardın özneliğinin peşindedir.

Feminist bakış açısı ile kadınların belleklerine odaklanıldığında yalnızca ezilme hikayeleri değil aynı zamanda direnme ve politik öznellik deneyimleri ortaya çıkar. Kadınların bu özneliğini görebilmek için ise sözlü tarih sıkça kullanılan bir yöntem olmuştur (Parmaksız, 2014: 568). Resmi bellekler ve resmi belleklerin dışında kalan birtakım toplumsal bellekler kadınların özneliğini yok sayan bir yaklaşım içinde olabilmışlerdir. Ataerkil hiyerarşi içerisinde inşa edilen, cinsiyetler arası hiyerarşiyi yok sayan ve bir toplumsal olayı herkes için aynıymış gibi “standart” bir insan üzerinden anlatan bu yaklaşımlar elbette ki kadınların deneyimlerini ve öznelliklerini temsil edememektedir. Bu bağlamda kendisini “objektif” ve/veya “evrensel” algılayan ve kurumsallaşabilen bu belleklere karşı sözlü tarih yöntemi önemli bir kaynak olabilmektedir. Böylelikle özel yaşam denilerek tarih dışı ve politika dışı sayılan cinsellik, kadın bedeni, şiddet gibi (Çakır, 2016: 452) konular ortaya konurken bir yandan da kadınların özel ve kamusal alan ikiliğinin dışındaki hayatları ortaya konabilir.

1.5. Toplumsal Bellek ve Darbe

Darbeler toplumların hayatlarında olağan akışın kesintiye uğratıldığı hallerdir. Bir iktidar değişimi olmakla sınırlı kalmayan bu deneyimler toplumların hayatında derin izler bırakır ve ardından getirilen yeni sistemi kurumsallaştırmaya çalışır. Darbeler toplumun siyasal, toplumsal ve ekonomik durumlarına bir müdahaledir. Bununla birlikte resmi bellek yolu ile kendilerini meşrulaştırma çabası gösterilir. 12 Eylül 1980 darbesi ile ilgili akan kanın durması gibi gerekçeler darbeyi meşrulaştırma yollarından biridir.

Militarizm askeri darbenin ne olduğu ve topluma ne yaptığı konusunda odaklanılması gereken kavramlardan biridir. Basitçe asker ve orduyla ilişkilendirilse de militarizm aslında toplum yapısıyla ilgili bir süreçtir. Murat Belge *Militarist Modernleşme* kitabında militarizmi hem bir ideoloji hem de bir pratik olarak nitelendirmektedir (Belge'den aktaran Barutçu, 2013: 73). Dolayısıyla militarizm yalnızca askerlerle ilgili değil toplumun tamamının politik yaşamını ilgilendiren bir durumdur. Bu sistemde militarist iktidarlar kendi varlığını savaş hali ile meşrulaştırmakta ve bu meşruluğun devamı için bir savaş ve somut bir düşmanlık hali olmadığında bile bir “savaş” ve bir “düşman” varlığı tehdidini kullanmaktadırlar (Belge'den aktaran, Barutçu, 2013: 73). Dolayısıyla militarist toplumlarda mutlak bir barış halinin olamayacağı ve toplumun politik yaşamının olası bir savaşa göre şekillendirileceği ve politik manevralarda olan veya olmayan “düşman”ın etkisinin kullanılacağını açıktır. Böylelikle militarist bir toplumda askeri değerler hayatın her alanını olduğu gibi cinsiyetler arası ilişkiyi de belirleyen bir meşruiyet kazanır. Türkiye’de militarizm zorunlu askerlik ile de erkeklerin devletin cinsiyet rejimi içerisinde konumlandırılmış biçimlerini etkileyen önemli bir faktör olmuştur (Sünbülüoğlu, 2013:15).

Erkekliğin yüceltildiği iktidara meşruiyet kazandıran ve bir yandan da bundan güç kazanan militarist zihniyetin toplumsal cinsiyet algısının kadın erkek eşitliği üzerine olmayacağı açıktır. Zira militarist zihniyet aradığı düşmanı yalnızca ulus devlet sınırları dışında bulmamaktadır. Meşrulaştırılması istenen yapının dışında kalan tüm bireyler ve gruplar iç düşman olarak militarist zihniyetin düşmanları olabilmektedirler. Askeri değerlerin bu hakimiyeti ulusu anne olarak inşa etmekle ifadelesini bulur (Saigol, 2013: 231). Militarist zihniyette kadınlar askerlerin vatani koruyacağı gibi erkeklerin koruyacağı varlıklar olmaya indirgenir ve öznelikleri kabul edilmez. Cynthia Enloe, “Kadınları kontrol etmek, bir erkeğin ulusu koruma ve canlandırma yolu haline gelmektedir” diyerek bunu ifade etmektedir (Enloe, 2013: 216). Militarist zihniyetin vatana yaklaşımında olduğu gibi erkeğin kadını korumasının da bir bedeli vardır. Bu bedel kadınların erkeklerin çizdiği sınırlar içerisine hapsolmalarıdır. Militarizmin cinsiyetçiliğinin bir diğer yönü de kendini yenmek yenilmek ikiliğinde gösterir. Buna göre yenmek maskülenlikle, yenilmek feminenlikle ilişkilendirilir (2013: 243).

Militarizm ataerkillikle ilişkili bir ideoloji ve pratiktir. Kadınların deneyimleri, öznelikleri ve bellekleri yok sayılmaktadır. Çünkü kadınlar siyaseten pasif varlıklar olarak görölmektedir. Kadınlardan söz edilmesi ancak korunan vatan sınırları içerisinde olmaktadır. Kadınların öznelikleri söz konusu olmadığı gibi militarist zihniyetin resmi belleğinde de kadınlara yer yoktur.

Ancak kadınların belleğini yok sayan yalnızca militarist toplum yapısı değildir. Ataerki yalnızca militarist toplum yapısını üreten iktidarın elinde değildir. Feministlerin sıkça belirttiği üzere ataerki birçok alanda birçok ideolojiyle iç içe geçmiş bulunabilmektedir. Buna bir örnek olarak resmi belleğin dışına çıkan toplumsal belleklerde kadınların yokluğu örnek gösterilebilir. Buna göre kadınlar militarist algıda var olmadıkları gibi sistem dışı, muhalif algılarda da yoktur. Erkeklerin direnişi ve kahramanlıkları ezilen gruplara dahil olsalar bile yok sayılmaz. Kadınlar içinse durum böyle değildir.

Askeri darbeler toplumun yapısında önemli değişikliklere sebebiyet verirler. Toplumun yapısında ordu eliyle gerçekleştirilen bu değişiklikler önemli kırılma noktaları yaratabilmektedir. Bu durum toplumun kendi halindeki akışına bir müdahaledir. Bu müdahale ile kuşaklar arasında toplumdaki köklü değişimlerden kaynaklı farklılıklar söz konusu olabilir. Darbeler yarattıkları köklü değişimlerle kuşaklar arasında farklı politik öznelliklerin olmasına ve farklı politik kuşaklar yaratılmasına sebep olabilirler. Çünkü en nihayetinde darbeler politik bir sistem değişikliği için yapılırlar. Bu noktada kuşak kavramına daha yakından bakmak gerekir.

Gordon Marshall'a göre kuşak toplumun aynı zamanlarında doğan üyelerinin grubunu ifade etmektedir (Marshall, 1999:439). Farklı kuşakların toplumsal meselelerle ilişkisi farklı olabilmektedir. Bununla birlikte her kuşağın etnik kimlik, cinsiyet ve sınıf gibi başka özelliklerden ötürü kendi içinde de çatışma yaratan görüşleri olabilir (1999:439). Kuşak kavramına tek bakış kronolojik olarak aynı zamanda doğmakla ilgili değildir. Mannheim ise kuşak kavramını açıklarken bunun kronolojik olarak aynı zamanda yaşama anlamında olmadığını, bunun aynı tarihsel ve sosyal uzamı paylaşmak olduğunu ifade etmektedir (Mannheim'den aktaran Fırat, Muti ve Emiroğlu, 2017: 2). Bu sebeple kuşak oluşturan farklı etmenler vardır. Buna göre kuşak kavramı kuşak durumu, kuşak bütünü ve kuşak birimi olarak üç aşamada belirlenebilir (Fırat, Muti ve Emiroğlu, 2017: 2). Kuşak durumu aynı tarihsel ve toplumsal koşulların etkisinde yaşayan kişileri, kuşak bütünü ise bu aynı uzamda yer alan kişilerin ortak tarihsel olaylara katılımı ve kuşak birimi ise dönemin kuşak bütününe olaylarını farklı bakış açıları ile sahiplenilen kişileri ifade etmektedir (2017:2). Aynı dönemin koşullarında toplumsal bir olaya farklı tepkiler veren ve farklı politik tavırlar gösteren gruplar kuşak birimleridir. Buna 1980 öncesi koşullarında sağcılar ve solcular farklı kuşak birimleri olarak örnek verilebilir.

Bir kuşak toplumsal ve politik bir değişim yaratmak için kolektif olarak politik bir hareketlilik içerisine girerse bu durumda bir politik kuşaktan bahsedilebilir (2017:3). Buna göre toplumsal

bir olay ile ilişkili olarak politik kuşaklardan bahsedilebilir. Politik kuşaklar politik bir değişim talep etmelerine sebep olan bir tarihsel, toplumsal olay veya durumla karşılaştıklarında politik bir kuşak olarak doğmuş olurlar (2017:4). Askeri darbeler de toplumda yarattıkları köklü değişimlerle kuşak kurucu tarihsel olaylardan sayılabilir. 12 Eylül 1980 darbesi bu bakımdan Türkiye toplumunda politik kuşaklar üzerindeki etkisiyle önemli bir konumdadır.

Türkiye’de önemli bir politik kuşak dünyadaki örneği gibi 68 ve 78 politik kuşaklarıdır. Bu kuşaklar dünyadaki özgürlük taleplerinin ve ülkedeki göreceli özgürlük ortamının etkisiyle politik olarak talepler eden bireyler haline gelmişlerdir. Bu noktada sosyalist örgütlenmeler başlamıştır. Ancak buna cevaben 1971 yılında bir darbe gerçekleşir. Ancak bu darbeye rağmen 78 kuşağı var olabilecektir. Bu kuşakta sağ ve sol farklı kuşak birimleri var olmuştur (2017: 5). 1971 darbesinden sonra sosyalist politik kuşak kendini yeniden var ederken beklenenin aksine güç kazanmıştır. Ancak bir sonraki darbe olan 12 Eylül 1980 darbesinden sonra aynı durumdan bahsetmek mümkün değildir.

Türkiye’de sosyalist hareketin önünü kesen ve toplumda daha keskin bir dönüşüm yaratan ise 12 Eylül 1980 darbesi olacaktır. 1980 darbesi sonrasında ise farklı kuşak birimlerinden bahsetmek mümkündür. Sol hareketin Türkiye’de zayıfladığı bir dönem başlamıştır. Ancak politik hareketler son bulmamıştır. Bunun sebebi farklı grupların darbe sonrası politik hayatlarında farklı durumlar içerisinde yer almalarıdır. 1980 darbesi sonrası etnik ve dini kimlikleri üzerinden farklı tarihi olaylarla karşılaşan gruplar olmuştur. Bu sebeple etnik, dini kimlik hareketlerinin başladığı, feminist hareketin yükseldiği bu dönemde farklı deneyimlerden ötürü farklı kuşak birimlerinden bahsetmek mümkündür. Dolayısıyla bu dönemde tek bir politik kuşak yerine farklı gruplara damgasını vuran tarihsel olayların oluşturduğu farklı politik kuşaklardan bahsedilebilir (Fırat, Muti, Emiroğlu, 2017: 6). Bu kuşaklar için geçmişin belleği de farklı olacaktır. Çünkü bellek bir yeniden inşadır. Dolayısıyla farklı politik kimlikler edinen kişiler için geçmişin anlamı farklılaşabilir. Bu bağlamda 12 Eylül 1980 darbesi öncesi sosyalist politik kuşakta yer alan kadınların kuşaklar arası belleği incelenecektir. Bunun için öncelikle 12 Eylül 1980 darbesi öncesi ve sonrası ile incelenmelidir.

İKİNCİ BÖLÜM

12 EYLÜL 1980 ASKERİ DARBESİ

2.1. Darbe Öncesi Türkiye Sosyalist Hareketi

12 Eylül 1980 askeri darbesi Türkiye’de toplumsal ve siyasal hayatı derinden etkileyen olaylardan biridir. Bu darbe ile birlikte Türkiye’nin siyasi yaşamında büyük değişiklikler gerçekleşmiştir. Bu darbe ile çoğunlukla sosyalist gruplar hedef alınmış ve ülke siyasetinde sağ görüşün baskın hale geldiği bir zemin oluşturulmuştur.

Türkiye’de sosyalist siyasi hareketin tarihi Osmanlı zamanına kadar götürülebilir. Avrupa’da yükselen işçi hareketleri ve sosyalist hareketler Osmanlı’yı da etkilemiştir (Akal, 2011: 91). Bu dönemde Osmanlı’da da birçok sosyalist örgüt kurulmuştur. Amele Perver Cemiyeti, Osmanlı Amele Cemiyeti, Bulgar Sosyal Demokrat İşçi Partisi, Ermeni Hınçak ve Taşnaksutyun Teşkilatları bu grupların öncülerindendir (2011:91-92). 1908’de Osmanlı Sosyalist Fırkası kurulmuştur. Bu parti ise kurulan ilk Sosyalist partidir (2011:91-92).

1917 Ekim Devrimi’nden sonra ise dünyadaki başka örneklerle birlikte Anadolu’da da komünist partiler kurulmuş, bunların örnekleri de 1829’de kurulan Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası ve Türkiye Komünist Partisi olmuştur (2011:92). Ancak bu partilerin kurucuları cezalandırılmıştır. Bu partilerin akıbetleri ise 28-29 Ocak 1921’de TKP Başkanı Mustafa Suphi, Genel Sekreteri Ethem Nejat ve Merkez Komitesi üyelerinin Karadeniz’de öldürülmesi ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası’nın ise yasaklanıp İstiklal Mahkemeleri’nde yargılanarak hapsedilmiş olmalarıdır (2011:92-93).

Cumhuriyet sonrasında ise sosyalist hareketliliğe dair farklı gelişmeler yaşanmıştır. Çünkü Cumhuriyet sonrasında Türk Ceza Kanunundaki belirli maddelerde sınıf esasına dayalı parti kurmak yasaklanmıştır (2011:93). Bu yasakların olduğu süreçte sosyalistlerin mücadeleleri olsa da yasaklarla karşılaşmıştır. Bu yasaklı süreçte TKP Tevkifatı olarak adlandırılan tutuklamalar gerçekleştirilmiştir (2011:93). Bu süreçten sonra kurulan başka partiler de olmuştur. 1951’de yapılan TKP tevkifatından sonra 1961 yılına kadar kurulan tek yasal işçi partisi Dr. Hikmet Kıvılcımlı’nın 1954’te kurduğu Vatan Partisi ise 1958’de kapatılmıştır (2011: 93).

İkinci Dünya Savaşı’nın sonrasında Türkiye’nin siyasi yapısında birtakım değişiklikler olmuştur. Bu değişiklikler İkinci Dünya Savaşı sonuçlarından kaynaklıdır (Belge, 2020:39). Bu gelişmeler Türkiye’nin dış ülkeler ile ilişkilerini de etkilemiştir. Murat Belge, Mihver’e yapılan birtakım yardımların Türkiye’nin kurulmakta olan Demokratik Dünyada yerini

sorgulamaya neden olmasından bahsetmektedir (2020:39). Buna göre dönemin siyasi gelişmelerine dair Türkiye dış politikasında alınan tutumlar dünya sahnesinde Türkiye'nin yerini belirlemesine neden olmuştur. Türkiye yapılan Marshall Yardımı, Birleşmiş Milletlere üyeliği sağlayacak bir zamanda Almanya'ya savaş açmak ve Kore Savaşı gibi gelişmelerle birlikte demokratik dünyanın arasında kabul edilebilir ülkeler arasına girdi (2020:40). Savaş ertesinde ise sosyalist hareket için farklı bir gündem söz konusu olmuştur. Türkiye'de o güne kadar yasak olan işçi sendikaları ve partilerin kurulmasına izin verilmiştir (Akal, 2011:93). Yeni sosyalist partiler kurulmuştur. Bununla birlikte 1945 yılında Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi ve Türkiye Sosyalist Partisi adıyla kurulan partiler 1946 yılında kapatılmış ve komünist yayınlar yasaklanmıştır (2011:93).

Doğan, İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişmelerin Türkiye'de örgütlü emek mücadelesinin gelişiminde etkisi olduğunu belirtmektedir (Doğan, 2018:296). Buna göre savaşın Türkiye toplumu üzerindeki etkileri emek mücadelesini de etkileyen bir zemin yaratmıştır. Bu zemin savaşın yarattığı sömürü ve emekçilerin mülksüzleşmesi dolayısıyla oluşmuştur. Doğan bu durumu açıklar:

Savaş dönemi sömürüsü hem emekçilerin mülksüzleşmesi hem de yerli burjuvazinin sermaye birikiminin olgunlaşması bakımından belirleyici olmuştur. İkincisi, bu dönemde ilk defa olarak sendikal örgütlenmelerin yasal olarak tanınması ihtiyacı hissedilmiştir (2018: 296).

İşçi ve emekçi meselesi varlığını hissettirmeye başladığında ülke siyasetinde buna yönelik değişimler olmuştur. Bunlardan biri CHP'nin sınıf esaslı parti kurulmasını yasaklayan maddelerden biri ile ilgilidir. İşçi meselesinin Türkiye'de önemli meselelerden biri olduğu anlaşıldığında CHP, Mayıs 1946'da olağanüstü genel kurulunda parti programının dört maddesini değiştirmiş ve sınıf esaslı cemiyetlerin kurulmasını yasaklayan maddelerden biri de değişiklik yapılan maddelerden olmuştur (2018: 297). Bu maddedeki değişiklik toplumda hemen bir etki yaratmıştır. İstanbul ve Kocaeli'de sendikalar ve işçi dernekleri kurulmaya başlanmıştır (2018: 297). İşçi dernekleri ve sendikaların kurulmaya başlanması ve meseleye yönelik beklenmedik ilgi karşısında ise tedbir gecikmemiştir. 1946'da İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı marifetiyle komünist eğilimli siyasi partiler ve sendikaların pek çoğu kapatılmıştır (2018: 298).

1946 yılında açık oy kapalı sayım şeklinde yapılan seçimleri Cumhuriyet Halk Partisi kazanmıştır. 1950'de yapılan ilk seçimde ise Demokrat Parti kazanmıştır (Belge, 2020:40). Böylelikle Türkiye'de 1950 yılında çok partili siyasal hayat başlamıştır. Belge, Demokrat Parti'nin seçimlerdeki zaferi ile birlikte 1950'deki bu çok parti düzenine geçişin Türkiye'nin

bu sürece hazırlıklı olmadığını düşünenlerin endişelerini artırdığını vurgulamaktadır (2020:40). Böylelikle çok parti düzenine geçişin etkisi ve CHP'nin muhalefet konumuna düşmesi CHP'nin parti politikalarında değişikliğe girmesine sebep olmuştur. Çok partili hayata geçiş ile birlikte ise İnönü önderliğindeki CHP kendi döneminde tanımadığı hakları savunan bir muhalefet tarzı geliştirmiştir (2020:40).

1950 ve 1954 yıllarında Demokrat Parti ise oy oranını artırmış, sonrasındaki süreçte yaşadığı oy kaybıyla erkene alınan 1957 seçimlerini zor kazanmıştır (Laçiner, 2020: 102). Demokrat Parti iktidarı, 27 Mayıs 1960 tarihinde yapılan askeri darbe ile sonlandırılmıştır. Başbakan Adnan Menderes, Cumhurbaşkanı Celal Bayar idam edilmiştir. Bu darbe ile birlikte yeni bir anayasa yürürlüğe konmuş ve bu anayasada CHP'nin 50'li yıllar boyunca süren demokratik taleplerinin etkisi olmuştur (Belge, 2020: 41). Bu sebepten 27 Mayıs askeri darbesine dair olumlu görüşler ortaya çıkmıştır. Belge, 27 Mayıs darbesinin olumlu değerlendirilmesinin sebebi olarak anayasaya yansıyan bu durumu göstermektedir (2020:41).

Belge, Türkiye tarihindeki bu ilk darbeye darbeyi yapan subayların temelde her sorunu kendilerinin çözeceğine dair bir inançları olmadığını ve amaçlarının bir an önce yönetimi sivillere devretmek olduğunu söylemektedir (2020: 41). Bununla birlikte bir grubun bu devir işleminin erken olduğunu düşündüğünü belirtmekte ve “Silahlı Kuvvetler Birliği” adını alan bir oluşum biçimlendiğini ve darbelerin bu yapıya yaslandığını söylemektedir (2020:41).

Belge'ye göre 27 Mayıs'ın Türkiye siyasi tarihine verdiği etki bu darbenin Mustafa Kemal Atatürk tarafından formüle edilmiş felsefesi olduğunu ve bu felsefeyi iktidar olan partilerin unutmamasına rağmen Silahlı Kuvvetler'in unutmayacak olduğudur (2020:42). Bu darbe orduyu politize etmiştir. Buna bir örnek darbelerin peş peşe yapılmasıdır. Belge, Talat Aydemir'in iki darbe girişimini de Ordu'nun yönetimi sivillere çabuk devrettiği inancıyla yapıldığını buna örnek vermektedir (2020:44).

Doğan, askeri darbenin işçiler arasında işbirliğine yatkın bir grup bulduğunu söylemektedir (Doğan, 2018:306). 27 Mayıs darbesi sonrasında işçiler açısından durum değişmiştir. Buna sebep CHP'nin dönüşürken sendikalara karşı değişen tutumudur (2018:315). Çünkü bu darbe ile anayasada işçi haklarına yönelik birtakım iyileşmeler gerçekleşmiştir. Hükümet darbesi işçi örgütlerinin uzun zamandır talep ettikleri haklarını kazanmalarını sağlamış, yeni anayasada grev ve toplu sözleşme Türk çalışma hukuku sistemi içinde yer almıştır (2018: 306). Bu darbe işçi hareketi için olumlu gelişmelere sebebiyet vermiştir. Darbe ile birlikte bir olumlu örnek de

Türk-İş'ten yasada var olmasına rağmen esirgenen uluslararası örgütlere üyelik hakkının tanınması olmuştur (2018: 307).

Bu süreçte sosyalist siyasette de hareketlilik yaşanmıştır. 1961 yılında yasal olarak kurulan Türkiye İşçi Partisi (TİP) 1965 seçimlerinde 15 sandalye kazanarak meclise girmiştir (Akal, 2011:94). 27 Mayıs sonrası Türkiye siyaseti güçlenen sosyalist hareketliliğe sahne olmuştur ve birçok sosyalist örgütlenme oluşturulmuştur. 1960'ların ikinci yarısında sosyalist politika açıkça yapılmaya başlanmıştır. Sosyalist eserler yasal olarak basılmaya başlanmıştır (2011:94). Sosyalist gençlik hareketleri de canlanmaya başlanmıştır. Bu canlanma ile birlikte üniversiteli gençlik dernekleri, örgütleri kurulmuştur. Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu gibi üniversiteli gençlik örgütlerinin yanında Türk-İş'ten ayrılarak kurulan Devrimci İşçi Sendikaları Federasyonu kurulmuştur (2011:94). 27 Mayıs 1960 darbesini izleyen birkaç yıl içinde uzun yıllar süren grev yasağı kaldırılmış ve toplu pazarlık hakkı kurallara bağlanmıştır. Ve 68 baharı, büyük bir siyasi değişim yaratmıştır (Şafak, 2013:121).

Doğan, 1965 seçimlerinde TİP'li sendikacıların bir kısmının meclise girmesiyle Türkiye siyasal tarihinde istisnai bir devrenin yaşandığını, sosyalist bakış mecliste temsil edilirken işçi hareketinin önderliği içinde göz ardı edilemeyecek bir desteğe sahip olduğunu söylemektedir (Doğan, 2018: 313). 1967'de kurulan Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun başkanlığına Maden-İş başkanı Kemal Türkler seçildi. Konfederasyon tüzüğü'nün amaçlar kısmının e bendi işçi haklarını elde etmek için siyasi mücadele gerektiğini savunuyordu (2018: 314). Böylelikle Türk-İş gibi lobicilik faaliyeti yürüten bir sendika yerine siyasal mücadeleye önem veren sosyalist bir sendika ortaya çıkmış oluyordu.

Türkiye'de işçi haklarına yansıyan bu olumlu gelişmeler siyasi arenada da karşılığını bulmuştur. Eylemler ve grevler toplumsal yaşamda eskiden olmadığı önemli bir yer edinmiştir. 60'ların başından 12 Mart 1971 darbesine kadar olan dönemde önemli toplumsal gelişmelerden biri de birbirini izleyen işçi eylemleri, grevlerdir (Şafak, 2013: 122). Bu grevler çok çeşitlidir ve giderek artmışlardır. 31 Aralık 1961 günü yapılan tarihsel Saraçhane mitingi, 1963 Kavel grevi, 1965 Kozlu olayları, 1966 Paşabahçe grevi, 1968 Derby işgali, 1970 Sungurlar direnişi, 15- 16 Haziran 1970 direnişi de bu olaylardan biridir (2013: 122). Bütün bunların yanında anti emperyalist söylemler de söz konusudur. "NATO'ya Hayır", "Altıncı Filo Dışarı" eylemleri gibi eylemler bu örneklerdendir (Akal, 2011:95). Bütün bu süreç egemen çevreleri rahatsız etmeye başlamıştır. Akal, bu süreci şu şekilde açıklamaktadır :

Bütün bunlar Türkiye’de egemen çevreleri iyice telaşlandırmış, demokratik ve Sosyalist söylem ve eylemlerin bu yükselişi 12 Mart 1971 askeri darbesi ile kesintiye uğratılmıştır. 12 Mart askeri darbesi, bizzat darbeci general Memduh Tağmaç tarafından şu sözlerle açıklanmıştı : “Sosyal uyanış ekonomik gelişmeyi aştı”. Darbe sonrasında TİP, Dev-Genç vb. gibi örgütler kapatılmış; yöneticileri yargılanarak ağır hapis cezalarına çarptırılmıştır (2011: 95).

Belge ise döneminde sosyalistlerin Türkiye’de siyasi olgunluğu olan bir işçi sınıfının var olmadığı düşüncesine sahip olduklarını ve bu yüzden sosyalist nitelikli bir darbeye bel bağladıklarını söylemektedir (Belge, 2020:44). İşçi hareketine dair bu algıya rağmen önemli direnişler gerçekleştirilmiştir. 15-16 Haziran işçi eylemleri bunlardan biridir. Bu noktada 15-16 Haziran işçi eylemi işçilerin durumunun daha farklı olduğunu göstermiştir ve bu durum sosyalist gençler ile rütbeli subaylar arasındaki örtük işbirliğini bozmuştur (2020:44).

Şafak ise bu yılları “70’ler, Türkiye’de sosyalist solun işçi sınıfı içinde en yaygın ve en derin bağlar kurduğu, işçi ve sendika hareketi üzerinde en etkili olduğu dönem olacaktır” diyerek anlatmakta ve 70’lere doğru sınıf hareketinin sol üzerinde etkisinin olduğunu söylemektedir (Şafak, 2013:124). Bu dönemde en önemli ve ses getiren eylemlerden biri 15-16 Haziran direnişi olmuştur. Şafak Tarihi 15- 16 Haziran eylemini ise şu şekilde açıklamaktadır :

Tarihsel 15-16 Haziran direnişi, sendika rekabetinden ve devletin bu noktadaki müdahalesinden çıkmış olsa da sonuçlarıyla bunu da aşan, sendika hareketine yön veren ve hatta genel olarak solun şekillenmesinde de etkili olan bir sınıf tavrı, parlamentoyu etkilemeye yönelik bir siyasi genel grev olarak emek tarihinde derin izler bırakmıştır. 15-16 Haziran, DİSK tarafından örgütlenmiş, DİSK’in öncülüğünde başlamış ancak, DİSK’i aşmıştır. Etkileri sendika hareketiyle sınırlı olmamıştır (Şafak: 2013: 125).

Bütün bu gelişmelerin neticesinde 12 Mart 1971 askeri darbesi gerçekleştirilmiştir. Askerin hükümete verdiği muhtırayla başlayan ve 14 Ekim 1973 seçimleriyle kapanan bu dönem, 12 Mart dönemi olarak Türkiye’nin siyasi tarihine yerleşti (2013: 123). Bu durum ülkede artan politikleşmenin ve taleplerin bir sonucu olmuştur. Dönemin başbakanı Nihat Erim’in çok partili siyasi hayatı askıya alırken söylediği “özgürlüklere bir şal örtülmesi gereği”yle ülkede sıkıyönetim ilan edildi (2013:123) . Bu süreçte demokratik hak ve özgürlükler sınırlandırılırken gelişen öğrenci ve gençlik hareketlerini olumsuz etkilemiştir ve 1971 ve 1972 yıllarında grevler durdurulmuş ya da ertelenmiştir (2013:123). Bu dönemde sosyalist hareket ezilmeye çalışılmıştır. Kongar bu dönemi solun cezalandırılması ve sıkıyönetim ile devrimci işçi ve öğrencilerin işkencelerle ezilmesine niyetli olarak tarif etmektedir (Kongar’dan aktaran Akal, 2011:100).

Özçelik ise 1971 darbesinin nedenlerini ve sonuçlarını şu şekilde ele almaktadır :

1971 darbesi de, bu bağlamda, dışsal dinamiklerin ve birikim rejiminin içsel çelişkilerinin derinleşerek tıkanmasının baskısı altında, 1960'lı yılların sonundan itibaren sosyalist hareketin yükselmesi ile birlikte özellikle işçi sınıfının politizasyonu sonucunda, sermayenin realizasyonu önündeki engellerin temizlenmesi ve bu doğrultuda, gerekli yasal-politik düzenlemelerin askerin vesayeti altında yerine getirilmesine tekabül etmektedir. Fakat özellikle politize olan işçi sınıfı ve öğrencilerin artan eylemliliği, bu düzenlemelerin sınırlarını zorlamış, söz konusu darbenin başarısızlığını da ciddi anlamda belirlemiştir. Üstelik burjuvazinin farklı fraksiyonları arasındaki çelişkiler bir türlü uzlaşma platformuna çekilememiş, farklı fraksiyonlar kendi kesimsel çıkarlarını maksimize etme arayışında, farklı siyasal partiler etrafında örgütlenmişlerdir (Özçelik, 2011: 76).

Laçiner, 1971 darbesinin yapıldığı yıllarda Türkiye'nin sosyo ekonomik koşullarına vurgu yaparak ülkede sanayileşmenin hızlanmış olmasına, şehirleşme oranının artmış olmasına ve bu darbe esnasında dünya çapındaki sol hareketliliğe duyarlı bir gençlik ve işçi hareketliliğinin olduğuna dikkat çekmektedir (Laçiner, 2020:102). Darbenin niyeti sosyalist siyaseti ezmektir. Darbe ile birlikte birçok sosyalist tutuklanmış, işkenceler yapılmış ve bazı gençlik liderleri idam edilmiştir. Bu örneklerden biri de Türkiye solunun hafızasında kendine has bir yer edinen ve günümüzde çeşitli etkinliklerle anılmaya devam edilen Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) lideri Deniz Gezmiş ve arkadaşları Yusuf Aslan ile Hüseyin İnan'dır. Sosyalistlerin toplumsal hafızasında yer edinen diğer liderler ise Kızıldere 'de bir köy evinde öldürülen THKP-C lideri Mahir Çayan ve 9 arkadaşı; işkencede öldürülen İbrahim Kaypakaya'dır (Akal, 2011, 95-96). Bu liderler bugün hala Türkiye sol hareketinin hafızasında hatırı sayılır bir yer sahibidirler ve çeşitli sosyalist grupların ideolojilerinde belirli bir çizgide yoğunlaşmalarına ilham vermektedirler.

Darbenin sosyalist gruplarda beklenmeyen bir etkisi olmuştur. Bu etki orduya bakış açısıyla ilgilidir. Bu etkiyi Belge şu şekilde açıklamaktadır :

12 Mart, kısmen, dozunu şaşıran 27 Mayıs demokratizmine getirilen bir sınırlama kılıfına büründü. Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının, Mahir Çayan ve arkadaşlarının, Sinan Cemgil ve arkadaşlarının öldürülmesi sosyalist gruplarla Silahlı Kuvvetler'in arasını iyice açtı. "İlerici darbe" tuhafılığına da son verdi (Belge, 2020: 45).

Belge ise buna rağmen 1974'te aklı çıkan devrimcilerin dışarıda çok daha radikal öğrenci gruplarıyla karşılaştıklarını söylemektedir (Belge'den aktaran Akal, 2011: 101). 1961 Anayasasının hak ve özgürlükleri genişleten yapısına set koymak niyetinde olursa da darbe sonrası kitleselleşen sol hareket CHP'yi de güçlendirmiş, sosyalist solun etki gücünü de artırmıştır (Laçiner, 2020:102) . Birçok grev ve direniş 1971 darbesinden sonra solun yeniden güçlenmeye başlamasıyla Türkiye toplumunun siyasal hayatını hareketlendirmiştir. Bu siyasal hareketlenme siyasi parti destekçiliği ya da seçimlerde oy kullanmaktan ibaret olmayan, talep

eden bir siyasi hareketlilik. Bu süreçte Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu etki gücünü artırarak, pek çok grev ve direnişe öncülük etmiştir (Akal, 2011:100).

12 Mart 1971’de askerlerin verdiği bir muhtıra ile girilen darbeden 1973 yılı Ekim ayında yapılan seçimle çıkmıştır (2011: 99). Seçim sonuçları “ortanın solu” lehine olmuştur. Bu seçimlerde ‘ortanın solu’ anlayışıyla Bülent Ecevit liderliğindeki CHP, yüzde 30’un üzerinde oy almıştır ve hükümeti kurmuştur. 1974 yılında ise kısmi bir af yapılmıştır (2011: 95-96).

1973 seçimlerinin ardından sol toparlanmaya başlamıştır. Toparlanan sosyalist örgütlerin halk ile ilişkisinde bağlar eskisine göre daha güçlü oluşmaya başlamıştır. Bununla birlikte Türkiye Komünist Partisi (TKP), Partizan ve Genç Sosyalistler Birliği’nin (GSB) katılımıyla Türkiye topraklarında güçlü bağlar oluşturur ve kısa zamanda DİSK’in ve sendika hareketinin kaderini şekillendirecek bir büyük çekim merkezi haline gelir (Şafak, 2013: 121). Sosyalist örgütler arasında da farklı ideolojik zeminlerden beslenen örgütler oluşmaya başlamıştır. 1974 yılında Türkiye Sosyalist İşçi Partisi (TSİP), 1975’te ikinci TİP ve Türkiye Emekçi Partisi (TEP) gibi legal sosyalist partiler kurulmuşken aynı dönemde uluslararası komünist hareketteki ayrıma paralel bir şekilde ayrılmışlardır (Akal, 2011: 99). Politik alanda hareketlilik yaşanmaya başlanmıştır. İşçilerin, memurların, teknik elemanların, gençlerin ve kadınların hareketliliği artarken bununla birlikte 12 Mart döneminde baskılanmış gruplar, parti ve hareketler örgütlenmeye başlamışlardır (2011: 99). Bunların yanında bu bloklar dışında yer alan örgütler de kurulmuştur. Kurtuluş, Devrimci-Yol ve Devrimci- Sol gibi örgütler bunlardandır (2011:100) .

Birçok meslek grubundan kişiler de bu dönemde farklı sendikalarda örgütlenmişlerdir. Kadınlar bu örgütlülüklerin içerisinde yer almakla birlikte dönemin algısıyla “kadın sorunu”na çözüm bulmak üzere örgütlenmiş, İlerici Kadınlar Derneği, Devrimci Kadınlar Derneği gibi dernekler kurmuşlardır. İlerici Kadınlar Derneği 1975 yılında kurulmuştur (Akal , 2011: 101).

1970’lerin sonuna yaklaşırken DİSK tarafından örgütlenen Devlet Güvenlik Mahkemelerine karşı “DGM’lere Hayır” gibi kampanyalar gerçekleştirilmiştir. Doğan’a göre bu gibi göstergeler işçi sınıfının yalnızca kendi çıkarları doğrultusunda değil toplumun diğer sorunlarına yönelik de siyasallaştıklarını ortaya koymaktadır (Doğan, 2018: 322). 1976 yılında DİSK öncülüğünde İstanbul’da yığinsal bir 1 Mayıs kutlaması yapılmıştır. Bir sonraki yıl yani 1977’de ise Türkiye solunun bugün hala hatırladığı bir katliama sahne olmuştur. Bu katliamda 37 kişi öldürülmüştür.

Bu dönemde gerçekleştirilen eylemler yalnızca grevler, mitingler, sokak eylemleri değildir. 70'lerin sonlarına doğru farklı sol kesimlerden çeşitli eylemler gerçekleştirilmiştir. Örneğin İlerici Gençler Derneği (İGD) Sanat Kolu sokak tiyatroları örgütlemiş ve grevlerde, büyük sanayi merkezlerinde bu oyunları sergilemişlerdir (Şafak, 2013:129). Aynı zamanda toplumdaki bu eylemlilikler metropollere has değildir. İşçi ve köylüler Türkiye'nin dört bir yanında eylemler ve dayanışma halindedir. Fatsa bunların bir örneğidir. Farklı iş kollarında bulunan işçi ve köylülerin dayanışması da söz konusudur. Yeraltı Maden-İş tarafından 1976 Mayıs'ında başlatılan Yeni Çeltek grevinde 23 gün grevde yer alan maden işçileri ile işletmede hissesi bulunan Pancar Üreticileri Kooperatifi üyesi köylüler arasındaki dayanışma da buna bir örnektir (Şafak, 2013:129).

İki askerî darbe arasındaki yıllar işçilerin ve sosyalistlerin eylemsel olarak hareketli oldukları yıllar olarak tarif edilebilir. Bu yıllarda eylemler, işyeri işgalleri, grevler, direnişler düzenlenmiştir. Şafak'a göre bu yükselişteki önemli bir yapı da Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'dur (2013: 122). Ancak bu yükseliş süreklilik göstermemiştir. Bununla birlikte DİSK'in kendi içindeki çatışmaların da olduğu sendikalar arası rekabet derinleşmiştir (2013: 122). Dolayısıyla bir yandan siyasi hareketlilik söz konusuysa bir yandan ise sosyalist gruplar arası anlaşmazlıklar meydana gelmektedir. 12 Eylül 1980 askeri darbesine doğru yaklaşırken sorun sosyalistler arası anlaşmazlıklarla sınırlı kalmayacak toplumda sağ sol siyasi görüşten örgütlülerin çatışmaları ve şiddet olayları tırmanışa geçecektir. 1978 yılı ise şiddetin arttığı bir yıldır. Bundan ötürü sokaktan çekilmeye başlandığı tarih olmuştur (Doğan, 2018: 322).

Özçelik, sosyalist hareketin parçalanmış olmasını 1980 askeri darbesi karşısındaki yenilgisini belirleyen bir faktör olarak yorumlamaktadır (Özçelik, 2011: 76-77). DİSK ve Türk-İş arasında dahi durumdan bahsetmek mümkündür. Şafak ise DİSK ve Türk -İş tabanında, şubelerinde ve sendika yönetimlerinde gerçekleşen çatışma halinin sol siyaset ve sendikal mücadelede politik arayış bakımından verimli olsa da bir parçalanmışlık yarattığını söylemektedir (Şafak, 2013:129).

DİSK, sendikal faaliyetlerinde işçi sınıfının ekonomik, politik ve ideolojik mücadelesinin bütünlüğünü esas almıştır. Buna göre dinsel inancı, dili, cinsiyeti, ırkı, derisinin rengi ne olursa olsun bütün işçileri sendikalarda bir araya getirenin sınıf çıkarı olduğunu belirtmektedir (DİSK, 1979: 13). Yani DİSK'e göre hedef kapitalist sömürünün kendisidir. Şafak ise Türk -İş'i tanımlamaktadır:

İktidar olmaya yakın partilere karşı esnek, pragmatik ve dengeli -tarafsız görünen- bir yaklaşım içinde olmuş, hükümetlerle müzakere yoluyla sorunların çözümünü amaçlayan, lobicilik faaliyetlerine dayanan bir tarz, konfederasyona ve kamuda örgütlü üye sendikalara hâkim olmuş (Şafak, 2013: 132).

Şafak tarafından bu tanımlarla nitelendirilen Türk -İş, 16 Haziran 1975'te İzmir'de Emeğe Saygı Direnişi organize etmiştir. Bununla birlikte ESHOT'ta Türk -İş başkanı Halil Tunç şalter indirerek, Türk -İş'e bağlı 24 yerel sendikanın katıldığı 8 saatlik direnişi başlatmıştır (Şafak, 2013: 132). Kitleli katılımlı eylemler gerçekleştirilmiştir. DİSK 6 Eylül 1975'te İzmir'de 15 bin, İstanbul 'da 50 bin emekçinin katıldığı Demokratik Hak ve Özgürlükler İçin Mücadele Mitingleri organize etmiştir (2013: 133).

DİSK en acil hedef olarak gördüğü faşizm tehlikesini yok etmek üzere Milliyetçi Cephe (MC) hükümetini demokratik yoldan düşürmek üzere 1973 seçimlerinde olduğu gibi 1977 seçimlerinde de CHP'yi açıktan desteklemiştir. Bunda CHP'nin "ortanın solu" anlayışının da etkisi bulunmaktadır. Bülent Ecevit'in "toprak işleyen, su kullanan" gibi söylemleri de emekçileri partiye yakınlaştırmıştır (Şafak, 2013: 133).

1978 yılında Aşkale Linyit İşletmesi'nde Yeraltı Maden-İş üyesi işçilerin başlattıkları grev 7 aydan fazla sürmüştür. Yeraltı Maden-İş'in örgütlediği bir diğer eylem olan Hekimhan işçilerinin grevi tam 16 ay sürdü. DİSK'in örgütlediği 16 Mart 1978'de İstanbul Üniversitesi'nden çıkan öğrencilere yönelik bombalı saldırı karşısında "Faşizme İhtar Eylemi" için binlerce işçi bir saatlik iş bırakma eyleminde bulunmuştur. DİSK 1978'de Maraş 'ta Alevilerin hedef alındığı Maraş katliamını kınamıştır. 1980 Ocak ayında Tarih direnişi gerçekleştirildi (Şafak, 2013: 140). 24 Aralık 1978'de gerçekleştirilen bu katliam ile birlikte 13 ilde sıkıyönetim ilan edilmiştir. Taymaz, sıkıyönetim ilanının 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ilk güçlü sinyali olduğunu söylemektedir (Taymaz, 2020: 116).

Darbe tarihine yaklaşırken ülkenin birçok yerinde sosyalistlere yönelik saldırılar başlamıştır. Bu süreçte şiddet tırmanışa geçmiştir. İşçiler, yazarlar, akademisyenler, gazeteciler, bilim insanları, öğrenciler öldürülmüştür (Başer, 2020: 171). Bu saldırıların bazıları sosyalistler tarafından engellendiyse de halkın huzuru kaçmıştır. Bu dönemde etnik ve dini çatışmalar da su yüzüne çıkmıştır. Başer, bu dönemde saldırıların önemli bir ayağının da, Maraş, Çorum, Sivas, Yozgat, Malatya gibi Anadolu şehirlerinin merkezlerinden, solcuların ve Alevilerin taciz, tehdit, baskın, kuşatma, kundaklama ve katliamlarla sürülmesi ve büyük şehirlerin gecekondu mahallelerine yapılan saldırılar olduğunu söylemektedir (Başer, 2020: 171). Bu katliamlardan biri olan ve 1980 Mayıs ayında başlayan ve Temmuz ayına kadar süren Çorum Katliamı hakkında Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel "Çorum'u bırak, Fatsa'ya bak"

diyerek esas sorunu nerede gördüğünü işaret etmiştir. Buna göre Fatsa’da halk komitelerinin halkla birlikte tartışıp kararlar alarak yürürlüğe koyması sermaye çıkarlarına aykırıydı. Bununla birlikte Fatsa direnişi de asker ve polislerin saldırılarıyla yenilgiye uğratılmıştır (Taymaz, 2020: 117). Bu örnekten de anlaşılacağı gibi darbeye giden süreçte tek hedef işçiler ve sosyalistler değildir. Bir diğer örnek ise Kürtlerdir. Alevilere yönelik saldırıların yanı sıra Kürtlere yönelik de benzer ayrımcılıklar sürmektedir. Başer bu ayrımcılığa 1978 yılında Hakkari’de yapılan “Kanatlı Jandarma 78” tatbikatını örnek vermektedir (Başer, 2020: 171). Bu tatbikat Kürtlere yönelik algıyı ortaya koymaktadır. Buna göre bu tatbikatta Kürt aşiret giysileri giyen askerler “temsili düşman gücü”nü temsil etmekte ve “başarıyla imha edilmektedirler” (2020: 172) .

Kendisi de 12 Eylül 1980 darbesinde Diyarbakır 5 Nolu Cezaevinde hapis yatan siyasetçi Gültan Kışanak, 12 Eylül 1980 darbesini üç temel üzerine kurulmuş olarak değerlendirmektedir (Kışanak, 2020:123). Kışanak, darbe nedenleri arasında Kürt meselesini de görmektedir. Nedenlerden birincisinin NATO üyesi Türkiye’nin iki kutuplu dünyada ekonomik ve siyasal olarak da bu sisteme eklenmesi, ikincisinin bu bağlamda düşman olarak görülen sol-sosyalist hareketin Türkiye’de de bertaraf edilmesi gerekliliği, üçüncüsünün ise Türkiye’de görünür olmaya başlayan Kürt meselesinin bastırılması olduğunu söylemektedir (2020: 123-124). Buna göre temelde 12 Eylül askeri darbesi ile hedeflenen Türkiye toplumunun demokratik, eşitlikçi bir toplum olması yönündeki toplumsal hareketlerin tümünden bastırılması ve bunun yapısal olarak kurumlaşmasıydı. Daha önce yapılan darbelerden temel farkı buydu. Eşitlik talep eden ve sorgulayan bir toplumda ekonomik alanda neoliberal değişiklikler öngören 24 Ocak Kararları da başka türlü uygulanamazdı (Taymaz, 2020: 118). Özetle söylenebileceği gibi 12 Eylül 1980 darbesi 1971 darbesiyle yarım kalanı tamamlamak üzere gerçekleştirilmişti. Belge ise 12 Eylül askeri darbesinin bir programı var ise bu programın ilk maddesi komünizmi ezmek olduğunu belirtmektedir (Belge, 2020: 45). Tüm bu şartlar altında 1980 yılı 11 Eylül’ü 12 Eylül’e bağlayan gece saat 03.59’da Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren’in imzasıyla yayınlanan Milli Güvenlik Konseyi’nin 1 numaralı bildirisi radyolarda okunmaya başlamıştı. “Türk Silahlı Kuvvetleri’nin, İç Hizmet Kanunu’ndan aldığı yetkiye dayanarak emir komuta zinciri içinde ve emirle ülke yönetimine bütünüyle el koyduğu” duyurulmuştur (Fırat, Muti- t.y).

2.2. Darbeye Giden Süreçte Sosyalist Kadınlar

Türkiye toplumunun talep etmeye başlayan bir toplum olduğu bu süreç kadınların politik öznelğine sahne olmuştur. Kadınlar sosyalist örgüt ve hareketlerde yer aldılar, sendika çalışmaları yaptılar. Çünkü Türkiye toplumunun içinde bulunduğu sorunlar kadınları politikaya

çağırıştır. Az gelişmişlik, gelir eşitsizliği ve sınıfsal eşitsizlikler kadınların gündemindeydi. Dünyada 68 kuşağının etkisi Türkiye’de de 1971 darbesinden sonra artarak devam eden sosyalist hareketlilik kadınların özneliğine sahne olmuştur. Kadınlar bütün bu sorunlar yanında dönemin isimlendirmesiyle ‘kadın sorunu’ hakkında da düşündüler, ürettiler, dernekler kurdular, politika yapmışlardır (Yılmaz, 2018: 533).

Kadınlar dönemin siyasal atmosferinde kendilerini politik aktörler haline getirerek faaliyetlerde bulunmuşlardır. Sosyalist kadınlar kendi yaşamları ve tanık oldukları sınıfsal çelişkilerin farkına vararak sosyalist ideolojiyi benimsemişlerdir. Buna bir örnek İlerici Kadınlar Derneği kurucularından Gönül Dinçer’in şu sözleridir:

Kolejdeki varlıklı sınıfla, Anadolu’da gördüklerim arasındaki o korkunç kutuplaşmanın, yaşam tarzları arasındaki çelişkinin farkındaydım. Benim gibi burslu öğrenciler okulun en yoksulları idik. Bir haksızlık olduğu çok açıktı. Kolejdeki sınıf arkadaşlarım, o sırada Türkiye’de sayılı büyük zenginlerin çocukları idi. Onların nasıl yaşadıklarını biliyordum (Akal, 2011-104).

Kadınların politik ilgileri bazen de aileleri yoluyla kurdukları bağdan ileri gelmektedir. Böylelikle sosyalist mücadeleye dahil olan kadınlardan. Ayşe Güler Özdemir *Ateşe Uçan Pervaneler Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor* kitabında bu ilgiyi açıklamaktadır :

1974-1975 öğretim yılında ODTÜ İnşaat Mühendisliği Bölümü’ne başladığımda, ailem İstanbul’da oturuyordu. Üç kız kardeşlik ve ortak özelliğimiz kitap okumayı çok seven insanlar olmamızdı. Ortanca ablam 68 kuşağı üniversite gençliğindendi ve ülke gerçeklerine olan ilgim, ablam nedeniyle lise yıllarında oluşmuştu (Özdemir, 2015: 155).

Alime Mitap da sosyalist olması süreci ile ilgili aile etkisinden bahsetmektedir :

5-6 yaşlarımdayken annemle babamın yüzlerindeki üzgün ifadeye bakarak, bir dertleri olduğunu düşünür, onlarla birlikte kaygılanırdım. Sonradan öğrendim ki, Demokrat Parti’nin gerici, baskıcı yönetiminden rahatsızlanmış o sıralar. Babam CHP’nin Salihli’deki etkin insanlarındandı. Annem de siyasetle ilgiliydi. Sonraki yıllarda (1980’lerde), Salihli Belediyesi meclis üyeliğine seçilmiş, ilçe tarihinin “ilk kadın meclis üyesi” olmuştu. Böyle bir ailede yetişmenin etkisiyle olsa gerek, sorgulayan, okuyan bir çocuktum (Mitap, 2015: 13).

İlerici Kadınlar Derneği Ankara Şube başkanlarından Filiz Kardam ise, babasının memur olduğu için politika yapamadığını ancak annesinin kendisini teşvik ettiğini söylemektedir (Akal, 2011:111). Sosyalist olmasındaki etkilerden biri olarak ise bir yıllık yurtdışı eğitim deneyiminden bahsetmektedir :

Amerika’da Türkiye’yi hiç kimsenin tanımadığını gördüm. Türkiye’nin kendisini ispatlaması lazım, bu da sanki benim görevimmiş gibi geldi bana. O zaman belki çok bilince çıkarmadan küçük ve yoksul bir ülkeden gelen bir insanın, bir başka devasa ülkede kendini ispatlamasının, kendinin de bir kültürü olduğunu göstermesinin çok zor

olduğunu ve çok onur kırıcı şeylerle karşılaşabileceğini gördüm. Bu beni çok etkiledi. Anti-emperyalist konumlara çabuk geçebilmemi, o '68'lerin seline kapılabilmemi, az da olsa Amerika gibi bir büyük ülkeyi yakından tanımam etkilemiştir diye düşünüyorum (2011:113).

Bir başka örnek de Ayben Altunç'un yönetmenliğini yaptığı *Eylül'ün Kadın Yüzleri* belgeselinde Ülfet Taylı "Bir aydın olarak, bir devrimci olarak hani görevimin başka kadın ve erkeklere bildiğim şeyleri paylaşmak olduğuna inanıyordum" diyerek mahalle çalışmalarından bahsetmiştir (Altunç, 2014). Dönemin atmosferi toplumu özgürlüğe çağırdığında kadınlar da 'kavgada' yerlerini almışlardır. Mukaddes E. Çelik kadınların kavgasını "Taşın toprağın kentin kırım her yerin devrim ve sosyalizm, işte ne bileyim bağımsızlık, demokrasi, özgürlük değişse bile böyle beklentiler olduğu dönemde kadınlar da artık kavgada daha aktiftiler" sözleriyle açıklamaktadır (Altunç, 2014).

Kadınları sosyalist politikaya iten yalnızca aile bağları ve çevrelerinde olup biten sınıf çelişkileri değildir. Dönemindeki tarihi gelişmeler de bu etkiye sahiptir. Evli olduğu erkek sosyalist bir işçi olan ve kendisi ise kamusal alanda çalışmayan kadınlardan biri olan Fatma Altaylı'yı bir sosyalist ve İlerici Kadınlar Derneği şube başkanlarından biri olarak politize eden ise kendi sözleriyle şudur:

12 Mart döneminden çok etkilendim. Devrimci gençlerin yaptıkları her şeyi gazetelerden takip ederdik, onlara karşı müthiş bir sempati duyardım. Neredeyse bağımlılık geliştirmiştim. Ben hep şunu düşünürdüm, 'Bu insanlar üniversitede okuyorlar, iyi bir gelecek onları bekliyor. Bu gençler o geleceği reddederek yoksul insanlar için iyi bir hayat istiyorlarsa, biz niye istemeyelim? Biz niye onların yanında olmayalım?' Mahir'lerin öldürülüşü, Deniz'lerin asılışı beni çok etkilemişti. Şok geçirip yataklara kapanıp ağlamıştım. Örgüt bağımız yoktu, sadece devrim sempatzanı idik (Akal, 2011: 115-116).

Kadınları sosyalist mücadeleye iten sebeplerden biri de etnik kimliklerine dair özgürlük ve eşitlik arayışıdır. Gültan Kışanak bunu "Elazığ'dayken kendimi daha çok hani bir devrim yapacağız, devrimin içerisinde Kürtlerin sorunlarını da çözeceğiz diye düşünüyordum" diyerek belirtmiştir (Altunç, 2014).

Politik öznelliklerini edindikleri durumlar fark arz etse de kadınlar sosyalist saflarda yerlerini alırken bu dönemde çeşitli politik çalışmalar yapmışlardır. Dernekler kurmuşlar, partilere üye olmuşlar, mahalle çalışmaları yapmışlardır. Eğitim seminerleri düzenlemişler, sendikalarda yer almış ve çalışmalar yapmışlar ve dönemin sosyalist gündemiyle alakalı eylemlere katılmışlar ve politik ve sanatsal etkinlikler düzenlemişlerdir. Sevim Belli'nin ifadesiyle "Türkiye'de en çok okunduğu, en çok solculukla sağcılıkla meşgul olunan" 70'ler döneminde sosyalist kimlikleriyle politik saflarda yerlerini almışlardır (Altunç, 2014). Ayşegül Devocioğlu

“Gecekondu mahallesine giderdik, her yere dalıp çıkardık, yani her yerde karşılanırdık” sözleriyle hem döneminde sosyalist politika yapmanın imkanını hem de kadınların toplumu örgütlemek için verdikleri mücadeleyi örneklemektedir (Altunç, 2014). Dönem sanatsal etkinlikler bakımından da zengindir. Feyza Zeybek bunu “Her yerde tiyatro yapılıyordu. Sokak tiyatroları vardı. Devrim için hareket tiyatroları. Ankara’da tiyatrolar...” diyerek belirtmektedir (Altunç, 2014). 1970’lerde Türkiye sosyalistler açısından toplumla ilişkilerin daha güçlü olduğu ve sosyalistlerin işçilere, köylülere, mahallelere giderek örgütlenme çalışmaları yaptıkları ve sanatla da bu çalışmaları pekiştirdikleri bir dönemdir. Bu dönemde sosyalistlerin işçi, köylü ve mahalleli ile birlikte oluşturdukları komün yaşamla sosyalist hayallerin gerçekleştirildiği yerler olmuştur. Ayşegül Devecioğlu dönemin politik şartlarını ve sosyalist hareketin gücünü anlatmaktadır

Sadece Fatsa anlatılıyor. Türkiye’de çok Fatsa vardı. 20- 30 tane Fatsa vardı. Fatsa öne çıkartılıyor. Ama bu tür belediye örnekleri, 20-30 bin kişinin toplandığı büyük mitingler biz bunları gözümüzle gördük (Altunç, 2014).

Bütün bunlar yaşanırken sosyalistlerin halkla kurdukları ilişkiler kopuk ilişkiler değildir. Dönemin Türkiye toplumu talep eden bir toplumdur. Yeter Özdemir Şahin politikaya döneminde ilginin yüksek olduğunu belirtmektedir.

İnsanlar da bize inanıyorlardı. Yani yaşitlarımızın boynuna evin anahtarı iple bağlanıp ona rağmen güvenilmiyorken biz dünyanın anahtarını filan istiyorduk (Altunç, 2014).

Bu dönemde kadınlar birçok dernek kurmuşlardır. Kadınlar tarafından kurulan dernekler, Devrimci Kadınlar Derneği, İlerici Kadınlar Derneği gibi sosyalist gündemi olan derneklerdir. İlerici Kadınlar Derneği (İKD), 28 Nisan 1979’da Ecevit hükümeti döneminde İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından faaliyeti yasaklanarak 12 Eylül askeri darbesi öncesi faaliyeti yasaklanan ilk dernek olacaktı (KYD, 2014: 64). Bu dernek kendisini feminist olarak tanımlamamakla birlikte kadınların sorunları konusunda çözümler aramıştır. Anadolu’nun çeşitli yerlerinde 33 şube ve 35 temsilcilik açarak örgütlenmiş ve 15 bine yakın üyeye ulaşmıştır. Bununla birlikte 30 bin tiraja ulaşan *Kadınların Sesi* isimli bir gazete çıkartmışlardır (2014:15). Gazetenin amacı işçi, köylü ve aydın kadınları sınıf mücadelesi hakkında bilgilendirmektir. Gazete bunun yanında kadınlara dair sorunlarla ilgili de yayınlar yapmıştır. İKD kurucusu ve Merkez Yürütme Kurulu üyesi Vahide Yılmaz *Kaktüs* dergisine yazdığı bir yazıda derneğin amacını şu şekilde kaleme almıştır:

Kuruluş önerisi, bir grup politik geçmişleri olan aydın kadından, biz fabrikada çalışan, hiçbir politik kimlikleri, geçmişleri olmayan, sendikal bilince sahip işçi kadınlara geldi. Birlikte hazırlık çalışmalarına başladık. Başlangıçta, örgütlenmesi gereken kesim işçi sınıfı ve emekçi kadınlar olarak saptansa bile, kadının kadın

olmaktan doğan sorunları yani kadınlık durumu az da olsa gündemdedi. Fakat sorun daha çok sınıfsaldı. Yani işçi ve emekçi kadınları nasıl ederiz de demokrasi hareketine kazandırırız da düğümleniyordu. Bir grup sendikacı, avukat, öğretim üyesi vb. TİP’li kadın da bu kuruluş çalışmalarının içindeydi (Akal, 2011: 132).

İKD 1976’da düzenlediği bir mitingle 8 Mart Dünya Kadınlar Gününü ilk kez kutlamıştır. 1977’de kreş kampanyası, 1978’de doğum izninin uzatılması için çalışmalar yapmıştır. 1979’da 6 yaşından küçük çocuklara ücretsiz süt sağlanması için kampanyalar düzenlemiştir. Pahalılığa, işsizliğe, faşist baskıya karşı protesto mitingleri düzenlenmiştir (Parmaksız, 2017: 151).

2014 yılında Kadın Yazarlar Derneği tarafından yayınlanan *Ve Hep Birlikte Koştuk Bir İKD Vardı* isimli kitapta dönemin dernek üyelerinin tutumu şu şekilde açıklanmaktadır :

Pahalılık, işsizlik, terör, Devlet Güvenlik Mahkemeleri’nin kurulması gibi Türkiye’nin güncel sorunları ve bunlara dönük eylemlere, görevlere, mitinglere gazetede verilen ağırlık artarken emekçi kadınları yakından ilgilendiren kreş, doğum izinlerinin uzatılması, eşit işe eşit ücret, vb. kampanyalara ve sorunlara verilen yer azaldı. Bu eğilim Kadınların Sesi’nin yaşamı boyunca artarak sürdü (KYD, 2014: 120).

Buna göre kadınların sorunlarına ve çözüm önerilerine verilen ilgi ülkede artan şiddet ve sosyalistlere yönelik tehditler dolayısıyla azalmaya başlamıştır. Bununla birlikte söz konusu dönemde feminizmin ‘burjuva’ bir hareket olduğu algısı vardır. Bu durum kadın hareketini de etkilemiştir (Çakır, 2019: 157). Kadına birey değil eş, anne ve bacı olarak bakılmakta ve sınıf meselesi dışında ataerkiye yönelik bir bakış açısı bulunmamakta, yalnızca işçi, emekçi kadınlar ve onların sorunları önemslenmektedir. Bu durum İKD’nin kuruluşuyla ilgili şu satırlarda da karşımıza çıkmaktadır :

Daha ilk zemin yoklamaları sırasında ortaya çıkan, kuruluş öncesi ve sonrasında İKD’yi zorlayacak en güçlü tepki, soldan gelen “bölücülük” iddiaları oldu. Bu iddiaya göre bir kadın örgütü kurmak, emekçileri ve kadın erkek birlikte verilmesi gereken sınıf mücadelesini bölme girişimiydi. Burjuvazinin “feminizm oyunu”na gelmekti. Kuruluş bildirgesi her şeyden önce işte bu iddiayı yanıtlayacak, bölücülük ve feminizm suçlamalarını geri püskürtecekti. Öte yandan kurulacak derneğin Türk kadınlar Birliği ve o zamanlar sayıları 20’yi aşan diğer “resmi” ve “burjuva” kadın örgütleriyle farkı açık ve net olarak ortaya konulacaktı (KYD, 2014: 21).

Bu amaçla yazılan *Kadınların Sesi* gazetesinin ilk sayısında yer alan *Bir Konu: Kadınlar Hakkında Yanlış Görüşler* adındaki yazıda ilk görüş olarak kadınları evle tanımlayan ve ikinci sınıf olduklarını söyleyen görüşten bahsedilirken ikinci yanlış görüş olarak ise feminizmden bahsedilmiştir (Akal, 2011:166). Dönemin sosyalist kadınlarının feminizme bakışı feminizmi kapitalizm ile ilişkilendiren bir düzeydedir.

Feminizme yönelik bu bakış açısında solun kadınların sorunlarını tek başına kabul etmeyerek feodal ilişkiler ve üretim ilişkileri ile bağlantılı olarak ele almasının etkisi vardır (Yılmaz, 2018:

534). Kadınların ezilmişliği kabul edilmekte ancak bu sınıf meselesiyle birlikte ele alınmaktadır. Buna göre kadınların kurtuluşu sosyalizmdir. Bu dönemde bu derneklerdeki kadınlar ‘burjuva’ olmamak için büyük çaba göstermişlerse de bir kısmı 1980 sonrasında feminist harekette yer almıştır (Çakır, 2019: 157).

Her ne kadar feminizm bu dönemde sosyalistler tarafından sınıfı bölen bir hareket olarak karakterize ediliyor olsa da kadınların sosyalist mücadele içinde yer almaları onlara toplumsal hayatta politik bir öznellik zemini sağlamıştır. Kadınlar kendi ideolojileri ve inandıkları değerler için geleneksel ataerkil rollerden kopmuşlar ve eylemlere katılan ve örgütleyen, mahalle çalışmaları yürüten, toplumdaki sınıf eşitsizliğinden kaynaklı sorunlara çözümler üretmeye çalışan ve talep eden bireyler haline gelmişlerdir (Parmaksız, 2017: 153).

Kadınların bu dönemdeki temel politik özneliği sosyalist kimliklerinden ötürü sınıf eksenli bir mücadelede kendini göstermiştir. Kadınlar gerek işçiler olarak, gerek sosyalistler olarak politik saflarda yerlerini almışlardır. Bununla birlikte kadınlara dair de sorun tespiti ve çözüm çalışmalarında bulunmuşlardır. İlerici Kadınlar Derneği gibi dernekler kadınlar özelinde örgütlü olsa da pek çok meselede önemli mücadeleler vermişlerdir.

İlerici Kadınlar Derneği bu dönemde barış ve silahsızlanma amacını gündem edinmiştir. Buna göre temel talepleri NATO ve CENTO’dan çıkılması, ülkedeki ABD üslerinin sökülmesi ve Helsinki Nihai Senedi’ne tüm hükümleriyle uyulması olmuştur (KYD, 2014: 163). İKD barış talebi çağrılarını kadınların ve çocukların ihtiyaçlarını da gündemleştirerek yapmıştır. Örneğin “Silah Değil İş”, “Fantom Değil Kreş” gibi sloganlar kullanmışlardır (2014: 163). Barış talebi derneğin çalışmalarından olmuştur. Dernek 1976’da Türkiye’de ilk kez Dünya Barış Günü kutlanmasını da organize etmiştir (2014: 163). Eylemler bunun sınırlı değildir. 1978 yılında “Nötron Bombasına Hayır” temalı eylemler düzenleyerek imza toplamışlardır (2014: 164). Dernek aynı zamanda eğitimler düzenlemiştir. Bu eğitimlerde işsizlik, pahalılık ve kadınlar gibi konuları gündeme taşımıştır (2014: 181). Kadınlarla ilgili daha çok işçi kadınlar ekseninde olmuştur. İKD ev işçisi kadınların örgütlenmesi, doğum öncesi ve sonrası izinlerin birleştirilip 6 aya uzatılması, işyerlerinde kreş, çocuklara bedava süt, emekçi kadınların sorunları ile ilgili politika üretmek için emek sarf etmiştir (2014:195-203).

Darbe tarihi yaklaşırken sokakta şiddet artmış ve siyasi cinayetler işlenmeye başlamıştır. Bu süreçte kadınların gündemlerini kadınlarla ilgili konu edindikleri eşit işe eşit ücret, kreş gibi temalardan ziyade artan şiddet meşgul etmiştir. Kadınlar bununla ilgili de politika üretmiş ve İKD, Devrimci Kadınlar Derneği, Emekçi Kadınlar Birliği, Dev-Güç’lü Kadınlar, KÖGEF

(Kıbrıs Öğrenci Federasyonu), İlerici Gençlik Derneği İstanbul şubelerindeki kadınlar, TÖB-Der’li kadınlar 18 Kasım 1978’de “Analar, Bacılar Faşizme Karşı Mücadelede Görev Başına” şiarıyla yürüyüş düzenlemişlerdir (KYD, 2014:190). Ülkede can güvenliğinin sağlanması amacıyla “Evlat Acısına Son” gibi yürüyüşler de yapılmıştır. 1980 yılı 8 Mart kutlamalarında İKD, Arjantinli Plaza De Mayo annelerinden etkilenerek beyaz eşarplı eylemler düzenlemiş ancak sıkıyönetim komutanlığı tarafından İstanbul’da beyaz eşarp takmak yasaklanmıştır (Akal, 2011: 218-219). Bu süreçte genel şiddet ve baskı atmosferinden İKD de etkilenmiş, birçok yasak ve şiddetle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu saldırılardan bazıları Emel Akal’ın *Kızıl Feministler* (2011: 233-234) kitabında yer verdiği üzere İKD yayın organı *Kadınların Sesi Gazetesi*’nde yer aldığı şekliyle şunlardır:

“ Kadınların Sesi gazetesini okuduğu ve 1 Mayıs’a katıldığı için Kartal şube üyelerinden biri işten çıkarılmıştır (Kadınların Sesi, 1977: sayı 6).

İKD Fatih şubesi üyesi 3 kadın ise MC’ye Oy Yok bildirisi dağıttıkları için gözaltına alınmıştır (Kadınların Sesi, 1977: sayı 7).

Derneğin Ankara Çankaya şubesi 5 Temmuz 1997’de kapatılmıştır (Kadınların Sesi, 1977, sayı: 7)

Eskişehir’de eğitim günlerinde polis tarafından düzenli olarak arama yapılmıştır (Kadınların Sesi, 1977 : sayı 11).

Zonguldak şubesi kapatılmış, İstanbul şubelerine miting izni verilmemiştir (Kadınların Sesi, 1977: sayı 11).

İskenderun şubesi polis tarafından basılmıştır (Kadınların Sesi, 1978 : sayı 5).

15 Ekim 1978’de Trabzon şubesi yakıldı (Kadınların sesi, 1978: sayı 40)

Fatih şubesi yakıldı (Kadınların Sesi, 1979: Sayı 1).

İstanbul’da Paşabahçe temsilciliği bombalandı (Kadınların Sesi, 1979: sayı 1) .

İKD Bursa şubesi YK üyesi Nurten Yaraşık’ın eşi faşist saldırı sonucu öldürüldü. (Kadınların Sesi, 1979 : sayı 4)

5 Nisan 1980’de İKD Eskişehir üyelerinden Aytül Acarbaş Demokratik Hak ve Özgürlükler Mitingine giderken faşistlerce açılan ateş sonucu öldürüldü (Kadınların Sesi, 1980: sayı 5).

20 temmuz 1980’de İKD Trabzon şubesi YK üyesi Sabite Elvan’ın eşi Efraim Elvan faşistlerce öldürüldü (Kadınların Sesi, 1980, sayı 61, sayfa 21).

24 temmuz 1980’de İKD Adana şubesi üyesi , SASA işçisi Meryem Karakız iki işçi arkadaşı ile kurşunlanarak öldürüldü (Kadınların Sesi,1980 , sayı 61 :8-9).” (Kadınların Sesi Gazetesi’nden aktaran Akal, 2011: 233-234)

Derneklere ve yayın organlarına baskı arttığından dolayı İKD, *Kadınların Sesi* gazetesini derneğin yayın organı olmaktan çıkartıp bağımsız olarak yayınlamaya girişmiştir (KYD,

2014:120). Böylelikle dernek kapatılırsa gazete yayın hayatına devam edebilecektir. Nitekim dernek üyesi kadınların tahmin ettiği gibi olmuş, İKD'nin kapatıldığı 1979 Nisan ayından 1980 Temmuz-Ağustos sayısına kadar devam edebilmiştir (2014:122). Derneğin kapatılmasına karşı eylemler yapılmıştır. Kadınların Sesi bürolarında politik faaliyet devam ettirilmiştir (2014: 67). Dernek için yürüyüş düzenlenmiştir.

Sosyalist kadınlar böylesi durumlarda politik öznelliklerini ortaya koymuşlardır. Geleneksel rollerin dışına çıkmışlardır ve Türkiye tarihinde toplumun en talepkar olduğu ve geleceğini kendi ellerinde tuttuğunu hissettiği bir dönemde politik sahnede yerlerini almışlardır. Ancak tam da bu sebeple toplumun yerinden doğrulması istenmediğinden askeri darbe sürecinde yoğun baskı altında tutulacaklardır. Askeri darbenin militarist zihniyeti tarafından cezaevlerinde, sürgünde, işkencede, yoğun baskı altında ve ne olacağına dair belirsizlikte yaşatılarak politik öznellikleri yok edilmeye çalışılacaktır. Bununla birlikte sosyalist kadınların yaşadıkları sorunlar yalnızca devletin militarist saldırıları ve sağcı-milliyetçi grupların saldırıları ile sınırlı değildir. Cinsiyetçilik ve feminizm düşmanlığı da kadınların mücadele verirken karşılaştıkları sorunlar arasındadır. Bu sorunların başında ev içi iş bölümünün eşit olmaması, kadınların daha tali görevlerde yer alması, kadınların kendilerinin eğitim verdiği erkeklerin bu eğitimi veren kadınlardan üst bir konuma getirilmesi, kadın hakları meselesini erkeklerin kendi aralarında konuşmaları gibi sorunlardır (Altunç, 2014). Çocuk bakımı da bu sorunlar arasındadır. Çocuk bakımı kadınların üstüne yıkılmakta ve eşit bir bakım emeği verilmemektedir. Filiz Karakuş'a göre dönemin sosyalist hareketindeki anlayışa örnek vermektedir.

Çocuk bakımı kadının işidir yani. Çocuk kadın ve erkek ortak çocuk doğuruyor. Onun daha büyük mücadelesi var, onun için çocuğa kadınlar bakar (Altunç, 2014).

İlerici Kadınlar Derneği üyesi Saadet Arıkan Özkal ise aynı konu hakkında şunları not düşmektedir:

Tabii ki o çok çocuk isteyen devrimci kocalar, çocuklara bakmadılar. Çocukların bakımı konusunda bir üyemiz, kocaları ile tartışılar. “Kocalar baksın” dediğimizi çok iyi hatırlıyorum. Bazı kadınlar kocalarına baktırıyordu da gerçekten (Akal, 2011:208).

Bununla birlikte kadınların anne olması da politik öznelliklerine dair kendi iradeleri ve seçimleriyle aralarına erkeklerin girmesi anlamına gelmektedir. Ayşegül Devecioğlu anne olduğu döneme dair şunları anlatır:

“Sen artık annesin, sen artık harekete militanlar yetiştireceksin” gibi bir sözle karşılaştığımda ben içinde bulunduğum hareketin cinsiyetçi karakterini bütün çıplaklığıyla hissetmiştim. Ya o kadar üzüldüm ki. Bunu bir yerde daha söyledim. Sütüm kesiliyordu üzüntüden (Altunç, 2014).

Kadınlar yer aldıkları sosyalist örgütlerdeki cinsiyetçi yapının farkında olsalar da bunun üzerine bir siyaset geliştirmemişlerdir. Mukaddes E. Çelik, kadın bilinciyle yaklaşan kadınların olmamasının devrimci hareketlerin işlerini kolaylaştırdığını söylemektedir (Altunç, 2014). Kadınların devrimci örgütlerde ikinci konumda olmaları onların hiyerarşide yukarıya doğru gittikçe sayılarının azalmasında izi bulunabilir bir gerçektir. Mukaddes E. Çelik bunu anlatır:

Erkek kalabalığı içinde yukarıya doğru gittikçe işte 10 kişinin arasında 1 kişi örneğin ya da 15 kişinin arasında 1 ya da taş çatlasa 2 kişi. En üst yönetimlerde çok az kadın vardır. Dava dosyalarını incellerseniz orada da görürsünüz (Altunç, 2014).

Kadın olmaktan kaynaklı cinsiyetçi muamele ve eşitsizlik bağlamında kadınlar için sosyalist örgütlerde toplumun genelinden farklı bir durum olmamıştır.

2.3. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi

Türkiye’nin toplumsal hafızasında önemli bir yer edinen askeri darbe ile ağırlıklı olarak sosyalist gruplara yönelik olmak üzere bir şiddet sarmalı başlamış ve korku toplumu yaratılmıştır. 1970li yıllarda politik olarak hareketlenen Türkiye toplumunun talep eden politik zemini bu sebepten büyük bir darbe almıştır. Darbenin ilanından sonra sıkıyönetim ve olağanüstü hal ilan edilmiştir. Sokağa çıkma yasakları başlatılmış, eylemler yasaklanmış, siyasiler hapsedilmiş, cezaevlerinde işkenceye maruz bırakılmıştır. Bu dönemde sosyalistler işkenceye maruz bırakılmış, kimileri öldürülmüş, kimileri ise yurt dışına çıkmaya mecbur edilmiş ve politik olmanın negatif bir anlam kazandığı bir düzen yaratılmıştır (Fırat, Muti: t.y).

Belge, 12 Eylül askeri darbesinin talepkar bir toplum olmaya başlamış olan Türkiye’de yapıldığını ve amacının toplumu terbiye etmek olduğunu söylemektedir (Belge, 2020: 54). Çünkü darbe öncesi sokak eylemleri, grevler ve siyasi toplantılar, mahalle ve köy örgütlenmeleri oluşmaya başlamıştı. Türkiye toplumu siyaseti artık meclis dışında da arayan, talep eden bir toplum olmaya başlamıştı. Bu dönemde yürütülen bu mücadeleler gündelik yaşamın ayrılmaz bir parçasını oluşturmuştur (Fırat ve Muti, t.y). Bunun engellenmesi için başta sosyalistler olmak üzere toplum darbe ile cezalandırılmıştır. Geçmişin İzleri yazısında Fırat ve Muti bu dönemde darbe ile yapılanları özetlemektedir:

Darbenin bilançosu oldukça ağırdı: Askeri yönetimin iş başına geçtiği ilk bir yıl içinde tam 43.140 kişi tutuklandı veya gözaltına alındı. Açılan 210 bin davada 98 bin 404’ü örgüt üyeliğinden olmak üzere 230 bin kişi yargılandı, 7 bin kişi için idam cezası istendi, 517 kişiye idam cezası verildi ve haklarında idam cezası verilenlerden 50’si

asıldı. Öte yandan 12 Eylül rejimi boyunca 171 kişinin işkenceden öldüğü “belgelenmiştir”. Bunun yanı sıra “kaçarken vurulan” 16, “çatışmada ölen” 74, “doğal ölüm” raporu verilen 73, “intihar ettiği” iddia edilen 43 ve “nedeni belirsiz” 2 ölüm söz konusudur. 14 bin kişi yurttaşlıktan çıkarıldı, 400 bin kişiye pasaport verilmedi, 30 bin kişi “siyasi mülteci” olarak yurtdışına gitti. Siyasi partilerin, DİSK, MİSK ve bunlara bağlı sendikaların ve Türk Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kızılay hariç 23 bin 677 derneğin faaliyetleri durduruldu. Bin altı yüz belediye başkanı, 18 bin devlet memuru, 2 bin hakim ve savcı, 4 bin polis memuru, 7 yüzden fazla öğretim üyesi ve 5 bin öğretmen ya istifaya zorlandı ya da işten çıkarıldı. Darbenin hemen sonrası 39 gazete ve dergi imha edildi, 13 büyük gazete için 303 dava açıldı (Fırat ve Muti, t.y).

Bütün bu olanlarla birlikte bütün yetkiler tepede toplanarak, anti demokratik bir “siyasi partiler” yasası ve yüzde 10 gibi anti demokratik bir seçim barajı yaratılmıştır. Darbenin sendika alanında da etkisi yıkıcı olmuştur. Doğan, darbenin bu etkiyi anlatmaktadır:

1981 sonunda başlayan davada 78’i idamla olmak üzere 1477 sendikacı ve sendika uzmanı yargılandı. DİSK anayasal düzeni yıkmaya teşebbüsle suçlanıyordu. Daha ilk duruşmada davada savaş hali hükümlerinin uygulanmasına karar verildi. Sanıkların dava dosyasına konan dilekçeleri kaybedildi (Doğan, 2018: 332).

16 Eylül’de yayınlanan MGK bildirisi ile ikinci bir emre kadar grev ve lokavt yapılabilmesini sağlayan yasal düzenlemeler askıya alınmıştı (2018: 329). Darbenin ekonomik alanda 24 Ocak Kararlarını uygulaması söz konusu olmuştur. Bu kararların oluşturulmasına katkı sunan Turgut Özal gibi üst düzey bürokratlar yeni hükümette ekonomiden sorumlu oldular (2018: 329). Bütün bunların yanında DİSK, Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu (MİSK) ve Hak-İş kapatılmıştır. Türk İş ise genel sekreteri bakan yapılmakla birlikte toplu sözleşme imzalama hakkını kaybetmiştir (2018: 330).

Darbeyle başa gelen cunta yönetiminin toplumun bütün örgütlenmelerini yasaklayan bu kararlarının ve işkencelerin arkasındaki temel motivasyonlardan biri de Türkiye’yi neoliberal düzene uyarlayacak olan 24 Ocak Kararları ile ilgilidir. Buna göre 12 Eylül askeri diktası bu kararların uygulama zeminini garantileyerek dünya ölçeğinde yükselen neoliberal ve neomuhafazakarlığın gerekliliklerinin yapılmasını sağlamıştır (Laçiner, 2020: 104). 1971 darbesinde Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç’ın dediği “sosyal uyanış ekonomik gelişmeyi aştı” durumunun gereği olarak toplum talep etmemeli ve itaatkar olmalıdır. Belge, bu bağlamda dinin önemli bir yardımcı olarak görüldüğünü ve 12 Eylül’den önce din ile ordu yan yanlığının sağlanamamış olmasından bahsetmektedir (Belge, 2020:55-56). Bu bağlamda 12 Eylül askeri diktası amacı hususunda diğer darbelerde olandan daha hazırlıklı bir şekilde, darbelere rağmen talep etmeye devam eden toplum yapısını çökertmek istemiştir. Bu bağlamıyla 12 Eylül Türkiye toplumunun tarihinde önemli bir tarihtir. Farklı siyasi gruplara göre farklı bir şekilde anlamlandırılrsa da toplumsal bellekte de önemli bir yer edinecektir.

Nitekim, Türkiye’de siyasetin sağında duranlar için adeta gerekli bir kötülük olarak katlanmanın mecbur olduğu bir olay olarak meşru bir zemin kazanacaktır. Darbeci generaller “sağ sol çatışması yüzünden kan dökülüyordu” diyerek darbeyi meşrulaştırmaya çalışmışlardır. Darbeci generallerin sürekli tekrarladığı bu tez medyada yıllarca tekrarlanarak milyonlara benimsetilmeye çalışılmıştır (Başer, 2020: 176). Böylelikle darbenin resmi belleği oluşturulmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte Başer, darbenin meşruiyet zemininin aylar öncesinden yüksek tirajlı birçok gazete tarafından hazırlandığını söylemektedir (2020: 176). Bu gazetelerin 13 Eylül günü darbeye verdikleri destek, bu gazeteleri de soruşturmalardan koruyamamıştır.

Darbenin gelişi ile birlikte sosyalistlerin kendilerini ezmeye gelen darbeye karşı kendilerini korumaları da zor olmuştur. Sağ ve muhafazakar tabanda muhbirlik ortaya çıkmış, evinden daktilo sesi gelen, öğrenciye benzeyen birçok kişi ihbar edilmiştir (2020: 178). Dolayısıyla süreç yalnızca askerlerin darbe ile birlikte sosyalistlerin peşine düşmesi ve uzun süren gözaltılar ve cezaevlerindeki işkencelerle değil toplumu militaristleştirerek gerçekleştirilmiştir. Buna göre toplumun bir kısmı diğerine resmi yollarla bilenerak suça ortak haline getirilmiştir.

Toker, darbenin her koşulda olan bitenin yürürlükteki haline müdahale olduğunu söylemektedir (Toker, 2020: 63). Akıbeti belirsizleştirilen ve anlamı değiştirilen, kriminalize edilen bir toplum hareketliliğidir. Bu şartlar altında eski bağların ne şekilde devam edeceği de bir belirsizlik halini almaya başlamıştır. Bir grup insan toplumun diğer üyelerinin önünde tehlikeli olarak kodlanmış ve politik olmaya negatif bir anlam kazandırılmaya çalışılmıştır. Toker, bu durumu arkadaşlık, vatandaşlık, komşuluk gibi bağların zayıflatılıp ve şüpheli hale getirilmesiyle geçerli ve değerli tek bağ olarak anne, baba, kardeşler gibi aile üyelerinin belirlenmesine ve muhafazakar aile anlayışının güçlenmesine sebep olarak aktarmaktadır (2020: 64). Böylelikle iradi seçimlerle değil ‘doğal’ yolla belirlenen ilişkilere toplum hapsedilmiştir.

12 Eylül 1980 darbesi diğer darbelerden farkını şiddetin genelleşmesi alanında da ortaya koymuştur. Buna göre önceki darbelerde tamamlanmayan solu bitirme işlevi tamamlanmalıdır. Bu niyetle ağırlıklı olarak sosyalistlerin politik öznellikleri yok edilmeye çalışılmıştır. Sosyalistler cezaevlerinde ağır işkenceler ile insanlık hallerinden uzaklaştırılmaya çalışılmıştır. İşkence fiziksel, cinsel ve psikolojik şekilde farklı boyutlarda sürdürülmüştür. Bunun sebebi sosyalistlerin 1971 darbesinde olduğu gibi yeniden doğrulma ve güçlenerek politikleşme ihtimallerini yok etmektir. Toker’e göre toplum önceki darbelerde darbenin yıkımını onarma çabalarının yükselişini deneyimlerken bu deneyimler toplumun değişme dinamiğini açığa çıkarmıştır (Toker, 2020:67). Askeri cunta nezdinde bu kez öyle olmaması istenmektedir.

Toplum kendini onaramamalı, yeniden yola koyulamamalıdır. Bunun sağlanması için de bir yandan militarist şiddet güçlü bir şekilde topluma dayatılırken öte yandan ekonomik ve siyasal boyutuyla yeni bir Türkiye için adımlar atılmıştır.

12 Eylül askeri darbesi cezaevinde siyasi tutuklulara yaşattığı işkencelerle de bilinir. Metris, Mamak ve Diyarbakır 5 Nolu Cezaevleri siyasi tutuklulara yaşatılan işkencelerle ünlenmişlerdir (Dinç, 2016:21). Bu şiddetin birçok sosyalistin hayatında sarsıcı etkileri olmuştur. Bu etkilerden biri sosyalist politika yürütenlerin varlıklarını koruma alanına sıkışmış olmalarıdır (Toker, 2020:68). Bunun sebebi yapılan saldırılar ve sosyalistlere bakış açısıdır. Çünkü artık saldırılar sosyalist fikrin kendisi değil sosyalistlerin vücuti varlığıdır (2020:68).

Sosyalist kadınlar darbe öncesi sosyalist hareketin içinde yer aldıkları gibi darbe sonrası cezaevlerindeki sürecin içinde de varlardı. Türkiye’de çeşitli illerde sosyalist mücadeleler vermiş, dernekler kurmuş, politikleşmiş kadınlar cezaevi koşullarını en ağır halleriyle yaşamışlardır. Mukaddes E. Çelik, bunu “Kapıdan sizi aldıkları zaman ilk saldırı cinselliğinize oluyor, kadın kimliğinize oluyor. Küfür bunun en basit hali.” diyerek açıklamaktadır (Altunç, 2014). Kadınlar gözaltında “suçları”nı kabul etmeleri için ağır işkencelere maruz bırakılmışlardır. Bu işkencelere karşı gerek bireysel gerekse de toplu olarak direniş gerçekleştirmişlerdir. Mevlüde Acar, o dönemde işkenceciler tarafından şu sözleri duymuştur

Bizim elimizden o kadar insan geçti ki suçsuzdu ama biz işkence yapınca suçluyum diyordu. Suçunu kabul ediyordu, gönderiyorduk. Sen hiçbir şeyi kabul etmiyorsun diyorlardı (Altunç, 2014).

Dilvin Altınakar Semizer *Kaktüsler Susuz Da Yaşar* kitabında cezaevi sürecinde yapılan işkencelerle yürüyemez hale geldiği için ameliyat olması yönünde askerlerden teklif almış ancak huzursuz hissettiği için kabul etmemiştir.

Yıllar sonra basından öğrenecektik İstanbul’da bir grup siyasi mahkumun ilaç denemelerinde gizlice kobay olarak kullanıldığını. Ve hep kendi kendime tekrarlayacaktım: ‘İyi ki cevabın hayır oldu Dilvin! İyi ki güvenmedin! İyi ki güvenmedin!’ (Semizer, 2020: 126).

Kadınlar cezaevinde işkencelere karşı direnişler sergilemişlerdir. Mukaddes E. Çelik, kadınların direnişi anlatmaktadır.

12 Eylül gözaltıyla cezaevi yaşamının farkını ortadan kaldırdı. Her istediği her gerek duyduğu anda tutukluları işkenceye yeniden alıyorlardı. Buna karşı örneğin ilk direnişleri kadın koğuşları gösterdi (Altunç, 2014).

Gültan Kışanak Diyarbakır 5 Nolu Cezaevinde Esat Oktay’ın yaptıkları özelinde darbecilerin kadınlara yaklaşımını ortaya koymaktadır.

Yani bir taraftan böyle bir vatan, millet edebiyatı ve onun içerisine sığdırılmaya çalışılan kahraman Türk kadını motifi, namus anlayışı ve bir taraftan bize yapılan uygulamalar. Ve Esat Oktay bu ikisinin şeyini çok iyi, karmasını çok iyi yapıyordu (Altunç, 2014).

Bu anlatılanlar 12 Eylül darbesini planlayan askeri cuntanın zihniyet yapısını özetlemektedir. Bir yandan Türk kadın olmayı yücelten ancak bunu 'namus' algısıyla yapan bir yandan ise yüceltilen bu kadına her türlü şiddeti reva gören bu zihniyet militarizmin kadınlar için anlamını çok iyi bir şekilde ortaya koymaktadır. Bunun yanında Türk olmayan kadınlar için ise muamele her boyutuyla işkencedir. Çünkü askeri darbe aynı zamanda kendi varlığını belli etmeye başlayan Kürt meselesine de el atmış ve ırkçı-milliyetçi yapısını ortaya koymuştur. Kışanak, bunu Diyarbakır 5 Nolu Cezaevinde yaşadığı Türkçe bilmeyen yaşlı bir kadınla ilgili tanıklığıyla anlatır:

Kendisi Türkçe bilmediği için işkence gördüğü gibi her hafta birine görev verirlerdi. Bu hafta Duran Ana'ya Türkçe öğretmek zorundasın. Bir haftada bu mümkünmüş gibi. Her akşam da gelirlerdi sorarlardı. Duriye Ana yine bilmiyor. Hadi bu hafta da geçti. Bilmedi diye o görev verdikleri kişiye de sen de öğretmedin, görevini yapmadın diye ona da. İşte sayım sırasında Duriye Ana kimin yanında durmuşsa sen bunun yanında duruyorsan demek ki bunla Kürtçe konuştun diye yine dayak yerdin. Tamam, diyorduk ki o zaman sayıma kalkmasın Duriye Ana. Mutlaka sayıma kalkarsa birisinin yanında duracak yani. Ve öyle bir şeydi ki biz hani bunu sıraya koymuştuk. Sırayla herkes dayak yesin diye her gün birimiz Duriye Ana'nın yanında duruyorduk. O gün dayak yemeyi kabullenerek Duriye Ana'nın yanında duruyorduk (Altunç, 2014).

Kadınlar birbirlerini korumak için işkenceyi göze almışlardır. Kışanak, bütün bu işkencelerin yaşandığı Diyarbakır 5 Nolu Cezaevini Kürt meselesinde bir dönüm noktası, bir kırılma mekanı olarak ifade eder (Kışanak, 2020:126). Diyarbakır 5 Nolu Cezaevi darbeden önce E tipi olarak inşa edilmiş, darbeden sonra Askeri Cezaevi adıyla orduya devredilmiştir. Kışanak, bu sebeple darbe hazırlıkları arasında Kürt meselesini imha etmek için cezaevinin inşa edildiğini ve işkencelerin yaşatıldığı söylemektedir (2020:126). Diyarbakır 5 Nolu Cezaevi'nde sosyalistlere yaşatılanlar Türkiye toplumunun belleğinde benzer örnekleri olan Metris ve Mamak gibi cezaevlerinde yaşatılanlara göre sonradan öğrenilmiştir. Çoğunluğu Kürtlerden oluşan tutuklu sosyalistler Kürtçe konuşma yasakları gibi yasaklarla karşılaşmışlardır. Ancak bütün bunlar sanılanın aksine kötü muamelede bir uç nokta, bir münferit hal, bir "istisna" hali değildir. Bu işkenceleri yapanların cezasız kalması da bunun kanıtlarından biridir.

Agamben'in insan hayatını politik ve yalın hayat olarak ikili bir şekilde ele alması (Baştürk, 2013: 255) 12 Eylül'ün iktidarını anlamak konusunda önem arz eder. Buna göre politik yaşam insanın birey ve grup olarak yaşaması dolayısıyla politika ile ilişkili iken yalın yaşam bunun dışındaki alanı ifade eder (2013: 255). Bu noktada Agamben iktidarın bu iki varlık alanı

üzerindeki egemenliğine odaklanır ve bu yaşamlar arasındaki geçişkenliği ve yaşamları ikili olarak tahsis eden düzeni askıya alma kudretini istisna hali olarak kavramlaştırırken, iktidarın bu yaşamlar arasındaki sınırı kendisine bağladığı ve kendisinden başka hiçbir gücün inisiyatifine bırakmadığı ölçüde iktidar olduğunu savunur (2013: 255-256). İktidar olan yaşamlar arasındaki sınırı belirleyendir. Egemen olan bir yandan kendisini hukukun içine katarken bir yandan onun dışında onu belirleyen bir güce sahiptir (2013: 256). Böylelikle iktidar yaşamların akıbetini belirleyebilir.

Agamben'in biyoiktidarı anlatırken kullandığı bir diğer kavramı ise kamptır. Kamp bireylerin yaşamlarının politikadan uzak en yalın halinin dahi kontrol edilmesini açıklar ve belirli bir mekana, döneme ya da politikaya işaret etmez (2013: 262). Kamp her dönemde her şekilde varılabilir. Kamp bireylerin yaşamının istisna haline bağlı kılındığı alandır (2013: 262). 12 Eylül 1980 askeri darbesinde cezaevlerinde ve "dışarıda" sosyalistlere yaşatılan da bir kamp halidir. Çünkü kamp bireylerin mekan ya da dönem fark etmeksizin gözetim altında tutuldukları ve yaşamlarının politik olandan yalın olana geçirilerek iktidarın da bunu belirleyen ancak kendisi hukuk dışı olan olarak egemen kimliğiyle bireylere istediğini yapabildiği bir istisna hali yaşatır. 12 Eylül askeri darbesinde cezaevleri bir Agamben'in kavramsallaştırdığı kampın örneklerini oluşturmuşlardır.

Fiziksel işkencenin yanı sıra psikolojik işkence de cezaevlerinde kadınlara karşı sıkça uygulanmıştır. Sosyalistler toplum dışı algılanmış ve eğitime çalışılmıştır. Zorla Atatürk'ün Gençliğe Hitabesini ve İstiklal Marşı'nı okutmak, Müşerref Akay'ın sürekli çalınan Türkiye'm Türkiye'm şarkısı, tek sıra askeri düzen yürüme baskısı ile askeri düzende yaşamaya zorlamak bunlardandır (Altunç, 2014). Kadınlar açlık grevleri ile cezaevlerindeki insanlık dışı suçlara direnmişlerdir. Kadınlar cezaevlerinden işkenceye götürülen arkadaşları için direnmekle birlikte erkeklere yapılan baskılara karşı da direniş göstermişlerdir (Altunç, 2014). 1983 yılının Şubat ayında Mamak Cezaevi Kadın Koğuşunda 40 gün süren açlık grevi bunun örneklerinden biridir. Ayşe Gülay Özdemir açlık grevini anlatmaktadır:

Çok geniş bir tutuklu kesimi açlık grevine katılmıştı ama başlamasıyla birlikte yoğun bir şiddet ve baskıda başladı. İki ya da üç gün içinde, cezaevi idaresi, erkek tutukluların açlık grevine kırmayı başardı. Sınırlı sayıda erkek tutuklu, açlık grevine devam etmeyi sürdürdü ve ciddi anlamda ağır şiddete maruz kaldılar. Cezaevi yönetimi, açlık grevine toplu katılımı genelde kırmış olsa da bunu kadın koğuşunda başaramadı. İnanılmaz yöntemler denediler ama başaramadılar (Özdemir, 2015: 174).

Tutukluların askerler tarafından aniden çağrılarak götürülmesi ise işkencenin bilincinde olan başka tutuklular için şüphe uyandıracak bir durum haline gelmiştir. Kayıplar, işkencede

öldürülenler, kısacası şiddetin her boyutunun olduğu bir durumda normal karşılanamamaktadır. Bu durumlardan birinde koğuş arkadaşının götürülmesine karşı çıkarken yaşadıklarını Meral Bekar şöyle anlatıyor:

Bir sürü asker doluştu koğuşa... Subay, tek tek her birimizi inceleyip, sıra bana geldiğinde, parmağıyla işaret ederek, ‘sen...in aşağı’ dedi. Atladım üst ranzadan aşağı... Ama aynı anda, patır patır başka arkadaşım da atladığı gördüm. Herkes bir yerimden tutuyor, kimi belimden, kimi kolumdan, ama sımsıkı...Subay şaşırdı. Hiç beklemiyor olsa gerek bu tepkiyi...Ben de şaşkınlığım aslında...Çünkü bu önceden kararlaştırılmış bir şey değil (Bekar, 2020: 50).

Bütün bunlara rağmen direnen kadınlara bir işkence yöntemi de ziyaretlerin kısıtlanmasıdır. “Dışarıyla” artık tüm bağı kopan kadınların rüyaları bile dışarıya haline gelmiştir. Üstelik bu süreçte toplumun gündelik hayatına dair pek de fikir sahibi değillerdir. Dilvin Altınakar Semizer bu durumun cezaevindeki kadınların ruh haline etkisini anlatır:

Dışarıya, artık bizim için uzaklarda kalmış, ulaşamayacağımız, yalnızca arada bir rüyalarımızda bizi içine alıp eski günlere götüren, ama şu an bilinmezliklerle dolu bir yerdi. Öylesine garip rüyalar ki bunlar, kimi gün tahliye olduğumuzu, kimi gün dışarı çıkıp biraz dolandıktan sonra geri geldiğimizi, kimi gün ise zaten hiç içeri düşmediğimizi görürdük (Semizer, 2020: 114).

Cezaevinde işkenceyle öznellikleri yok edilmeye çalışılsa da kadınlar direnmenin ve kendilerini korumanın yollarını aramışlardır. Bildiklerini başkalarına öğreterek, el işi ürünler üreterek, türküler söyleyerek, dayanışma ile kendilerini, politikliklerini ve direnişlerini yok etmeye çalışan militarist zihniyete karşı var olma çabasına girişmişlerdir (Altunç, 2014).

Darbeden sonra İKD üyelerinin bir kısmı yurtdışına göç ederek politik mülteci olmuşlardır. Göç eden bu isimler 1982’de Kopenhag’da İKD Dış Bürosunu kurmuşlar ve Türkiye’dekilerle dayanışma içinde olmuşlardır. 1982 yılında İKD için de “gizli örgüt” denilerek bir soruşturma başlatılmış ve 1983 Mayıs ayında dava açılmıştır. Bu sebepten tutuklamalar başlatılmıştır. Tutuklanan üyeler cezaevlerinde darbenin şiddetine maruz bırakılmışlardır. En son 1987 senesinde sıkıyönetim mahkemesi İKD davasında takipsizlik kararı vermiştir (KYD, 2014:238-239).

Kadınların cezaevlerinde yaşadıkları bu işkenceler ve bu işkenceler karşısında fraksiyon fark etmeden bir araya gelebilmeleri darbe sonrası Türkiye feminist hareketini güçlendiren etkenlerden biri olacaktır. Çünkü kadınlar cezaevinde ve darbe sonrası hayatlarını yeniden kurmaya çalışırken yaşadıkları ile cezaevinde örgütledikleri kadın dayanışması ekseninde yeni bir politik öznellik kazanmaya başlayacaklardır. Cezaevlerinde kadın dayanışmasından alınan güç bu öznelğin harcını oluşturacaktır. Bu öznellik ile feminist olan kadınlar darbe sonrası

Türkiye’inde ilk kitlesel eylemleri gerçekleştiren feminist hareketin itici güçlerinden olmuşlardır.

12 Eylül’de mücadele verenlerin çocukları da bu süreçlerin dışında kalmamıştır. Ailelerin darbeye yaşadıkları ile beraber bu süreci evlerinde yaşayan bu kuşağın kendine ait koşulları oluşmuştur. Ülkenin genelinde tanık olunan durumlar onların aile yaşamını doğrudan etkileyen bir durum olagelmıştır. Annesi ve babası tutuklandığında 4 yaşında olan Sevgi Can Yağcı Aksel, Eylem Delikanlı ve Özlem Delikanlı tarafından derlenen *Keşke Bir Öpüp Koklasaydım Geride Kalan Aileler 12 Eylül’ü Anlatıyor* kitabında çocukluğundaki algısının yerle bir olduğunu söylemektedir.

Hayatla ilgili bütün ilkokul retoriği dağılıyor; mesela “polisler iyidir, bizi hırsızlardan korurlar”, yerine “polisler kötüdür, çocukları annelerinden babalarından ayırırlar”a dönüyor. Siyah ve beyaz tarifler. Küçük yaşıldasın, soyutlama becerin bunlardan ibaret aslında. Bir anda çok başka bir gerçeklikle yüzleşmek zorunda kalıyorsun, güven duyduğun şeyler altüst oluyor. Çocukken bu karmaşa kardan beni kitaplar da korumuştur. Öykülerin, masalların içine çok güzel daldım. Sanırım bu kurtardı beni, hayal dünyamda bir şekilde çözdüm, yerine oturttum bu durumları. Bizimkilerle de konuştukça kızgınlığım dağıldı. Zaman zaman nükseder ama onları bu ketumluğa sevk eden gerçekler, baskılar, korkular şimdi buradan bakınca çok insani. Ben olsam belki aynı şekilde üstünü örterdim, bilemiyorum (Aksel, 2014: 25).

Bu darbe sürecinde apartmanlarında bir çok ailenin de bu durumda olmasıyla çocuklar arası bir dayanışma bulunduğunu ifade etmektedir. Bu bir baş etme çabasıdır.

Çocuklar olarak bizler de yakın yaşıldaydık. Bir anda babalar yok oldu mesela. Öyle olunca tabii zamanla dayanışma duygumuz oluştu, dertlerimiz de, hayallerimiz de bir dönem birbirine yakındı. Kendi içinde bir grup, bir aidiyet duygusuyla, onu o çocuk kafamızla bir şekilde atlatmaya çalıştık demek ki (Aksel, 2014: 25).

Sevgi Can için işkencenin en büyüğü olarak algıladığı durum ailelere yapılandır. 12 Eylül ile birlikte aileler parçalanmıştır. Kayıplar yaşanmıştır. Geride kalan aile üyelerine ise mücadele etmenin bir yolunu bulmak kalmıştır.

İşkencenin en büyüğü bu sanırım. Önce aileleri, sonra da toplumu darmadağın ettiler. Aileler çocuklarının siyasal mücadelesi sonucunda bir konum aldılar, kendini bir yerde bir şey için savaşıırken buldular, çocuklarının idealleri için cezalandırılmaları gerçeğiyle bir anda yüzleştiler. En ilgisiz, en apolitik aileler bile çocukları yüzünden cezaevleriyle, mahkemelerle morglarla tanıştı. Yeni ve farklı gündelik yaşam alışkanlıkları kazandılar (Aksel, 2014: 28).

Ailelerin dağılışının bir örneğini de yine aynı kitapta hikayesini anlatan Deniz Erdem anlatmıştır. Annesi ve babası gözaltına alındığında 5 yaşında bir çocuktur.

Annem çıktıktan sonra, annem, ben ve kız kardeşim bir araya geldik; anneannemde yaşamaya başladık. Babam 1987’de çıktı. Babam çıktıktan bir süre sonra ayrı bir eve geçtik ve ilk aile oluşumuz öyle gerçekleşti (Erdem, 2014: 89).

Ailelerinin politik duruşuna dair tavırları ise anlamlandırmaya çalışmak ve ardından benimsemek şeklinde olmuştur. Sevgi Can Yağcı Aksel ailesinin mücadelesini sahiplenmiştir.

Anlamaya başladığım süreçte onların mücadelesini çok hızlı bir şekilde benimsedim bir kere. Çocuklarda gördüğümüz iki şey var zaten ; ya sahipleniyorsunuz ya tamamen reddediyorsunuz. Bana çok makul geldi, çok doğru geldi. Onların ciddi bir şekilde haksızlığa uğradıklarını düşündüm (Aksel, 2014: 26).

12 Eylül’ün belleği ise aileleri sosyalist mücadele vermiş olanlar için evde, kendi ailelerinde tanık olduklarının bir yansımasıdır. Annesi ve babası içeri alındığında 2 yaşında olan Yasemin Yavuz darbenin evde konuşulduğunu söylemektedir.

Annem hala anlatır 12 Eylül’ü. Ben darbeyle büyüdüm yani. Evde zaten sürekli siyaset üzerine konuşma, tartışma veya durum değerlendirmesi yapıldı. Hala etkisi oluyor, zaman zaman yine içime kapandığım oluyor. Ailemde de tabii ki etkisini gördük. Kolay değil, cezaevinde türlü türlü muamelelere maruz kalıp hayata devam edebilmek (Yavuz, 2014: 219).

Annesi tutuklandığında henüz doğmamış olan Avşin Semizer için ise 12 Eylül belleği zamanla birleşen bir bellektir.

Ben bu hikayeleri birden değil parça parça öğrendim, zamanla tamamlandı. Evde konuşulurdu ama babamın hikayelerinden çok, annemin hikayeleri anlatılırdı. Babam anlatmaktan pek hoşlanmaz, içeri ne zaman girip ne zaman çıktığını sorduğum zaman bile geçiştirirdi konuyu. Annem onun aksine çok rahat konuşurdu (Semizer, 2014: 225).

12 Eylül’ün belleğinin aktarılmasındaki temel zorluklardan biri ise Sevgi Can Yağcı Aksel’in yaşadığı bir anıdan yola çıkarak belirttiği gibi işkencelerdir.

Bir gün 12 Eylül’le ilgili bir konuşma yaptım. “12 Eylül’ü evlerinizde çocuklarınıza bile anlatamadınız, topluma nasıl anlatacaksınız” diye sordum dönemin öncülerinden konuşmacılara. Birçok ağlayan oldu. Herkes aynı dertten muzdaripti aslında. “Ben kızma bana işkence yaptılar, başıma şunlar geldi nasıl derdim?” Çözumsuz bir durum, evet. Sinemanın, bu tür sözlü tarih/bellek çalışmalarının, hatta TV dizilerinin o dönemin konuşulması ve tartışılması açısından önemli olduğunu düşünüyorum. Diziler, sağlıklı bir farkındalık yarattılar diye değil ama en azından gündeme taşınması ve konuşulur hale getirmesi açısından önemli. Bu hikâyeler sadece bize ait değil (Aksel, 2014: 35).

12 Eylül ailesi darbeden etkilenen çocukları daha derinden etkilemiştir. Anlamlandırılmaya ve baş edilmeye çalışılan bir durum vardır. Bu durum ile darbe çocukların hayatında da önemli bir yer edinmiştir. Aileleri birbirinden ayırmış, bazı çocukların ebeveynlerini kaybetmelerine yol

açmıştır. Bununla birlikte bir haksızlık duygusu oluşturmuştur. Bu haksızlık ailelerine yapılan ve kendilerini etkileyen durumdur. Politik bilinç olmasa da gözlemlenenler, yaşananlar unutulacak şeyler değildir.

2.4. Darbe Sonrası Yeni Türkiye Toplumu

12 Eylül 1980 askeri darbesi Türkiye’de siyasal, toplumsal ve ekonomik alanda birçok değişim yaratmıştır. Başlarda örgütlüler, darbeye karşı bildirilerle vs. karşı çıkmaya çalışsalar da örgütlülük imkanının giderek azalması ile kendilerini ve ailelerini korumak ve ekonomik anlamda ayakta kalmak derdine düşmüşlerdir (Dinç, 2016: 21).

Bu darbeyle toplumun politik örgütlülüğü yok edilmiştir. Bunun bir yasal garantisi olarak da 1982’de yeni bir anayasa yaratılmış ve kabulü için bir referandum yapılmıştır. Referandum yapılması her ne kadar 1982 anayasasının varlığını demokratik bir seçim gibi gösterse de bu dönemde referanduma hayır demek cunta rejimi tarafından büyük baskıyla karşılanmıştır. Başer, bu baskı ortamında hayır oylarının rengi mavi kelimesini kullanmanın bile tehlikeli olduğunu vurgulamaktadır (Başer, 2020:177). Bu yoğun baskı ortamında devrim, barış, özgürlük gibi kelimeler yasaklanmıştır. Bu yoğun sansür ortamında 12 Eylül Anayasası büyük bir oy oranıyla kabul görmüştür (Dinç, 2016: 18). Böylelikle darbenin amacının yasal zemini oluşturulmuştur.

Darbenin ardından 1983 senesinin Kasım ayında bir seçim yapılmış ve bu seçimler 24 Ocak Kararlarını oluşturan kadroyu iktidara taşımıştır (Doğan, 2018:335). Böylelikle darbenin ekonomik boyutta yaptığı değişikliklerin garantisi söz konusu olmuştur. Askeri darbenin desteğiyle harekete geçen yeni ekonomik programla özelleştirmeler birbirini izlemiştir (Dinç, 2016:18). Bu şartlar altında DİSK’in Yargıtay’da beraat edip yeniden faaliyete geçmesi 1991 yılından sonraya kalacaktır (Doğan, 2018:336). Ekonomik anlamda da değişimler söz konusudur. Ekonomik anlamda 12 Eylül, 24 Ocak 1980’de yürürlüğe giren IMF tasarımlı İstikrar Programı ile başlatılmıştır (Kepenek, 2010 : 79). Bu programın sonuçları işçiler için olumsuz olmuştur. Bu anlayışa göre kamuya yatırımlar azaltılacak ve fiyatlar piyasa arz ve taleplerine göre belirlenecek, bu da ekonomik istikrarı getirecektir (2010: 79). Ancak bu durumun işçi için sonucu olumsuz olmuştur. Bu durum ücretlerin azalmasını getirerek işçinin sömürsünü pekiştirmiştir (2010: 80).

Anayasa ile birlikte ‘serbest piyasa güçlü devlet” anlayışı zemine oturmuştur (Özçelik, 2011: 83). 1982 Anayasası’ndaki bir diğer yenilik ise yürütme, yargı ve yasama ayrılığına dairdir. 1982 Anayasası’nın bir başka özelliği ise yürütmenin yargı ve yasama karşısında

güçlendirilmesidir (Tanör'den aktaran Özçelik, 2011: 83-84). Seçimlere baraj getirilmiştir. Yüzde 10 barajı ile birlikte büyük oy oranına sahip partilerin daha da güçleneceği bir zemin yaratılmıştır (2011: 84-85). Bu anlayışla devlet memurları ve öğrencilerin parti üyesi olmaları yasaklanmıştır. Sendikal örgütlenme ise işkolu esasına göre düzenlenip denetim altına alınmaya çalışılmıştır ve çalışan haklarının kendi mücadelesiyle ve örgütlerle işbirliği ile elde edilmesini önlemek için birçok yasak getirilmiştir (Tanör'den aktaran Özçelik, 2011: 85).

Türkiye toplumunda yaratılmak istenen bir diğer özellik ise Türk milliyetçiliğinin İslam ile birlikte pekiştirilmesidir. Böylelikle egemen ideoloji yeniden yapılandırılarak Kemalizm'in yanında bir güç olarak İslamcılık da toplumun siyasi hayatında yerini almaya başlamıştır (2011: 85). Anayasayla birlikte ilk ve orta öğretimde zorunlu hale getirilen din kültürü ve ahlak bilgisi dersleri bu süreçte bir adımdır. Böylelikle toplumun politik olarak yok edilmeye çalışılan özneliğinde Türk -İslam sentezi bir önleyici araç olarak milli birlik ve bütünlüğün esas kimliği haline getirilmiştir. Halk bu kimlikte homojenleştirilmeye çalışılırken politikadan da uzaklaşmış ve hakkını aramak konusunda kaygı yaşamaya başlamıştır. Yeni sistemin istediği ucuz işgücü sağlanırken insanların hak araması da bir o kadar zorlaşmıştır. Binlerce sosyalist politik olarak mültecileşirken bir yandan yeni sistem ülke içi göçlere de sebep olmuştur. Türkiye'nin doğusunda ise Kürt meselesine bir "çözüm" olarak koruculuk sistemi geliştirilmiştir. Korucular halkın karşısında silahlandırılmışlardır (Dinç, 2016:18). Bu durum sonucu yaşanan şiddet Kürtlerin çoğunlukla ülkenin batısına göçüne sebep olurken onları sosyal bağlarından kopararak güvencesiz işçiler haline gelmelerinin yolunu açmıştır (2016:19). 1990'lı yıllar faili meçhullerle devam etmiş ve Cumartesi Anneleri/İnsanları örneğinde olduğu gibi kaybedilen evlatlarını, yakınlarını arayan kişiler örgütlenmişlerdir.

Bütün bunlar yaşanırken Arvas dönemin görünen yüzünü şu şekilde anlatır:

12 Eylül patentli "Karıştır Barıştır" uygulamasının bir yansıması gibi, birdenbire herkes her yerdeydi. Turgut Özal, Dündar Kılıç *Erkekçe* dergisine röportaj veriyor; Kenan Evren Hey dergisinde boy gösteriyor, okuyucular kendisini Bob Geldof, Stevie Wonder ve George Michael ile birlikte "Yılın Adamı" seçiyor; Banker Kastelli sanata ve kültüre dair fikirlerini sanat dergilerinde açıklıyordu (Arvas, 2020: 222).

Her alanda çok yönlü müdahaleleriyle birlikte 12 Eylül 1980 askeri darbesi diğer darbelerden temel farkını toplumun geride bırakma ve kendini onarma kapasitesini yok etmesinde ortaya koymuştur (Toker, 2020:67). Bu darbeden sonra Türkiye sosyalist hareketleri toplumu özneleştirerek siyasal alanda genişlemek ve değişim, dönüşüm yaratmak şöyle dursun kendi varlığını koruma itkisine hapsolmuştur. Mevcut toplumsallıkla bütünleşme çabasına hapsolmuştur (2020: 67).

12 Eylül'ün askeri cuntasının yaptığı 1982 Anayasası temel hak ve insan özgürlüklerini sınırlandıran ve ekonomik-sosyal hakların yok edildiği bir zemin yaratmış ve bu zemini yasal garantiye kavuşturmuş ve sürekli kılmayı başarmıştır. Zaten askeri cuntanın insan hakları gibi bir derdi olmamıştır. Sebep olarak devletin ve milletin bekasının tehlikeye düşmesini göstermişlerdir. Fethiye Çetin, bu durumun anlamını darbecilerin hukuk devleti anlayışında ortaya koymaktadır.

Darbecilere göre, hukuk devletin temeli, devleti savunmaktır, bu kavram böyle yorumlanmalıdır. Kişilerin müdafaası olarak yorumlayanlar, devletin parçalanmasına yol açacaklardır. Hukuk devleti kavramının tam anlamıyla ters yüz edilmesidir bu (Çetin, 2020: 164).

Darbenin yarattığı zemin yalnızca hak ve özgürlük arayışını zorlaştırmakla kalmamış, aynı zamanda var olan sorunların çözümünü zorlaştıran bir anlayışı sistematik hale getirmiştir. Buna göre eşitlik ve özgürlük talepleri için politikleşen insanların karşısında artık “devletin bekası” vardır. Bu sebepten her türlü hak arayışında bulunan insanlar “düşman” ve faaliyetleri “devlete karşı” sayılabilecektir. Irkçılık, cinsiyetçilik ve nefret söylemine dayalı politikalar güçlendirilmiştir. Buna karşı çıkanlar ise suçludur. Dilde etiketlenen bu suçların önlenmesi için de bunun üzerine kurumsallaşmayı gidilmiştir.

Foucault yönetimi açıklarken bir gemiyi yönetmek örneğini vermektedir. Bir gemiyi yönetmenin denizcileri korumak dışında yükler, fırtına ve liman gibi birçok başka ilişkili durumu da düzenleyen bir yapısını olduğu söylemektedir (Foucault, 2013 : 87). İktidar basitçe yönetilen üzerinde baskı ve şiddetten farklıdır. Baştürk, Foucault'un yönetimsellik kavramından bahsetmektedir. Bu kavram iktidarın yönetilen ile kurduğu ilişkide baskı mekanizmasından ziyade yönetileni dil ile kurma ve ardından kurumsallaşmayı ifade etmektedir (Baştürk, 2013: 246-248). Bu dil kurma ve ardından kurumsallaşma başka türlü bir politik ihtimalin varoluşunu baştan denetleme sayılabilir. Baştürk bunu şu sözlerle detaylandırır:

Yaşamın özne olmanın en temel dinamiği olması, tüm stratejisi özneyi yaratmak ve kontrol etmek olan iktidarın, yaşamı yönetme üzerine kurulu bir stratejiyi hayata geçirmesinin zeminini teşkil etmektedir. Üstelik bu kurulum tertibatı, yaşamı fiziksel bir baskı yoluyla yönetmek değil; tam tersine, yaşamı daha fazla verimli kılacak şekilde öznelştirmeyi üretmek amacıyla düzenlenmiştir. Yaşam, bundan böyle baskı altına alınacak bir kategori olmaktan ziyade, verimli kılınacak bir form olarak ortaya çıkartılmıştır (2013: 248).

Buradan da anlaşılacağı üzere askeri cuntanın iktidarı yalnızca darbe sürecindeki baskı ve işkencelerle tanımlamaz. Aynı zamanda kendinden sonraki süreçleri de yönetecek şekilde

politik özneleşme ihtimaline karşı toplumu suçlaması ve yönetebilmek için yaratılan kurumsallaşmalarla ortaya çıkar.

2.5. Darbe Sonrası Türkiye Toplumunda Kadınların Politik Özneliği

12 Eylül'ün yarattığı bu durum her ne kadar toplumu politik alandan uzaklaştırmaya çalışsa da darbenin yarattığı yeni toplumsal zeminde başka toplumsal hareketler de oluşmuştur. Bunun başında Türkiye kadın hareketi ve feminist hareket gelmektedir. Çoğunlukla sosyalist kadınlar darbenin yarattığı yıkımdan sonra var olmaya çalışırken bir yandan cezaevlerinde kadın dayanışmasını yaşamış, öte yandan kadın olmaktan kaynaklı zorlukların bilincine ulaşmışlardır. Buna göre darbe öncesinde önyargılarla karşıladıkları feminist harekete olan bakış açıları değişmiştir. Kadınların bir kısmı cezaevlerinden sonra zorunlu olarak aile evlerine geri dönmüşlerdir. Bu süreç de kadınların kırılma noktalarından olmuştur. Kadınların bir kısmı da bu süreçte cezaevlerindeki eşleri ve çocuklarıyla ilgilenmek durumunda kalmakla birlikte 12 Eylül'ün yarattığı şartlarda hayatlarını idame ettirmek zorluğunu yaşamışlardır (Yılmaz, 2018:534). Sosyalist örgütlerdeki erillik de bu dönemde tartışılmaya başlanmış, sosyalist kadınlar maruz bırakıldıkları cinsiyetçi davranışların genel bir sorun olduğunu idrak etmişlerdir.

Kadınların bu yeni farkındalığı yeni bir politik özneliğe giden yollarını oluşturmuştur. Bu yol Türkiye kadın hareketini güçlendirmiştir. Sosyalist kadınlar birlikte mücadele verdikleri erkeklerden farklı sorunlarının olduğunu ve hareketin cinsiyetçiliğini fark etmişlerdir. Bu anlayış kadınların kadın olmaktan kaynaklı sorunlarının işçi sınıfı mücadelesi eksenine ele alınamayacağıdır. Buna göre kapitalist sömürü kavramı ile yürüyen siyaset kadınların sorunlarını anlamak konusunda yetersizdir. (Çakır, 2019: 157). Bununla birlikte kadınlar artık cezaevlerinde olan bitene karşı direniş hareketlerini oluşturmaya başlamışlardı. Siyasi tutukluların ihtiyaçlarını karşılamaya ve onlardan haber almaya çalışırken politika yapmanın imkânsız olduğu bu dönemde, sosyalistler için dönemin önemli faaliyetleri çoğunlukla kadınların yaptığı bu faaliyetler olmuştur (Bora, 2017: 778). Kadınların bu emekleri darbe sonrası yeni Türkiye'de insan hakları hareketine önemli katkılar sunmuştur. 1986'da kurulan İnsan Hakları Derneği'nin 98 kurucusunun 26'sı kadındır (2017:778).

Şirin Tekeli'nin ifade ettiği üzere Türkiye'de feminist hareket entelektüel hazırlık dönemini 70'lerde, eylemlilik sürecini 80'lerde, 90'larda ise örgütlenme sürecini yaşamıştır (Tekeli'den aktaran Keşoğlu, 2020:149). 1980'li yıllarda eylem yaşağını ilk delenler kadınlar olmuşlardır. Kadınlar sorunlarını konuşmaya başlamış ve bu sorunların görünürlüğü için kampanyalar düzenlemişlerdir. 1986'da Türkiye'nin imzası bulunan Uluslararası Kadınlara Karşı Her Türlü

Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesine uyulması için Kadınlar Dilekçesi kampanyasını başlatmışlardır. 7 Mart 1986’da dilekçeyi TBMM’ye vermişlerdir (Keşoğlu, 2020: 149).

Feminist hareketi geliştiren ve feminizmle öğrenen kadınlar siyaset yapma biçimine de eleştiriler getirmişlerdir. Siyasal-politik olanın ne olduğuna dair sorgu buna dahildir. Kadınlar feminizmin politik alana dahil ettiği “özel olan, kişisel olan politiktir” anlayışı ile yaşadıkları sorunların önündeki “özel” alana ait olma zırhını da delmeye başlamışlardır (Çakır, 2019: 158). Bu dönemde kadınlar birçok siyasi harekete eleştiri getirmişlerdir. Bu eleştiriler yalnız hükümet eden, yönetenle sınırlı kalmamıştır. İktidarı yaşamın her alanındaki bir olgu olarak ele almışlar ve birçok alanda ataerkiyi çözümlemeye çalışmışlardır. Yayıncılık faaliyetlerinde bulunmuşlar ve bilinç yükseltme gruplarında günlük yaşamın içindeki ataerki bağıntıları ortaya koymaya çalışmışlardır (2019: 159). Türkiye’de feminist hareket yeni yöntemlerle kadınlara politik bilinç kazandırmıştır. Şule N. Aytaç (Torun), Türkiye’de feminizmin doğuşuna dair şunu anlatır:

Birinci rehberimiz BY toplantılarında (*bilinç yükseltme toplantılarını kastediyor*) paylaşılanlar, öğrenilenler, önem verdiklerimiz ve bunlardan çıkan yeni “değerler”di. Bu şu anlama geliyordu: Kadınlar kendi deneyimlerine güvenmeyi öğreniyorlar. Ne düşünceleri ne yapmaları gerektiğinin ataerki dayatmalarına karşı kendi doğrularını keşfediyor ve bu değerlerine sadık kalma gücünü buluyorlardı (Aytaç Torun, 2020:106).

Kadınlar özel alan, kamusal alan ikili karşıtlığına düşmeden ataerkiyi sorgulamaya başlamışlardır. Bununla birlikte ataerkinin feodal, kapitalist, din, gelenek ve milliyetçilik, sosyalizm gibi ideolojik zemin fark etmeksizin eleştirisine soyunmuşlardı (Çakır, 2019: 158). Kadınlar ataerki iktidarı her yerde ifşa etmeye niyetlenmiştir. Bunu yaparken özel alan zırhına aldanmayarak kadın bedenine saldırıları ev, sokak, işyeri fark etmeden Bedenimiz Bizimdir ve Mor İğne Kampanyası gibi faaliyetlerle siyasetin gündemine sokmuşlardır (2019: 161). Bu dönemde yalnızca kadın bedenini erkeklerin himayesi ve tasarrufunda algılayan yaklaşımlar eleştirilmemiş, aynı zamanda kadın emeği de gündeme getirilen konulardan olmuştur. İlk feminist yayınlardan *Kaktüs* dergisinde kapitalizmde kadın emeği üretim ve yeniden üretim ikiliği içerisinde ele alınmış, cinsiyetçi iş bölümü ile üretimden ayrılan yeniden üretimin cinsiyet olarak kadınlara ve mekan olarak da eve şartlanması ortaya çıkarılmıştır (Kerestecioğlu, 2020: 88-89). Böylelikle üretimin sürekliliğini sağlayan bakım emeği gibi, yeniden üretim emeklerine dair tahliller yapılmıştır. Bu emeğin kadınların ücretsiz gerçekleştireceği bir emek olarak belirlendiği söylenmiştir (2020:89).

Erkek şiddeti konuşulan konularından biridir. 1987’de Dayağa Karşı Kampanya eylemi ve yürüyüşü ile darbe sonrası ilk izinli, kitlesel eylem gerçekleştirilmiş ve bu eylem farklı görüşlerden kadınları bir araya getirmiştir (Keşoğlu, 2020:150). Bu gibi eylemler artık

feministlerin Türkiye politik atmosferinde özneler olarak yerlerini ortaya koydukları eylemler olmuştur. 1988 yılında kadınlar Türk Ceza Kanunu'nun 438. Maddesinden güç bularak cinsel şiddet suçunda faile ceza indirimi veren kararı "ıffetli kadın vesikası" basarak ve bildiriler dağıtarak protesto ettiler (Çakır, 2019:160).

1990lı yıllar ise feminist hareket için örgütlenme ve kurumsallaşma sürecidir. Bu süreçte devletle kurulacak ilişkiler üzerine tartışmalar söz konusu olmuştur. Bu tartışmalarda feministlerin bir kısmı bağımsızlığın zedeleneyeceğini öne sürmüştür (2019: 161). Bir kısmı ise buna sıcak bakmamıştır. Bu kesim yasal düzeyde hak kazanımları için çaba göstermiş; kadın bakanlığı, karakollarda kadın birimlerinin oluşturulması, kadın sığınaklarının açılması, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü gibi mekanizmalar oluşturulması için emek vermişlerdir (2019:161). Lobicilik faaliyetlerinin söz konusu olduğu bu dönemde feministler yasalarda önemli değişiklikler yaratmayı başarmışlardır. 2004 yılı Yeni Türk Ceza Kanunu ile cinsel suçlar topluma karşı işlenen suçlardan bireye karşı işlenen suçlar kapsamına alınmış ve tecavüzün kapsamı genişletilmiştir (2019: 162). Bu yıllarda aynı zamanda dernek ve vakıflar kurulmuş ve sivil toplum örgütlülüğü söz konusu olmuştur (Keşoğlu, 2020: 151). 1990lardaki kurumsallaşmayla birlikte akademide de kadın çalışmaları önem kazanmıştır. 1989 yılında ilk kez İstanbul Üniversitesi'nde Kadın Araştırmaları ve Eğitim Merkezi kurulmuş ve ardından birçok üniversitede bu merkezler oluşturulmaya başlanmıştır (Bora, 2017: 786).

Türkiyeli feminist kadınların gündemi dünyadan izole bir halde olmamıştır. Dünyada feminizm farklı çerçevelerden tartışılmış ve kadınların sorunları etraflıca araştırılmıştır. Bunun içine kadınları birbirinden farklı kılan özellikler de dahil olmaya başlamıştır. Bu özellikler arasında etnik ve dini kimlik, yaş, coğrafya, cinsel yönelim, sınıfsal statü gibi pek çok özellik vardır. Bu farklılıkların kadınlara etkisi feministler tarafından bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de tartışılmış ve anlaşılmaya çalışılmıştır. 90lı yıllardan itibaren dünyada yükselen ulus devletlerin etnik kimlik temelli siyasetlerinin eleştirisi ile birlikte farklılıklarla bir arada olanların eşitsiz bir halde yan yanılığı eleştirildi (Sirman ve Ekal, 2020: 502-503). Bu noktada kesişimsellik kavramı önemli bir feminist kavramdır. Bu kavramı ilk kullanan Amerikalı Siyah feminist Kimberle Crenshaw'dır (Sarigöl, 2020:341). Bu kavram Siyah kadınların Beyaz kadınların farklı deneyimleri ve ezilme koşulları olduğunu ortaya koymak için kullanılmıştır. Bununla amaçlanan çifte ayrımcılık eksenindeki deneyimleri ortaya çıkarmaktır. Alev Özkazanç ise feminist harekette kesişimsellik tartışmasının toplumsal ayrımlar ve ikili karşıtlıkların nasıl kurulduğu ve bunlara karşı kolektif dayanışma ve koalisyon stratejilerinin nasıl oluşturulacağı ile ilgili olduğunu söylemektedir (Özkazanç, 2018 : 25). Farklı deneyimlerin çeşitli kimlikler

ve şartlar ekseninde yaşadıklarını ortaya çıkarmak ayrımcılığın stratejisini ortaya koymak için önemlidir.

Türkiye’de de farklı kadınlık deneyimlerinden gelen kadınlar kendi seslerini oluşturmaya çalışmışlardır. Bu örneklerden biri Kürt kadın hareketi olmuştur. Kürt kadın hareketi Türkiye’de ayrımcılığa maruz bırakılan Kürt kimliğinin sorunlarını kadın kimliğiyle ortak bir zeminde ele alıp yeni kavramlar üretmiştir. Türkiye’nin doğusunda yaşanan savaş ve çatışma hali içerisinde militarist şiddete maruz bırakılan kadınlar, bu hallerden esinle tecavüz kültürü gibi kavramlar kullanmayı tercih etmişlerdi (2020: 503). Kürt kadınlar ırkçılık odaklı sorunları ile cinsiyetçilik odaklı sorunları bir arada yaşamışlardır. Bu durumu Türk kadınların yanında yalnızca kadın olarak Kürt erkeklerin yanında ise yalnızca Kürt olarak var olmak zorunda kalmakla açıklamışlardır (Aktaran Bora, 2017: 795). Bu noktada Kürt kadınların etnik ve cinsiyet kimlikleri kesişiminde sorunları olmuştur. Ruşen Işık, feminist hareketin kadınların eşitliği talebini devrimden sonraya erteleyen sol ve kadınlara haklarını verdiğini iddia eden Kemalist ideolojileri eleştirirken Kürt kadınlar gibi Türk olmayan kadınların bu söylemler ve devlet şiddeti nedeniyle yaşadıklarını politik gündem yapmak konusunda eksik kaldıklarını söylemektedir (Işık, 2020: 281-283). 2000li yıllara gelirken ise Kürt kadınlar Kürt meselesi ekseninde kurulan siyasi partilerde eşitlik talep etmişlerdir. Kürt erkekler tarafından da bu talepler yok sayılmaya çalışılmıştır (2020: 288). Kadınlar bu noktada mücadele vermişlerdir. Çeşitli feminist kurumlar kurulmuştur. 1996 yılında kurulan feminist olarak var olan KAMER önemli bir örgütlenme olmuştur (2017: 796).

Feminizm içerisinde farklı kimliklerden gelen kadınların özneleşmesinin bir örneğini de Müslüman feminist kadınlar ortaya koymuştur. Müslüman kadınlar 2000li yıllarda feminizme yaklaşmışlardır (Sirman ve Ekal, 2020: 503). Müslüman kadın hareketinin tarihinde Konca Kuriş gibi simge isimler de yer almışlardır. Konca Kuriş, kadınların regl döneminde ibadet edememesi meselesinden anadilde ibadete, başörtüsünün zorunlu olup olmadığına varana kadar İslami çevrelerde tabu olan pek çok konuyu gündeme getirmiş ve erkek egemen dünya görüşünden azade bir din arzulayan bir isim olmuştur (Değer ve Çamdereli, 2020: 224). Müslüman kadın kimliğinde önemli bir figür olmuştur. 1998’de kaçırılan ve 16 ay kendisinden haber alınamayan Kuriş, Hizbullah’ın örgüt evlerinden birinde ölü olarak bulunmuştur (2020: 226). Ancak Müslüman feminist kadınların mücadelesi devam etmiştir. Bu mücadele 2018 yılında kurulan Havle gibi kadın dernekleri ile devam etmektedir (Tuksal, 2020: 236).

Dini kimlikleri ekseninde feminizmi benimseyen ve itiraz geliştiren kadın gruplarından biri de Alevi kadınlardır. Feminist Alevi kadınlar “Alevilikte kadın- erkek eşittir” ezberine karşı

çıkışlar ve gerek ibadetlerde gerekse de Alevi toplumu içerisinde kadınların yerini sorgulamışlardır (Altıntaş, 2020: 261-263). Altıntaş, Alevilikte cinsiyetler arası hiyerarşinin eleştirisinin gecikmesini vurgulamıştır. Bunda Alevilere yönelik şiddet, ayrımcılık ve kimliği yok saymanın etkisinden bahsetmektedir (2020: 266).

Türkiye’de kadınların politik öznellikleri yalnızca kadınların yaşadıkları sorunlarla ilgili olmamıştır. Kadınlar birçok farklı alanda özneleşmişlerdir. Bu alanlardan biri de ekoloji mücadelesidir. Kadınlar bu mücadeleleri verirken HES (Hidroelektrik Santral), JES (Jeotermal Enerji Santrali), maden gibi pek çok çevreye zararlı üretim biçimlerine karşı mücadele etmişlerdir (Öztürk, 2020: 405). Feminist bir yaklaşımla doğa talanı incelenmiştir. Ekoloji hareketinden feminist kadınlar doğanın talanı ile kadınların sömürülmesi arasında bir bağ olduğu yaklaşımdan hareket etmişlerdir (2020: 405). Bu yaklaşımla kadınların ücretsiz emeği ile doğa talanının sonuçları arasında bağ kurulmuştur. Kırsalda yaşayan kadınların tarımda karşılıksız emeklerinin ve doğa talanı ile ortaya çıkan hastalıklarda kadınların yine ücretsiz bakım emeğini üstlenmelerinin vurgusu yapılırken çevre mücadelelerinde kadınların ön plana çıkması bu sebebe bağlanmaktadır (2020: 406). Kırsalda yaşayan kadınlar doğa talanının doğa ve kendileri için ne demek olduğunu farkındadır.

Feminist hareketin güçlendiği 1980 sonrası Türkiye toplumunda güçlenen hareketlerden bir diğeri LGBTİ+ hareketi olmuştur. Cinsiyet kimliği ve cinsel yönelim üzerine kurulan sistematik baskının ataerkinin güç aldığı kaynaklardan biri olduğunu ortaya koyan bir hareket olarak mücadele vermişlerdir. Bu bağlamda feminist hareket ile LGBTİ+ hareketi dirsek teması içinde olmuşlardır. 1990lı yılların ortalarından itibaren öğrenci örgütlenmeleri ile başlayan süreç dernekleşme ile devam etmiştir. Feminist lezbiyenler 1994’te İstanbul’da *Venus’ün Kızkardeşleri*, 1998’de ise Ankara’da *Sappho’nun Kızları* gruplarını oluşturmuştur (İnce’den aktaran Bilal ve diğerleri, 2020: 202). Bununla birlikte LGBTİ+ dernekleri de kurulmuştur. 2005 yılında KAOS GL ilk resmi LGBTİ derneği olarak kurulmuştur (2020: 202). Ancak bu süreçte saldırılar gerçekleştirilmiştir. Ankara Eryaman mahallesi, İstanbul’da Ülker sokak örneğinde olduğu gibi trans kadınlara yönelik saldırılar gerçekleştirilmiştir (Kaosgl’den aktaran Bilal ve diğerleri, 2020: 202). LGBTİ+lar için verdikleri mücadele görünürlüklerini artırmıştır. Ancak saldırılara karşı mücadele vermek zorunda kalmışlardır. LGBTİ+ hareketi de ikili cinsiyet algısını gündemleştirerek ataerkinin bireyleri kadın ve erkek kategorisi üzerinden, bu kategorileri de birbirine karşıt, hiyerarşik ancak birbirini tamamlayıcı olarak kurguladığını ortaya koymuş ve bu algıyı yıkmaya çalışmıştır. Böylelikle başka bir perspektiften ataerkiyi hedef alırken ikili cinsiyet normları dışında kalan varoluşların tanınmasını talep etmiş ve

ayrımcılığın ekonomik boyutlarından gündelik hallerine, eşit yurttaşlık taleplerini ortaya koymaya devam etmiştir.

Sosyalist feminizm de kadınların politik duruşları arasında yerini almıştır. Sosyalist feminist bir oluşumu tahayyül eden kadınlar 2008 yılı Haziran ayında bir araya gelerek Sosyalist Feminist Kolektif'i kurmuşlardır (Akgün, 2020: 61). 2008-2015 yılları arasında faaliyet gösteren bu kolektif dergiler ve bültenler çıkarmıştır. Feminist Politika isimli üç aylık bir derginin yanı sıra Mutfak Cadıları ve Mor Nokta isimlerinde elektronik bültenler, Kadın Emeği Konferansı kitabı ve Düşmanı Sevmek isimli çeviri metin yayınlamışlardır (Akgün, 2020: 63).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KADINLARIN BELLEĞİ

12 Eylül 1980 darbesi toplumsal bellekte yer edinmiş önemli bir tarihsel olaydır. Bu darbe, Türkiye’de yeni siyasi koşullar yaratmıştır. Darbe ile başta sosyalistler olmak üzere birçok kişiye insan hakları ihlalleri yaşatılmıştır. Bu darbenin toplumca konuşulmasını sağlamak üzere pek çok makaleler, kitaplar ve belgeseller üretilse de bu üretimler çoğunlukla erkeklerin belleği üzerine kurulmuştur. Darbenin etkileri ise erkeklerin yaşadıkları üzerinden değerlendirilmiş, kadınların geçmişteki deneyimleri yok sayıldığı gibi şimdiye akan mücadele birikimleri ve bellekleri de görünür kılınmamıştır. Bununla birlikte göz ardı edilseler dahi kadınlar varlıkları ve mücadeleleriyle toplumsal belleğe katkı sunmakta ve yeni öznelliklerin oluşumunda yer almaktadırlar. Darbeye dair toplumsal bellek kadınların kuşakları arasında aktarılmaya devam etmiştir. Bu görüşmeler ile kadınların 12 Eylül 1980 darbesi bağlamında kuşaklar arası bellekleri ortaya konacaktır.

Tez kapsamında darbe esnasında sosyalist mücadele veren kadınlar ve kızları ile görüşülmüştür. Bunun sebebi kadınların deneyimlerine dair belleklerinin kızları olan sonraki kuşakta nasıl yer aldığını, aktarımları ele alabilmek ve bu deneyimin izini sürebilmek içindir. Bu kişilerin yanında kızı olmayan ancak deneyimleri önemli veriler sunan bir başka kadın ve darbe esnasında çocuk olan bir kadınla da görüşme yapılmıştır. Bu bağlamda darbe esnasında 17- 34 yaş aralığında olan 7 kadın ve onların bugün 29 ile 41 yaş aralığındaki 5 kızı ile görülmüştür. Toplamda 13 kişi ile görüşülmüştür. Bu kişilere başlangıçta görüşülen bir kadın vasıtası ile ulaşılmıştır. Dolayısıyla tez için görüşme yapılan kişilerin önerisi ile diğer kişilere ulaşılmıştır. Görüşme yapan kadınlardan kızları ile de görüşme yapmak üzere bağlantı kurmaları istenmiştir. Bu istek çoğunlukla olumlu karşılanarak kabul görmüştür. Bir örnekte ise görüşülmek istenen ikinci kuşak görüşme yapmayı reddetmiştir. Bu süreçte pandemi koşulları nedeniyle yüz yüze görüşmek mümkün olmamıştır. Online olarak görüşme yapılabilmiştir. Bu bir yandan şehir farklılıkları sorununa çözüm olmuş, öte yandan ise pandemi koşullarında ulaşılabilirliği sağlamıştır. Tez bağlamında görüşülen kadınların isimleri değiştirilmiştir. 2021 senesinde 6 aylık bir süreçte tez görüşmeleri yapılmıştır.

Tez için sözlü tarih yöntemi seçilmesinin en önemli sebebi dönemi yaşayan ve ardından gelen neslin deneyimlerini ilk ağızdan ele alabilmek ve ortaya koyabilmek içindir. Sözlü tarih yöntemi temsiliyet konusunda dezavantaj yaşayan bir grup olan kadınların deneyimlerini ilk

ağızdan ele almak, onların öznelliklerini kendi bağlamlarında ele almak açısından bir imkân yaratmıştır. Böylelikle kadınların kuşaklar arası bellekleri ekseninde deneyimleri ve politik öznellikleri ortaya konabilecektir. Sözlü tarih çalışması, resmi belleğin yok saydığı toplumsal belleklere ulaşmanın bir yolu olarak tercih edilmiştir. Bunun sebebi sözlü tarihin marjinalize edilen, sesleri duyulmayan insanları ve gündelik yaşamı tarihin merkezi ve konusu haline getirmesidir (Yıkılmış, 2016:29). Böylelikle belge içermeyen yani tarih yazımının yok saydığı kişiler ve deneyimler belleğe başvurularak anlaşılacak üzere gün ışığına çıkartılmış olur. Öztürkmen, sözlü tarihin ortaya çıkışındaki motivasyonu “Buna göre sözlü tarih bir yandan yazılı kaynaklarda bulunamayan farklı bilgilere ulaşmanın bir yoluken, diğer yandan da yazılı kaynakların ‘iktidarının’ ötesindeki bilgilere ulaşma potansiyeli de olan bir araştırma alanıydı.” diyerek anlatır (Öztürkmen, 2002: 115). Sözlü tarih iktidarın yok saydığı yaşam deneyimlerinin bellekte yerini bulmasını sağlamaktadır. Sözlü tarih ve yaşam öyküsüne dair anlatımlar onlar olmasaydı tarihin sessiz kalacak kısımlarına alan sağlamaktadır (Güler, 2009: 251).

Görüşülen kadınlar farklı sosyal ve siyasal koşullarda yetişmişler ve farklı motivasyonlarla politik olarak özneleşmişlerdir. Bu bağlamda ilk olarak kadınların bugünkü koşulları ve kendilerini ideolojik olarak nasıl değerlendirdikleri önemli olmaktadır. Görüşülen kadınlardan Yıldız 57 yaşında, emekli bir kadındır. Uzun bir müddet sol dergilerde emek vermiştir. Son olarak bir medya grubunda çalışmış ve emekli olmuştur. 14 yaşında devrimci olmaya karar veren, 17 yaşında gözaltına alınarak tutuklanmıştır. Metris Cezaevi’nde 3 yıl hapis yatmıştır. Onun kızı Canan Jinda ise 33 yaşında reklamcılık yapan, bekar bir kadındır. Kendisini hayvansever, kendi ayakları üzerinde duran ve kadınları üstte tutan dolayısıyla feminizm anlayışı feminizmden çıkan, sevgilisiyle yaşayan bir kadın olarak tanımlamaktadır. Feride 64 yaşında emekli bir kadındır. Emeklilik öncesi bir dönem memurluk yapmış, büyük şirketlerde halkla ilişkiler müdürlüğü yaptıktan sonra yayın işlerine girişmiştir. Gazetecilik kendi alanı olsa da iş bulamadığı için yapamamıştır. Mamak Cezaevi’nde bir süre hapis yatmıştır. Feride’nin kızı Yasemin 41 yaşında, 10 yıldır sivil toplumda göçmenlerle ilgili çalışan bir kadındır. Doğduktan 1 ay sonra darbe gerçekleşmiştir. Göçmen Çalışmalarında yüksek lisans yapmıştır. Dans etmeyi seven bir kadındır. Ayşe 63 yaşında, emekli bir öğretmendir. Darbeden önce ve sonra cezaevine girmiştir. Darbe ile birlikte cezaevine girdiğinde 5 yıl hapis yatmıştır. Aynı zamanda bir dönem Çankırı’da sürgün cezası olmuştur. Ayşe’nin kızı Devrim 29 yaşındadır. Sivil toplumda çalışmaktadır. Kendisini özgürlükçü solcu ve feminist olarak tanımlamaktadır. Sosyoloji mezunudur. Cevriye 64 yaşında Erzincanlı bir kadındır. Kendisini devrimci olarak tanımlamaktadır. İyi bir devrimci olmak istediğini söylemektedir. 12 Eylül’de kendisi ile

birlikte aile bireylerinin birçoğu hapis yatmıştır. Cevriye'nin kızı Rojda ise siyasi mültecidir. Kendisini feminist olarak nitelendirmektedir. Evlidir. Sosyalist bir yaşam sürdüremediği için kendisine sosyalist diyemediğini söylemektedir. Fatma 75 yaşında bir kadındır. Darbede Metris Cezaevi'nde hapis yatmıştır. 1971 Darbesi'nde de aranan bir isim olmuştur. Köylüken işçileşen bir aileden gelmektedir. Kendisini bildi bileli haksızlığa itiraz eden, kendi şartlarından ötürü sınıf bilincine erken yaşta ulaşan biri olduğunu söylemektedir. Fatma'nın kızı Sevgi ise 32 yaşında sivil toplumda gönüllülük yapan biridir. Sosyoloji yüksek lisansı yapmıştır. Bir radyoda program yapmaktadır. Gülben 68 yaşında, 1-2 yaşlarından itibaren İstanbul'da yaşamış bir kadındır. Darbe öncesi Diyarbakır'da bir kadın derneğinde örgütlü çalışmalar yürütmüştür. Diyarbakır 5 Nolu Cezaevi'nde hapis yatmıştır. Tülay, 69 yaşında yazardır. Kendisini sosyalist feminist ve özgürlükçü bir kadın olarak tanımlamaktadır. 4 yıl İngilizce öğretmenliği yaptıktan sonra darbeye işinden olmuştur. Beliz 50 yaşında bir kadındır. Kendisini sosyalist feminist olarak tanımlamaktadır.

3.1. Sosyalist Mücadeleye Katılım

Bu bölümde 12 Eylül darbesi öncesinde sosyalist mücadeleye katılmış kadınların politikaya katılım şartları incelenecektir. Bu bağlamda kadınların aileleriyle ilişkileri, çocuklukları ve yetiştikleri ortam ele alınacaktır.

Feminist teorinin ortaya koyduğu önemli bir gerçeklik kişisel olanın politik olduğudur. Bu sebeple kadınların hayatlarındaki kişisel deneyim ve geldikleri sosyo-ekonomik koşullar onların politik duruşlarına etki eden önemli faktörler olabilmektedir. Bu faktörlerin görüşülen kadınların hayatlarındaki etkileri farklı şekillerde olabilmekle birlikte kadınların özneliğine etki ettiği görülmektedir. Kadınlar bu faktörler ışığında kendilerine bir yol çizmiş, politik hayata katılmışlardır. Sosyalist kimlikle politikleşmelerinin sebepleri de ülkenin içinde bulunduğu çelişkilerin kendi deneyimlerinden yansımaları olmuştur.

3.1.1. Aile ve Çocukluk

Sol mücadeleye katılan kadınlar farklı sosyo-ekonomik koşullardaki ailelerden gelmişlerdir. Görüşme yapılan kadınların çocukluklarında aileleriyle kurdukları ilişkiler ve sol mücadeleye ilişkilkenmeleri de farklı yollarla gerçekleşmiştir. Aile içinde yaşanan görüş ayrılıkları olabildiği gibi ailenin kendisinden gelen yatkınlık da söz konusu olabilmektedir. Bununla birlikte aile içinde ve çevrede yaşanan siyasi atmosfer dışındaki çatışma noktaları da kadınların eşitlik, özgürlük özlemlerine sebep olabilmektedir. Bu bağlamda görüşülen kadınların aileleriyle ilişkileri, çocuklukları ve yetiştikleri ortam ele alınmıştır.

Bu kadınlardan Ayşe, çocukluğunu köyde geçirmiştir. Babasının sol görüşlü olduğunu belirtmiştir.

Babam öğretmendi. İlkokul yıllarım köyde geçti. İlkokul öğretmeniydi babam. Sol görüşlüydü ama demokratı. Babamın yönlendirmesiyle romanlar, kitaplar okumaya başladım. Böyle bir ortamda geçti çocukluğum. (Ayşe, 63)

Cevriye, tüm fertleri solcu olan bir ailede büyümesinin yanında aile ortamının etkisinden bahsetmektedir.

Çok küçük yaşta devrimci mücadeleyle tanıştım. 14- 15 yaşındaydım. O zaman liselilerin derneği vardı; İDOD İstanbul Demokratik Ortaöğrenim Derneği. Daha doğrusu İstanbul Kız Lisesi'nde okurken o zaman. İlk devrimci mücadeleyle tanışmam tabi ki evle başladı. Babam demokrat bir insandı. Evimize Cumhuriyet ve Yeni Ortam gazeteleri girerdi. Aşık Mahsuni dinlerdik. Türkü dinlerdik. Alevi bir ailenin çocuğuyum aynı zamanda. Bizde bayramlar ve tatil günleri çok hoş geçerdi. İşte sevdiğimiz akrabalar bir araya gelir. Mesela Aşık Daimi, Turan Engin, Ali Ekber Çiçek onlar böyle hep beraber bir araya geliriz, 15-20 bir ev seçilir. O evde türküler söylenir, sazlar çalınır, rakılar içilir. Yani böyle çok demokratik bir ortamda büyüdüm. (Cevriye, 64)

Buna göre evdeki sosyal ortam, politik kimliğin izlerini taşımaktadır. Döneminde sosyalist siyaseti benimseyenlerin aynı zamanda kültürel yatkınlıkları da bu deneyimde açığa çıkmaktadır. Cevriye, dini kimliği, evdeki kültürel ortam ve ailenin ideolojik duruşu arasında bir bağ kurmaktadır.

“Annemin Duyduğu Bütün Sorumlulukları Duyuyordum”

Fatma'nın çocukluğu Adalet Partili ailesinin yanında geçmiştir. Fatma'nın hayatında önemli bir izi bulunan olay ise annesi ile kurduğu ilişki ve evin büyük kızı olarak almak zorunda olduğu sorumluluklardır.

Babam o dönemin ilk çocukluğumda herhalde Demokrat Partilisi. Sonra Adalet Partilisi yani o geleneksel sağda dindar birisi. Çok dinci diyemiyorum ama yani Karadeniz'in dindarlarını düşün yani. Din meselesi onlar için baya önemli. Öyle bir şey. Annem aslında İzmitli. Babam annemle askerlik yaparken tanışmış. Çok hoş bir şey ama annemi kandırıp götürmüş. Aslında köyünde kalmaya götürmüş. Annem istemiyormuş kendi memleketinden uzağa gitmeyi. Velhasıl annem daha aydın kafalı. Babası çok erken ölmüş. 14 yaşındayken filan galiba. Abisi subay okulunda. O zaman bir ananem var, bir de kendisi. Yani evi çekip çeviren köyde çekip çeviren bir kadın, her şeyi yapan bir kadın küçük yaşta. O yüzden okuldan geri kalmak zorunda kalmış ama kendi kendine bir başlangıç olduğu için de okuması yazması olan bir kadındı. Çok meraklıydı okumaya yazmaya. Ben evin ilk çocuğuyum. Beş kardeşin en büyüğüyüm. Benim enteresan bir durumum var. Annemle yaş aramız 17. O yaşta beni doğuruyor. Samsun'daki köyden şehre indiğimizde, babam fabrikada çalışmaya başladığında geçinemiyor. Annemin sanki ben böyle sağ kolu gibi oluyorum yani. Onun duyduğu bütün -çok küçük olmama rağmen- sorumlulukları ben de duyuyorum. O öyle bir şey. Annem çok talihsiz bir şekilde 28 yaşında şeker hastası oluyor ama anlaşılmıyor. Uzun zaman böyle komalarda kalıyor. Uzun rahatsızlıklar geçiriyor. O zaman şöyle oluyor işte;

ben onun hastane döneminde evin 9 -10 yaşında bir çocuk evin sorumluluğunu yüklenmek durumunda kalıyor. (Fatma, 75)

Fatma için çocukluk anılarında annesinin önemli bir yeri bulunmaktadır. Çünkü ailede annesi ile kurduğu ilişki daha baskın olmuş ve annesinin hasta olduğu durumlarda en büyük kız çocuğu olarak evin bakım emeğini üstlenen kişi durumunda kalmıştır.

Bu biraz şey de getirdi; özerklik, bir anlamda her şeye karar verme. Çünkü yemek yapıp babamı fabrikaya götürüyordum. Evin bütün işlerini yapıyorum. Çocuklara bakıyorum. Bir de gece herkes yatıyor, ben ondan sonra onları yatırdıktan sonra ders çalışabiliyorum. Ben de ilkokula gidiyorum. Benim böyle bir tür dokunulmaz durumum oluşuyor. Bir de kemik yapıyıldım ama zayıftım. Hani şey derler ya; erkek gibi kız filan öyle. Onun için babamın güveni de var. “Ben kızımı ordunun içine salsam bir şey olmaz”. Bir de o dönemde kadınların çalışmaları çok hoş görülüyordu. Ama biz annemle atölyeye -tütün atölyeleri vardı okul tatilinde- özellikle yazları gidiyorduk. Annemle biz 4 ay orada çalışıyorduk. Kışlık ihtiyacını sağlayıp önemli bir borç harç ödeyip önemli bir destek sağlıyorduk eve. Babam fikir olarak bizden farklı olmasına rağmen benim bu... Ama böyle yobaz denecek tiplerden değildi. Saygı duyardı. Öyle yobazlık şeklinde değil. Dindardı ama mesela çocuklar yanında içki içer bir şey demezdi filan. Öyle bir toleransı vardı. Ondan sonra Ramazan’da hem orucunu tutar, hem de kalkar çok güzel kaval çalar, horon oynar, herkesi oynatırdı mesela. Benim çalışmam bana bir rahatlık sağlamıştı aslında birazcık. Ne diyeyim; evin bütçesine de önemli katkılarda bulunuyorum. Annemin yokluğunda evi idare ediyorum. Onun için benim böyle özerk bir şeyim vardı. Birçok şeyde daha rahattım aslında. Mesela o dönemde lisedeyken her dönem benim matematiğim çok iyiydi. Derslerim çok iyiydi. Matematikte üst sınıflara ders verirdim ben. Erkek arkadaşlar gelirdi benden ders almaya, defter alıp defter vermeye. Babam bir şey demezdi. Başkası olsa bunu yapmaz yani. Bana seslenmezlerdi. Çatışmadık mı? Tabi ki çok çatıştığımız anlar oldu. (Fatma, 75)

Fatma evde bakım üstlenen ve aynı zamanda kamusal alanda da çalışarak evin ekonomisine katkı sunan bir çocuk olduğundan bulunduğu çevre ve ailenin yaşam tarzında pek yer bulmasa da davranışlarında görece özerk olabildiğini söylemiştir. Bunu sağlayanın ise ekonomik katkılarıyla ilişkisinin altını çizmiştir.

Yıldız’ın babasıyla ilişkisi iyidir. Ebeveynleriyle yaş farkı ise büyüktür.

Ben babası tarafından çok sevilen ve babasını çok seven bir kız çocuğuydum. Çünkü iki abim vardı. Babam hep bir kız çocuğu olmasını istemiş. Küçük abimden 20 yıl sonra dünyaya gelen bir kız çocuğu olduğum için babamla ilişkim çok özeldi yani. Babam benle yaşıyordu evin içerisinde ve ben de onla yaşıyordum. Babamla evcilik oynardım. Babamla gezerdim, babam bana masal anlatırdı, babamla uyurdum. Annemi de çok severdim ama babamı daha çok severdim açıkçası. Babamla ilgili bir erkek baskısı anlamında hiçbir şey yaşamadım zaten. (Yıldız, 57)

Yıldız ailesiyle kurduğu ilişkide yaş faktörünün etkisini yaşamıştır. Ebeveynlerinin yaş farkının büyük olması kendisinin çocuk yaşta cezaevine girmesi sebebiyle de birlikte geçirdikleri zamanın az olmasına sebep olmuştur. Bununla birlikte iki abisi olan bir kız çocuğu olarak

babasının kendisi üzerinde yeterince baskı kurmadığını düşünen abilerinden biri ile çatışma yaşamıştır. Benzer şekilde annesinin de kendisinin politik kimliğinden ötürü çatışma yaşamıştır ancak bunu söz konusu dönemde var olan şiddete bağlamaktadır. Bununla birlikte Yıldız'ın belleğinde annesi ile kurduğu bağ yalnızca yaşanan bu çatışmadan ibaret değildir.

Ben derli toplu olarak herhalde 14 yaşına kadar ailemle yaşamışım. Sonrasında devrimci oldum ve 17 yaşında cezaevine girdim. Üç sene cezaevinde kaldım. Çıktım sonra aşık oldum sonra evlendim. Çocuk doğurdum falan. Böyle gidince o arada zaten babam öldü, annem öldü falan. Hani böyle onlarla çok uzun zaman yaşamadım. Fakat iki abimden bir tanesiyle çok ciddi sorunlar yaşadım. Yani sanıyorum o babamın bana karşı pasif olduğunu düşünüp kendince bir baskı yöntemleri kurmaya çalışmıştı. Ama bizim çok asi olduğumuz, hani devlete kafa tuttuğumuz bir dönemde abi ne ki falan oluyorsun hani. Öyle bir şey yaşadığımız için çok fazla etki yaratmadığını düşünüyorum. Tabi sinirlendiğim, kızdığım zamanlar oldu genelde. Yaşlı bir anne babayla büyüdüm. Dedğim gibi geç olan bir çocuktum. E ama babamla hoş bir ilişkim vardı, annemle de iyi bir ilişkim vardı ama onla annemle sorunum asıl şeyde başladı işte. Ben devrimci oldum, örgütlü bir devrimci oldum. İşte evden gidiyorum, geç geliyorum gelmiyorum. Orada o anne kaygıları tabi dönem çok enteresan bir dönem. Enteresan değil de işte faşizm dönemleri; insanlar sokakta ölüyor, öldürülüyor, kaçırılıyor, bir şeyler oluyor, işkence görüyor şu bu falan. Anne kaygılarından ötürü annemle kavgalarım çok oldu ama çocukluğuma dair daha küçüklüğüme dair kötü anılarım yok aslında. (Yıldız , 57)

“Annem İyi Ki Becerikli Bir Kadınmış”

Annesinin farklı bir siyasi görüşten de olsa politik bir kadın ve dışa dönük bir birey olmasının kendisi üzerinde bir etkisi vardır.

Bugünkü aklımla düşündüğümde orta karar bir aileydik. Öyle zengin bir aile falan değildik. Zaten yaşlılardı. Babam daha da yaşlıydı ama babam daha sakın bir adamdı. Bolulu Göynüklü'dür onlar ve daha böyle okumayı severdi. O Göynük'ün biraz daha okumuş kesiminden bir aileden geliyor. Annem tarafı daha böyle ticari ilişkiler içerisinde olan bir aileden geliyor. Burjuva özentisi bir kadındı annem. Babam daha sade bir adamdı. Ama annem çok sosyal, çok dominant, çok becerikli bir kadındı. Öyle becerikli derken ev işleri anlamında değil. Onları hiç sevmeydi zaten. Dışarı işleri anlamında. Annem Demokrat Parti'de aktif olarak çalışmış bir kadın. Kadın İstanbul'da Kadınlar Kolu Genel Sekreterliği yapmış. Ben ona derdim ki: “Niye Demokrat Parti?”. O da “Adı demokrat” derdi. Babam o anlamda daha geride duran biri ama annem çok sosyal bir kadın. İşte devlet dairesi işleri, bilmem ne işleri falan filan. Böyle becerikli bir kadındı. E iyi olmuş. İyi ki becerikli bir kadınmış. Sonra bana çok faydası oldu tabi onu izliyor olmamın, gözlüyor olmamın. (Yıldız, 57)

Yıldız için annesinin kamusal alanla kurduğu ilişki kendisini de etkileyen bir faktör olmuştur, çocukluğunda ailesinden yana çok ciddi sıkıntılar yaşamamıştır. Aksine kendisinin onları üzdüğünü düşünmektedir.

Çocukluğum bunalımların içinde falan geçmedi. Zaten öyle bir ergenlik yaşayamadım ki. E belki yaşasaydım, burada sivilcem çıktı ya da babam beni az seviyor, annem çok seviyor, yok sevmiyor abim gibi şeyler yaşayabilirdim. Böyle şeyler falan da yaşayamadım. Çünkü düşün daha 11- 12 yaşında ilkokulu bitiriyorsun. 14

yaşında devrimci oluyorsun ve ülkeyi dünyayı değiştirmeyi falan hayal ediyorsun. Rüyalarında zafer anında Taksim Meydanı'nı görüyorsun. Onun rüyalarıyla yatıyorsun, kalkıyorsun. Bu arada eğitim hayatında çok başarılı bir öğrenci olduğum söylenirdi. Herhalde öyle birtakım kağıtlar mağıtlar, takdirler falan. Evet evet, iyi bir öğrenciydim. Çalışkan bir öğrenciydim. Okumaya, anlamaya ve merak etmeye çok meraklıydım ve böyle böyle başlayan bir süreç oldu. İlkokulda Yaşar Kemal'in İnceleri geçerdi elime. Onları okurdum. İşte ortaokulda Jack London okumaya başladım. Hiçbir şey anlamadım falan. Bizim dönemimizin kitaplarından bahsediyorum. O yüzden ailemle ilgili çok böyle bugünkü ya da bugüne kadarki hayatıma da bir gedik açacak bir yarananma, bir hırpalanma gibi şeyler hatırlamıyorum. Tam tersini düşünüyorum. Ben onlar için çok ağır bir vaka oldum. Onlar için zor zamanlar oldu. Bugünden baktığımda şöyle düşünüyorum. Aslında ben onları çok üzümüşüm. Böyle bir şey düşünüyorum ama sadece ben değildim tabi binlerce insan. Biz benzer durumdaydık. Böyle bir çocukluk ve ilk gençlik dönemim oldu. (Yıldız, 57)

Çocukluğunda kendisini sosyalist olarak tanımlamaya başladığında sosyalist mücadeleye dahil olabilmek için stratejiler geliştirmiştir.

14 yaşında devrimci olmaya karar verdim. Gerçekten kendim karar verdim buna ve öyle ilişkiler bulmaya başladım. Mesela kız lisesinde okuyordum ortaokulda. Ama bizim dönemimizde karma okullarda siyasi olaylar daha fazlaydı ve ben karma okula gitmek istedim. Bazı liselere gitmek istedim. Onlara göndermediler, istemediler oralara gitmemi. Ben ticaret lisesine gittim. Onun sınavlarına girdim. İlle karma okulda okuyacağım. Çünkü devrimci mücadele liselerde devam ediyor. Gerçekten ortaokul bitirme derecesi 9.38 olan bir öğrencinin ticaret lisesine gitmesi okul açısından sıkıntılı bir durum oldu. İşte beni ikna etmeye çalıştılar filan. Kararlı bir çocuktum ben, hep kararlı bir çocuktum zaten. Öyle gittim. Zaten liseyi bitiremeden cezaevine girdim. (Yıldız, 57)

“Çocukluğum Hep Masallar İçinde Geçti”

Tülay'ın çocukluğuna ve aile ortamına dair vurguladığı şeylerden biri de ailesinin yoksulluğudur. Belleğinde dedesinin masalları da çocukluğuna dair hatırı sayılır bir yer tutmaktadır. Dedesinin masalları onda okumaya ve öğrenmeye heves yaratmıştır.

Ben İskenderunlu'yum. Dedem Antakyalı'ydı ve biz 7 kardeşlik. Sadece babam çalışıyordu. Memurdu Devlet Demir Yolları'nda. Onun için çocukluğum yoksulluk içinde geçti diyebilirim. Fakat böyle kendimi böyle yaz deseler ya da böyle anlat deseler aklıma gelen şey dedemin masalları. Çünkü dedem o zamanlar böyle işte köylere gidip ya da davet edilip kahvelerde masanın üzerine bir sandalye koyup masal anlatan birisiydi. Yani öyle bir gelenekten geliyorum. Çocukluğum hep masallar içinde geçti. Tabi bu okuma yazmayı erken öğrenmeme neden oldu. İskenderun'da tek bir tane kütüphane vardı. Fransızlar zamanından kalan ilkokula başladıktan sonra ikinci mekanım o çocuk kütüphanesi oldu. (Tülay, 69)

Tülay, annesi ile babasının farklı deneyimlerine odaklanarak farklı görüşlerde olduklarını söylemektedir.

Kültürel olarak annemle babam çok farklıydı. Onların kavgaları gürültüleri aralarındaki anlaşmazlık en büyük kız çocuk olarak da, tabi ki en büyük çocuk olarak beni çok etkiledi. Annem namaz kılan, Kur'an okuyan bir kadındı. Haliyle ilkokuldan ayrılınca yerine din dersleri almış. Babam öyle değildi. Subayının önderliğiyle bir mesleğe

başlamış, işe girmiş. Şimdi babamın hem yaş olarak büyük olması hem meslek olarak değişik şehirlere gitmesi onun ufkunu genişletmiş. Annemle aralarında tamamen görüş ayrılığı vardı. Mesela babam namaz kılmazdı. Sadece bayramdan bayrama geleneksel bir bayram namazını kılardı. O zamanlar eve her gün bir gazete girerdi ama. Yani babam her gün bir gazete getirirdi. Biz onun için o gazetenin haberleri, romanları, hikayeleri okurduk. Ama bunu babamın çabasına borçluyuz. Onun için genç kızlığında ortaokula giderken annemle hep kavga ederdik. Öyle bir kavga ki ne yapsam annem hep engel oluyordu. Onun amacı kendine benzeyen bir kız evlat yetiştirmekti. (Tülay, 69)

Tülay, yazar kimliği ile annesinin hikayesini yazmak istemiştir. Annesinin çocuk yaşta zorla evlendirilen biri olması ile ilgili deneyimleri kendisini derinden etkileyen bir travmaya dönüşmüştür.

Annemle ilişkilerimi ben bir ara yazmak istedim. O kadar romandan sonra insan onları anlatmak istiyor ama yarı yerde bıraktım. Neden bıraktım? Annem dindar bir kadındı. İlkokul üçten terk etmiş. Ya o Atatürk döneminde çocukları kitap defter paralı olunca dedem şey demiş: “Hem kız evladını okula gönderiyoruz, çocuğu okula gönderiyoruz. Bir de para mı verelim, kitap defter mi alalım?” demiş. Böylece eğitimin paralı olmasıyla beraber ilkokul 3’ten sonra annem okula gitmemiş. Tabi geleneksel olarak nakış dikiş işlerine gitmiş. Annesi çok genç yaşta vefat edince ve babam da memur olunca “Memura verelim” demişler. Mahalledeki yaşlı kadınlar neredeyse annelik yapıp evlendirmişler ikisini. Tabi çocuk yaşta evlendiği için annesi de olmadığından -evin en büyüğü- evliliğin de ne olduğunu bilmiyormuş. Şimdi bana onları anlattığı zaman böyle bir masal gibi geliyor. “Sandalyeye çıkarttılar. Süslediler, çok sevindim. Aman ne güzel ben de süslendim filan diye. Fakat işte evden çıkıp da başka birinin evine gittiğimde bir anda yanımda kimse yoktu”. Önceleri bunun bilincinde değildim ama kendimi onun yerine koyup da yazmaya başladığım zaman tabi bu büyük bir travma yarattı ve halen o bölümü yazamadım. (Tülay, 69)

12 Eylül 1980 darbesi öncesinde sosyalist kimlikleriyle politikaya dahil olan görüşülen kadınların çocuklukları ve yetiştikleri ortamlar birbirinden oldukça farklıdır. Ancak içerisinden geldikleri farklı deneyimlere rağmen onları sosyalist olmaya iten birçok sebep bulunmaktadır. Bu sebepler kendi hayatlarında ve toplumda var olan birçok çelişki ile ilgilidir. Kadınlar farklı deneyimlerle de olsa Türkiye’nin en çok talep ettiği ve gençliğin en çok politik olduğu dönemde politik sahada yerlerini almışlardır.

3.1.2. Politik Mücadeleye Katılım

Kadınlar farklı kimliklerden ve farklı ekonomik statülerden geldikleri halde ülkenin içinde bulunduğu durum, bizi kendi ekonomik ve sosyal durumları gibi birçok farklı sebeple sosyalist ideolojiyi benimsemişlerdir. Bu benimseme halinde nelerin etkili olduğu bu bölümde incelenecektir.

“Sosyalist Bir Ailenin Çocuğuydum”

Gülben, sosyalist ve ateist bir aileye sahiptir. Bunu sosyalist ideolojiyi benimsemesiyle ilişkilendirmektedir. Ailesinin ideolojik duruşu sebebiyle sosyalist ideolojiyi sonradan tanımadığını ve politikleşmesinde buradan yola çıktığını belirtmektedir.

Benim annem, babam öğretmen ve köy enstitüsü mezunu. Onun için, sol eğilimli oldukları için benim politik yaşamım da her zaman soldan yana oldu. Yani sosyalist bir ailenin çocuğuydum. Ateist bir ailenin çocuğuydum. Onun için doğal olarak kendi yönelişim de bu yönde oldu. Çok aramadım veya sağcı bir aileden çıkıp da solla tanışıp öyle bir örgütlenmem olmadı açıkçası. Bilinçli, bilerek, tanıyarak, okumuş olarak o şekilde politik yaşamıma devam ettim. (Gülben, 68)

Feride için sosyalist olmasında ailesi ve çevresinden gelen bir tanışıklık ya da bilincin etkisi yoktur. Kendi deneyimleri ile bu karara yönelmiştir. Adalet Parti geleneğinden gelen bir ailede ilk olarak sol ideolojiyi benimseyen kişi olması baskı görmesine sebep olmuştur.

Sülalemin ilk komünisti benim. 5 kardeşin içinde tek kolejde okuyan çocuk benim. Halam öyle diyordu sürekli: “Olsaydı ötekiler olurdu. Bunu kolejlerde okuttunuz, komünist oldu” falan diyordu. Babama böyle diyordu. Niçin nasıl oldum? Esasında babam da üstelik politik bir insandı. Adalet Partilidir, eski Yassıada’lıdır. Adalet Partisi’nin de basın müşavirliğini yapıyordu. Valla bir süre gizledim. Ama sonra evde bir sürü kitaplar, şunlar bunlar çıkınca annem çok rahatsız olmaya başladı. Ama babam demokrat bir insandı. “Okusun” diyordu. “Tabi ki okuyacak, her şeyi okuyacak” diyordu. Sadece kitaplardan ibaret zannediyordu tabi ki annem de babam da. Tabi zaman içinde fark ettiler. Eve çok geç gelişirim, şu bu. Mesela haftalık harçlık alıyordum, harçlığı günlük yapmaya başladılar. O günlük de okula gidiş geliş kadar filan yani. Minimum harçlıklar ki ben böyle gece yarısına kadar sağda solda olmayayım. Ben de onun üzerine bir bakanlığın sınavına girdim. Kazandım. Orada işe başladım. Hem okuyordum hem derneklerim vardı iki tane. Hem de çok aktiftim. Maliye Bakanlığı’nın sınavını kazanıp hem de sekizinci mi ne kazanıp girdim. (Feride, 64)

Feride için yalnızca okuyup araştırmaktan ibaret olarak görülen ilginin aslında bu kadarla sınırlı olmadığı anlaşıldığında aile baskısı ortaya çıkmıştır. Bu baskının en temel tezahürü ekonomik alanda kendisini göstermiştir. Üniversitede öğrenci olması akrabaları tarafından politik kimliğinin sebebi olarak gösterilirken aynı zamanda ekonomik bağımlılık bir baskı aracı olarak kullanılmıştır. Ancak Feride ekonomik anlamda kendi bağımsızlığını ele almaya çalışarak bu duruma cevap vermiştir.

“Çelişkilerin Çok Erken Farkına Vardım”

Fatma, sosyalist ideolojiyi edinirken ailesinin işçi olması ve kendisinin de çocuk yaşta işçi olması sebebiyle sınıf eşitsizliği meselesinin kendisinde erken yaşta bir bilinç yarattığını söylemektedir.

Çok yoksul bir ailede dünyaya geldim. Bir işçi çocuğu olarak dünyaya geldim. Daha doğrusu köylü sonradan işçileşt. Ben çok küçük yaşta annemle beraber çalışmaya başladım. Böyle olunca yaşıma ilişkin ve ülkeye ilişkin

Çelişkilerin çok erken farkına vardım. Yani bende ki hani o tırnak içinde sınıf bilinci baya erken yaşlarda oluştu ve bu da hep itirazım ve fkem oldu. (Fatma, 75)

“Komünist Gibi Düşünüyorsun Dediler”

Feride için ise sosyalist ideolojiye sahip olmasında öğrencilik yıllarındaki deneyimi etkili olmuştur. Dönemin politik atmosferindeki canlılık bahse değer bir konudur.

İlk önce öğrencilikle başladı tabi ki. Okulda faşistlere karşı bir mücadele vardı. Benim solcu olmamda faşistlerin çok büyük katkısı var aslında. Çünkü bana yanaştılar okuldayken. Birkaç laf ettiler. Çok irrite ediciydi bana ettikleri laf. Ben karşı çıktım buna. İtirazlarıma “Komünist gibi düşünüyorsun” dediler. Ben de “Eğer yleyse demek ki ben komünistim” deyip adamlarla ilişkimi kestim. Çok iticiydiler yani. Tarzları, dilleri filan. Hiç benim kafa yapıma, mantığıma uygun bir şey değildi. Üniversitede eğitimin çok büyük faydası vardı tabi ki. Ekonomi okuyorduk. Hukuk okuyorduk. Makro ekonomide bütün sistemleri okuyorduk. Kapitalizm, sosyalizm, felsefede diyalektik, tarihi materyalizm okuyorduk. Bütün bunlar tabi ki çok besleyici şeyler. Entelektüel de bir ortam sonuçta. Sürekli tartişmalar var. İster istemez bir bakıyorsun ki o tartişmaların içinde kendini bir yerlere sokmaya başlıyorsun. Bir yerlerle ilişkilendirmeye başlıyorsun. Benimki yle oldu. Yani düşünerek oldu esasında. Kurtuluş’u semem de öyle oldu. Hiçbir tane Kurtuluşu tanımadan ben Kurtuluş’un ilk çıkan iki dergisini okuduğum zaman “Bunlar haklı, bunlar daha doğru” diyerek Kurtuluşu oldum. Hep yle oldum. Yani yle birileri çok etkiledi falan filan değil. Tabi dönemin koşulları çok etkileyiciydi. Ama özel olarak birisinin, bir şeyin çok büyük etkisiyle olmadı. (Feride, 64)

Cevriye sosyalist kimliği benimsemesinde ilk örgütlülük deneyimi olarak lisede dahil olduğu İstanbul Demokratik Ortaöğrenim Derneği (İDOD) derneğinden bahsetmektedir. Burada kurulan ilişkiler besleyici olmuş ve bugüne devam etmiştir.

Lisede okurken o zaman liseler arası münazara yarışması vardı. şimdiki adıyla bilgi yarışması. Ben bizim liseyi temsilen katıldım. Yarışma sonunda imam hatiple biz finale kaldık. O finalde “Köyden şehre akın zararlı mıdır? Faydalı mıdır?” gibi bir konu vardı. Onu münazara edecektik. Tartışacaktık. Ben zararlı olduğunu savunmayı seçtim ve böylelikle Oktay Akbal, Aziz Nesin o camiayla da tanışmış oldum. Onlardan fikir almak için gittim. Kapılarını aşındırdım. Düşün işte. Lise 2’ye gidiyorum o zaman. Böyle başladım. Sonra İDOD’la tanıştım. İDOD benim hayatımın anlamıdır. Benim için dostlukların, vefanın, birbirine siper olmanın adıdır. Kuşsuna kafa atmak derler, arkadaşın için kursuna kafa attığın ilişkiler içerisinden geldim. (Cevriye, 64)

“Dünya İklimi Buna Uygundu”

Cevriye, bütün bunların yanısıra dönemin politik atmosferinin etkisinden söz etmektedir. 1971 darbesi ile birlikte idam edilen ve öldürülen sosyalist liderlerin anısı politikleşmesinde önemli bir yer edinmiştir.

Dünya iklimi buna uygundu. Türkiye iklimi buna uygundu. Mahirler, Denizler, İbrahimler bize çok büyük bir miras bırakmışlardı. Her şeyden önce yenilgi sadece fiziki yenilgiydi. Ama biz 12 Eylül sonrası belki birazcık ideolojik yenilgi de ya da insan yenilgisi de yaşadık. Onun adını nasıl koyarım bilmiyorum. Ama Mahir’in

Kızıldere'ye gitmesi, başka siyasetten birini kurtarmak için orda kendini feda etmesi topluma başka türlü yansıdı. Hani o umut, o destek, o sevgi eksilmedi. Deniz kahramandı ama Mahir bizim için birazcık daha farklıydı. Türkiye'yi kucaklamıştı Denizleri kurtarmaya giderek. Öyle olunca dediğim gibi hem dünyadaki iklim hem ülkedeki iklim politikleşmeye uygundu. Öyle bir zemin vardı. (Cevriye, 64)

Cevriye, ailesinde ve bulunduğu çevrede dönemin etkisinden bahsetmektedir. Deniz Gezmiş, Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan'ın idam günü sosyalistlerde bir umutsuzluk ve kaygı yaratmaktan ziyade sosyalist mücadeleyi ve devrim arzusunu politik bir miras olarak almalarına sebebiyet vermiştir. Bununla birlikte komşuluk ilişkileri, eğitim ortamı da sosyalist fikirlerin ortaya konduğu yerlerdir.

Öğretmenlerimiz çok iyiydi. Ben Denizler idam edildiğinde sanıyorum orta 2'ye gidiyordum. Fen hocamız geldi. Ayşe hoca diye bir kadın arkadaşı. "Bugün yas günüdür ders yapmayacağız" dedi. Muhtarımız öyleydi. Denizleri saklayan, devrimcileri saklayan bir muhtardı ve bunu mahallede özellikle de Alevileri örgütleyerek yapıyordu. Eşkıya Mehmet deniliyordu adına. Adı gibi eşkıya bir adamdı. Harika bir adam. Olumsuz anlamda söylemiyorum. Güzel eşkıyaydı. Şimdi böyle bir ortamdasınız ve bir de bizim evimizde Cumhuriyet okunuyor, Yeni Ortam okunuyor, İlhan Selçuk okunuyor, Uğur Mumcu okunuyor. Bir de büyük abimin sesi çok güzeldi. Güzel gazete okurdu. Türkçesi de çok güzeldi. Her sabah ya da her akşam, eğer babam erken gelmişse akşam yemeğinde Yeni Ortam ve Cumhuriyet'in köşe yazarlarını abim yüksek sesle bize okurdu. Biz ailecek dinlerdik. Hani böyle bir ortamda politik olmamak gibi bir seçeneğimiz yok gibi belki de. (Cevriye, 64)

Yıldız, kendisini devrimci olarak tanımladığında 14 yaşındadır. Genç yaştan birçok insan bu dönemde sosyalist olarak politikleşmiş ve aktif bir politika yürütmüştür. Dönemin koşulları onu da etkilemiştir.

14 yaş küçük. Büyük dediğin de en fazlası 24 yaş. Böyle bir dönemde yaşıyorsun. 1978'den bahsediyorum. Solun, devrimcilerin, bir yandan emek mücadelesinin yükseldiği, grevlerin olduğu, bir yandan faşist saldırıların olduğu, üniversite önüne bombaların konduğu, tanıdığımız bildiğimiz gördüğümüz abilerin ertesi gün yok olduğu falan bir süreçten geçiyorsun. Doğal olarak bunlardan etkileniyorum. (Yıldız, 57)

“Ben Ermeni ve Rumların Olduğu Bir Mahallede Büyüdüm”

Yıldız, sosyalist olmasında annesinin etkisinin olduğunu belirtmektedir. Sağ bir ideolojik duruşu olsa da annesinin günlük yaşamda kamusal alanla kurduğu ilişki, çevresindeki sorunlara çözüm bulmaya çalışan bir kişi olmasının kendisinde etkisi olmuştur.

Benim ailem sağ görüşlü. Ama bence onlar solunu sağını bilmediği için sağ görüşlüler. Tabi Demokrat Partili olmak o dönem için biraz farklı bir şey. Ama annem mesela çok adil bir kadındı. Çok dürüst bir kadındı. Çok adaletli bir kadındı. Bir de yerel sorunlara çok duyarlı bir kadındı. Sular mı akıyor, annem gider sular idaresine. Muhtar vardır ama annem gider. Ne bileyim sokak lambası mı kırılmış, annem gider elektrik idaresine mahalle adına. Mahallede birine bir şey mi olmuş, annem gider. Dedim ya annem çok sosyal bir kadındı ve meselelere çok duyarlı bir kadındı. (Yıldız, 57)

Yıldız için sosyalist olmasında etkisi olan yalnızca annesi ve dönemin siyasi atmosferi değildir. Komşuluk ilişkilerinde gözlemlediği durumlar da pay sahibidir. Bu ilişkiler dönemin Türkiye’inde göç meselesine de ışık tutmaktadır. Bir yandan Ermeni ve Rum komşularının güvenlik sebebiyle bir arada olma ihtiyacı ve bunun için göçü ile Anadolu’dan gelen yoksulluk kaynaklı göç Yıldız için eşitsizliklerin farkına vardığı bir durum yaratmıştır.

70’li yıllar aslında toplumsal anlamda da -İstanbul özelinden bahsediyorum- artık göçün iyice olduğu ve o İstanbul’un kendilerine yerlileri diyen Ermenilerin, Rumların artık yok oluşu. 74’ten sonra iyice gittiler çünkü. Ben Ermeni ve Rumların olduğu bir mahallede büyüdüm. Benim mayrığım (*mayrig Ermenice anne demek*) vardı, yayalarım (*yaya Ermenice nine demek*) vardı. Onların Noelleri, Paskalyaları, bizim Ramazanlar bir şeyler. Çünkü benim ailem dindar bir aile değildi. Sağcı diyoruz ama öyle din mevhumu falan yoktu. Annem dua bilmezdi, yemin de bilmezdi. Başını da bağlamazdı. Babam bilirdi ama yapmazdı. Öyle namaz falan, öyle oruç moruç bizim evde yoktu. Hep nedenleri vardı. Onlar yaşlıydı, hastaydı, ilaç kullanıyorlardı falan ama bence istemedikleri için yoktu. Ama Ermeni ve Rumlarla bir arada yaşamının getirdiği başka bir zenginlik vardı kültürlerinde. Onlarla likör yaparlar, bayramlarda kahvenin yanında likörler ikram edilir. Ne bileyim onların Paskalyaları olur, Noelleri olur. Onların çörekleri gelir, yumurtaları gelir. Ben keza onun içerisinde büyürken birden şöyle bir şey oldu. Yani bunu niye anlatıyorum? Bu aslında benim neden devrimci olduğumun da altyapısını oluşturan bir şey haline geliyor. O Ermeni ve Rumlar gitmeye başladılar ya da semti değiştirip bir arada olabilecekleri noktalara yerleşirlerken bizim bulunduğumuz yerdeki evlerini mesela kiraya vermeye başladılar. Kat kat kira Anadolu’dan göç eden insanlar için verebilecekleri bir parayı anlatıyordu. Hem onlara bir kira geliri oldu. Hem de bu gelen insanlar için bir yaşam alanı oldu orası. Ve benim o tanıdığım Hayganuş teyzeler, Ayda teyzeler, Nvart teyzeler, Agop amcalar... Gitar çalan Agop amca falan gitti. Yerine Adıyaman’dan, Sivas’tan, Çorum’dan ne bileyim işte Mardin’dan. Süryaniler de vardı bu arada. Ama Süryaniler sonraki göç hikayesi. Onlar gelmeye başladı ve benim oyun arkadaşlarım Rebeka’ydı, Vasken’di falan. Sonra değişti. Kadife oldu, Ahmet oldu, Muhammet oldu falan. Benim oyun arkadaşlarım da doğal olarak değişti. Ben aslında bunu hiç yadırgamadım. Sonuçta çocuksun, neyini yadırgayacaksın? Annem de aslında yadırgamadı ama annemin şöyle bir durumu var. Annem yukarıda bir kadın onlara göre kendince. Annem bilen kadın, aslında öyle bir hali var onun. O anlamda o insanlar için bir saygınlığı var annemin. “Sevgi Hanım ne oldu?”. “Kocam bana böyle yaptı.”. Annem gidiyor kocasına immm falan yapıyor. Böyle bir şey olmaya başladı orası ve doğal olarak o insanların hayatlarını görmeye başlıyorsun. Mesela hiç unutamadığım çocukluk anılarımdan bir tanesidir. Annem “Sokakta yemek yemek çok ayıp bir şey” derdi. “Yenmez ayıp bir şey. Evde yiyeceksin.”. Ben peynir ekmek istemişim annemden sokakta yemek için. Annem de demiş ki “Gel, evde ye”. “Ama demişim bak! Hamit yiyor.”. İşte Hamitler geldi ya. Annem de böyle ekmekle peynir vermiş bana. Sonra beni izlemeye başlamış. Diyor ki “Ekmeği kocaman alıyorsun ağzına peyniri dişlerini titreyerek yiyorsun. Dedim ki kızım niye öyle yiyorsun?”. Ama demişim Hamit öyle yiyor. Oraya gelen insanlar iyice yoksul insanlar. Zaten yoksul oldukları için göç etmişler ve o şehirde yoksulluk aslında katmerleniyor. Yani İstanbul’un taşı toprağı aslında altın değil. Orada şeyi görmeye başlıyorum artık. O sınıfsal farklılıkları, yoksulluğu. Biz de çok zengin değildik ama biz yoksul değildik. Bizim yememiz, içmemiz, giyinmemiz daha farklı bir şeydi. Bir kere onu fark etmeye başlıyorsun. Sonra nedenlerini sormaya başlıyorsun. Sonra okumaya başlıyorsun. Çukurova’yı okuyorsun, Bingöl’ü okuyorsun. Orayı okuyorsun, burayı okuyorsun ve giderek kafanda sorular belirmeye başlıyor. Bir adaletsizliğin farkındasın aslında. Bu niye böyle? “Benim babam mesela artık

çalışmıyor evde ama bizim paramız var? Çok paramız yok ama Hamit'in babası gidiyor, üç tane işte çalışıyor ama peyniri ısırarak yiyor.” gibi böyle düşünceler oluyor. Ne bileyim bir arkadaşım var hem annesi çalışıyor hem babası çalışıyor falan. Böyle o sınıfsal sorunları fark ediyorsun. Adını böyle koymuyorsun ama bunu okudukça koymaya başlıyorsun. Bir yandan bu bir yandan da şey devam ediyor; işte devrimciler çatışıyorlar, grevler var, dernekler kuruluyor. Sokaklarda genç genç üniversiteli kızlar var, ablalar var, abiler var. Bunlardan doğal olarak etkileniyorsun. Ama bir yandan sürekli silah sesleri var, çatışmalar var. Böyle bir anlamda artık solun popüler olduğu bir dönemden bahsediyorum ve bunun dışında zaten bir şekilde kalamıyorsun. Ya şöyle kalacaksın kız çocuğu olarak: Ben okulu bitireceğim, evleneceğim, çocuk yapacağım. Ondan sonra işte Filiz Akınlı, Hülya Koçyiğitli Türk filmlerindeki gibi işte Chavrolet arabalar gelecek. Masumiyet Müzesi'ni yaşayacaksın Orhan Pamuk'un. Ya böyle bir şey olacaksın ya da bir dakika ya falan diyeceksin bir şeye. Ki ben hani çocukluğumdan beri zaten itirazı olan, karşı duran ve kendince dirençleri olan bir çocuktum ve dediğim gibi okumaya da çok meraklıydım. Soru sormaya da çok meraklıydım ve sosyal de bir çocuktum. Bu süreçten etkilenmem kaçınılmaz bir şey haline geldi. İşte o zaman mesela benim hiç unutmadığım ilk dergi sanıyorum. Tabi 78 -79 olması lazım. İlk dergim mi bilmiyorum onu hatırlamıyorum. Dev-Genç dergisini annemle dönerken gençler satıyordu. Ben de dergi almak istedim. Annemden para istedim. Annem de okumamı çok seviyor. Okuyan bir çocuğum ya. Mesela o dergiyi alıp ortasında kocaman bir modern revizyonizm bu ne ki falan deyip anlamaya çalıştığım ama anlayamadığım dönemler. Bunlar benim daha tabi toy ve çocukluk dönemlerim. Yaşadığım yer de buna uygundu. Orada yaşayıp etkilenmemek, o kadar gencin olduğu yerlerde mümkün değil. Tabi ki etkileniyorsun ve okuyorsun. Çünkü gazete okuyoruz. Bizim eve iki tane gazete giriyor her gün. Gazete okuyoruz. İşte orada grev olmuş, grevde işçiler taranmış, o olmuş bu olmuş bilmem ne olmuş derken böyle böyle bir ilişki hali başlıyor. Sonra o mahallenize göç edenlerin gençleriyle tanışyorsun. Daha abi onlar. Orada devrimci abiler var, ablalar var. Orada onlardan etkilenmeye başlıyorsun. Derneklere gitmeye başlıyorsun. Kitap alıyorsun, broşür alıyorsun, bilmem ne alıyorsun. Okuyorsun. Sonra birden bir ilişki haline geçiveriyorsun zaten. Böyle devrimci oldum. (Yıldız, 57)

Yıldız için babasının ona çocukken anlattığı masallar belleğinde önemli bir yer edinmektedir. Öyle ki bu masallardaki zalimler ve iyilerin savaşı döneminde sınıf eşitsizliğine karşı savaşımlar sistem arasındaki ilişkiye benzer.

Bu benim için güzel bir anıdır. Babam bana çok masal anlatırdı ve o masallarda da hep şey anlatırdı. Böyle bir tane zalim hükümdar var. Bir de o hükümdara karşı çıkan bir kahraman var. O böyle işte atına biner, dıgıdık dıgıdık gider. O zalim padişahı yok eder. İşte insanlar özgür olur, fakirler zengin olur falan. Bana böyle hikayeler anlatırdı. Ben tabi o kahramanların hep kendim olduğumu hayal ederdim. Cezaevine düştüm. Babam ziyaretime geldi. Annem tabi çok ağlıyor, ilk ziyaretimizdi. Babam da tabi böyle donuk bakıyor. Hani ağlamamaya çalışıyor da öyle duruyor. Annem aynen böyle: “Nasıl oldu?”. Ben dedim ki “Hep babamın yüzünden.”. Babamın böyle gözleri açıldı. “Nasıl yani?” dedi. “Sen bana hep anlattın. Böyle kahramanlar mahramanlar, adaletsizliğe karşı çıkan, kötülüğe karşı çıkan. Ben de onlara karşı çıktım, onun için buradayım” dedim. Babam da cık cık cık falan yapmıştı. Hani böyle de bir şeyi var. Bilinç altında böyle şeyler var. (Yıldız, 57)

Gülben'in sosyalist mücadele ile ilişkisinde sosyalist olan ailesinden kaynaklı bir tanıdıklık söz konusudur. Bununla birlikte üniversiteye gittiğinde kendisi sosyalist bir çevre edinerek sosyalist mücadelede yer almıştır.

Aktif mücadeleye başlayışım 74 -75 diyebilirim. Ben aslında 12 Martları da 60 ihtilallerini filan da hep babamlardan dolayı yaşadım. Evimiz arandı. Babamın kitaplarını el konuldu. Babam götürüldü. Tekrar kitaplarını aldı, geldi. O süreçleri hep yaşadım evde ama tabi kendim çocuktum o dönemde. Sadece babamdan dolayı biliyordum. Kendim üniversiteye başladım 74 yılında. Herhalde 21- 22 yaşında filandım. Sonra kendim politik arkadaşlar edindim okulda. Onlarla birlikte dediğim gibi İlerici Gençler Derneği ile tanıştım. O dönemde TKP'nin 74'te bir atılımı vardı ve örgütlenmede kitlelere yayılma politikası geliştiriyordu. Onun için de okullarda örgütlenme çok yüksekti. O dönemde bir de kadın örgütünü de kurdu. *Adımlar* diye bir dergi çıkardılar. O arkadaş grubuyla tanıştım ve oradan İlerici Kadınlar Derneği'nde çalışmaya başladım. Politik yaşamım kadın hareketi içinde geçti açıkçası. Öğrenci olmama rağmen kadın hareketinde ihtiyaç daha fazla olduğu için gençlik derneğinden biz kadınlara gidin şeyde çalışın dediler. Aslında başta çok hoşumuza da gitmemişti. Biz öğrenciyiz onun verdiği bir dinamik var şey var. Kendimiz işçi değiliz. İşçi sınıfının gelişmesi, işçi kadınlarla tanışma vs. bunları sonradan edindim açıkçası. Kadın derneğinde çalışmaya başladıktan sonra kadın hareketinin önemini kavradım. Orada aktif destek oldum. (Gülben, 68)

Gülben sosyalist mücadelede ilk olarak gençlik ve sonra kadın odaklı çalışmaları yürütmüştür. Başta bu durumun hoşuna gitmediğini söylerken kadın derneğindeki çalışmalarının kadın hareketini önemsemesine ve işçi olmamasına rağmen işçi kadınlarla bağ kurmasına olanak sağlamıştır.

“Çelişkiler İnsanı İsyanı Zorluyor”

Tülay okuyan, sorgulayan bir birey olmasının çevresindeki yoksulluğa, ataerkiye dair bilinç yaratmıştır. Bu çelişkilerin farkına varmanın kendisini isyan etmeye teşvik ettiğini söylemektedir.

İskenderun lisesi Fransızlar'dan kalan bir liseydi. Çok güzel bir kütüphanesi vardı. Bugün şehir kütüphaneleri gittiğimizde o kadar zengin bir kütüphaneyle neredeyse karşılaşmıyoruz. Kitaplarla düşüp kitaplarla kalkınca etrafımdaki o yoksul kesim, akrabalar arasındaki o ilişkiler, çelişkiler, baskılar... Mesela amcamızın bir tane kızı güldüğü için ailenin toplanıp ona baskı yapması. Yani bu tür çelişkiler insanı isyana zorluyor. Ve ben isyankar bir çocuktum. O isyan sonunda da zaten mecburen sol fikirlerle karşılaşıyorsunuz. Şöyle bir şey söyleyeyim bazen inandırıcı da olmuyor ama bizim dönemi yaşayanlar bunu bilirler. Ben lisede Simone De Beauvoir 'in kitaplarını okudum. İşte Türkiye İşçi Partisi kurulmuştu. Behice Boran'ın kitaplarını lisede okudum. Yani üniversiteye gittiğimde zaten görüşümüz vardı. Belirli kitapları okumuş olduğumuz için. Ben klasikleri neredeyse ortaokulda bitirdim. Abilerimiz, ablalarımız vardı önderlik eden. Onun için üniversiteye başladığımız zaman zaten belli bir ideolojideydik. Erzurum Atatürk Üniversitesi'ne gittim. Sağ bir görüş vardı. Ondan sonra zaten üniversitede çatışmalar, kavgalar, gürültüler başladı. (Tülay, 69)

Ayşe için kendi geleceğini etkileyen somut bir olay etki sahibi olmuştur. Öğretmen okullarından mezun olduğunda öğretmenlik yapma hakkının kaldırılmasına karşı yapılan boykotun ilk mücadelelerinden olduğunu belirtmektedir.

Ben öğretmen okulunda okudum. Öğretmen okulları vardı önceden. Benim öğrenciliğim sırasında öğretmenlik hakkı kaldırıldı. Lise mezunu sayıldı. O sırada kaldırılmaması için boykotlar filan yapılmıştı. Boykot yapılmıştı ama asıl sol mücadeleye girişim üniversite yıllarında oldu. (Ayşe, 63)

Kadınlar kendi hayatlarını etkileyen çeşitli motivasyonlarla sosyalist mücadelede yer almışlardır. Kendi deneyimleri, tanık oldukları eşitsiz durumlar ve hak arayışları onları politikleştirmiş ve darbe öncesindeki sosyalist hareketin özneleri haline getirmiştir.

3.2. Kadınlar Politik Mücadelede Neler Yaptı?

Sosyalist kadınlar 1970’lerde sosyalist örgütlerde örgütlenmişler ve çeşitli emekler vermişlerdir. Kadınların emeği sonraki kuşaklara aktarılan bellekte erkeklerin kahramanlıkları içinde erkeklerce bilinmez kılınca da tarihteki yerini almıştır.

“Mahallelerde Çalışmaya Başladık”

Feride darbe öncesi sol mücadele verirken mahalle çalışmalarını vurgulamaktadır. Mahallelere giderek kadınları örgütleme çalışmalarında yer almıştır ve bunun için dernekler kurmuştur.

Okul sırasında mahalle çalışmaları da başladı. Biz tek tek mahallelerde çalışmaya başladık. Hatta bir ara 5 tane birden mahallem vardı. Mahallede kadınlarla Ankara Devrimci Kadınlar Derneği’ni kurmuştuk. Orada kadınlarla çalışıyorduk ağırlıklı olarak. Kadınlar ve kız çocuklarıyla konuşuyorduk. Her konuda konuşuyorduk. Akşamları ve geceleri kocaları filan da geliyordu. Ortak toplantılar, ortak çalışmalar yürütüyorduk. Sonuçta bir yandan da ben bakanlığa girince orada derneğimiz vardı. TÜM- MAYDER. Tabi ki orada da aktif çalışmaya başladım. Dev-Gör vardı öğrenci örgütümüz. Orada da vardım. Devrimci Kadınlar derneği şu bu derken bir sürü dernekle birlikte 80’e geldik. (Feride, 64)

Gülben’in sosyalist mücadele verdiği dönemde ülkede politik hareketlilik ve eylemler artmaktadır. Gençlik hareketi ile politik özneliği başlamıştır. Bu dönemde gençlik hareketinde yer alması dönemin koşulları ile yakından ilişkilidir.

Ben ilk önce öğrenci hareketinin içinde oldum. O ilk mitinglerinde Kerim Yaman’ın. Türkiye’de 1974 yılı aslında gençlik hareketinin bir yükseliş yılıydı. O 12 Mart döneminden çıkmış, 12 Mart tutuklamalarından sonra bir af gelmiş, işte insanlar tahliye olmuşlar. Yani gençlik hareketinde de bir yükseliş vardı. Bütün politik örgütlerde de bir yükseliş vardı. Aynı zamanda işçi sınıfının örgütlenmesinde de büyük bir dinamik vardı o dönem. 74 kuşağı dediğimiz bizim dönemde de bir politik yükseliş vardı. Mesela DİSK’in aktif bir şekilde örgütlenmesi çok yığinsallaşmaya başlamıştı o dönemde. İşte o tam o döneme geldi benim de politik hayatımın başlangıcı açıkçası. (Gülben, 68)

Gülben sosyalist mücadelede kadınların örgütlenmesi konusuyla yoğun olarak ilgilenmiştir. İlerici Kadınlar Derneğinde yer alarak politik çalışmalar yürütmüştür.

Eskiden Türkiye Komünist Partisi üyesiydim partinin illegal dönemindeyken. İlk önce gençlik hareketinden, kadın hareketinden başladım. Ben üniversitedeyken 1975 yılında İlerici Gençler Derneği ve İlerici Kadınlar Derneği kuruldu. İlk önce ben İlerici Gençler Derneği'ndeydim. Sonra İlerici Kadınlar Derneği kurulunca oraya geçtim. Ondan sonra da bütün politik yaşamım orda geçti. İlk önce Fatih şubesindeydim. Fatih şubesi yönetim kurulundaydım. Saymanlık yaptım. O dönemde kadın derneğinde çalışırken bu arada Türkiye Komünist Partisi'ne de üye oldum. Orada örgütlendim. Daha sonra bir yıl yurtdışına Moskova'ya gittim. O dönemde Brejnev dönemi idi ben gittiğim zaman. Orada 1 yıl Uluslararası Marksizm Leninizm Enstitüsü'nde okudum. Oradan bir diploma aldım. Sonra tekrar Türkiye'ye döndüm. Bu arada kadın derneğindeyken evlendim tabi. Ondan sonra eşimle birlikte gittim Diyarbakır'a gittim. Eşim Diyarbakırlı'ydı. Diyarbakır Temel Dağıtımında çalışması gerekiyordu. Yani partinin yönlendirmesiyle Diyarbakır'a yerleştim. Ben Diyarbakır'a yerleşince de İlerici Kadınlar Derneği'nin Güneydoğu Bölge Sorumlusu oldum. Orada İKD çalışmalarına katıldım. Ama daha çok ağırlıklı olarak parti üyesiydim. Partili kadınlarla ilişkim daha fazlaydı o dönemde. Zaten ben oraya Diyarbakır'a 1978 yılında gittim. 80'de de 12 Eylül olunca tekrar İstanbul'a geldim. (Gülben, 68)

“Slaytlarla Kadınlara Kadın Sorununu Anlatırdım”

Gülben İlerici Kadınlar Derneği'nde yer almış ve politika yürütmüştür. İKD dönemin önemli kadın derneklerinden birisidir. Gülben, İKD bünyesinde kadınlar için çalışmalar yapmış ve çoğunlukla işçi kadınlara ulaşmaya çalıştıklarını belirtmiştir. Dönemin algısıyla kadın sorununa ilişkin politikalar yürütürken eğitim ve seminerler düzenlemişlerdir. Bu süreçte kendisi de politik sahada daha önce yapmadığı birçok faaliyette bulunmuştur.

İlerici Kadınlar Derneği'nde ilk çalışmaya başladığım zaman ilk önce bir öğrenci komisyonunda öğrenci kızlarla birlikte çalışmaya başladım. Ondan sonra *Kadınların Sesi* diye bir gazete çıkarmaya başladık o dönemde. Onda biraz çalıştım. O *Kadınların Sesi* gazetesinin işte öğrenme aşaması gibi. Aklımda kalan seminerlerimiz vardı. Mahallede temsilcilikler açıyorduk, şubeler açıyorduk. Mesela ilk şubemiz Fatih'teydi. İlk merkezimiz Taksim'deydi. İlk hatta Çeliktepe'de kuruldu. Ben Çeliktepe sürecinde çok fazla yoktum. Çünkü Sultanahmet'te okuduğum için hemen Fatih şubesi olmuştu. Orada başladım çalışmaya. Orada ilk önce mahallelerde kadınları nasıl örgütleyebileceğimiz üzerine çalıştık. Bütün amacımız kadınları bu derneğe çekmek ve burada örgütlemektir. Onun için düşünüyorduk. Okuma yazma bilmeyen mahallelere gidip okuma yazma kursu verelim, o kadınlarla seminerler yapalım, kadın sorunu nedir onu tartışalım, sınıf sorunu nedir onu tartışalım diyorduk. İKD merkezinde hazırlanan seminer notları olurdu. O seminer notlarına göre slaytlarla kadınlara kadın sorununu anlatırdım. İşçi kadınların içinde örgütlenmeye daha fazla çalışıyorduk açıkçası. İşçi kadınlara daha çok hitap ediyorduk ve onlarla işte eşit işe eşit ücret semineri verirdik mesela. Kreş neden lazım, toplu sözleşmelerde kreşin konulması, kadınların sorunları nelerdir? Bunlarla ilgili şu anda tabi çok birebir hatırlayamıyorum. Ama bu tarz seminerlerimiz vardı. Kadınlara ulaşabileceğimiz her alanda çalışıyorduk. İlk önce Fatih şubesinden mesela fabrikaların çok olduğu çeşitli bölgelerde temsilcilikler açıyorduk. Mesela ben oradaki belli mahallere gidip önce birkaç kadın, o onun arkadaşı, o onun arkadaşı böyle evlerde seminer verirken daha sonra orada mesela bir yer kiraladım. O yeri tuttum. Hiç hayatında badana madana yapmamış ben, evde hiçbir iş yapmayan ben orada o badanaları yaptım. Bütün o temsilciliğin her şeyini yerleştirdim. Ondan sonra o kadınları çağırdım. Çağırdım derken mahallede örgütlediğim kadınlara orada okuma yazma kursu verdim. Okuma öğrenmek için gelen kadınlarla bu sefer kadın sorunu nedir

onu konuştuk. Çalışan kadının sorunları nelerdir, 1 Mayıs nedir, 1 Mayıs neden gereklidir filan derken bu tarz politik örgütlenmelerde bulundum. 1977 1 Mayıs'ında mesela ben Gaziosmanpaşa Topçular o bölgeden iki otobüs kadın götürdüm çocuklarıyla birlikte. 1 Mayıs'a götürdüm ve o 77 1 Mayıs'tı. Olaylı 1 Mayıs'ta o kadınları orada toparlamam, o çocukların hepsini tek tek aynı otobüse bindirdim ve bu kadınlar hiç İstanbul'u bilmiyorlar, Taksim'e hayatlarında gelmemişler, görmemişler. Sadece benimle kurdukları ilişki nedeniyle anlattıklarım nedeniyle güvenden dolayı kalkıp o 1 Mayıs'a geldiler yani. Bu şekilde örgütlenme yaptım. O dönemde İKD'nin çok önemli yürüyüşleri oldu; Evlat Acısına Son. Biliyorsunuz o dönem politik öldürmeler karşılıklı çok yüksekti. Onun için Evlat Acısına Son mitingi İKD'nin baya ses getiren bir mitingiydi. O örgütlediğim kadınlarla birlikte o mitinglere katıldım. *Kadınların Sesi* gazetesini sattık. Fabrika önlerinde dağıttık. İşçi kadınlara ulaşmasını sağladım. 77 yılında ben evlendim ve partili oldum. Türkiye Komünist Partisi'ne üye oldum. Üye olunca parti kanalıyla Moskova'ya eğitime gittim. Marksizm Leninizm Enstitüsü'nde bir yıl okudum. Oradan mezun oldum. Ondan sonra tekrar Türkiye'ye döndüm. Bu sefer Diyarbakır'a yerleştim. Parti orda çalışmamızı istedi ve Diyarbakır'a gittim İKD ile. Hamileydim oraya gittiğim zaman. 1978 yılında işte 77'nin Temmuz'unda gittim. 78'in Eylül'ünde döndüm Moskova'dan. Ondan sonra Ekim'de de Diyarbakır'a yerleştim. (Gülben, 68)

Gülben, Türkiye'de politik olarak çok hareketli bir dönem olsa da kadın mücadelesi vermenin zorluklarından bahsetmektedir. Bu süreçte yaşadığı deneyimler kendi sınıfının dışında kişilerle kurduğu bağın kendisine katkısını vurgulamaktadır.

Kadın hareketinde çalışmak, gençleri bulmak daha zordu. Sendikadaki kadınları örgütlemek. Sendikadaki kadınlar da azınlıktaydı açıkçası. Kadınlar her yerde her zaman azdı. Onun için de biz gençlik örgütünde ne kadar kız varsa onları hep kadın hareketine çekmeye çalışıyorduk, almaya çalışıyorduk ki orada daha etkili olalım. Orada tabi kadın hareketinde çalışmaya başladığım zaman mahalleler, evler, işçi kadınlar, sendikalar, fabrikalar oralara gittik hep. Aslında kendi yaşam biçimimizin filan çok dışında bir şeydi ve onunla birlikte öğrendik. O hareketle birlikte öğrenip büyüdük diyelim biz de. (Gülben, 68)

Gülben, politik çalışmaları sebebiyle Diyarbakır'a ilk kez gitmiştir. Diyarbakır daha önce bulunmadığı ve koşullarını bilmediği bir şehirdir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki şartlar ile burada yürüttüğü çalışmalar vesilesiyle tanışmıştır. Bu süreçte 12 Eylül'e yaklaşırken kişisel hayatında da artan sağ sol çatışmasının etkilerinin arttığını söylemektedir.

İstanbul dışında bir Ankara, İzmir biliyordum. Güneydoğu Anadolu bölgesine, hiç gitmişliğim yoktu. İlk defa gittim Diyarbakır'a. Tabi çok değişik duygularım oldu. Çok değişik bir şeydi yani benim için. Önden eşim gitti. Ev tuttu. Temel dağıtım sorumlusuydu o. Temel dağıtımda çalışmaya başladı. Evi ayarladıktan sonra buradan eşyaları götürdüm. İstanbul'dan götürdük. Ekim'de filan gittim sanırım. Aralık'ta temel dağıtımın önünde eşim vuruldu orada. O zaman da ben 7,5 aylık hamileydim. Diyarbakır'daydım. Eşim bir yanda vurulmuştu. Kahramanmaraş Olayları'ndan bir gün önce filan oldu. Eşim 19 Aralık'ta vuruldu. Kahramanmaraş Olayları da 19 Aralık'ta orada başladı. Yine çok yığınsal bir baskı vardı açıkçası o dönemde. O dönemde ben Diyarbakır'daydım 79 yılında. Ondan sonra 79'da işte kızım oldu. Orada kaldım. Van'a gittim yine kadın örgütlenmesi ile ilgili. Van'a gittim, Batman'a gittim. O bölgedeki ilçelere gittim. İKD de bu arada kapatıldı zaten. Ama kadınlarla ilişki sürüyordu. Onlarla toplantılar sürüyordu, gazete de devam etti. Diyarbakır'da büyük bir

kadın yürüyüşü oldu ilk defa. Diyarbakır'da ilk defa 8 Mart kutlaması oldu. Büyük kadın yürüyüşü oldu. Evlat Acısına Son yürüyüşü oldu. Fakat tesadüf ben o sırada birkaç günlüğüne İstanbul'a gelmiştim. O arada eşim vuruldu zaten. Ben İstanbul'dayken haberini aldım vurulduğunun. Apar topar döndüm geldim. O çok uzun süre komada kaldı. Yani çok büyük bir şey geçirdi. Yanındaki arkadaşı öldü zaten. Onlar tararken eşim ayağa kalktığı için öbür arkadaş otururken kalbinden vuruldu. Eşim o sırada fırlayınca bağırsaklarından yaralandığı için o sağ kalabildi yani. Ama çok uzun bir hastalık dönemi geçirdi. Birkaç ameliyat oldu. Aylarca şeyi dışarda gezdi filan. O dönemde aynı zamanda o hastayken ben de doğum yaptım. Yani baya zor bir süreçten geçtik açıkçası. Hiç alışık olmadığım bir ortamdı. Bir yandan da yine politik mücadele de devam ediyor, yine aranıyorsunuz. Geliniyor, soruluyor. Eviniz gözlem altında tutuluyor. Yani o dönem o kadar rahat bir şekilde de geçmiyordu. Her an gözaltında oluyordunuz. Ondan sonra artık baskılar çok artınca ve 12 Eylül 80'in geleceği zaten belliydi. (Gülben, 68)

“Okullara Gidemiyorduk, Sağ Görüşlülerin Elindeydi”

Ayşe, üniversite yıllarında bir sosyalist olarak yaşadıklarını anlatırken üniversitelerdeki siyasi gerilime dikkat çekmektedir. Sağcılar ve solcular arasındaki gerilim dönemin karakteristik özelliklerinden biridir.

78-79 yılları üniversite öğrenciliği yıllarım. O sırada da tabi ki ülke tam böyle siyasi mücadelenin, öğrencilerin hareketli olduğu bir dönemde. O zaman şöyle ayrılıyordu; sağ görüşlüler, sol görüşlüler ya da faşistler, devrimciler şeklinde. Okullara gidemiyorduk, sağ görüşlülerin elindeydi. Okula gitmek için çaba gösteriyorduk. Gazi'de okudum. Gazi Üniversitesi'nde. Okula toplu olarak gidiyorduk. Bu şekilde mücadele başladı yani. Ben de sol bir siyasi grupta yer aldım tabi ki. Okula gitmeye çalıştık. Sonradan tabi gitmeyi başardık. Gittik okula. Kendimizi korumak için. Çünkü o sırada çatışmalar oluyordu, insanlar öldürülüyordu. Hatta profesörler, yazarlar öldürüldü. Bunun için de ne yapıyorduk? Mahalle çalışmaları vardı mahallelerde. Kendimizi anlatıyordum. Ekonominin kötü olduğunu, nasıl olabileceğini anlatıyordum. Açıkçası o dönem bizim şöyle bir şeyimiz vardı; devrim yapmaya çalışıyorduk. Yani bunun gibi şeyler. O dönemin tabi ki böyle bir özelliği de vardı. Devrimcilerin o dönemde yaptığı şey devrim yapmak için çalışmaları. Tabi biraz hayali bir şeydi. (Ayşe, 63)

Cevriye lise öğrencisi olduğu dönemde örgütlendiği İstanbul Demokratik Ortaöğrenim Derneği (İDOD) ile sol politik mücadelede yer almaya başlamıştır. Bu dönemde öğrencilerin politik olarak taleplerinin yalnızca ülkenin genel gündemi ile alakalı olmadığı aynı zamanda birçok gündelik konuda da gençlik hareketinin aktif olduğu ortaya çıkmaktadır.

74 başı ve 80'e kadar ki süreç. Şöyle diyeyim; biz çok militan olduk. Ama bu militanlığı gösteriş için yapmadık. Bir kere İDOD'lular her yerdeydi. Sadece liselerde mücadele vermiyorduk. O zaman dershaneler yeni başlamıştı. Dershanelere karşı mücadele vardı, boykotlar yapıyorduk. Liselerde boykotlar yapıyorduk. Faşist saldırılara karşı kavga ediyorduk. Üniversite işgallerinde üniversitelilerle beraber yer alıyorduk. Hatta hukuk fakültesinin işgali vardır İstanbul'da. Biz İDOD'lular işgal ettik. 8-9 kişi girdik dekanın odasına. Dekan dedi ki “Siz kimsiniz ? Bizim öğrencimiz değilsiniz”. “Siz üniversiteli bile değilsiniz” dedi. Dedik ki evet. Kahveye gönderdik arkadaşları. Edip Akbayram'ın “Bekle Bizi İstanbul Süleymaniye'nin İnce Sokakları” diye bir şarkısı vardır. Onda olduğu gibi Süleymaniye'nin küçük sokaklarında kahveler vardır. Bizim arkadaşlar da genellikle o kahvelerde

oturlardı. Bizden bir arkadaşı gönderdik. Hukuk fakültesinin bir öğrencisini aldık getirdik. Oturttuk dekanın karşısına. Dedik ki: “İstekleriniz neyse söyle dekana”. Bir dersten dört sınav hakkı mı istiyorlarmış neymiş. İşte sonuçta aldık ama biz İDOD’luyuz! Yani çok militan, çok hareketli ama bir o kadar dostlukla sevgiyle geçti o dönem. Mesela o dönemki arkadaşlarım hala arkadaşımdır. Hala görüşürüm. Onları gördüğümde dün bırakmış gibiyimdir. En ufak bir sırrımız, farklı farklı siyasetlerden olmamıza rağmen hala o ilk çocuksu samimi ve sıcak duyguları yaşıyoruz. (Cevriye, 64)

“Haftada Bir Mutlaka Bir Seminer Çalışması Olurdu”

Bu dönemde sosyalistlerin gündemini meşgul eden yalnız protestolar ve grevler değildir. Aynı zamanda sosyalistler kendi aralarında eğitim de düzenlemektedirler. Cevriye bu eğitimin politik gündeme rağmen aksatılmadığını söylemiştir.

Çok iyi bir eğitim aldık. Kitap listeleri olurdu. 200-300 tane kitap. Biz hem her gün İstanbul’un her bir köşesinde faşist saldırılara karşı mücadele ederken, gerici eğitimi protesto ederken, herhangi bir arkadaşımızın sorunuyla ilgilenirken ya da bir fabrikada, bir direniş çadırında nöbet beklerken öbür taraftan da asla eğitimimizi yani sosyalist eğitimimizi engellemedik. Gruplarımız olurdu. Bir genel grup olurdu. Haftada bir mutlaka bir seminer çalışması olurdu. Onun dışında 10-15 kişilik birazcık daha geniş bir grup olurdu. Herkes bir kitabı okurdu ve onu insanlara anlatırdı. Onun dışında daha dar bir grup olurdu 3-4 kişilik. Onlar daha özel eğitim çalışması yaparlardı. Yani biz sadece hareket içinde bulunmadık. Aynı zamanda kendimizi yetiştirmek için de çabaladık. Savunduğumuz ideolojinin ne olduğu, nasıl gerçekleşmesi gerektiği ya da geçmişte söylenenlerin o güne ne kadar uygun olup olmadığıyla ilgili çok ciddi tartışmalar yaşadık. Yani tartışma derken bunu sohbet anlamında anlayın. Ve kendimizi nasıl geliştireceğiz, neleri okumalıyız diye tabi ki o zamanki bilincimizle o zaman önümüzde ne varsa onları okuduk. (Cevriye, 64)

Cevriye bu eğitimlerin niteliğini de eleştirmektedir. Bugün hafızada gün ışığına çıkan Maria Suphi gibi sosyalist kadınları döneminde bilmediklerini söylemektedir. Bununla birlikte sosyalizme dair ideolojik bilgileri kısıtlı kaynaklardan gelmektedir.

Şimdi bugünden baktığımda çok eksik olduğumuzu düşünüyorum. Biz mesela Amerika’da Marksistler var mıydı bilmiyorduk o zaman. Bizim için bir Sovyetler vardı. Bazı arkadaşlar için Çin vardı. Bazı arkadaşlar için Arnavutluk vardı. Bazı arkadaşlar için Vietnam ve Küba vardı ya da işte Latin Amerika vardı. Ama onun dışında Marksizm’e katkı sunan o günkü Marksist bilim insanları içerisinde Avrupa’dan kimse var mıydı çok fazla bilmiyorduk. Amerika’dan kimse var mıydı çok fazla bilmiyorduk. Onların tarihini de bilmiyorduk. Biz Sovyetlere odaklanmıştık. Çünkü o dönem başlarda bir tek Türkiye’de Sol Yayınları vardı. Onların da çevirileri sadece Sovyetlerle ilgiliydi. Mesela bugünden baktığımda ben utanç duyuyorum Maria Suphi’yi çok sonra öğrendiğim için. Bu benim için bir utanç. Ben 15’ler ağıtını söylerken hiç Maria’yı bilmiyordum. Sadece Mustafa Suphileri biliyordum. Ama öğrendim ki Mustafa Suphilerin ölümü hiçbir şey. Esas Maria yaşamış yaşayacağını. Ama bu benim de suçum değil. O tarihin geleneğin insanların suçu diye düşünüyorum ama bu benim suçumu hafifletmiyor. Ben de başka bir gözle bakabilirdim. Başka şekilde öğrenebilirdim. Dediğim gibi birazcık yanlış bir eğitim aldık. Bunun da sebebi çevrilen kitaplar ne yazık ki öyleydi. (Cevriye, 64)

Cevriye sosyalist Maria Suphi'yi bilmemekten utanç duymakta ve bunun sorumluluğunu hissetmektedir. O döneme dair belleğinde aynı zamanda artan şiddetin politik faaliyetleri de etkilemesi vardır.

Genellikle tabi ki kavgaydı. Çünkü faşistler de güçleniyor. Sürekli saldırılar var ve sen kendini savunmak zorundasın. Yani biz hiçbir zaman saldırıyı ön plana çıkarmadık. Yapılan saldırıya karşı direnç göstermek, onu bertaraf etmek adına yapıldı ne yapıldıysa. 78'den sonra belki bazı şeyler değişti. Hani saldırıya saldırıyla cevap vermek ya da başka şeyler yapmak 78'den sonra birazcık daha hareketlendi. (Cevriye, 64)

“Sendikacılık Yaptım”

Fatma 1980 darbe süreci önce politik mücadelesini sendika örgütlülüğü ile geçirmiştir. 1972 senesinde okulu bırakmak zorunda kalmış ancak 1974 affına rağmen sendikal faaliyetlerde yer aldığı için okula geri dönmemiştir.

Üniversitedeyken Dev-Genç'liydim. Üniversitede bütün o çalışmaları tabi Dev-Genç siyaseti üzerinden yapıyorduk. 80 öncesi ben aynı çevreden arkadaşlarla sendikacılık yaptım. Rahmetli Doğan Tarkan vardı. DSİP kurucularındandı. O bizim ilk sendikal çalışmamızda bize bağlantı kuran, kanal açan bir insan. O dönemde İlerici Hapis Sendikası için beraber çalıştık. O dışarıdan siyaseten destekliyordu. İlişkileri çok iyiydi. İnsanların bir araya gelmesini sağlıyordu. Ben İlerici Hapiste gönüllü olarak sendikacılık yapıyordum ama aslına bakarsan o sıradaki bütün direnişlerle ilgileniyorduk. İstanbul'un birçok yerinde direnişler, örgütlenmeler vardı. Onların hepsiyle siyaseten ilgileniyorduk. Üniversitedeyken Parti Cephe sempatzanıydım. Dev-Genç'li olduğum dönemde direk Parti Cepheli olmadım ama sempatzandık. O fikrin takipçisi bir anlamda. 80 öncesi Devrimci Yol hareketinin sendikal ve memur ayağı da vardı. 76'nın son ayında Tekel Genel Müdürlüğü personel bölümünde işe başladım. Dolayısıyla memurların örgütü olan Tüm-Der örgütünde örgütlendik ve iş yerinde oldukça geniş bir Tüm-Der örgütlülüğümüz vardı. Öyle günler olmuştur; mesela bir 20 Mart direnişi vardır. Sanıyorum ikinci MC (Milliyetçi Cephe) dönemi. Bütün o iş yerlerindeki memurlar topluca eyleme katılmıştı. Boşaltmıştık iş yerlerini. Memur hareketinde de böylesine güçlü bir hareket olduk yani. Tekel'deki mücadelede çok güzel arkadaşlıklar, dayanışmalar oluştu. Orada güzel şeyler yaşadım. Bu Dev-Sol Dev-Yol ayrımında ben yine Devrimci Yolcu olarak kaldım. O sıkıntılı bir süreçti. Beni biraz üzdü. 72'de okulu bırakmak zorunda kaldım. 74 affı aynı zamanda öğrenci affıydı. Orada ben hiç düşünmedim. Artık ben sınıfla çalışıyorum, tekrar öğrenci hayatıma nasıl dönerim, orada nasıl mücadele ederim diye kafamda oturtamadım Ve dönmedim. (Fatma, 75)

“Sürekli Cenaze Var”

Yıldız 12 Eylül'de tutuklandığında 17 yaşındadır. Dolayısıyla darbe öncesinde verdiği sosyalist mücadele kendisinin lise yıllarına tekabül etmektedir. Bu süreçte okuldaki öğrenciler arasındaki politik gerilim ve yaşanan can kayıpları belleğinde önemli bir yer edinmiştir.

Bir kere yaş olarak küçük olduğun için ne yapıyorsun? Okulda zaten faşistler var. Benim bulunduğum karma okuldu. Bir de devrimciler var. Faşistlerin hakim olduğu bir okul. Orada devrimciler üstün olmaya çalışıyor. Böyle bir mücadele var orada. Bu böyle tabi satranç oyunu gibi olmuyor. Baya dövüşerek, kavgaya ederek falan filan. Hatta

kapıdan çıkınca taranarak, sonra okula kaçarak. Böyle bir dönemden bahsediyorum. E ne yapıyoruz? Bildiri dağıtıyoruz, kuşlama yapıyoruz. Gece sokaklara çıkıp afişler asıyorsun bilmem neler. İşte bir de şöyle bir dönem. Zaten bunu hiç unutamam. O kadar çok cenaze var ki. Yani o kadar çok ölen devrimci oluyor ki. Tabi ülkücülerden de ölen oluyor. Okulda eğitim zaten doğru dürüst sürmüyor. Çünkü şöyle bir şey oluyorsun; sınıfa giriyorsun, hocaya diyorsun ki “Bir dakika! Bugün 30 Mart. Bugün Kızıldere, bugün Mahirlerin ölüm yıl dönümü!” . Forum yapıyorsun dersin ortasında. Sonra kapıyı kapatıyorsun, çıkıyorsun. Böyle bir dönemden bahsediyorum. Cenazelere katılıyorsun. Çünkü sürekli cenaze var. O zaman morg da Gülhane Parkı’nın karşısında. Yani bize semt olarak da çok yakın bir yer. Sonra daha örgütlü mücadele içerisine giriyorsun. Bir de fazla bir atılgan gençtim. Doğal olarak daha öne çıkmaya başlıyorsun. Sana bir görev verildiğinde gözün başka hiçbir şey görmüyor. Onu yaptığın için güveni teyit ediyorsun. Orada daha şey olmaya başlıyorsun. (Yıldız, 57)

Yıldız politik gerilim arttığı ve insanların öldüğü bu süreçte verdiği mücadelede “erkekleştiğini” söylemektedir.

Feminist bakış açısıyla bugünden baktığımda aslında bir şekliyle erkekler mücadele ederken erkekleşiyorsun. Çünkü orada bir sürü erkek var, kızların sayısı az. Senin onlardan güven duyulan, daha becerikli, daha çok devrimci olman için daha çok mücadele etmen gerekiyor. Bir kere evde mücadele ediyorsun zaten. O evden öyle çıkmak o kadar kolay olmuyor tabi ki. Bir yandan da sana verilen görevi böyle hakkıyla yapmak için her şeyi planlıyorsun, programlıyorsun. Zaten kadın olmak biraz da böyle bir şey ya. Doğal olarak o güveni fazlasıyla tesis ettiğin zaman sen öne çıkan bir figür olmaya başlıyorsun. Öne çıktığın zaman sorumlulukların da büyümeye başlıyor. (Yıldız, 57)

Yıldız bir kadın olarak hareket içinde güven sağlamak ve ön plana çıkmak için daha fazla çalışmak gerektiğini söylemektedir. Bununla birlikte kadınlar için mücadele yalnızca örgütlülük halinde verilen mücadeleden ibaret değildir. Evin kendisi de bir mücadele alanıdır. Yıldız evden çıkıp politikleşmenin kolay olmadığını vurgulamaktadır. Yıldız’ın anlattıklarından kadınların sosyalist mücadele yer alabilmek için öncelikle ev ile baş etmeleri gerektiği ortaya çıkmaktadır. Çünkü kadınlar söz konusu olduğunda özel alan kamusal alan çatışması özneleşmenin önünde önemli bir engel oluşturan bir faktördür. Kadınların özel alana ait olduğu cinsiyetçi görüşü sosyalist kadınların da önüne çıkmıştır. Bütün bu baskılara rağmen bir şekilde politik öznelliklerine devam eden kadınlar için mücadelede yer almak mevzusu da birtakım toplumsal cinsiyet rolleri kabulü ile olmaktadır.

“Ama O Gelecekte Birey Olarak Sen Yoksun”

Yıldız, bir sosyalist genç kadın olarak o dönemdeki ruh halini anlatırken bir geleceğinin olmadığı hissiyle yaşadığından bahsetmektedir. Bu hissiyatta kendisinin devrimin olacağı inancıyla kendini feda etmeye gönüllü bir genç profili olduğunu çizmektedir.

Mücadeleyi daha da daha da nasıl büyütebilirim? O mücadeleye katkım nasıl? Çünkü şöyle bir şey var. Gelecek diye şey yok aslında. Aslında iyi bir gelecek kurmak için varsın. Ama o gelecekte birey olarak sen yoksun. Yani yaşayabileceğimi düşünmüyorum. Okuduğum kitaplardan ötürü -Rus devrimi falan- rüyalarım hep Taksim Meydanı'nda zafer günü ilan edilmiş. Orada bööyle yığınlar var ve benim kalbim çarpıyor. Devrim olmuş. Benim rüyam böyle bir rüya. Böyle yaşıyorsun. Çünkü okuduğun her şey, konuştuğun her şey, ilişkilerin öyle ve sert bir tipsin. Hafıza çok enteresan bir şey. Mesela lisedeki bir sürü şey benim hafızamda artık yok. Ama şimdi yeni moda ya. İlkokul arkadaşları bile buluşuyor Liseli arkadaşlarla buluştuğumda çok fenaydın sen dediler. Ben nasıl fena olabilirim? Sınıfa forum yapmaya girerken kapıyı tekmeyle falan açıp hocam bir dakika falan diyormuşum. Yani yaş kaç en fazla 17. Sonu yoktu bunun. Orada kendi cinselliğinin farkında olmayan, kendi kadınlığının aslında tümüyle birey olmanın bilincinde olmayan ama kendini feda etmeye çok yatkın biri var. Çünkü çok feda ediliyor. Mahirler feda etmiş, Denizler feda etmiş. Onların çizgisinden devam ediyorsun. Zaten okuduğun öyküler onlar ve artık olay öyküden çıkmış. Senin günlük hayatının içerisinde var. Haber geliyor. Güney'i vurmuşlar. "Yaa". Ama tepki böyle "Yaa. Çok üzıldüm.". Çok üzülüyorsun. Sonra ertesi gün Güney'in cenazesine gidiyorsun. Sonra Güney unutuluyor. Çünkü ertesi gün başka bir şey oluyor. Dönem çok sert ve dünyada da zaten böyle. Nikaragua diyorsun, El Salvador diyorsun. Küba'ya bak diyorsun. Ben çizim itibarıyla onu söylüyorum. "Kahrolsun Amerikan Emperyalizmi!" derken ondan sonra birden ben okuduğum kitaplardan sonra kendimi birinci şubede buldum. Mart ayıydı. Eylül'de darbe oldu. (Yıldız, 57)

Tülay, sosyalist ideolojiye sahip bir insan olarak verdiği mücadeleyi anlatırken gittiği üniversitenin ortamında yaşadığı kültürel farklılıkların etkisinden bahsetmektedir. Çok kültürlü bir bölgeden üniversite sağcı milliyetçi kişilerin hakim olduğu bir üniversitede okumak durumunda kalmıştır. Bir yandan Tülay'ın belleği döneminde Alevilere yönelik ayrımcılığın gündelik pratiklerine de değinmektedir.

Biz üniversiteye Erzurum'a gittiğimiz zaman İskenderunlu olduğumuz için çok kültürlü bir bölgeden gitmiştik. Hatay İskenderun bugün bile öyle. Kürtlerin, Türklerin, Arapların birlikte yaşadıkları bir bölge. Biz orada komşular arasında "Sen Arapça konuşuyorsun, sen Türkçe konuşuyorsun" gibi cümleleri hiç kurmazdık. Çocukken de bir arada yaşırdık. Mesela ben Antakya'yı dedemleri ziyarete gittiğimde Ermeni komşularımız vardı. Ortodoks kilisesi vardı. Kilisenin önünden yürür, dedemlerin evine giderdik. Çocukluğumuz çok kültürlü bir ortamda geçti. Ama zaman zaman komşularımızdan şöyle dendiği de olurdu; "Alevilerin kestiği yenmez. Bak kasaba gidiyorsan Ahmet amcadan alma, ötekinden al.". Böyle yönlendirmeler oluyordu. Tabi bunların farkında değildik. Çünkü evde tartışılmazdı bu tür konular. (Tülay, 69)

"İskenderun'dan 7 Tane Öğrenci Gelmiş, Bunlar Solcularmış"

Tülay için dedesinin anlattığı masalların onun feminist ve solcu olmasında etkisi olmuştur. Ancak bu masalarda bulunduğu ortamı üniversite yıllarında bulamamış, gittiği şehirde tepkiyle karşılanmış.

Dedemin masallarından bir bölüm anlatayım neden devrimci mücadeleye katıldık neden feminist olduk diye. Dedem hem dini hikayeleri hem de o bin bir gece masalları dediğimiz masaları çok güzel anlatırdı. Fransızca bilirdi dedem. Arapça'yı çok iyi bilirdi. Türkçe'yi iyi bilirdi. Dindar komşularımızın geldikleri toplantıda masal anlatırdı. “Ben ölünce beni mezara gömmeyin. Beni denize atın. Madem ki Tanrı her şeyde var, her şeyi biliyor? Sizi mi takip ediyor? Madem o kadar güçlüyse her şeyde varsa siz nerede olursanız olun zaten sizi bilir.” derdi. Bunları tabi güzel masallarla anlatırdı. Herkes “Aman günah işliyorsun Abdullah Efendi. Böyle söyleme.” derlerdi. Bulduğum çevrede dede tarafımdan ve babam tarafımdan dini bir baskıyla yetişmedik. Böyle bir hoşgörü ortamında yetiştik. Erzurum’a gittiğim zaman daha kimseyle arkadaş olmadan “İskenderun’dan 7 tane öğrenci gelmiş, bunlar solcularmış” diye bir kampanyayla karşılaştık. Kendimizi bir anda bir karşı grupta bulduk. Karşımızda MHP’liler onların karşısında biz İskenderunlu kızlı erkekli bir grup. Tabi böyle bir ötekileştirme ortamında hemşerilik ilişkileri o güne kadar üzerinde durmadığımız bir ilişki haline geliyor. Bizler de artık küçük bir grup haline gelmeye başladık. Bu arada biz kız erkek olarak da özgür yetişmiştik. Kızlı erkekli karma sınıflarda okumuştuk. Kızmış erkekmiş diye bir ayırımımız yoktu. Orada bir anda bununla da karşılaştık. Ben üniversitede o kırılmaları yaşadım. Kızlar bir tarafta oturuyor kantinde. Erkekler başka bir tarafta oturuyor. Kızlarla erkekler kol kola gezmişse aşağılayan, onlara hayatı zehir eden bir kampanya başlıyor. Yani öyle ortamda üniversiteyi okumaya başladık. (Tülay, 69)

Tülay Erzurum’da bir üniversite öğrencisi olarak yaşadığı çeşitli ayrımcılıklar dile getirmektedir. Buna göre ataerkil görüşlerin çok baskın olduğu bir ortamda okumak zorunda kalmıştır. Bu ötekileştirme yalnız solcu sağcı ekseninden olmamıştır. Kendi memleketinden gelen değerler nedeniyle de İskenderunlular olarak özel bir dışlama yaşamalarına sebep olmuştur.

Tülay üniversite hayatından sonra memleketinde kadın derneği kurmaya giriştiklerini belirtmektedir.

75- 78 arasında İlerici Kadınlar Derneği vardı. İskenderun’da da yeni örgütleniyordu. Halkın Kurtuluşu gazetesini çıkaran grubun bir kadın derneği yoktu o zamanlar. Kadın derneği kurmak için çalışmaları vardı. Biz o gruba dahildik. Bir dernek kuracaktık ve o dernek kurmanın çalışmalarını yapıyorduk. İKD’li arkadaşlarımız vardı. Onlarla görüşüyorduk.(Tülay, 69)

Tülay, üniversiteden hemşerisiyle evlenmiştir. Öğretmen olduğunda ise mesleği dolayısıyla baskı yaşamıştır. Mesleğe göre örgütlenme zorunluluğu istediği bir gelişme değildir.

İkimiz de solcuyduk. Son sınıfta evlendik. Arkasından çocuğumuz oldu. Fakat ikimiz üniversiteyi bitirip de meslek hayatına başladığımızda yani İskenderun’a döndüğümüz zaman yeniden bir kırılma yaşadık. Bu sefer ben öğretmenliğe başladım. Eşim mühendis olarak görevine başladı. Burada bu toplumsal bir baskıyla karşılaştık. Okula giderken istediğin gibi davranamıyorsun, istediğin kıyafetleri giyemiyorsun. Doktorlar gibi bir önlük giyerlerdi. Hanım hanımcık diyoruz ya. O şekilde tayyör takımlarımız vardı. Ama benim tarzıma hiç uygun bir şey değildi. Öyle bir baskıyla karşı karşıya kaldık. Eşim çalıştığı dairede şeklinde kurumu temsil edecek şekilde davranmaya başladı. Bu iki ayrı kutup bizim mücadelemize de yansdı. Devrimci mücadelede çeşitli kurumlar

vardır. Devrimci Yolcular, Kurtuluşçular, Halkın Kurtuluşu grupları filan vardı. Kendi arkadaş grubuna göre de grubun birine dahil ediyorlardı seni. Siz ben bu gruptanım demiyordunuz. Arkadaş grubunuz neyse, sevdiğiniz arkadaşlar hangi gruptaysa siz de o gruba giriyorsunuz ve o grubun siyasi görüşlerini öğreniyordunuz. Aralarındaki farkları öğreniyordunuz. Hatay bölgesi bu bakımdan da önderdi. Hem Kürt hareketlerinin temsilcileri vardı hem de Devrimci Yol, Halkın Kurtuluşu, Halkın Yolu, Türkiye Komünist Partisi gibi güçlü örgütlerin de orada grupları vardı. Ama öğretmen olunca bize siz memursunuz, memur örgütlenmesinde kalacaksınız dediler. Tabi bize tersti memur örgütlenmesi içerisinde kalmak. Çünkü meslek gruplarına göre örgütleniyorduk. Biz 3-4 kadın arkadaşımızla 8 Martı örgütlemeye başladık örgüt içerisinde. Fakat o zaman da örgütle kendi aramızda kırıma meydana geldi. (Tülay, 69)

Kadınlar darbe öncesinde sendikalar ve örgütlerde, eğitim hayatlarında, mahalle çalışmaları yaparak ve bir yandan da kendi ideolojik eğitimleri için sosyalist mücadele vermişlerdir. Bu süreçte ülkede artan şiddet de tanıklık ettikleri bir gerçek olmuştur. Darbeye yaklaşan süreçte tanıdıkları, bildikleri kişilerin kaybı sıradanlaşmaya başlamıştır. Saldırıları karşısında kendilerini korumak da önemli bir mücadele hattı haline gelmiştir.

3.3. Darbede Kadınlar Ne Yaşadı?

3.3.1 Kadınların Belleğinde Darbe Öncesi Süreç

12 Eylül 1980 tarihi yaklaştığında Türkiye’de şiddet giderek artmış, siyasi cinayetler ve çatışmalar dönemin belirgin özelliklerinden olmaya başlamıştır. Bu durum sosyalistleri varlıklarını koruma itkisine yönlendirmiş, öte yandan bir darbenin olabileceğine dair farklı yaklaşımlar söz konusu olmuştur.

“Ben Devrimciler Birleşecek Sanıyordum”

Yıldız, ülkenin o anki şartlarında bir darbe olabileceğini düşündüklerini söylemektedir. Ancak bu darbenin sola etkisi üzerine farklı tahminlerin söz konusu olduğunu ifade eder.

Bir darbe olabileceği meselesi o yaz aylarında bizim aramızda dillenmeye başladı. Bir darbe beklentisi var. O darbeye karşı hazırlıklı olalım. İlişkileri daraltalım. Herkes herkesi bilmesin tanımasın, herkes her yeri bilmesin. Zaten öyleydi de. Kendimizi koruyalım. Biraz da şöyle bir şey vardı. Benim kafamda benim anlamadığım buydu. Olay çok büyümüş ve o büyüklük bir güç addediyor senin kafanda. Ben devrimciler birleşeceğini ve devrim olacağını düşünüyordum aslında. Bu darbe bir devrim. Ama bir sürü insan “yok öyle olmaz” diyordu. Onlar daha tecrübeliydi çünkü. Benim ilk darbem. 12 Mart çok çok anlayabildiğim bir şey değildi. Askeriye başa geliyor ama bunun sosyolojik anlamda topluma yansımaları kavrayabilecek düzeyde yaşam tutmuyordu zaten. Öyle bir donanımım falan yoktu açıkçası. Ben devrimciler birleşecek zannediyordum. E biz devrim yapacağız aslında bu darbeye. Ama öyle olmayacağı anlatılıyordu. Ben bu yaşayacağım şeyin vahametini çok kavrayabilecek düzeyde falan değildim açıkçası. Benden daha büyük olanlar belki daha farklı şey düşünebilirler ama benim kafamda sanki bu bir fırsat ve buradan bir devrim olacak gibi böyle eksantrik bir şey çıkıyordu. Onlar konuşurken bir ikna oluyordum tabi. Onlara bir kafa sallıyoruz ya. İkna oluyordum ama kalbimin derinliklerinde ben hala bizim devrimimizi bekliyordum açıkçası ve böyle olmayacağını o Aralık ayından itibaren ben çok iyi anlamaya başladım.

Çünkü her şeyin yeri değişmeye başladı. İşte biz evde sakladığımız birtakım broşürler, dergiler, şunlar bunlar onları yok ettik. Kitapları yakmaya başladık. Yok etmeye başladık. Gittikçe şeyi hissetmeye başlıyorsun. Bir kapan ve böyle kademeli bir kapan geliyor aslında. Bir de kendince benim başıma gelmez gibi de yaşıyorsun. Ben kurtarırım, öyle yaparım, böyle yaparım. Öyle olmadı. Öyle olmadı açıkçası. Böyle bir ruh haliydi. (Yıldız, 57)

Yıldız şiddetin artan kısılcığında solun giderek kendi içine döndüğünü vurgulamaktadır. Kitaplar yakılmış, sosyalistler kendilerini gizleme ve koruma çabalarına girmeye başlamıştır.

“Eviniz Gözlem Altında Tutuluyor”

Gülben ise darbeye yaklaşan süreçte kendisi ve ailesinin yaşadıklarıyla darbenin geleceğini anladığını söylemektedir. Bu süreçte eşi de dönemin çatışmalı ortamında Diyarbakır'da şiddetin mağdurlarından biri olmuştur. Gülben, gözetim altında tutulduklarını ve bu baskıların darbeye işaret olduğunu anladıklarını söylemektedir.

İstanbul'a gelmişim, o arada eşim vuruldu zaten. Ben İstanbul'dayken haberini aldım vurulduğunun. Apar topar döndüm geldim. O çok uzun süre komada kaldı. Çok büyük bir şey geçirdi. Yanındaki arkadaşı öldü. Öbür arkadaş otururken kalbinden vuruldu. Eşim o sırada fırlayınca bağırsaklarından yaralandığı için o sağ kalabildi yani. Ama çok uzun bir hastalık dönemi geçirdi. Birkaç ameliyat oldu. Aylarca şeyi dışarda gezdi filan. O dönemde o hastayken ben de doğum yaptım. Baya zor bir süreçten geçtik açıkçası. Hiç alışık olmadığım bir ortamdı. Bir yandan da yine politik mücadele de devam ediyor, yine aranıyorsunuz. Geliniyor, soruluyor. Eviniz gözlem altında tutuluyor. O dönem o kadar rahat bir şekilde de geçmiyordu. Her an gözaltında oluyordunuz. Artık baskılar çok artınca 12 Eylül 80'in geleceği zaten belliydi. Çok belliydi yani. Onun için yavaş yavaş illegal vaziye geçmeye çalışıyorduk yakalanmamak için. Ama 12 Eylül 80 şey olunca zaten İstanbul'daydım o sırada da. Ondan sonra eşyaları öyle aldık ve İstanbul'da bilinmeyen yani Diyarbakır'da bizi bilmedikleri bir adrese taşındık. Eşim zaten aranıyordu o dönemde. Ben aranıyordum. O dönemi illegal geçirdik. (Gülben, 68)

“Tuhaf Bir Aymazlık Da Vardı”

Feride bir darbe beklentisi olması ile birlikte sosyalistlerin o dönemde darbeye hazırlıksız olduklarını söylemektedir. Bunun sebebini de sosyalist örgütler arasındaki ayrılıklara bağlamaktadır.

Aslında hepimiz bekliyorduk ama tuhaf bir aymazlık da vardı. Bir ara kod adları alalım, legal örgütlenme, illegal örgütlenme için toplantılar yapılmaya başlandı. Fakat hem çok yakın olacaktı gibi hem daha çok varmış gibi müthiş bir aymazlıkla hazırlıksız olundu bu konuda bence. Yoksa o dönem en azından bir iki siyaset bir araya gelebilseydi çok ciddi farklı sonuçları olabilirdi. (Feride, 64)

Ayşe darbeden bir süre önce sıkıyönetimin ilan edilmiş olmasını vurgulamaktadır. Bu sebeple darbe beklentisi vardır. Ancak solun yenilgisi onun için şaşırtıcı olmuştur.

Bekliyorduk ama o kadar çabuk değil. Aslında şöyle bir beklenti vardı. 80 darbesinden önce 6 ilde sıkıyönetim ilan edilmişti. Ankara, İstanbul, İzmir ve birkaç il daha vardı. Sıkıyönetim ilan edilmişti. Yasaları uygulanmaya

yavaş yavaş başlanmıştı bu dönemde. Bekliyorduk tabi ama bu kadar hızlı ya da bu kadar büyük bir yenilgiye uğrayacağımızı beklemiyorduk. (Ayşe, 63)

“12 Eylül Geldikten Sonra Bile Yenileceğimizi Düşünmedim”

Bir darbe yapılacağı anlaşılmış olmakla birlikte bu darbeye solun verebileceği tepkiler üzerine farklı beklentilerin olduğu açıktır. Cevriye de darbenin geleceğini önceden tahmin etmiş fakat sosyalistlerin kazanacağına dair inancı darbeye bitmemiştir.

Özellikle 79'dan sonra Türkiye'nin bir darbeye gebe olduğunu hepimiz biliyorduk. Bundan dolayı da giden arkadaşlarımız olmuştur, vazgeçen arkadaşlarımız olmuştur ya da ona göre pozisyon alan arkadaşlarımız olmuştur. Ama biz hala şunu diyorduk; biz savaşağız ve biz kazanacağız. 85'e kadar hiçbir zaman 12 Eylül geldikten sonra bile yenileceğimizi düşünmedim. (Cevriye, 64)

Cevriye için darbe gerçekleşmiş fakat sosyalist mücadeleden umudu kesilmemiştir. Buna sebep olan devam eden direnişler olmuştur.

Çünkü hala arkadaşlarımız vardı. Hala mücadele ediyorlardı. Hala cezaevlerinde direnişlerimiz vardı. Bizim dışarıda onların içeride direnişleri vardı. Tek tip elbiseye karşı, yapılan işkencelere karşı, her şeye karşı her yerde bir direniş vardı. Yurtdışında arkadaşlarımız vardı ve bir gün tekrar toparlanacağız, tekrar güçleneceğiz ve biz oligarşiyi yeneceğiz diyordum. Ama 85'te anladım ki böyle bir şey yok. (Cevriye, 64)

Cevriye 1985'te devrimin gerçekleşmesine dair umutlarının bitmesine sebep olan kırılma noktası ise direnişlerin zamanla sönmesi ve ilişkilerin azalmasıdır.

İlişkiler bitti. Öyle olunca zaten bundan sonrasının olmadığını anlıyorsun. O içinizdeki kıvılcım sönüyor. Çünkü umudunuz ne? Şehirdeki arkadaşlarınız. Umudunuz ne? Cezaevinde direnen arkadaşlarınız. Umudunuz ne? Yurtdışındaki arkadaşlarınız. Umudunuz ne? Siz direniyorsunuz. Ama bunların hepsi böyle birer birer sönünce diyorsunuz ki gerçekle yüzleş. Bu bir yenilgi ama bu yenilgi senin devrime olan inancını yok etmiyor. Sadece devrimi yapamayacağız şimdi. Bu ertelendi gibi düşünüyorsunuz. Umutsuzluk dediğim o. Yoksa devrimcilikten vazgeçmek ya da bundan sonra bir şey olmaz deyip köşeye çekilmek gibi bir tavır değil. O anda bekliyorduk ya yarın devrim olacak diye. Yarın devrim olmayacağını anladık. (Cevriye, 64)

“Kalk, İhtilal Oldu”

Cevriye darbe ile devrim hayallerinin bitmediğini ancak ertelendiğini söylemektedir. Yine de askeri darbeden bir süre sonra direnişlerin azalması onda bir kırılma noktası yaratmıştır.

12 Eylül 1980 tarihi geldiğinde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yönetime el koyduğunu ilan etmiştir. Öncelikli olarak hukuksuz tutuklamalar söz konusu olmuştur. Sosyalistler ise darbe beklentisi olmakla birlikte darbeye karşı net bir plan sahibi değillerdir. Yıldız darbenin olduğu gün ve sonrasındaki süreci kendini koruma çabasıyla geçirmiştir.

Darbe olduğu gün evdeydim. Annem, “Kalk darbe oldu”, dedi. Pardon “İhtilal oldu” dedi. Onlar ihtilal diyorlardı. Öncesinde de konuşuyorduk arkadaşlarımızla. Çünkü dar gruplar halinde bir örgütlenme biçimi kurmuştuk. Daha önce çay bahçesinde, lokallerde falan bir araya gelirken daha sonra işte birtakım evlerde, iş yerlerinde falan bir araya geliyorduk. Oralarda 5-6 kişi bir araya gelip oradaki konuşmalarımızda bir darbeden söz ediliyordu ama devrimci mücadele aksamaz diye düşünüyorduk. Darbeden sonra çok yakın çevremde gözaltılar başladı. Biraz onun tedirginliği yaşadık. Okula gidiyoruz ama okul zaten jandarma dolu. Aramayla giriyorsun falan. Daha bir sertleşmiş durumda. Sonrasında pat pat evler basılıyor, insanlar alınıyor, televizyonlarda onu görüyorsun. Sokaklarda arananlar listesi var. Ölenler oluyor, tekrar bir acayip bir dönem yaşamaya başlıyorsun. Biz de tın tın tın okula gidiyoruz yine. Ama aklımız okuldaki derslerde değil, okuldan sonraki yapacağımız buluşmalarda. Ne yapacağız, ne edeceğiz? Diyorsun ki bu dönem bitecek ve ben kaldığım yerden devam edeceğim. Bu dönemde kendimizi korumamız lazım. Nasıl koruyabiliriz? Onu yapmaya çalışıyorsun ki benim için olmadı. Dediğim gibi arkadaşlarımdan gözaltına alınanlar oldu, tutuklananlar oldu. O zaman da “Acaba benim adım da geçti mi? Saklanmam gerekiyor mu? Kaçmam gerekiyor mu?” gibi düşünüyorsun. Başka bir paralel evrende yaşıyorsun aslında. Tabi bu senin her şeyine sınıyor nihayetinde hayatında. Mart ayında okula gittim. Oradan devrimci bir arkadaşım dedi birinin yakalandığını, riskim olduğunu söyledi. Kendimce kaçtım. Bir eve sığındım. Sonra o evi başka biri verdi. Polisler geldi. Polisler bastı. Ben kaçmaya çalıştım. Kaçamadım. (Yıldız, 57)

“İşyerinden Gelip Beni Aldılar”

Darbe sonrası sosyalistler için kendilerini korumak en önemli durum haline gelmiştir. Bununla birlikte gündelik hayatta giderek artan denetim tedirginlik yaratmıştır. Gülben ise Diyarbakır’da İlerici Kadınlar Derneği (İKD) içerisinde kadın örgütlülüğü mücadelesi veren biri olarak 1982 yılında Diyarbakır bölgesindeki tutuklamalar başladığında tutuklanmıştır.

İKD genel merkez kurucuları çok aranıyorlardı. Benim İstanbul bölgesinde çok bir bildim yoktu. O arada profesör bir teyzem vardı. Onun kanalıyla mesela ben işe ve orada çalışıyor oldum. Eşim çalışmıyordu o arada. Ben çalışıyordum sadece. Eşimden de uzun süre haber alamadım. Nerede olduğunu bilmiyordum açıkçası. 12 Eylül 1980’den sonra yani 82’de Diyarbakır bölgesindeki tutuklamalar başlayınca, TKP tutuklamaları başlayınca o bölgeden arandığım için orada nerede oturduğum biliniyordu. Muhtarlık kanalıyla eşim alınmış. Annemlerin evindeymiş tesadüfen o sırada. Annemlerin evini bildikleri için orayı basıyorlar. Eşim de yurtdışına gidecekti. Oraya para almak için uğruyor Tam o anda da basılıyor. Oradan da işyerinden gelip beni aldılar. (Gülben, 68)

“Onlar Atmadan İstifa Ettim”

Fatma ise darbe olduğunda 12 Mart 1971 darbesinde de ordunun aradığı kişiler arasında olmuş olduğu için 12 Eylül’de de buna göre hazırlıklı davrandığını anlatmaktadır.

12 Eylül 80’de 34 yaşındaydım. Memur hareketinde çok güçlüydük. Bölgede ve işyerinde faşistler de çok örgütlenmeye başladılar. Biz onları durdurduk. 12 Eylül gelince bunlar bize tabi ki yaşama hakkı tanımadılar. Bizi kişisel olarak da beni “2-3 kadın var, bunları örgütleyen bunlar” diye hedefe koydular. Özellikle benle bir arkadaşı çok hedefe koydular. Ben o zaman 12 Mart’ta arandığım için aynı pozisyona düşmeyeyim diye 12 Eylül’den sonra raporlarımı, yıllık izinlerimi kullandım. Sanıyorum 81’in Şubat’ına kadar memuriyetimden bir şekilde maaşımı

aldım. Ondan sonra istifa ettim. Onlar atmadan ya da sıkıntıya düşmeden istifa ettim. Ama biliyordum ki üstüme çok gelenler var. Benden sonra orada kalmak zorunda kalan, benim bizatihi örgütlediğim arkadaşlar için tabi kötü bir şey. Onlar çok fazla baskı yediler. Onlara bir şey yapamadılar ama. Ben bir anlamsa onları korumak için de istifa ettim. Sonra çok değişik işler yaptım. Sekreterlik de yaptım, kitap pazarlaması da yaptım. Çok zoruma gidiyordu ama Can Yayınları Çocuk dizisini satmaktan hicap duymuyordum. Dünya görüşümüze de uygun olsun diye her şeyi satamıyorduk. Gelişim ansiklopedisini filan satıyordum. Anten üreten bir atölyede havayayla leğim bile yaptım. Bir sürü montaj atölyesinde çalıştım. Çok değişik işler yaptım. Muhasebe yardımcılığı yaptım. Bir şekilde deşifre olmamış, kendini koruyan arkadaşlarla ilişkimizi devam ettirdik. Onlarla birlikte hem kendimiz ayakta kalabilmek hem de etrafımızdaki ilişkilerimizin yaşamını sağlamak için bir şeyler yaptık. (Fatma, 75)

Fatma tutukluluk sürecine kadar giden dönemde işinden istifa etmiş ve hayatını idame ettirebilmek için çeşitli işlerde çalışmıştır. Bununla birlikte bir yandan kendilerini koruma güdüsü varken diğer yandan başkalarını koruma güdüsünden de bahsetmektedir. Dayanışma içerisinde sosyalistler bu süreci atlatmaya çalışmışlardır. Ancak bir süre sonra yakalanarak tutuklanmıştır.

İlki Temmuz ayındaydı. Kız kardeşim de vardı. İfademiz çok düzgündü. Kimseye bir şey olmadı. Bırakıldık. Arkadaşlarımıza da kendilerini korumalarını söyledik. Bazı arkadaşlar dangalaklık yapıyorlar. Onlardan biri yakalanıyor, kız kardeşimi ifadesinde veriyor. Kız kardeşimi almaya geliyorlar eve. Bunu hissetmiştik biz. İçine doğuyor insanın ya da gidişattan anlıyorsun. Kardeşimi göndermiştik, evde değildi Allah'tan. Sonra beni aldılar. (Fatma, 75)

“Onun Dosyası Açılınca Benimki De Tekrar Açıldı”

Ayşe ise darbeden önce de 6 ay hapis yatmıştır. Bununla birlikte darbe sonrasında aynı davadan tekrar hapis yatmak zorunda kalmıştır.

Ben darbeden önce Ankara'daki sıkıyönetim esnasında Mamak Cezaevi'ne girmiştım. Orada 6 ay kaldım. Sonra çıktım. Ben çıktıktan sonra darbe oldu. Ben çıktıktan hemen sonra değildi. Ben çıktıktan 6- 7 ay sonra falan darbe oldu. Cezaevinde olduğum yıllarda da destek, dayanışma gördüm arkadaşlarımdan. Çıktıktan sonra da okulu bitirmeye çalıştım. 6 ay okula devam edememiştım. Sınavlar açıldı okul için. O sırada ben sınavlara hazırlandım. Sınavlara girdim ve okulu bitirdim o dönemde. Darbe sırasında Sinop'taydım ben. Darbe oldu. Darbeden sonra öğretmenliğe başladım. 1,5 yıl öğretmenlik yaptım ama darbeden önce aynı davadan içeri girdiğim arkadaşım - o dönemde biz birlikte girdiğimiz kişilere cürüm diyorduk- darbe sırasında Ankara'da jandarma tarafından öldürüldü. Sonra onun dosyası açılınca benimki de tekrar açıldı. Bunun üzerine bana gıyabımda ceza verildi. 5 yıl ağır hapis cezası, 5 yıl kamu hizmetlerinden men, 2 yıl da Çankırı ilinde sürgün cezası verildi ve onun üzerine ben yakalandım. Sinop'taydım o sırada. Sinop Cezaevi'ne alındım. (Ayşe, 63)

“Operasyonlar Oldukça Moralimiz Bozuluyor”

Cevriye 12 Eylül günü köyündedir. Kendini korumak için önlemler almaya çalışmıştır.

Nasıl öğrendim? Ben o dönem köydeydim. Köyde geldi 12 Eylül. Dediğim gibi bekliyorduk zaten. Yıllardır gitmiyordum babamın köyüne. Erzincan’a gitmiştim. Orada sabah bir kalktım ki marşlar okunuyor. Dedim “Tamam. Darbe geldi.”. Tabi bir an önce dönmek istiyorsunuz. Çünkü eşiniz İstanbul’da, hareketiniz orada. Belki size ihtiyaç var. Sizin evinizin değişmesi lazım. Başka şeyler yapmak lazım. Bir an önce geri dönmek istiyorsunuz. Erzincan’dan direk dönemedim. Oradan Dersim’e geldim. Eşim Dersimli. Orada kaldım. 1-2 gün sonra bir şekliyle İstanbul’a döndüm. Önce annemlerin evi değiştirdik, sonra bizim evi değiştirdik. Ama hiç şey değiliz yani. Tabi ki operasyonlar oldukça moralimiz bozuluyor, dönem dönem karamsarlaşıyoruz, üzülüyoruz. Ama bunlar olacaktı. Olabilir ama biz devam etmeliyiz. Biz İstanbul’da Devrimci Yol’un en son yakalanmasıyız. 81 yılında. Bizden sonra uzunca bir süre operasyon olmadı. 81 Haziran’ına kadar yakalanmadık. Ama işte bizim merkez komite yakalanınca orada tabi ki kırgınlığı, üzünlüğü, belki birazcık karamsarlığı yaşadık ama bu umutların bitmesi değildi. Ondan sonra zaten hapisane süreci başladı. (Cevriye, 64)

Feride, darbeden sonra yaşamını idame ettirmeye çalışmıştır. Bir yandan da tutuklanmasına kesin gözüyle baktığından buna hazırlık yaptığını söylemektedir.

Ankara’daydım. Kızım yeni doğmuştu. Küçücüktü. Hatta 20 günlük falandı darbe olduğunda kızım. Tabi korkunç bir şey. Bu ülkede bir ; ben ne yapacağım? İki ; çocuğu ne yapacağım? Kızım konusunda çok endişelenmiyordum aslında. Çünkü annem vardı. Annem asla bırakmazdı, annem iyi bakardı. O açıdan güveniyordum ama ya ülkeyi terk etmek zorunda kalırsak? Uzun yıllar dönemezsek? Ben o zaman ne yaparım duygusu çok şeydi. Hareketten de 80 öncesi ayrılmış olmam, tüm bağlarımı da koparmıştı aslında. Dolayısıyla tam ne oluyor ne bitiyor bilmiyordum. Sadece herkesin sırayla içeri alındığını biliyordum. Tutuklanana kadar ki o 1 yılı işe devam ederek geçirdim. Çünkü işi bıraksam, il değiştirsem falan bir bütün olarak hayatım değişecek, allak bullak olacak diye düşündüm. İkinci olarak eğer o şekilde yakalanırsam çok daha fazla zarar göreceğim, daha fazla işkence göreceğim her şeyden önce. Bütün bunları düşündüm. Hem içeriye hazırladım kendimi hem de çalışmaya devam ettim. Tabi bekliyordum. (Feride, 64)

“Babam ‘Ben Getiririm Yarın Kızımı’ Diyor”

Feride, darbe olduğunda yeni anne olmuştur. Bu sebepten bu süreçte hayatını nasıl idame ettireceği konusunda kaygılı olduğunu söylemektedir. Bununla birlikte Yassıadalı babasının da gözaltına alınmak istendiğinde verdiği tepkiye şaşırmıştır.

Hatta şöyle komik bir hikaye var. Ben 81’in Kasım’ında alındım. Benden önce Kasım’da bir arkadaşım İstatistik mastırının sınavına girdi. Kazandı ve mastıra başlamıştı. Master yaparken içeri girdi çıktı. Ama böyle 1,5 aylık falan kısa bir süre girdi çıktı ve mastırına devam etti. Ertesi yıl o sınava ben de girdim. Sınavdan bir gün önce o arkadaşımın yanına gittim. Tabi bizim muhabbet sınavda ne soruldu gibi konulardan çok içeri faslına döndü. İşte şöyle oldu, böyle oldu, şu oldu, bu oldu, şu yapıldı, bu yapıldı falan filan derken ben dedim ki “Ya ben çok sinirleniyorum. Ben devrimci değil miyim? Bana niye gelmiyorlar” falan diye. Münasebetsiz bir laf ettim. O günün akşamı geldiler. Bu kadar rastlantı olur. O gün sınava girdiğim gün bakanlığa, iş yerime gelmişler. İşyerimden tabi evin adresini almışlar. Evin adresi dediği de babamların evin adresini almışlar. Babam güya kendisi Yassıada’ya girmemiş gibi diyor ki “Ben getiririm yarın kızımı” diyor. “Yok amca” diyorlar. “Onun işi hiç önemli

değil. Hemen birkaç bir şey alacağız. Birkaç soru sorup bırakacağız” diyorlar ve adresi alıyorlar. O gece gelip aldılar. (Feride, 64)

“Onlara Daha Farklı Davranıyorlardı”

Tülay, tutuklanma sürecine kadar olan süreçteki devlet şiddetinden ve ırkçılıktan bahsetmektedir. Böylelikle aslında temel bir sorun olan ırkçılığı da ortaya koymaktadır.

Ben biraz asi kadındım. Çocukluğumdan gelen bir şeydi. Yani dayak da yesek ben sesimi çıkarmazdım. Onun için polis sürekli beni götürüyordu. İçeri atıyor, her türlü hakareti yapıyor. O zaman mesela Deniz Gezmişler, Mahir Çayanlar, İbrahim Kaypakayaların bütün o liderlerin anıldığı dönemlerdi. Fakat aynı bugün olduğu gibi polis seni götürdüğünde gözaltına alındığında da bir farklı muamele vardı. Ben öğretmen olduğum için ve örgütsel mücadeleye katıldığım için beni dövmüyorlardı. Ama sözel şiddet çok fazlaydı. Hakaret çok fazlaydı. Kimseye telefon ettirmiyorlar, haber vermiyorlar. Yemek vermiyorlar. Seni atıyorlar böyle pis bir yere. Sen orada bekliyorsun. Fakat biz o devrimci mücadeleye o kadar inanmıştık ki bütün bunları doğal şeyler zannediyorduk. Madem ki sen devrimcisin bunlar senin başına gelecek diyorlardı. Ama bizim gruptan Kürt arkadaşlar vardı. Kürt kadın arkadaşlar lisede öğrenciydi. Biz öğretmeniz, onlar öğrenci. Onlara daha farklı davranıyorlardı. Mesela bizi dövmezken onu dövabiliyorlardı. Ama darbeden sonra yani 80 darbesinden sonra bu tamamen değişti. Bu sefer hiç ayırım gözetmeden yani devrimci olan solcu olan herkese fiziksel ve cinsel şiddeti uyguladılar. Onlar artık ayrı yazılması, konuşulması gereken konular. (Tülay, 69)

Sosyalist kadınlar darbeye yaklaşan tarihlerde hayatlarını idame ettirmeye çalışmış, hayatta kalmanın yollarını aramışlardır. Cevriye ve Yıldız örneğinde olduğu gibi kadınlar bir darbe yapılacağını tahmin etmekle birlikte bu darbeye karşı devrimcilerin tutumu konusunda umutlu olmuşlardır. Ancak sonuç bekledikleri gibi olmamıştır. Sosyalistler arası ayrılıklar buna sebep görülenlerden biridir. Bununla birlikte var olan direnişlerin azalması da darbeye baş edilebileceği umudunun bitmesine sebep olmuştur.

3.3.2. Cezaevi Deneyimi

Darbe ile birlikte tutuklamalar da başlamıştır. Bu tutuklamalar birçok siyasi görüşe mensup kişiye yönelik olup sosyalistler bundan büyük payı almıştır. Sosyalist kadınların bir kısmı da tutuklanmış ve cezaevinde yıllarını geçirenler olmuştur. Tutukluluk esnasında sosyalistlere psikolojik ve fiziksel baskı ve şiddet uygulanarak öznellikleri bitirilmeye çalışılmıştır. Bunun yanında sağcılar ile solcular arasında karıştır barıştır gibi yöntemlerle ideolojik olarak uzlaştırılmaya çalışılmışlardır. Bu tutukluluk süreci bir yandan ağır bir işkence halini alırken diğer yandan sosyalistleri toplumdan koparan ve onları var olma itkisine hapseden bir durumdur. Çünkü cezaevinden çıkmakla sorunlar bitmemiş, hayatlarını idame ettirmeleri zorlaşmış ve bıraktıkları toplumdan çok başka bir toplum bulmuşlardır.

“Liseyi Bitirmeden Cezaevine Girdim”

Yıldız 17 yaşında bir çocukken tutuklanmıştır. Metris Cezaevi'nde 3 yıl tutuklu kalmıştır.

Liseyi bitirmeden cezaevine girdim. Dedğim gibi ilk gençlik dönemlerim böyle geçti. O 14-17 yaşları arasında devrimci mücadele içerisinde yer aldım. Ne becerebiliyorsam, ne geliyorsa elimden gerçekten çok inanarak ve kendine çok güvenerek yaptığım bir süreç yaşadım. 81 yılı Mart ayında gözaltına alındığımda 17 yaşındaydım. Birinci şubede 2 ay kaldım. Sonra Metris Cezaevi'ne gittim. Üç sene boyunca da Metris Cezaevi'nde kaldım. 84 yılında tahliye edildim. Sonra 85'te bir daha alındım. Bu sefer Sağmalcılar cezaevinde kısa bir süre kaldım. (Yıldız, 57)

“Hiç Kimsenin Adını Geçirmeden Tüm Derneklere Sahip Çıktım”

Feride, Derin Araştırma Laboratuvarı'na (DAL) alınmıştır. Sorguda sosyalist faaliyetlerine ve derneklerine sahip çıkmış ve meşru olduğunu vurgulamıştır.

21 gün emniyette DAL'da kaldım. Mamak'tan bir haftada çıktım. Çünkü yaptığım şeylerin stratejilerinin ne kadar doğru olduğunu fark ettim. Bir kere çok akıllı ifade verdiğini düşünüyorum. Hiç kimsenin adını geçirmeden bütün derneklere sahip çıktım. Devrimci Kadınlar Derneği'ne de TÜM-MAYDER'e de hepsine sahip çıktım. Bunların bunların yasal dernekler olduğunda ısrar ettim. Çünkü biz bakanlıkta kreş gibi çok etkili çalışmalar da yapmıştık. Onları örnek göstererek, işte bakanla da konuşmuştuk gibi meşru ve haklı olduğumuz üzerinden çok ciddi mücadele verdim. Üç tane flama sorgucu değiştirdim. İyi polis kötü polis muamelelerine maruz kaldım. Fakat el yazımla da bir tane ifadem yok. Çünkü hiçbirini beğenmediler, yırttılar; beğenmediler, yırttılar; beğenmediler, yırttılar. En sonunda kendilerinin yazdığı çok ufak oynamalarla bir şey var. Mamak'a gittim. (Feride, 64)

“Maksat Taciz Etmek, Yıldırım Ama Kimse Bunu Takmıyor”

Fatma cezaevindeki uygulamaların tutukluların kişiliklerini yok etmek üzere bilerek yapılan uygulamalar olduğunu belirtmektedir. Bu uygulamalar tutukluların politik öznelliklerini yok etmek, direnişlerini yıldırım için yapılan uygulamalardır.

Sonradan hücre arkadaşımla gözetimde bir araya geldik. Dedi ki “Sana 71 yılını diyorlardı”. 71'de de arandım ya ben. Ondan öyle diyorlardı. Ama ikinci operasyon kötü oldu tabi. Çok işkence gören arkadaşlarımız oldu. Bizimkiler öyle onların yanında bir şey değil yani. Çok kötü işkence görenler oldu. Cezaevine gittiğimiz dönem yeni yeni tek tip uygulamaların olduğu dönemdi. Zaten gidince bağımsız mı gideceksin, siyasiye mi gideceksin diye soruyorlar. Dedim ki : “Ben görüşlerimden dolayı alınıyorum. Benim bir şeyim yok ki. Tabi ki siyasiye gideceğim”. Gidince öğreniyorsun yani siyasiler var, bağımsız dedikleri de tabi bu bütün yaptırımları kabul edenler. Kendi kişiliklerini yok etmeye çalışıyorlar bir yandan da insanların. 1.5 yıl sürdü. 1.5 yılda ancak ilk mahkeme oldu. İddianame hazırlandı, ilk mahkemeye çıktık. İlk mahkemede ben salıverildim. Sonra da beraat ettim zaten. Kardeşimin de sonra aranması bitti. En büyük korkum oydu. Onun başına bir şey gelecek diye çok korkmuştum. (Fatma, 75)

Fatma cezaevinde birçok şeyden mahrum olduklarını ve psikolojik olarak ağır koşullara mahkum bırakıldıklarını söylemektedir. Ancak bunların yanında dayanışma da söz konusudur.

Cezaevinde çok güzel dayanışşıyorduk. 20 kişilik koğuştta 45 kişi kalıyorduk. Böyle tıkış tıkış, yatarken iki ranzayı birleştiriyoruz. Sıkışarak yatıyoruz. Radyo yok. Günlük gazete olarak o zaman Günaydın, Hürriyet gibi saçma sapan gazeteler veriyorlardı. Milliyet bile vermiyorlardı. Rahmetli Reha İsvan o yaptırımları kabul etmiyordu. Etse de onun üstünü arayamıyorlardı. Onu ayrı bir yere koydular. Bizden de ayrı bir yere koydular. Yeşil diye bir yere. Bağımsız değil ama. Kadın onurlu hiç şey yapmıyor. Tek başına kadını havalandırmaya çıkarıyorlardı. Bize metinler yazıp pencereden atıyordu. O İngilizce hocası aynı zamanda. Biz o metinlerle ders çalışşıyorduk. Çünkü hiç bir kaynağımız yok biliyor musun? İngilizce bilen arkadaşlar sayesinde İngilizcemizi tekrar etmiş olduk. Pekiştirdik. Ben orada ilk İtalyancayı, çok kabaca öğrendim. İtalyanca bilen bir arkadaşım nefis anlatıyordu bize. Her gün öğrenci gibi sabah 8.30'da ders çalışşıyorduk kahvaltıdan sonra. Her gün muhakkak ders. Ama bu baskınlarda, teksir kağıdından yaptığımız defterleri bile alıp götürüyorlardı. Her seferinde baştan yapıyorduk. Her seferinde baştan. Bu Güneş Gazetesi o zamanlar -4 dilde sanırım- bir sözlük veriyordu. Güneş -o zamanın kıyırık gazetesi- onun kuponlarını günlük biriktiriyorduk. Ondan sözlük yapmıştık kendimize ki oradan çalışalım. Bir aramada onu bile götürdüler. Aldığımız gazeteden bunu biriktirdik ama. Anten denen çok küstah subay vardı. Takma adı Anten. Elinde antenle böyle anten çubuğunu vura vura dolaşıyor. Onun adı anten kalmıştı onun. Anten aldı götürdü. Hiç dinlemiyor. Yani ne yaptın? İtiraz ediyorsun. Yani aldı götürdüler. Hiçbir şey bırakmıyorlar. Öyle bir baskı hemen hemen çok kısa süreli koğuş baskınları yapılyordu arama bahanesiyle. Maksat taciz etmek, yıldırma ama kimse bunu takmıyor. (Fatma, 75)

“Öyle Bir Şey Geliyor Ki İnsana”

Cezaevinde tek baskı kadınların gündelik hayatlarında öğrenme yoluyla bildiklerini pekiştirdikleri kaynakları ellerinden almakla sınırlı değildir. Fatma bunun yanında cezaevinde koğuşların yaşanmaz hale getirilmesi için özel bir çaba harcandığını dile getirmektedir. Ancak bu yapılanlara karşı beklenen moral bozukluğunu sergilememek bir direniş haline gelmiştir.

Bir seferinde bizi sabahtan gece yarlarına kadar havalandırmada soğukta beklettiler. İçeri girdik ki bütün her şeyimizi parçalamışlar, yataklarımızı sökmüşler, yorganları hep pinçik pinçik etmişlerdi. Pamuklar her şey her yerde. Ondan sonra yiyeceklerimizi üstüne batırmışlar. Çamaşırları, iç çamaşırlarını parçalamışlar. Biz güle oynaya sabaha kadar her şeyi yeniden yaptık. Öyle bir şey geliyor ki insana. Dalga geçmek hissi geliyor. Öyle bir hırs geliyor ki dalga geçiyorsunuz. Herkes güle oynaya halay çeke çeke yeniden yaptık. Yatak yorgan her şey halledildi. Sabah bunlar bizi canı sıkkın göreceklarını zannediyorlar. Sayıma gelince bizi öyle lay lay görünce kendileri mosmor olup gidiyorlardı. Hiç moralimizi bozamıyorlardı. Öyle bir yüksek şeyimiz vardı. (Fatma, 75)

Kadınlar cezaevlerinde birbirlerine bildiklerini, öğrendikleri paylaşıarak, yeni alışkanlıklar edinerek cezaevini yaşanabilir hale getirmişler ve öznelliklerini bitirmeye çalışan bir ortamda var olabilmışlerdir. Cezaevi ortamı kendi şartları elverdiği ölçüde gündelik hayatın ritüellerin devam ettirildiği bir yer olmuştur. Bunun yanında tahliyeler de önemli olaylardır.

Sesi güzel arkadaşlarımız vardı. Doğum günü partileri gibi özel günlerimiz olurdu. Tahliyelerde de çok güzel tahliye marşımız vardı. Havalandırmaya herkes şarkı söylerdi o zaman. Havalandırmaya söylediğiniz zaman ses akustik çok güzel oluyordu. Gümbür gümbür ta diğer koğuşlardan da duyulan bir şey oluyordu. O havalandırmaya

söylenen şarkıları unutamıyorum. Bir de tahliye şarkısını. O çok hüznüdür. Grup Yorum'un da söylediği bir parçadır ama çok hüznüdür. Hoşça Kalın Dostlarım diye. Hoşça kalın dostlarım benim hoşça kalın dostlarım. Mesela şarkı söyleyecek koro yapmaya çalıştık ama radyo yok, kaynak yok, bir şey yok. Herkes kendi hafızasında ne varsa öyle. Bir arkadaşımız var. Sanki ayaklı kütüphane. Bir şarkı söyleyeceksin sözleri gelmiyor aklına. Hemen “Nahide bu neydi ya? Ya şu neydi” derdik. Nahide vallaha hemen söylerdi. Biz de başlardık o şarkıyı söylemeye. Bir de ben bu el işlerini zaman kaybı diye yapmazdım. Onun yerine kitap oku, başka bir şey yap falan diye düşünürdüm. Cezaevinde kitap okuma imkanı da hiçbir şey de olmayınca sonunda “Şu makromeyi ben de öğreneyim” dedim. Eğitim Enstitüsünden yetişme Neriman hoca vardı. Orası bir tür köy enstitüsü gibiydi. Eğitim enstitüleri okuyanlar her şeyi biliyorlardı. Kadın matematik, biyoloji hocası ama biçki dikişi de öğrenmiş. Kadın jiletten kumaşları kesip bize biçki yapıyordu, biz de çıkıyorduk. Bir tane mama önlüğü yapmıştım. Sonra onu kızıma giydirdim. O biçiyor, biz elimizde dikiyoruz. Sonra bir hediye olarak gönderiyoruz. Makrome de mesela ipten. İp değişik şekilde içeriye geliyor. Geleni söküyoruz. Aslında amaç içeriye yün girmesi. Yün direk girmiyor ya. Onu söküyoruz istediğimiz gibi işte nakışında da kullanıyorsun, makromede de kullanıyorsun, başka şeyde de kullanıyorsun. Kumaş getiriyor böyle büyük parçadan. Sadece birine büzgülü bir şey yapmış, etek yapmış ama bütün kesilmemiş bir parça. Beli lastikli geniş bir etek geliyor, onu söküyoruz, ondan bir şeyler kesip biçip şey yapıyoruz. Çok yaratıcılık vardı. Süt kutularını biriktirip ondan ateş yakıp kendimize çay yapmaya çalışıyoruz. Her şey çünkü yasak. Bir ara kantin yasağı da vardı çünkü. Sinirimizi bozmak için her şeyi yapıyorlardı. Biz de onlarınkini bozmak için her şeyi yapıyorduk. Kendi moralimizi düz tutmak için inanılmaz bir şey vardı. O yaşama bağlılık, yaşama gücü çok büyük bir şey gerçekten. Senden alınan geri almak duygusu. Ben onu başka bir şekilde tarif edemiyorum. Orada zorla tutuluyorsun. İraden dışında bir şeye zorlanıyorsun ya onu geri almak, iradeni geri almak için çok güçlü hissediyordum kendimi yani. (Fatma, 75)

Fatma cezaevinde tutukluların özneliğini yok etmek için yapılan uygulamalara gündelik hayatta ihtiyaç duyulan birçok şeyi yasaklamanın da dahil olduğunu söylemektedir. Böylelikle tutukluluk koşulları ağırlaştırılmış çalışılmaktadır. İşkence yalnızca fiziki değildir. Psikolojik boyutlarıyla da üst seviyededir. Amaç tutukluların rahatsız hissetmesi, yenilgiyi kabul etmesidir. Ancak cezaevinde kadınlar tam da incitildikleri yerden direnmişlerdir. Gündelik hayatta yasaklanan faaliyetleri yapmak için çabalamışlar, bunun yanında daha önce yapmadıkları şeyleri yaparak ve birbirlerine öğreterek bir dayanışma hali örmüşlerdir.

“Cezaevine Psikologlar, Sosyologlar Getirip Kendilerine Göre Bizi Eğitmek İstiyorlardı”

Ayşe cezaevi sürecinde yapılan işkencelere dikkat çekmektedir. Bununla birlikte cezaevlerinde direnişler söz konusudur. Sosyalistler toplum dışı görülmüş ve bu yüzden psikologlar ve sosyologlar getirip eğitime tabi tutulmaya çalışılmışlardır.

Şu anda cezaevine girmiş olsam nasıl kaldırabileceğimi düşünüyorum. Ama inancımızla ilgili gençliğin vermiş olduğu bir şeydi. Tabi ki koşullarımız zordu ama biz direndik ve benim üzerimde olumsuz bir etki yapmadı. Benim düşüncelerimi ve inancımı daha da geliştirdi. Diğer yönden oradaki arkadaşlıklar, dostluklar. Ben Sinop Cezaevi'nde 7 ay civarında kaldım. Siyasiler için özel tip cezaevleri yapmışlardı. Bartın Zonguldak'ın ilçesiydi o

zaman. Bartın Özel tip Cezaevi'ne gönderildim. Bartın'da kaldım. Tabi ki cezaevi koşulları ağırdı ama biz kendimize göre daha eğlenceli hale getirmeye çalıştık. Birtakım şeyler kurallar getiriyorlardı. Örneğin her gün sabah İstiklal Marşı'nı söyletmek bize. Biz de İstiklal Marşı'nın her yerde söylenmeyeceğini, resmî kurumlarda söyleneceğini, bu nedenle söylemeyeceğimizi söyledik. Söylemedik. Bunun üzerine infaz yakma yani ceza veriyorlardı. Her ceza aldığımızda çıkışımız -yarın çıkışımız gelse bile- 6 ay gecikiyordu. Kadınlarda tek siyasi görüş vardı. O da sol görüş. Erkeklerde sağ ve sol karıştır barıştır politikası vardı. Faşistlerle devrimcileri aynı koğuşa koyuyorlardı. O zaman da tabi ki aynı koğuştaki kavgalar oluyordu. Kolu kırılan, başı gözü yarılanlar oluyordu. Bir de topluma kazandırma olayı vardı. Toplum dışı olarak görüyorlardı görüşümüzden dolayı. Bunun için de cezaevine psikologlar, sosyologlar getirip kendilerine göre bizi eğitmek istiyorlardı. Örneğin tarih, din dersi ve o derslere katılma zorunluluğu koyuyorlardı. Biz o derslere katılmadık. Katılmayız dedik. Ama daha eğlenceli hale getirmeye çalışıyorduk. İlla ki ders koymak istiyorsanız diğer dersleri kabul etmeyiz, bize yemek kursu ve dikiş dersi koyarsanız kabul ederiz dedik. Yemek dersi ve dikiş dersini koymuşlardı. O getirilen sosyologlar, psikologlar bizim düşüncemizden oldular. Örneğin herkes korkup çekindiği için bize öğretmen bulamamışlar. Sonra zorunlu olarak birisini getirdiler. Bize gelen öğretmen bizi tanıyınca sürekli kendisi gelmek istedi daha sonraki yıllarda. (Ayşe, 63)

Bu süreçte Ayşe de Fatma'nın anlattığı gibi kötü muameleye değinmektedir. Bir yandan da idamlar devam etmekte buna karşılık da direniş sergilenmektedir. Aynı zamanda bu süreçte 12 Eylül askeri darbesi dendiğinde akla ilk gelen kitaplardan *Uçurtmayı Vurmasınlar* kitabında var olan kişilerle ve yazar Feride Çiçekoglu'yla tanışmıştır.

Yemekleri kötü, kaloriferi çok az yakıyorlar, banyoda sıcak su bulmak çok nadir Bu arada idam edilenler oluyor. İdamlara karşı çıkmaya çalışıyoruz. Koğuştaki kapalı bir yer. Koğuşun havalandırma camlarından içeri biber gazı gibi gazlar atıyorlar. Hücrelere alıyorlar. Hücrelerde kalmak tek başına daha zor. Bunları yapıyorlar. Tabi ki bize cezaevine girdikten sonra -cezaevine girmeden önce de çok kötü işkenceler yapıldı- işkenceler oldu. Benim tiroidim vardı. Örneğin Bartın'a gönderdiler doktora ama tedavisi olmadığından Ankara'ya gitmem istendi. Ankara'ya tedavi için göndermediler. O sırada Uluslararası İnsan Hakları kuruluşlarından cezaevine araştırmak için gelenler oldu. Bizim koğuşa gelince "İşkence var diyorsunuz? İşkence yok." gibi şeyler söylediler. Onun üzerine bir arkadaşım da "İlla fiziksel işkence mi olmalı? Psikolojik işkence de var. Arkadaşıma rahatsızlığı var ama Ankara'ya tedavi için göndermiyorlar. Bu da bir işkencedir." dedi. Diğer yapılanları söyledik. Onun üzerine beni Ankara'ya gönderdiler. Ankara'da Ulucanlar cezaevine gittim. Sonra çıkana kadar Ankara'da kaldım. Ankara'da da şöyle bir anım var. Siyasilerle adlilerle kalıyorsun ama siyasiler için ayrı bir oda var. Adliler için ayrı bir koğuştaki gibi. Aynı yemekhane ve aynı havalandırmaya çıkılıyor adli hükümlülerle. *Uçurtmayı Vurmasınlar* filmindeki olaylar gerçek. Bu kişilerle tanışmışım. (Ayşe, 63)

Ayşe cezaevinde kaldığı sürecin cezaevindeki koşullara karşı geliştirilen isyanlar sebebiyle uzadığını söylemektedir.

5 yıl hapiste kaldım. O zamanki infaz yasasına göre 5 yıl cezanın 2 yıl 8 ayı cezaevinde kalmak gerekiyordu. Ama daha sonra bize cezaevinde birtakım yaptırımlar getirdiler. Biz onlara karşı çıktık. Onun üzerine bizim infazımızı yaktılar ve 5 yılı tamamlamış oldum ben. (Ayşe, 63)

“Orada Kürt Olmanın Getirdiği Bir Baskı Daha Vardı”

Gülben, tutukluk sürecini Diyarbakır'daki İKD faaliyetleri nedeniyle Diyarbakır 5 Nolu Cezaevi'nde geçirmiştir. Bu süreçte Kürtlere yapılan kötü muamele ve şiddete tanık olmuştur. Bu durum kendisinin Kürt meselesi üzerine eğilmesine sebep olmuştur. Benzer şekilde Feminizme karşı bakışında da değişiklik meydana gelmiştir.

Diyarbakır 5 Nolu son derece ağır acılar olan bir yerdi. Hiçbir zaman acılar karşılaştırılmaz, orası çok, burası az demek mümkün değil. Ama hakikaten çok farklı bir uygulama vardı. Orada Kürt olmanın getirdiği bir baskı daha vardı. Türkiye'de hala olduğu gibi. Ondan sonra tahliye oldum çıktım. Politik düşüncelerimde değişiklik oldu tabi. Sorguladığım şeyler oldu. Kadın hareketini sorguladığım, yapılan hataları gördüğüm oldu. Feminist harekete daha mesafeli duruyorduk biz. İlerici Kadınlar Derneği üyesiyken sınıfsal bakıyorduk. Kadınların örgütlenmesinin yani kadın sorununun sınıfların sorunu çözüldüğü zaman sosyalizmle çözüleceğine inancımız tamdı. Ama bunun öyle olmadığını yaşam bize gösterdi. Kadınların sosyalizm mücadelesi içinde de her zaman ikinci planda olduğunu parti yaşamında olma kaydıyla bile gördük. Onun üstüne feminist harekete daha yaklaştık ama bu çok kolay bir geçiş olmadı açıkçası. Yani uzun süre gelgitler yaşadığımız bir dönem oldu. Benim açımdan gelgitler yaşadığım bir dönem oldu. Daha demokrat oldum diyeyim. Parti hiyerarşisi hangi parti olursa olsun daha sorgulanır oldu benim için. İlegal partilerde illegal partilerin daha farklı yönetim biçimlerinin olduğunu ve bunun çok eleştirdiğim yanlarının olduğunu gördüm. Açıklığın ve demokrasinin daha önemli olduğunu gördüm yaşamımda. (Gülben, 68)

Gülben cezaevi sürecinden sonra politik duruşuna dair sorgulamalar yaşadığını belirtmektedir.

“Sen Geldin Benim Hayatım Değişti”

Tülay, tutuklanma sürecinde çocukları ile ilgili kaygılar yaşadığını söylemektedir. Çünkü çocukların annelerinin politik kimliğinden ötürü baskıya maruz kalması gibi durumlar yaşanmıştır. Bununla birlikte çocuk bakımı konusunda eski eşi sorumluluk almamıştır. Boşanma talebinde bulunması buna sebep olmuştur.

Ben çocuklarımdan yana çok acı çektim. O dönem büyük oğlum ben cezaevine girdiğimde 6 yaşındaydı. Küçük oğlum da o zaman henüz 2 yaşındaydı. Yani o kadar küçüklerdi ve beni cezaevine koydular ki. O zaman böyle kadın gardiyanlı cezaevleri de yoktu. Kadınların özel bir cezaevleri yoktu. Mecburen erkeklerin de olduğu bir yerde bir bölüm ayırıyorlardı size. Siz orada kalıyordunuz. İşte koca ili araştırdılar. Nerede kadın gardiyan var. Bir yerde kadın gardiyan varmış. Bizi oraya gönderdiler filan. Çocukları göremedim. Çocukları görme şansım yoktu ve mahallede 6 yaşında çocuk düşünün. Etraftan o kadar bir baskı görmeye başlamışlar ki benim büyük oğlum ve küçük oğlum uzun müddet kekelediler. Yani kekeleyerek konuştular. Annem cezaevine bizi görmeye getiriyordu. Bu kadar düşmanlık da olsa anneler böyle şey yapıyor. Cezaevine getirdiklerinde çocuklar bunun da travmasını yaşıyorlardı. Yani seni demir parmaklıkların orada görüyorlar. Onları içeriye geçirmiyorlar. Cezaevinden çıktıktan sonra öğrendiklerim de beni çok üzdü. Mesela ben eşimle ayrıldım. Eşim evet sosyalistti, devrimciydi, aşkıttık vs. Ama erkeklik gururu incindiği için -çünkü boşanma talebi benden gelmişti - çocuklarla hiç ilgilenmedi. Yıllar sonra bana anlatılan bir hikaye bu. Annem çocukları babasına götürmek istiyor. Artık sen bak gibisinden ve eşim

çocuklara arkasını dönüyor, konuşmuyor bile çocuklarla. Annem sokakta oturup ağlıyor filan. Böyle sahneler de yaşandı o dönem de. (Tülay, 69)

Cezaevindeki uygulamalar yalnızca siyasi tutukluları etkilememiştir. Siyasi tutuklulara gösterilen muamele bazı hallerde adli tutukluları da etkilemiştir. Tülay bu duruma bir örnek olarak yaşadıklarından bahseder:

Benim gittiğim cezaevinde tek bir kadın tutuklu vardı. O da kaçakçılıktan gelmişti. Kadın şey dedi; “Sen geldin benim hayatım değişti. Ben eskiden cezaevinin önüne sandalye koyup oturuyordum. Yemek yapıyordum çocuklara. Eve gönderiyordum. Sen gelir gelmez kapı üzerime kapandı.”. Bu romanlarda anlatılır, gerçekten öyle oldu. Yani bizle beraber diğer mahkum kadınların da -sonra başka kadınlar da gelmeye başladı cezaevine- hayatı sıkıntıya girdi. Artık onlar da gerçek bir cezaevi yaşantısına başladılar. (Tülay, 69)

Sosyalist kadınlar cezaevlerinde politik öznelliklerini ve kişiliklerini yok etmek, direnişlerini kırmak üzere birçok baskıya maruz bırakılmışlardır. Ancak bu süreç kadınların direnişleriyle geçmiştir. Bunun yanından bu süreç Kürt meselesi örneğinde olduğu gibi kadınların ülkeye dair diğer meselelerin farkına vardıkları bir süreçtir. Bu farkındalık aynı zamanda kadın kimliğine dair de olmuştur. Kadınların cezaevlerindeki direnişi yanında cinsiyetçi uygulamalar kadınların yeni politik öznelliklerine giden deneyimleri oluşturmuşlardır.

3.4. Cezaevinden Çıkış ve Darbe Sonrası Yaşam

Sosyalist kadınlar cezaevlerinden tahliye olduktan sonra hayatlarında yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönem darbe sonrası hayatını idame ettirmeyi gerektirmektedir. Bu süreçte kadınların deneyimleri kadınlık ve sosyalist olmanın kesişiminde kendine has bir karakter kazanmıştır. Politik özne olma hallerinden sonra aile evine dönüşün anlamı kadınlar için erkeklerden çok farklıdır.

Yıldız, cezaevinden çıkınca aile evine dönmüştür.

Cezaevinden çıktım. Annemle babamın evine kuzu kuzu geldim yani doğal olarak. Bir küçük abim vardı. Onunla hiç anlaşılamadık. İlk gece o beni evden kovdu. Cezaevinden çıktığım gece geldi o. Zaten ben de gece saat 11’de falan gelebilmişim. Çok dolaştırıyorlardı. Demek ki 1 saat sonra falan da o gelmiş. Beni kovdu evden. Ben de onu kovdum. O gitti. Onunla uzun bir süre küs yaşadık. Gelmedi eve yani. (Yıldız, 57)

“Tek Başıma Yaşamımı Sürdürmek İstiyordum”

Cevriye, cezaevinden çıkınca aile evine dönenlerden biridir. Bu süreçte ailenin cezaevindeki diğer bireylerinin sosyalist olmasının sorumlusu olarak görülüp babası ile çatışma yaşamıştır.

Biraz zor geçti tabi. Çünkü babamın evine döndüm. Yıllarca ilişkiyi kesmişsiniz, gitmişsiniz. İstenmeyen bir evlilikti benim evliliğim. Ben nikah gününü aldım. Aileme haber verdim. Geliyorsanız gelin diye. Babam da demişti ki : “Bir gün geri döneceksin. Hem de yanında çocuğunla.”. Gerçekten de öyle oldu. Belki benim buradaki

yanlış kararım eşimin ailemin yanında yaşamamı istemesine uymaktı. Çünkü ben hiç geri dönmeyi düşünmüyordum. Tek başıma yaşamımı sürdürmek istiyordum. Ama eşim: “Zor olur senin için.” dedi. Öyle olunca ailemin yanına döndüm. Biraz zor oldu. Çünkü bütün ailenin fertleri içeride siz dışarıdasınız. Birazcık sen suçlanıyorsun: “Sen devrimci oldun. Onun için onlar da devrimci oldu.”. Babamın özellikle birazcık şeyiyle yaşadım. (Cevriye, 64)

“Ailem Her Zaman Arkamdaydı”

Gülben, cezaevinden eşinden önce tahliye olmuştur. Cezaevinden tahliye olduktan sonra ailesiyle bir araya gelmiştir. Ailesi ile kurduğu dayanışma ile bu süreci atlatabildiğini söylemektedir.

Ben önce çıktım. Uzun süre takip edildim. Ailemin yanına İstanbul’a geldim. Birçok arkadaştan bazı konularda daha şanslıydım. Ailemin çok desteğini gördük açıkçası. Mesela tutuklandığım zaman çocuğum ne oldu diye düşünmedim. Onun çok acısını duydum ama gözüm arkada değildi. Ailemin yanındaydı çocuğum. Ama bazı arkadaşlar vardı mesela. Bir kız öğretmen vardı Diyarbakır’da tutuklu olduğum dönemde. Mesela onun çocuğu uzunca bir süre konu komşuda kaldı. Sosyal hizmetlere yerleştirme durumları oldu. Bu tarz konularda biraz şanslıydım. Ailem her zaman arkamdaydı. Maddi manevi olarak onların çok büyük desteğini gördük. Maddi sorun yaşamadım sayılır. Çıkar çıkmaz onların yanına geldim tekrar. Ticari İlimler Akademisi’ni bitirmiştım. Çevrem geniş olduğu için hemen yine annemlerin tanıdığı bir mali müşavir arkadaşla tanıştım. O onunla çalışabileceğimi söyledi. Hemen onunla bir müddet çalıştım. Daha sonra onunla ortak büro açtım. İşimi kurdum. Özel büro açtım ama ona rağmen orada bile takip ediliyordum. Maddi olarak başta çektim eşim içerdeyken. Onun da masrafını karşılamak zorunda kaldım ama yine de başkalarına göre o açıdan şanslıydım diyebilirim. Aslında benim de başkalarına katkı oldu. Onların da bana katkısı oldu. Olmadı diyemem. Hepimizin oldu. Bazı arkadaşlarım mahkemeleri devam ettiği için İstanbul’a geldiler. Onları çeşitli yerlerde akrabalarımın evinde misafir ettim. Saklanmalarına yardımcı oldum. Politikliğim her zaman devam etti. Yurtdışından illegal olduğu için yine bazı arkadaşlarla görüşmeler yaptım. Bazılarıyla görüşmedim onlar açığa çıkmamışlar diye. (Gülben, 68)

“Tahliye Duası Yapıyorlar”

Yıldız cezaevinin birçok gündelik şeyden mahrum koşullarından sonra ailesinin evine alışmak konusunda sıkıntı çekmiştir. Cezaevinde çocukları olan başka ailelerle ailesinin kurduğu bağdan bahsetmektedir. Çocukları cezaevinde olan aileler Yıldız’ın evinde bir araya gelerek kendi çocuklarının da tahliye olması “tahliye duası” yapmışlardır. Yıldız’ın evinde ilk kez şahit olduğu bu olay aslında evlatları cezaevinde olan kadınların dayanışmalarının bir yansımasıdır.

İlk günler çok enteresandı. Bizim evimiz doldu taşı, doldu taşı. Cezaevinde ne kadar çocuğu olan anne baba varsa onlar gözün aydına geliyorlar. Bizim ev böyle bir düğün evi gibi. Hiç unutmuyorum. Bir yengem geldi mutfığa girdiler. Tavuklar, pilavlar, zerdeler böyle acayip şeyler yapıyorlar. Ben de tam cezaevinden çıkmışım. Mesela kapıları böyle normal kapatamıyorum. Kapılar da cam. Çünkü cezaevinde ağır, kalın kapılara alışkınım. Cam kapıya bir vuruyorum şaaak diye gidiyor kapı. Çatalı elime alıyorum taak diye dişime vuruyorum. Böyle çatal yok çünkü cezaevinde. Hep plastik çatallar olduğu için. Ağır geliyor böyle taak diye. Böyle garip garip hallerim var;

işte çömelerek sigara içiyorum koridorda. Benim normalim onlar. Bana bakıyorlar, üzüyorlar, ağlıyorlar falan filan. Bunları fark ettiğim anda yapmamaya çalışıyorum. Neyse evde tavuklu pilav yapıyor koca tencerelerde. Dedi ki annem, “Anneler gelecek.”. Ben de dedim : “Geldiler ya gözün aydına”. “Yok, yine gelecekler.”. Neyse geldiler. Yengem orada. Daha genç kadınlar var. Evimin içinde 20-30 tane kadın. Tanıyorum daha çok geldikleri için. Bir de biliyorum; o onun annesi, Ahmet’in annesi, Mehmet’in annesi, Ercan’ın annesi, Nilgün’ün annesi. Hep kadın ama. Ben de oturma odasında oturuyorum. Salondan ilahi sesleri geliyor. Tahliye duası yapıyorlar. Yani Kur’an okuyorlar. Çok şaşırmıştım. Bizim evde zaten hiç öyle bir şey olmazdı. Ama onlara iyi gelen bir şeydi bu. Anlatabiliyor muyum? Çünkü onların birçoğunun çocukları idamla yargılanıyordu ve idamlar devam ediyordu. Seni gördüğünde, sana sarıldığında kendi çocuğuna sarılmış gibi bir duyguyu yaşıyorlar ve evin halleri işte böyle bir şeydi. Sonra beni önce bir hastaneye götürdüler. İşte kontroller yapıldı falan. Çünkü çok açlık grevi oluyordu. 28 - 29 günlük açlık grevleri oluyordu. Arada 17 günlük, 5 günlük, 10 günlük bir sürü açlık grevi olduğu için zaten sağlığımız çok iyi değildi. Önce bir kontrole götürdüler falan. Sonra beni tatile götürdüler. Abimle barıştık. Çünkü abim götürdü. Tatile götürdüler bir 10-15 gün. Sonra döndük. Tabi bana çok iyi davranıyorlardı. Bana çok acıyorlar ya, üzüyorlar. (Yıldız, 57)

“Güçlü Olacağım Diye Bir Şey Yapmıyorsunuz Zaten”

Yıldız 17 yaşında cezaevine girdiği için eğitim hayatı da bu durumdan etkilenmiştir.

Eğitim hayatıma devam etmek istedim. Edemedim. Eğitimle ilgili şöyle bir şey yaşadım. Lise sondaydım. Üniversite sınavlarına şubeden götürüldüm. İki aşamalıydı o dönem sınavlar. Sınav da Nisan’daydı. Yani ben şubedeydim. Şubeden Selimiye’ye sınava götürüldüm. İlk sınavıma girdim. Daha sonra da Haziran’daydı ikinci sınav. İkinci sınava da girdim mi acaba? Tabi girdim. Girmez olur muyum? İkinci sınava da Metris’te girdim. Ben o sınavda Ankara Hukuk Fakültesi’ni kazandım. Çalıştı demek ki kafa o dönemde. Sonra liseyi bitirdim. Annem işte üniversite kaydım için uğraştığında kabul edilemedim. Çünkü temiz kağıdı istendi cezaevinde olduğum için. Bir hakkımı böyle kaybettim. Sonra 82 yılında girmedim sınavlara. Şöyle düşünüyordum; “daha ben çooook uzun yatarım herhalde burada ne üniversitesi?”. 83’te tekrar girdim. O zaman da Ege Üniversitesi Gazeteciliği kazanmıştım. Yine kayıt yaptıramadım. Çünkü o dönemler böyle kayıt için temiz algısı istiyorlardı. Sonra eğitimi bıraktım. Çünkü sen başvuramıyorsun, ailen başvuruyor ama cezaevindesin. O zaman temiz kâğıdı getirin. Yani zaten cunta koşullarında yaşıyorsunuz. Üniversite kaydınız yapılamıyor. Belki şöyle bir şey yapabilirdim sonrasında. Eşim yapmıştı. Üniversitede öğrenciydi. Atıldı içeriye girdiği için. Daha sonra mahkemeye başvurarak tekrar öğrenim hakkını kazandı ve devam etti üniversitesine. Ben de kazanılmış hakların üzerinden belki böyle bir başvuru yapabilirdim ama o dönem kafada zaten tekrar öğrencilik dönemi yok. Zaten üniversiteler çok korkunç durumda falan. Öyle bir şey olmadı. Eğitim hayatını bir şekilde erteledim. Çünkü daha çok tali bir mesele orada. Bir an önce iş bulup para kazanmak, evlenmek istiyoruz, bir arada olmak istiyoruz. O hayatın alt yapısını kurmak gibi meselelerimiz olduğu için. Bir de şundan da emin değiliz: “Biz herhalde tekrar bir şekilde cezaevine girebiliriz”. Ki nitekim benim ikinci alınışım da böyle bir şey oldu. Böyle şeyler yaşayınca üniversite eğitimi falan biraz daha tali meselelerde kalıyor. Sonra ben açık öğretim sınavlarına girdim. Onu da herhalde 8-10 yılda falan bitirmişimdir. Bıraktım, af oldu, döndüm. Eğitim sürecimi böyle bitirdim. Diplomayı 8-10 sene sonra aldım. Onla da ilgili zaten bir şey yapmadım. Çünkü hep bir çalışmak durumunda kalıyorsunuz. Hep bir para kazanmak durumunda kalıyorsunuz. Hayatınızı devam ettirmeniz gerekiyor. Sonrasında zaten bebeğim doğduktan sonra iki yıl olmadan eşimi de kaybedince bu sefer anne yok, baba yok, eş yok falan. Bir tane çocuk. Onunla ilgili bir hayat.

Doğal olarak bir hayat kuracağım ve bu hayat içerisinde çocuğuma toplumsal özürle gibi de davranılmasını engel olacağım diye çalışıyorsunuz. O güç kavramı var ya ; güçlü kadın hikayesi. Güçlü olacağım diye bir şey yapmıyorsunuz zaten siz. Belki de bunu şöyle kullanıyorum ; size hep böyle dedikleri için siz öyle hissediyorsunuz. Evet öyleyim herhalde falan. Öyle değil aslında. Kafanızda bir plan var. Ben bu çocuğuma “Aa yazık! Yetim bu çocuk! Vah vah!” denilip toplumsal engelli çocuk gibi davranılmasının önüne geçmek istiyorum. Ona göre bir hayat kurmak istiyorum ve bu arada eşimin ailesiyle de mücadele ediyorum. Çünkü onlar daha geleneksel bir yapıdalar. Yıllardır hasret kaldıkları çocuklarının bir de çocuğu var. O çocuğu da istiyorlar. Beni de kendi himayelerine istiyorlar. Ben onu da istemiyorum. Tek başıma yaşamak istiyorum, özgür olmak istiyorum. Orası belki maddi olarak beni rahatlatacak ama manevi olarak ya da benim hayal ettiğim dünyadan çok uzaklaştıracak beni. (Yıldız, 57)

Yıldız eğitim hayatını önemsememiştir. Çünkü bu dönemde yaşamını maddi açıdan idame ettirebilmek daha önemli bir mesele haline gelmiştir. Geleceklerinin ne olacağı konusunda belirsizlik yaşamaktan ötürü eğitimini sürdürebileceğinden emin olamaması da önemli bir faktördür bu durumda. Kızı bu süreçte yaşamında önemli odak noktası olmuştur. Aynı zamanda bir kadın olarak kendi özneliğini kaybetmemek için maddi olarak güçlenmesi gerektiğini düşünmüştür. Çünkü maddi olarak destek almak durumunda kendi özerkliğini kaybetmesi durumu söz konusu olacaktır.

“Yolda İnsanların Birbirine Selam Vermeye Korktuğu Bir Dönemdi”

Fatma cezaevinden çıktıktan sonra hayatını idame ettirmek için yeni yollar aramaya başlamıştır.

85 yazına kadar olan dönemi orada burada kalarak geçirdik. Evimiz yok. Annemler İstanbul’da yapamayıp köye gitti. Köyden annemin akrabaları daha iyi dayanışır diye haklı olarak. Hakikaten de akrabalar sahip çıkmışlar onlara. Onlar orada. Annem bir de köyünü çok seviyordu zaten. Bahane de oldu. Böylece köye gittiler onlar. Ben teyzemlerde kalıyorum ama kendimi şöyle düşünüyorum: “Ben artık 35’i geçtim. Ben artık ilk önce ayaklarım üstünde durayım, iş kurayım.”. Çünkü işe almazlar insanı. O dönemde girmiş çıkmış psikolojisi devam ediyor. O güne kadar evlenmeyi çok düşünmedim aslında. Zorunlu, şekilci evlilikler dışında. “Şeklen evlenmek lazımdır” deyip gereğini yapmak meselesi dışında evliliği düşünmedim. Ama bu sefer ciddi düşündüm. Evleneyim, işim olsun istedim. Evleneyim, bir de vaktim geçiyor; bir tane de çocuk sahibi olayım. Bu düşünceyle kardeşimin sonradan eşi olacak sendikacı arkadaş ajans kurmayı teklif etti. Dedi ki: “Biz bir ajans kuralım beraber. Promosyon işi yapalım.”. O zaman da bu promosyon meselesi yeni daha. Şirketler kendilerine yılbaşı hediyeliği veriyor. Reklam ajanslarının çoğunu da solcular kurmuş o zaman. Güzel sanatlar, reklamcılık var. Büyük Ajans, Ada Ajans var. Bu sendikacı arkadaşın da arkadaşları orada. Netaş diye bir firma var mesela. Biz müşteri bulmakta zorluk çekmedik. Çünkü o arkadaş randevu alıyordu. Biz görüşüp “Biz özgün şeyler yapıyoruz” deyip sonra Tahtakale kazan ben kepe bulup ürünleri, alıp sırtıma yükleyip Çemberlitaş’a telgrafçıya götürüyordum, bastırıyordum. Çok yoğun emek. Ama şöyle bir şey; kimse yer filan vermedi. Bir tane arkadaşımız var: Muzaffer. Renk Ajans diye bir yerde. Sonradan bu Ayrıntı Yayınlarını kurdular onlar. Muzaffer’in Çağaloğlu’nda yerleri var. Biz yer arıyoruz. Bir odamız olsa, yılbaşına kadar yani 2 ayda hediyelik işi gitse kendimize bir başlangıç yapacağız. Önemli bir şey çünkü. Muzaffer’in gözleri dolu dolu oldu. Dedi ki : “Bu bizim odamız. Bu odayı biz sonra

karanlık oda yapacağız ama yılbaşından sonra yapacağız. Bu odayı kullanın size kart basalım. Buradan işinizi idare edin.”dedi. Yolda insanların birbirine selam vermeye korktuğu bir dönemdi. Bu unutulmayacak bir şey. Bize telefonlarını kullandırttılar. Kartlarımızı bastık. İlk işlerimizi öyle aldık. Ondan sonra o sokakta başka bir avukat arkadaşta kaldık biraz. Onun bürosuna baktık. Sonra Taksim’e geldik. Yani kendi işimizi kurana kadar baya uzun bir macera oldu. Ellerimizle tırnaklarımızla yolduk resmen. O karda kışta ayaklarımızın -su alıyordu ayakkabılarım- nasıl donduğumu, nasıl hastalandığımı ama ona rağmen gidip işi teslim etmeye çalıştığımı bilirim. Çok zor şartlarda ayakta kalmaya çalıştık. Hakikaten de becerdik o şeyi. Öyle bir başlangıç yaptık. Sonrası geldi. Ama bu işe başlamadan önce şöyle bir moral depo etmiştik. Kız kardeşim legale çıkınca - yani aranması kalktı- onunla beraber bu 85 yazında tatil yaptık. Daha önce o pazarlamacılıktan artırdığımızla bilezik almıştık. Düşünüyorduk ki bir şey olur, üstümüzde bunlar kalsın. Anneme vermiştim avukatlara versin diye. Avukatlar arkadaşlarımız da gerçekten beş kuruş almadan baktılar. Almamışla, bilezik duruyor. Biz o bileziği yol parası yaptık. (Fatma, 75)

Fatma’nın anlattıklarından cezaevi sonrası ekonomik anlamda hayatı idame ettirmenin zorlukları anlaşılmaktadır. Bu zorlukların sebeplerinden biri de döneminde insanların birbirlerinden uzaklaşmaları olmuş ve “kimsenin kimseye selam vermediği” bir dönemde dayanışma zorlaşmıştır. Ancak Fatma ekonomik anlamda geçimini sağlamak üzere çabalarında dayanışma gördüğünü belirtmektedir.

“Kocanın Evinden Annenin Evine Dönmek Başka Bir Şey”

Tülay da benzer şekilde cezaevinden çıktığında hayatını idame ettirmenin yollarını aramıştır. Öğretmenlik yapamadığı için başka işlere yönelmiştir.

Zor bir mücadeleydi. Biz o zaman böyle anne parası baba parası alan kişiler değildik. Tabi iki çocukla annenin evindesin. Kocanın evinden annenin evine dönmek başka bir şey. Bir de sen özgür bir bireysin. Ayı yaşıyorken öğretmenlik maaşının elinden alınması ve bir anda anneye, babaya muhtaç durumda olmayla karşı karşıya geliyorsun. O zaman bir müddet arkadaşlar yardım ettiler. Birkaç arkadaşımız kendi arasında para toplamışlar, getirip verdiler. Biliyorlar benim psikolojik durumumu. Fakat öyle devam etmesi mümkün değildi. Gittim bir gazeteci dükkanı açtım. Öyle bir kırtasiye dükkanı açtım. Gazete satılıyordu falan fişan. Tabi sermaye olmayınca bir müddet sonra hem çocuklar okula gidiyorlar, herhangi bir yardım yok, kira ödüyorum, bir de dükkanın kirası derken tabi iflas ettim. O macera iflasla kapandı. Öğretmenliğe almıyorlar zaten. Bizim öğretmenlik yapma hakkımız elimizden alınmıştı. Bu sefer dedim ki: “Ben başka bir iş yapayım? Ne yapayım ? Ne yapayım ?”. Gıda satarsam iflas etmem diye bakkal dükkanı açmaya karar verdim. Onu denedim. Bir yıl da o devam etti. O da iflas etti. Büyük oğlum şey der: “Anne okuldan geldiğimizde hep bizi bırakıyordun dükkana. Sen sebze almaya gidiyordun, meyve almaya hale gidiyordun” filan. Bu süreçlerde içine girdiğin ticaret alanı eril bir alan. Yani hale gidiyorsun. Şu anda artık şehir içinde bile yok. AVMLer var. Hale gidiyorsun işte. Köylüler o zaman kadın erkek kamyonlarla mallarını getirmişler. Orada tüccarlar var. Sen o tüccarlardan alışveriş yapıyorsun, getiriyorsun. O bakkala koyuyorsun. Herkes senin öğretmen olduğunu biliyor ve sen motora biniyorsun. Böyle maceralı bir dönemdi. O da olmadı. Bakkal dükkanı da olmadı. Bu sefer dedim: “Burada ekmek yiyemeyeceğiz.”. İstanbul’a göç ettim. İstanbul’a göç etme nedenim ikinci eşim cezaevinde olmasıydı. Hem onun tahliyesi yaklaşmıştı. Daha evlenmemiştik. Hem de dedim İstanbul büyük şehir, taşı toprağı altın. Gerçekten de orada pazarlama firmasında

işe girdim. Bu ABC Yayınları vardı İngilizce yayın satan. Pazarlama tam benim karakterine uygundu. Patron yoktu başında. İstedğim saatte istediğim yere gidebiliyordum ve böylece yani 86'dan başlayıp emekli olana kadar yani 2004 yılına kadar birebir pazarlamacılık yani kitap satıcılığı yaptım. Pazarlamacılık yanlış olur, kitap satıcılığı yaptım. (Tülay, 69)

Tülay cezaevinden sonra öğretmenlik yapması yasaklandığı için başka işlerle hayatını idame ettirmeye çalışmıştır. Önceki süreçte bir mesleği ve belirli bir ekonomik düzeni olmasına rağmen tahliyesinden sonra aile evine dönmek zorunda olmasının kendisinin bağımsızlığını elinden aldığını söylemektedir. Bu şartlar altında yeni işler aramıştır.

“Kendi Ahlakları Bunu Gerektiriyordu”

Feride, cezaevinden çıktıktan sonra işine devam edebilmiştir. Bunu da bulunduğu genel müdürlükteki kişilerin davranışlarına bağlamaktadır.

Çıktıktan sonra işyerime geri döndüm. Hemen yazı yazdılar hakkımda. Onu da özellikle yaptılar. Orada bakanlık sıkıyönetime “Böyle bir memurumuz var. Girdi çıktı. Ne yapacağız?” diye resmi yazı yazdı. Sıkıyönetimden cevap geldi. Mahkemenin sonucunu bekleyin diye. Bugün olsa mümkün değil. Böyle cevap gelince ben işe devam ettim. Mahkemeden de beraat gelince hiçbir şey olmamış gibi işe devam ettim. Ama bizim genel müdürlük de iyiydi. Biraz daha düzgündü. Başka genel müdürlükte bakanlığın hemen hemen hepsi 1402'lik oldu. İşten atıldılar o dönemde. Ama bizim genel müdürlüktekiler benimle aynı durumda oldu. Şanslıydım yani. Kafalarındaki ideoloji bunu gerektiriyordu. İdeoloji de değil. Ahlakları diyeyim. Aslında etik değil ahlak bu. Kendi ahlakları bunu gerektiriyordu. Öyle insanlardı. Düzgün insanlardı. Bugün olmazdı, o zaman oldu. Ama şanslıydım tabi o genel müdürlükte olduğum için. Diğerlerinde olsaydım ben de 1402'lik olacaktım. O süreçte bulduğum işlerde çalışacaktım. Sonra 1402'likler işe dönecekti. Ama gidilmeyecek yerlere tayinleri çıkacaktı. Herkes aradaki zamanın parasını alıp istifa etti. Ben de öyle yapacaktım. Başka işlere belki gazetecilik yapabilirdim. Onu bilmiyorum tabi. Gerçi o zaman yapamazdım. 1402'lik olarak gazetecilik de yaptırmazlardı bana. (Feride, 64)

Feride cezaevi sonrası iş hayatında kimileri tarafından destek görürken kimileri tarafından ise siyasi kimliğinden ötürü dışlanmıştı.

Amirler, daire başkanları destek oldular. Ama arkadaşlarımdan hepsi olmadı. Birkaç tanesi ki işe alınmalarında destek olduğum, iş öğrettiğim, örnek dosyalar hazırlayıp verdiğim bazı insanlar haber gönderdiler bana. “Bizimle yakın olduğunu belli etmesin” dediler. Tabi ben ilişkiyi kestim. Ama genel olarak kimseyle şeyim olmadı. Biraz da benim yapımdan kaynaklı bir şey herhalde. Hep bir şeyim vardı gittiğim her yerde. Çok da sürgün yedim bu yüzden. Ankara içinde bir sürü yer gezdim. Ama o dönem hala her yerde dost olabileceğim arkadaş olabileceğim insanlar vardı. (Feride, 64)

“2 Yıl Da Çankırı'da Sürgün Cezam Var”

Ayşe, cezaevinden çıktıktan keyfi uygulanan bir sürgün cezasını da çekmiştir. 2 yıllık sürgün cezası için Çankırı'ya gitmek durumunda kalmıştır.

86 ya da 87 senesinde cezaevinden çıktım. Ama bitmedi ki cezam. 2 yıl da Çankırı'da sürgün cezam var. Cezaevinden çıktıktan sonra o cezayı yaptırıyorlar. Sürgün cezaevinde kalmaktan daha zor. Çünkü seni belli bir ilde ikamet etmeye zorluyorlar. Her gün gidip karakola imza vereceksin. Ben bir süre sonra Çankırı'ya sürgün cezası için gittim. Tabi önce karakola gidiliyor. Karakolda da tabi Pol-Der'li polisler vardı. Pol-Der'li polisler, solcu polislerdi. Onlardan da Çankırı karakoluna sürgün gelenler vardı. Çankırı o dönem gerici, sağcılarının çoğunlukta olduğu bir yer. Sonra bu polisler bana orada sürgün cezası olan diğer devrimcileri buldular. Devrimciler için sürgün cezası çok daha kötü bir şey. Orada barınmak zor. Senin barınmanı sağlamıyorlar. İş yok, çalışamazsın. Sen kendin tüm olanaklarını kullanarak kalacaksın. Sonra ev tuttum. Tabi ki çok iyi bir ev değildi. Aceleyle tuttuk. Dışardan gördük evi, içine giremedik. O sırada ev sahibi yokmuş. Böylelikle ben Çankırı'da kalmaya başladım. Her gün gidip karakola da imza veriyorum. İmzası olan adliler de var. Ben imzaya giden tek kadını. Karakol emniyet müdürü beni çağırdı odasına. Yardımcı olabileceğini söyledi. Ben de dedim: “Yardımcı olacağınız bir şey yok. Neye yardımcı olacaksınız?”. İşte herhangi bir şeye ihtiyacım olursa yardımcı olabileceğini söyledi. O zaman da sigara içiyorum. Sigara ikram etti. Onun verdiği sigarayı almadım ve orada da sigara içmedim. Böyle de bir irade gösterdim. Emniyette örneğin sigaranı alıyorlar. Sigara içemiyorsun emniyette kalırken. Orada da seni konuşturmak için sigara veriyorlar filan. Orada da içmemiştim sigara. Sonra her gün gidiyorum karakola. O karakoldaki diğer polisler de yine baskı uygulamaya çalışıyorlar. Örneğin ne yapıyorlar? Adli bir kadın gelmişti benim imza vermeye gittiğim sırada. Ceketinin önünü düğmeleyip girip imza vermesini söylüyorlar. Onun üzerine ben de dedim ki: “Böyle bir şey yok. Biz geliriz, burada imza atmadığımız zaman karışabilirsiniz ama bizim kıyafetimize ve herhangi başka bir şeye karışamazsınız.” dedim. “Böyle bir şeye hakkınız yok.” dedim. Sonraki süreçte Çankırı'da benden önce sürgün cezası olan bir arkadaşın avukatı araştırmış. Ceza Kanunu'nda sürgün cezası diye bir ceza yokmuş aslında. Yani bu cezayı keyfi olarak veriyorlar bize. Ancak şöyle bir şey varmış; ben kendim kendi istediğim yerde ikamet ederken orada gidip karakola imza atabilmişim. Beni zorunlu bir ilde imza atmaya zorlayamazlarmış. O arkadaşın avukatı Yargıtay'a dava açıyor ve kazanıyor. Onun üzerine ben iki ay kaldım. Ben de onu emsal gösterdim. Dava açtım ve böylece sürgün cezası diye bir cezanın olmadığı kabul edildi. Sonradan bu şekilde sürgün cezasını kaldırttırdık. Nokta dergisi vardı o dönemde. Nokta dergisinde de bu olay yer almıştı ve daha sonra tümünden kalktı. Demek istediğim o güne kadar sürgün cezası diye ceza çekenler boşuna çekmişler. Böyle bir ceza yokmuş aslında. Evet, keyfi yapmışlar. (Ayşe, 63)

Ayşe sürgün cezası esnasında sosyalist polis derneklerinden olan kişilerle dayanışma içerisinde başka kişilere ulaşmıştır. Ancak sürgün cezası esnasında cinsiyetçi muameleye maruz bırakılmıştır. Sonrasında ise sürgün cezasının keyfi olduğu ortaya çıkmıştır. Ayşe'nin cezaları bittiğinde 80'lerin sonuna gelinmiştir.

Tabi 90'lara kadar etkiledi beni. Ben sürgün cezasını da kaldırttırdıktan sonra aynı cezaevinde kaldığım bir arkadaşım ile birlikte İstanbul'a geldik. İstanbul'da görüşmeye başladık. Sonra benim kardeşim de girip çıkmıştı. O da öğretmendi. Öğretmenlik yapamıyordu. O da sol mücadeleden. Sonra annemle babam da bizimle birlikte İstanbul'a gelip yerleştiler. Böylece İstanbul'da yaşamaya başladık. Ben o dönemde kamuda falan çalışmıyorum. Onun için hangi işte çalışabilirsem çalışmaya başladım. Mücadeleyi bırakmak da istemiyorum. Fabrikada işçi olarak çalışmaya başladım. Fabrikaya tabi ki lise mezunu olduğumu söyledim. Yüksek okul mezunu olduğumu değil. Otomobil yapan bir fabrikaydı. Benim gibi başka olanlar da vardı. Ortak mücadele vermeye başladık. Sendikalaşma, eylemler filan. Sonra işte 1 yıl gibi çalıştım fabrikada. Sonra oradan da atıldık. Ben fabrikadan

çıktıktan sonra 141. -142. bir de 163. maddeler Ceza Kanunu'ndan çıkarıldı. Sanıyorum o dönemde Erbakan da bir dönem iktidarda kalmıştı. Onu şimdi tam hatırlayamadım ama Avrupa Birliği'ne karşı da şirin görünmek için 141. 142. ve 163. maddeler Ceza Kanunu'ndan kaldırılınca ben öğretmenlik için müracaat ettim. Öğretmenliğe döndüm böylece. Nereye gittim? İlk tayinim çıktı. Artvin'de Hopa'da öğretmenlik yaptım. Öğretmenlikte de sendikal faaliyetlerde yer aldım. (Ayşe, 63)

Ayşe öğretmenlik yapamadığı için hayatını idame ettirmek için başka işler bulmaya çalışmıştır. Bu iş fabrika işçiliği olmuştur. Burada sendikal faaliyetlerde bulunmuş ancak bu sebepten işten çıkarılmıştır. Sonraki süreçte Ceza Kanunu'nda yapılan değişikliklerle öğretmenliğe geri dönebilmiştir.

“Biz Yoku Da Paylaştık, Varlığı Da Paylaştık Arkadaşlarımızla”

Bir yandan da cezaevleri önünde direniş söz konusu olmuştur. Ancak dışarıdaki baskının çok yüksek olduğu bir dönemdir. Cevriye için bu yıllar bir yandan yeni filizlenen direnişlere şahit olduğu yıllardır. Bu süreçte cezaevi önü yeni mücadele alanı olmuştur.

Metris önü arkadaşlığı, Sağmalcılar Cezaevi önünün arkadaşlığı, dostluğu... Yani biz yokluğu da paylaştık, varlığı da paylaştık arkadaşlarımızla. Çocuklarımızın olması tabi ki başka bir zorluktu. Ama özellikle çocuğu olan arkadaşlar çok daha fazla yakınlaştık birbirimize. Birbirimizin derdini dinler, Sezen Aksu dinler ağladık. Başka bir türkü söyler gülerdik. Yani genel olarak şey miyim? Yok ya sonrası daha kötüydü bence. Tabi ki bir sürü şeye direniyorsunuz. Cezaevi önünde her gün yüzlerce olay oluyor, onlarca olay oluyor. Onlara direniyorsunuz. Ama şunu düşünsenize: Anayasa oylamasında otobüslere üçer kişi binip yüksek sesle hayır propagandası yapmak için ekipler kurmuştuk. Bu belki çok küçük bir şey ama 12 Eylül koşullarında bize göre çok büyüktü. Tabi bir tek o değil. Cezaevinde işkence var, tecrit var, şu var, bu var. Yine otobüslere binip yüksek sesle “Metris'te bunlar yaşanıyor!” diye hiç durmadan yeni eylemler yapmaya başladık. Mesela benim oğlumun doğum günü 19 Şubat'tır. Ulaş Bardakçı'nın ölüm yıldönümüdür. Biz 30-40 kişiyle onun doğum gününü kutluyorduk ama biz aslında Ulaş anması yapıyorduk. Hiçbir zaman korkmadık. Evle cezaevi arası, evle iş arası bir yaşam olmadı. Öyle olunca da sürekli böyle dinç ve tetiktesin. Onların beklediği sen kafan önünde gidip gelesin, kabul edesin. Sana görüşün olmayacağını söylediği zaman “Niye görüş yok? Ne yaptılar ki yine görüş yasağı koydunuz?” diye böyle didişmeyeceksin onlarla. Ama sen öyle yapmıyorsun. Sanki yeni mücadele alanının cezaevi önünde direnmek. Ama dönem dönem 2-3 kadın arkadaş şunu da söylüyorduk: “Keşke içeride olsaydık.”. Çünkü slogan atabiliyorsun. Dayak yiyorsun ama slogan atabiliyorsun. Rahatlıyorsun yani. Biz bunu da yapamıyoruz. Böyle belki birazcık ironi belki birazcık espri ama böyle yaşadık öyle süreci. (Cevriye, 64)

Cevriye Metris Cezaevi önündeki ailelerin direnişleri ile İnsan Hakları Derneği'nin temellerinin atıldığını söylemektedir.

Zaten o Metris önünde başladı İHD. Metris Aileleri diye yola çıkıldı. Sonra İHD'ye dönüştü. Ondan sonra zaten eşim çıktı. İstanbul'da yeniden toparlanılabilir mi, yeniden devrimci mücadele başlar mı diye girişimlerde bulunuldu. Bizim merkez komitesinin olduğu cezaevlerine gidildi, görüşüldü. Şöyle yapacağız, böyle yapacağız diye. Ama oralardan bize olumlu bir yanıt verilmeyince hepten umudumuzu kaybettik. Artık demek ki herkes ne

yapacaksa bireysel yapacak. Merkezi bir yapı gerçekten yok artık deyip İstanbul'u terk ettik. Eşimle Mersin'e gittik. Mersin'de de Mersin İHD'nin, Halkevleri'nin, Tüm -Belsen'in 78'lerin hepsindeydim ben. Yani hiçbir zaman kopmadım. O gün koşullar neyi gerektiriyorsa onu yaptım. Diyelim ki Mersin'de İHD kurulması gerekiyordu. Onun çalışmasına katıldım. Arkasından Halkevi kurulması gerekiyordu. Onun çalışmasına katıldım. Arkasından işte memur sendikaları kuruldu. Tüm-Belsen kurucusu oldum. Arkasından 78'liler kuruldu. 78'lilerin kurucuları içindeyim. Veysel Güney'in mezarının bulunmasında tek kadın bendim(Cevriye, 64)

“Ne Yapacağız Şimdi?”

Yıldız için cezaevinden çıkmış olmak mücadelenin bittiği anlamına gelmemektedir. Mücadele başka şekillerde de olsa devam etmelidir. Bu mücadele de Metris Cezaevi önünde başlamıştır.

Genellikle cuma günleri Metris'in kapısına gidiyorum. Orada bir Metris kahvesi var ya türkölere konu olan. Şu Metris'in Önü diye. Çünkü anne babalar hep orada bekliyorlar. Gittiğin zaman da çok mutlu oluyorlar. Sen de içeriden haber alıyorsun. Cuma günleri kadınların görüşü oluyordu genellikle. Ama başka günler de gidiyorum. Çarşamba da gidiyorum, salı da gidiyorum falan. Annem biraz rahatsız oluyor. Bu arada mektuplaşıyorum ama. Arkadaşlarımla mektuplaşıyorum. Benim çok yakın bir arkadaşım var. O Bayrampaşa'da yaşıyor. Yaşıyor dediğim yani cezaevinde. Onunla sürekli mektuplaşıyoruz. Annem biraz rahatsız oluyor tekrar o ilişkilerin içine gireceğim için. Nitekim deniyorum tabi ki. Ama bana gelen haber “otur oturduğün yerde” haberi. Birtakım ilişkiler üzerinden bir takım yerlere haber yolluyorum. Ne yapacağız şimdi? Tamam yani. Tamam. Devrimci girdi cezaevine. Çıktı şimdi. Şimdi çıkınca ne olacak? Bir şey yapmamız lazım. Boş mu duracağız? Çünkü cezaevinde mücadele sürüyor, direniş sürüyor. Sen zannediyorsun ki dışarıda da bir şeyler var. Öyle bir şey yok. Bu sefer şeyi düşünüyorum; para kazanmam lazım. Çünkü annemden harçlık alıyorum, minibüse otobüse biniyorum. Annem mırın kırın ediyor ki gitmeyeyim diye. (Yıldız, 57)

Yıldız bu dönemde bir direniş arayışı içerisinde olmuştur. Ancak beklediği gibi bir tepki alamadığından kendi yaşamını idame ettirmek zorunda kalmıştır.

İş aramaya başladım. Ne buldum? Karaköy'de bir handa bir oda bir iş buldum. Adamın çeklerini yazıyorum bir deftere. Maaşı çok az üç kuruş para. Sonradan eşim olacak arkadaşım geldi. O bana iş bulacağını söyledi. Nitekim buldu da. Ticaret lisesi mezunuyum ya muhasebe yapacağım. Kasa defteri ne bilmiyorum bile. Soluna ne yazılır, sağına ne yazılır? Hiçbir şey bilmiyorum. Perşembe günü başladım. Cuma günü gittim. Cumartesi yarım gündü. Sonra İngilizce kursuna gidiyordu. O beni zorladı İngilizce kursuna gel diye. Bir şeyler yapmamız lazım ya. İngilizce kursuna başladım Pazar günü de. Bu arada hafiften flört ediyoruz tabi. Pazartesi günü de işe gittim. Döndüm. Polisler karşıladı. Ben artık işe güce başladığım için daha derli toplu giyiniyorum işte. Eteğim var, güzel ayakkabım var, çantam var falan filan. Biz böyle hep kadife pantolon üzerimize anorak palto olduğu için. Daha kadınsı onlara göre. Neyse eve geldim. Kapının ziline bastım. Kapı açıldı. Birden namlular üstüme çevrildi. Annem fırladı kaçma kaçma diye. Ondan sonra kaçmadım tabi. Yani namlular üstüme doğrultulmuş. İçeri çektiler. Ondan sonra tekrar aldılar. İkinci şubeye götürdüler fazla kalmadım. Sonra beni Sağmalcılar Cezaevi'ne götürdüler. Benim de çok yakın arkadaşım var Sağmalcılar Cezaevi'nde. Gardiyan kadın bağırdı. Siyasiler ve adliler beraber. Arkadaşıma bağırdı: “Emii gel sizden biri geldi “ diye. Arkadaşım böyle geldi terlikler ayağında. “Ay. Nereden torpil buldun?” dedi. Sanıyor ki ben onu ziyarete gelmişim. Böyle bir 10 dakika inanmadı. Ben torpil bulup onu

ziyarete geldim zannediyor. Orada da fazla kalmadım. Bir 15 gün civarında. Niye kaldım ben orada? Çünkü benim infazımı yakmışlar. Cezaevinde direniş yapıyordum. Öncülük yapıyordum. Zart zurt bir şey işte. (Yıldız, 57)

“Artık Yavaş Yavaş İşçi Hareketleri Başlamış”

Tekrar tutuklanmış olması Yıldız için ailesinin endişelerini artırmıştır. Bu duruma çare olarak evlilik düşünülmüştür.

Çıktığımda tabi aile daha tedirgin oldu. Çünkü anneme mektuplaşıyor, cezaevlerine çıkıyor, oraya gidiyor, buraya gidiyor diye söylemişler. Takip ediyorlar çünkü. Takip edildiğini de biliyorsun, hissediyorsun. Çok tedirgin oldular. Dediler ki “Biz seni evlendirelim.”. Ama bunu çok böyle korkarak söylediler. O arada zaten hayatıma da biri girmişti ama o da benim dava arkadaşım. Onu duyunca zaten iki tarafın ailesi de itirazlarını büyüttüler. Çünkü tek başlarımıza bizi çok seviyorlar. Onun ailesi beni çok seviyor. Benim ailem onu çok seviyor. Ama ikimizi bir arada sevmiyorlardı. İstemiyorlardı. Bir arada olursak tekrar aynı şeyleri yaşayacaklarını düşünüp herhalde kendilerince bir koruma çabasıydı. Tekrar gözaltına alınıp bir 15-20 gün gitmeyince işyerindekiler benim ne olduğumu anladılar. Oradaki adamlardan biri de emekli bir polismiş. Ben de istemedim zaten gitmeyi. O işten ayrıldım. Başka bir yerde gerçekten muhasebe öğrenmeye başladım. Stajyer gibi girdim. Pek bir para da almıyordum orada. Sonra başka bir iş yerine girdim. Böyle bir sürü işe gire gire işte. O arada evlendik ama bir yandan arkadaşlarla ilişkiler başladı. Bir sürü arkadaşımız yurt dışında. Artık tahliyeler başladı. Onlarla görüşmeler ve bizim tekrar toplanmamız lazım. Toparlanmamız lazım. Bir şey yapmamız lazım. Ne yapmamız lazım? Nasıl yapmamız lazım? Hani bu yanıtlarını bilemediğimiz soruları sorarak epey bir zaman harcamaya başladık. Yine böyle üçlü beşli görüşmelerimiz başladı. Artık evlerimiz var. Evlerde buluşuyoruz ama dikkatli olmaya çalışıyoruz. Bir de o yıllarda böyle artık yavaş yavaş işçi hareketleri başlamış. Arkasından İnsan Hakları Derneği var. İnsan Hakları Derneği’ne gidiyoruz. Orada o anneler İnsan Hakları Derneği’ni kurmuşlar. Bir şeyler oluyor yani. Bir şey var. Bir kıpırdanma var. “Ne yaparız? Ne ederiz?” diye görüşmeler sürüyor, bilmem neler sürüyor. Yurtdışından işte notlar geliyor. Oralara notlar gönderiliyor. Bilmem neler oluyor falan filan derken. Öyle bir baktık 90’lı yıllara doğru geldik işte. (Yıldız, 57)

“O Örgütten Bu Örgütten Meselesinin Artık Çok Önemsenmediği Bir Süreç”

Yıldız bu süreçte anne olmuştur ve eşiyle birlikte hayatlarını idame ettirmeye çalışmıştır. Ülkede insan hakları hareketi gibi yeni toplumsal hareketler de baş göstermeye başlamıştır.

Ben hamile kaldım. Aklımızın bir yanı istemiyordu bebeği. Çünkü benim eşim hala öğrenciydi. Hem çalışıyordu hem öğrenciydi. Ben bir yandan para kazanmaya çalışıyorum. Böyle zar zor ama çok güzeldi o gençlik hallerimiz. Öyle güzel geçiyordu. Görüşüyoruz, ediyoruz, bir araya geliyoruz arkadaşlarımızla. Kimisi diyor ki: “Ben artık yokum”. Ona güle güle diyoruz. Kimisi diyor ki: “Tabi ki buradayım. Hadi ne yapabiliriz?”. Ufak ufak toplantılar derken hamile kaldım. 22- 23 yaşında falandım Eşim de benden 4-5 yaş büyük. O daha öğrenci. Okul bitecek, kirayı zor bela ödüyoruz. Kızımı doğurmaya karar verdiğimde, verdiğimizde daha doğrusu eşim de son sınıfa geçiyordu. Ona Alanya’da ya da Bodrum’da bir otel müdürlüğü teklif ediliyordu. Gidelim dedik. En azından yazları orada kışları burada. Bu arada görüşmelerden de biraz umudumuzu kesmiştim. O görüşmelerden fazla bir şey çıkmadı. Çünkü yurtdışındakiler daha başka bir konfor alanına sahipler ve o yüzden daha keskinler ama

buradaki gerçeklik öyle değil. Çünkü halen gözaltı sürüyor. İşkence sürüyor. Kayıplar sürüyor, idamlar devam ediyor. Böyle bir dönemden bahsediyorum. Bodrum'a gittik. Ben de orada bir işe başladım hamileyken. Hamileyken annem öldü. Doğumdan 2 ay önce annemi kaybettim. Döndük. Babam annemden daha yaşlıydı. Babam kışları bende kaldı. Yazları abimde kaldı. Bir de yaşlı bakımı sürecim var. Çünkü babam benle yaşamak istiyor ama benim küçücük bir bebeğim var. Ben hem bebek hem baba çok zorlanıyorum ama babamı yine de kışın alıyorum yanıma. Eşim hem okula gidiyor hem fırsat buldukça tekrar otel olduğu için kışın da ara sıra gitmesi gerekiyor. Babam biraz bunamaya başladı. Sonra yatalak hale geldi. 90'ın Nisan ayında babam öldü. Babam öldükten sonra biz Bodrum'a gittik. Haziran'da da kocam öldü. Ben bir tane çocukla işsiz olarak böyle kaldım. Fakat arkadaşlar bir dayanışma fonu oluşturdular. Yurtdışından ve yurtiçindeki bir sürü arkadaşım o dayanışma fonuyla ben bir çatı kurmaya çalıştım ve işler buldum. 4-5 tane iş buldum. Onlara gitmeye başladım. O ara tahliyeler başladı. 91 tahliyeleri başladı. Ondan önce de tahliyeler vardı. Bir sürü arkadaş gelmeye başladı. Benim o iki oda bir salon kızımın yaşadığım evim 9-10 tane insanın çalıştığı bir eve dönüştü. Evimde daktiloların tık tık tık yazdığı, birtakım dergiler çıkarılmaya çalışıldığı, o o örgütten bu bu örgütten meselesinin artık çok önemsenmediği ama bir arada olmanın başka bir güven ve umudu getirdiği bir süreç yaşadık. 90'lı yıllar böyle geçti genel anlamda. (Yıldız, 57)

Yıldız bu süreçte eşini ve ebeveynlerini kaybetmiştir. Arkadaşlarından dayanışma görmüştür. Bununla birlikte bir süre sonra kendi evinde siyasi fraksiyon farkını önemsemeden bir araya gelip dergiler, yayınlar çıkararak mücadeleyi sürdürdükleri bir dönem yaşamıştır.

“ ‘Yalnız Kadına Ev Vermiyorum Ben’ Dedi”

Yıldız, eşinin kaybından sonra hayatını idame ettirmek konusunda mücadele vermiştir.

90'da kaybettim eşimi ve 90'lı yılların ilk birkaç senesi benim için çok ağır bir senelerdi. O dönemde kadın mücadelesinin yükselmeye başladığı, aynı zamanda solun da bir şekilde toparlanmaya başladığı yıllar. Kuruçeşme toplantıları falan yapılmaya başlanıyor, doğal olarak ilgili duruyorsun. Çünkü bir yerden bir şeye tutunmak istiyorsun. Gerçekten de o proje beni çok heyecanlandırmıştı. 96'da Özgürlük ve Dayanışma Partisi kurulduğunda ben de gidip gelmeye sonrasında da aktif olarak yer almaya başladım ve hayatımın çok büyük bir bölümünü kapladı parti içerisindeki çalışma. Bir yandan para kazanma meselen var. Bir yandan çocuğun var; onun eğitimi var, onun sağlığı var. Onunla ilgili düşündüğün bir konfor alanı var. Konfor kelimesi doğrudur herhalde. Onu stabil yapmaya çalışıyorsun. Oradan bir şey olmasın istiyorsun. Kimseden destek istemiyorsun. Çünkü destek karşılığı olan bir şey haline geliyor ve o karşılığı vermek istemiyorsun. Çünkü o kendinden vermek, özünden vermek. O dönemler böyle çok karmaşık ve benim bir yandan bu ülkeden çok sıkıldığım -daha ÖDP öncesinde- “Lanet olsun! Ben gidiyorum.” dediğim, yurtdışına gitme kararı aldığım, iltica etmeyi düşündüğüm yıllar. Şöyle bir şey yaşadım mesela; bu kadınlık adına hep benim hafızamda kalan bir şey. Eşimle yaşadığımız eve girmek istemedim o öldükten sonra. Bir ev arıyorum, çocuğumla yaşayacağım. Küçük bir ev arıyorum. Bir giriş katı. Acıbadem'de oturan arkadaşlarım var. Onlar da diyorlar ki: “Bize yakın ol.”. Acıbadem'de bir giriş katı karanlık bir daire bulduk ama parası uygun. Oraya niyetlendim ve ama ev sahibi “Yalnız kadına ev vermiyorum ben” dedi. Çok zoruma gitmişti. O aralar kafamda zaten parasal sorunlar var, bir yandan böyle duygusal bir yıkım yaşıyorsun. Bir yandan hayat devam ediyor derken “Ben gideyim ya bu ülkeden. N'apıcam? Bu çocuk burada çok zor büyüyecek.” gibi şeyler düşündüm ve bunun yolunu alırken birtakım arkadaşlar girdi devreye. Yapma etme, orası zor, bak giden

öyle böyle filan derken ben kaldım. Kaldım ama biraz yapısal bir şeyim var herhalde; pek aynı yerde kalamıyorum zaten. Bodrum’da bir işi vardı eşimin. Bodrum’dan dolayı bir kazada kaybettik. Ben ne yaptım? 92 yılıydı galiba Kalkan’a yerleştim. Orada bir arkadaşım vardı. 1 sene falan orada çocuğumla yaşadım. Sonra orada da çocukla olmayacağına karar verdim. Tekrar İstanbul’a döndüm. Bir yerde işe girdim. Araba aldım. Yani ev tutamadım, ev kiralayamadım. Eşyalarımı bir arkadaşın fabrikasının deposu vardı. Oraya koydum. Ama ev kiralayacak param yoktu. Şöyle hatırlıyorum; 7500 lira maaş alıyordum. 2500 lira kreşe veriyordum. 2500 lira da araba taksiti ödüyordum. 2500 lirayı da yiyordum doğal olarak. 1 sene arabada yaşadım. Yani arabada yaşadım derken arabanın bagajında kızımın eşyaları, benim acil eşyalarım o gün nereye gitmek istiyorsam oraya gidiyorum, o arkadaşımında kalıyorum. Ertesi gün yine torbalarla işe geliyorum, yuvaya çocuğun torbaları filan. Böyle 1 sene filan yaşadım. Sonra biraz daha durumu düzelttim. Ondan sonra işte bir ev oldu, bilmem ne oldu falan filan derken yerleşik düzene geçtim. Ama benim bu gitmelerim hep vardır. Ben her an gidebilirim. Kızım hep şey der -evde de çok yer değiştiririm eşyaları- : “He eşyalar üç tur yaptı. Biz yakında taşınıyoruz.” (Yıldız, 57)

“İçeride Daha Mı Özgürdük?”

Fatma, cezaevinden çıktığında dışarıda yapmayı özlediği şeyleri yapmaya çalışmıştır. Bir yandan ise içeride daha özgür olduklarını da düşünmüştür.

Büyük bir özgürlük duygusuyla aslında dışarıya çıkıyorsun. Şu duyguyu da yaşadığımız oluyor: “Ya içeride daha mı özgürdük?”. Dışarıda takip mi ediliyorsun kaygısıyla yaşıyorsun. Kimse kimseye selam vermiyor. Hala öyle bir dönem. 85 çünkü sene. Mesela iyi yaptığım şeyler var. Operaya gitmeyi özlemişsin ya da eskiden çok elinin altındayken kıymetini bilmediğin her şeyi çok özlüyorsun. Ona gidiyorsun, sinemaya gidiyorsun. (Fatma, 75)

Kadınlar cezaevinden çıktıktan sonra hayatlarındaki şartlar değişmiş, aile evine geri dönmek gibi durumlarda kalmışlardır. Bunun sebeplerinden biri de işlerine geri dönememeleridir. Aile evi ise kadınlar açısından özgürlüklerini kısıtlayıcı ve aileye maddi olarak bağımlı oldukları bir süreç olmuştur. Bu sebeple kadınlar hayatlarını ekonomik anlamda idame ettirmek için yeni yollar aramışlardır. Bununla birlikte cezaevinden çıktıktan sonra sosyalist kimlikleri ile politik olarak ne yapacakları konusunda arayışlara girmişlerdir. Ancak bu arayışlar beklendiği gibi sonuçlanmamıştır. Bunların yanı sıra var olan baskıdan ötürü daha cılız bir şekilde olsa da yeni direnişler olmuş, bu direnişlerin sonucunda İnsan Hakları Derneği gibi kurumlar oluşmuştur.

3.5 Anneler ve Kızları

3.5.1. Kızların Çocukluğu

Bu bölümde 12 Eylül askeri darbesi öncesinde sosyalist mücadele vermiş kadınların kızları konu edilecektir. Bugün yetişkin kadınlar olan bu kişiler sosyalist ebeveynlerin çocukları olmakla birlikte askeri darbe sonrası Türkiye toplumunun da ilk kuşaklarındandır. Sosyalist bir aile ile birlikte solun yenilgiye uğramasının izlerinin olduğu bir toplumda yetişen bu kişilerin belleklerine başvurulacaktır. 12 Eylül ve öncesindeki sosyalist mücadele onlar için ne ifade

etmektedir ve politik öznellikleri ne yönde olmaktadır sorularına cevap aranacaktır. Bu bağlamda ilk olarak çocukluk süreçleri ele alınmıştır.

“Bir Çocuk Açısından Biraz Zor Oluyor”

Fatma’nın kızı Sevgi çocukluk ortamının özgürlük içinde geçtiğini söylemektedir. Ancak ailesinin politik faaliyetleri nedeniyle kendisinin ihmal edildiğini düşündüğü bir çocukluk geçirmiştir.

Solcu bir ailede büyümüş oluyorsun. Özgürlük neyse artık o tanımlar içerisinde büyüyorsun. Kimse kimseye karışmıyor. İşte giriş çıkış saatleri yok evde. Anne baba arasındaki o ilişkide de onu görebiliyorsun. Bir özgür aşk durumu da söz konusu. Sadece politik olarak değil. Aile ilişkisi de o şekilde akıyor. Ama bir çocuk açısından da biraz zor oluyor. Çünkü dışarıda bakıyorsun ki başka aile yöntemleri var. Anneler günü kutlanıyor, bayramlar falan. Biz bayramlarda en fazla anneanne, babaanneye falan gidiyorduk yani. Öyle ekstra yaptığımız şeyler yoktu. Öyle klasik masa etrafında toplanan ailelerden değildik. Bazı günler annemle babamın toplantısını beklerken evde 12’ye kadar tek başıma kaldığımı ve “nerede bu insanlar?” diye sorduğumu da çok hatırlarım. O yüzden böyle yönleri de vardı. Bir yandan özgürdü ama küçük bir çocuk için bunu algılaması biraz zordu. Dışarıdaki ailelere baktığımda ama mesela şöyle bir şey vardı. Ben 11 yaşındayken şehirler arası yolculuk yapabiliyordum, arkadaşlarımda kalabiliyordum. Arkadaşlarımda evinde çok küçük yaşta kalmaya başladım. Böyle şeyleri sorun etmezlerdi. Gece dışarı çıkmamı sorun etmezlerdi. Gece 3’te “Ben güvenmiyorum dışarıya. Beni gelip alırmısın?” dediğimde babam gelip duraktan alırdı. Böyle bir şeyimiz var bizim. Birbirimize çok karışmadığımız bir aile ortamı vardı. (Sevgi, 32)

Sevgi çocukluğunun geçtiği aile ortamını tarif ederken geleneksel aile ortamının dışında bir aile olduğunu ifade etmektedir. Bunun yanında geleneksel ailelerde olmadığı şekilde ebeveynlerin politik faaliyetlere vakit ayırması durumunu algılayamadığını belirtmektedir.

Feride’nin kızı Yasemin’in çocukluğu ise çoğunlukla babasının yanında geçmiştir. Yasemin annesi ve babası boşanınca halasının eve dahil olduğunu söylemiştir. Çocukluğunda Ankara sevdiği bir yer olarak belleğinde yer etmiştir.

Benim annem ve babam ben 6 yaşındayken ayrıldılar. 6 yaşına kadar Ankara’da beraberlerdi. Sonra 8 yaşına kadar annem Ankara’daydı. Ben de annemle beraberdim ama sonra İstanbul’a geldi annem. Ben de babamda kalmaya devam ettim liseyi bitirene kadar. Boşanmadan sonra halam geldi babamların evine. Yani bizim evimize. Hani böyle vardır ya yemektir, temizliktir, klasik işler için. Dolayısıyla üçümüz birlikte yaşadık üniversiteye kadar. Nasıl bir ortamdı? Ankara güzel, nezih, eğlenceli bir ortamdı ben çocukken. Hani başkent gri falan diye çok fazla insan sevmez ama çocuklar için güvenli ve eğlenceli bir ortamdır Ankara. Üniversite öğrencileri için de eğlencelidir genellikle. Ama tabi ben üniversiteye İstanbul’a geldim. Tabi lise sona kadar malum bizim hayatımız askıdaydı. Üniversite sınavı hazırlığı sebebiyle okul, derslane, ev üçgeninde genellikle geçti. Ama liseye kadar spor, folklor gibi ekstra okul dışı aktivilerim diyeyim oldu. Öyle bir ortamda büyüdüm. Sonra İstanbul’a geldim. Üniversitede hazırlık okudum. Hazırlık yılı tabi çok rahat bir yıl ve hazırlık olunca bir de üniversiteye girmiş

olmanın verdiği böyle bir rahatlama ile eğlence yılı diyeyim. Öyle pek eğitim yılı değil. Sonra da mastır, iş hayatı derken geçmiş gitmiş. (Yasemin, 41)

“Küçüklüğümde Beri Politik Bir Ortamda Büyüdüm”

Ayşe'nin kızı Devrim çocukluğunda annesi ile birlikte politik eylemlerde bulunduğunu, çocukluktan gelme bir tanıdıklık olduğunu söylemektedir. Bu tanıdıklık ilerleyen yaşlarda politik eylemliliğe öncü olmuştur.

Ben aslında küçüklüğümde beri politik bir ortamda büyüdüm. Evde dinlenen müzikler, konuşulan konular ya da küçüklüğümde beri gittiğim eylemlerim. Annemle beraber gidiyordum bir şekilde ya da sendikaya vs. gidiyordum. Annem de kadın hakları konusuyla ilgileniyordu zaten. Orada çocukluktan gelen bir tanıdık olma durumu vardı. Ama tabi biraz daha çocukluktan çıkıp gençliğe doğru evrildiğim dönemde o çocuklukta biraz daha yakın olmanın da vermiş olduğu etkiyle bilinçlendim. Bir kadını ve kadın olduğumdan dolayı belli ayrımcılıklar toplumda var ya da gencim genç olduğumdan dolayı belli ayrımcılıklar var. Tabi ki de politik bir etkinliğe evrildi bunlar. Sadece kendi kimliğim hakkında değil. Herhangi bir kadın ya da işte o çoğunlukta olmayan kesim, farklı kesimler olabilir. Maruz kalınan ayrımcılıklar sınıfsal olabilir, kimliksel olabilir. Gördükçe aslında o politik durumu, okudukça ettikçe bu durum lisede daha bireysel olarak politikleşme ve üniversitede de üniversitenin vermiş olduğu ortamdan da daha politik bir kimliğe evrilmiş oluyor. (Devrim, 29)

“Olması Gereken Bir Ailede Büyüdüğüm İnanıyorum”

Cevriye'nin kızı Rojda sevgi dolu bir ailede büyüdüğünü ifade etmektedir. Dayanışma ve kadın bilinci gibi değerleri ailesinden aldığını söylemektedir.

Çok sevgi dolu bir ailede büyüdüm. Ailem sosyalist bir aile. 12 Eylül'de hem annem hem babam cezaevi süreçlerini yaşamış. Özellikle bu işkence sürecini maalesef ki yaşamış bir ailede büyüdüm. Annem ve babam İstanbul'dan daha sonra Mersin'e göç etmişler. Bir abim var. Abim 12 Eylül öncesinde doğdu. Babam cezaevinden çıktıktan sonra ben dünyaya gelmişim. Çok güzel bir ailede büyüdüm. Bana çok güzel şeyler kattı. Dayanışmak, mücadele, kadın bilinci, paylaşma, sevmek, güvenmek bu tür şeyleri öğreten ama aslında olması gereken bir ailede büyüdüm. Çok şaşırtıcı bir aile değil. Ama olması gereken bir ailede büyüdüğüm inanıyorum. (Rojda, 29)

Rojda aile ortamını politik olarak ve kadın bilincini kazandığını bir ortam olarak tarif etmektedir. Ancak bu durumu olması gereken bir durum olarak algılamaktadır.

“Hiç Depresif Bir Ortamda Büyümedim”

Yıldız'ın kızı Canan Jinda ise annesinden kendine çok derin bir aktarım yaşadığını dile getirmektedir. Erken bir yaşta babasını kaybetmesinin onun hayatında depresif bir ortam yaratmadığı aksine annesi ve annesinin arkadaşlarıyla paylaşımlarda bulunduğu bir ortamda yetişmiştir.

Benim gündelik hayatta yaptığım sohbetlerin hepsinin izdüşümü bir şekilde çocukluğuma, anneme her zaman dokunuyor. O toplumsal aktarım meselesini ben çok derinden ve yoğun bir şekilde yaşayan bir çocukluk geçirdiğimi düşünüyorum. Ben hep annemle beraberdim. 2 yaşındayken hatta 2 bile değil 1.8 yaşında babamı kaybettik. Hiç hatırlamıyorum ama hiç depresif bir ortamda da büyüdüm. Bizim ev hep böyle benim isimleriyle hitap ettiğim ama özünde teyze diyebileceğim bir kadınlar grubunun salonda sigara dumanlarıyla, küreselleşme konuşulan bir ortamdı. İdeolojilerine çok inanan kadınların olduğu ve aslında o düşündükleri şeyden güç aldıklarını gördüğüm, birbirlerinden güç aldıklarını gördüğüm, hiçbir zaman ne yaşanırsa yaşansın karamsarlığa düşmediklerini gördüğüm bir ortamda büyüdüm ben. (Canan Jinda, 33)

Canan Jinda Çocukluk anılarında annesi ve annesinin arkadaşları ile toplandıkları bu kadın yoğunluklu ortamdan bahsetmektedir. Bu ortam kadınların dayanışma içerisinde olduğu bir ortamdır.

3.5.2. Anneler 12 Eylül İle İlgili Kızlarına Ne Anlattı/ Aktardı?

Kadınların sosyalist mücadelesi ve ardından askeri darbeye dair deneyimleri ve bellekleri sonraki kuşakları etkilemiştir. Bu dönemde sosyalist mücadele veren kadınlar gerek sonraki süreçteki yaşamları gerek düşünceleri ve bellek aktarımlarıyla yeni kuşakları etkilemişlerdir. Görüşülen kadınların politik öznelik ve geçmişin belleği bağlamında kendi kızları ve diğer yeni kuşaklarla ilişkilerine bakış açıları bu bölümde ele alınacaktır.

“Kızım Doğduğu Andan İtibaren Hep O Devrimci Abi ve Ablalarla Yaşadı”

Yıldız, kızı Canan Jinda’nın siyasi geçmişine ve darbeye dair belleğinin politik çevresiyle kurduğu ilişkiyle bağlantılı olduğunu söylemektedir. Gündelik hayattaki diyaloglar ve ortak deneyimler yaşayan arkadaşlarla kurulan ilişkiler bu bağlamda önem kazanmaktadır.

Benim kızım zaten doğduğu andan itibaren hep o devrimci abi ve ablalarla yaşadı. Onlara hiç abi abla demez, hep isimleriyle hitap eder halen. İlk oyuna daktiloydu. En çok oynadığı oyun oydu. Çünkü daktilolar vardı evde. Daktilo sesleri bile bir tehlike anlattığı için o dönemlerde onları böyle az ses çıkartacak şekilde apartmandakilere de “biz bir bilgisayar dergisi çıkarıyoruz” diye lanse edip kullanıyorduk. Babasıyla birlikteyken de etrafımızda hep arkadaşlarımız vardı ve hep anılar konuşulur, hep hikayeler anlatılırdı. Babasından sonra da hep arkadaşlarımız oldu. Onların hikâyeleri, onların anıları, ortak anılarımız derken benim çocuğum ilkokula başladığı zaman annesinin ve babasının devrimci olduğunu, hapiste yattığını ama bunu ulu orta her yerde söylememesi gerektiğini biliyordu. Çünkü çocuk cezaevi anıları dinliyor, onlarla büyüyor nihayetinde. Dili dönmezse ajitasyon demeye çalışıyor. Çünkü propaganda diyorsun, işçi, proleterya diyorsun. Çocuk bu kelimelere aşina oldu böyle bir ortamda. 90’lı yıllardan sonra da yani babasının ölümünden sonra da o çevremizden biz hiç kopmadık. Zaten onların elinde büyüdü. Onlarla birlikte büyüdü. Onların hikayelerini öğrendi. (Yıldız, 57)

“Annesinin ve Babasının Böyle Bir Geçmişinin Olması Ona İyi Geliyor”

Yıldız kızı Canan Jinda ile kurduğu ilişkinin paylaşımına dayalı olduğunu ve yaşı düzeyinde ona geçmişini anlattığını belirtmektedir. Kızının kendisiyle gurur duyduğunu ve kızının tüm arkadaşlarının devrimcilik döneminden haberdar olduğunu ifade etmektedir.

Liseye geldiğinde sınıflarında şöyle bir şey oluyor. Öğretmenlerinden biri 12 Eylül'den bahsediyor. Sanıyorum Fransız bir hoca. "12 Eylül'de ne olduğunu bilen var mı?" diyor. Bir tek benimki el kaldırıyor. Darbe diyor. Çünkü onun öncesinde sohbetlerimiz var. Bir de kızımın çok sohbet eden bir anne kızız biz. Yani çok konuşuruz. Çok şey paylaşıyoruz. Birbirimize küstüğümüz zaman da yazışırız. Bir panomuz vardı. Ev gazetemiz. Orada duygularımızı yazardık. Böyle bir ilişkimiz vardı. O yüzden onun bana sorduğu sorulara ben onun yaşına göre anlayabileceği düzeyde cevap verdim. O yüzden böyle bir bilgiyi ne kadar alabildiğini bilmiyorum ama aldığını da düşünüyorum. Bu bugün durduğu yerde şunu hissettiriyor bana. Gurur kelimesi güzel değil ama ona iyi geliyor. Yani annesinin ve babasının böyle bir geçmişinin olması ona iyi geliyor. Bana dün bir mesaj attı. Dedi ki : "Bilmem kimi tanıyor musun? Öldürülmüş." dedi. Baktım, "tanımıyorum" dedim. "Neden sordun?" dedim. Reklamcı bu arada kendisi. Öyledir ya bizimkiler ya reklamcı ya bilgisayarıcı oldular. "Bir müşterim vardı. Onun dayısıymış öldürülen. Öyle bir konu geçiyordu müşterimle. O zaten seni biliyor." Dedi. Bu arada bütün arkadaşları, annesinin babasının geçmişini, bir devrimcilik dönemi olduğunu falan biliyor. (Yıldız, 57)

Yıldız kızının 12 Eylül'e dair bilgisinin anlatılanlarla şekillendiğini ancak işkencenin detaylarını ona aktarmadıklarını söylemektedir. Yaşadıkları darbeyi yaşayanların kendi aralarında da mizah haline getirilerek konuşulmaktadır.

O yüzden hem bizim devrimcilik serüvenimizin anılarına tanık olarak büyüdü. Orayı biliyor. Şunları bilmiyor mesela; işkencenin detaylarını bilmiyor. Bunu anlatmak çok zor. Sormasını da hiç istemezdim zaten. Ama bununla ilgili çok şey okuduğumda eminim. Çünkü bizde şöyle bir şey var. Biz yaşadıklarımızı hep bir mizah haline getirerek anlatmayı seviyoruz. Sanıyorum bu da bizim bir kendimizi savunma biçimimiz. O yüzden hep komik anılarımız var bizim. Biz hep güleriz. Bu anıları çok dinledi. Ama onun dışında da ilgili bir çocuk. Okudu, etti, gördü. Artık şimdi görseller var, belgeseller var. Bunları biliyor. Babasının hikayesini de çok dinledi. Babasının 3-4 kez şubeye alınması, 3 yıla yakın cezaevi sürecini, idamla yargılanmasını biliyor. O yüzden o aktarımı ben aktarım yapayım diye yapmadım. O kendi doğallığında gelişti. Ama bunları biliyor, bazen dalga geçse de. "İyice ihtiyarlayınca siz hep 12 Eylül anılarınızı anlatacaksınız galiba" diye bizle dalga geçiyor. Eğlenceli bir kız. İyi bir kadın oldu. Güzel bir kadın oldu. Hoş bir kadın oldu. Hayattaki duruşunu seviyorum. İyi geliyor bana. (Yıldız, 57)

"Benim Kızım 5 Yaşında Öğrendi Cezaevine Girdiğini"

Ayşe, cezaevine giren sosyalistlerin büyük çoğunluğunun 12 Eylül'ü çocuklarına anlatmadıklarını söylemektedir. Bunun sebebi çocuklarını koruma isteğidir. Kendi kızı Devrim ise 5 yaşındayken annesinin cezaevine girdiğini öğrenmiştir.

12 Eylül döneminde cezaevine giren ve çocukları olan arkadaşların büyük kısmı çocuklarına anlatamadılar. Çünkü kendi yaşadığı zorlukları çocuklarının yaşamasını istemediler. Anlatanlar da var. Benim kızım 5 yaşında öğrendi

cezaevine girdiğimi. Şöyle öğrenmişti onu da: Memlekette aranıyormuşum. Aramızda konuşurken duydu. Bunun üzerine bana neden cezaevine girdiğimi sordu. Ben de 5 yaşındaki çocuğa çok ayrıntılı anlatılamaz ya. Düşünce suçundan, dedim. Sonra ayrıldı yanımdan. Gitti. Herhalde düşündü kendi kendine. Sonra yanıma geldi ama yavaş sesle soruyor. Gerçekten oldu bu. “Anne polisler seni aldığı zaman sen o sırada ne düşünüyordun?” dedi. Ayrı bir anımız daha var. Hastaneye aşı yaptırmaya götürdüm. İğne olmaktan da çok korkuyor. Neyse hemşire odasında iğneyi oldu, sonra benden önce odadan çıktı. Hem ağlıyor hem de hastane koridorunda bas bas bağırıyor. Bana kızdı iğne yaptırdığım için. “Seni bir beş beşe şikâyet edeceğim” diye bağırdı. Arandığımı duydu ya. (Ayşe, 63)

3.5.3. Kızların 12 Eylül Belleği

12 Eylül 1980 toplumun belleğinde yer edinen tarihi olaylardan biridir. Ancak bu döneme dair bellek kişilerin ait oldukları grup özelliklerine göre değişebilmektedir. Bununla birlikte 12 Eylül 1980 askeri darbesinden haberi olmayan yeni kuşaklar da vardır. Darbenin belleği kuşaktan kuşağa aktarılırken yeni kuşaklar nezdinde bizatihi yaşamadıkları bir olayın belleği söz konusudur. Yeni kuşağın belleği kendilerine aktarılanlar ile şekillenmekte ve bu tarihi olayın toplumda edindiği biçimi ortaya koymaktadır.

Bu bölümde görüşülen yeni kuşağın 12 Eylül darbesine dair toplumsal belleği ortaya konmuştur. Kadınların yaşadıkları deneyimler erkeklerin kahramanlık hikayeleri arasında yok sayılsa da kadınlar yaşadıkları deneyimleri ve belleklerini sonraki kuşaklara aktarmaktadır. Bu aktarımdan en temelde etkilenenler kendi çocukları olmaktadır. Bu bağlanma kadınların kuşaklar arası bellekleri incelenecektir.

“Olaylar Bana Onların O Travmaları Üzerinden Anlatılmadı”

Canan Jinda 12 Eylül’ü annesinin gizlemediğini söylemiştir. Aksine bunu bilen ve konuşan bir çocuk olması okul yıllarında diğer velilerin olumsuz karşıladığı bir durum olmuştur. Bu yaşananlar onun belleğinde bir travmadan ziyade bir direniş haliyle yer almıştır. Bununla birlikte döneminde sınıf arkadaşlarının 12 Eylül’ü hiç bilmediklerine tanıklık etmiştir.

Ben o ortamda vardım onlar konuşulurken. Annem hiçbir zaman bunları benim yanımda konuşmaktan çekinmedi. Ben hep o sohbetlerin içindeydim. Hatta hatırlıyorum beni gece uyuturken Çav Bella şarkılarıyla falan uyutuluyordum ben. Çok normaldi her şey benim için. Ben şeyi çok rahat söyleyen ve onu normalleştirmiş şekilde büyüdüm yani; annemle babam cezaevine girdiler. Biri 4 yıl biri 3 yıl cezaevinde kaldılar. Şiddet gördüler. Ama hiçbir zaman bende bir travma yaratacak nitelikte de anlatılmadı. O şiddet bana hep “Bize şiddet uygulandı, biz hep dayanışma halindeydik, canımız yandı ama beraberdik, arkadaşımızın canı yanmasın diye kendimizi siper ederdik.” diye anlatıldı. Keza babamla ilgili hikayeler de hep böyle anlatıldı bana. Dolayısıyla ben bir savaş ortamında, insanların canını yakan bir ortam içerisinde mücadele eden insanlarla yaşadığımı düşündüğüm için oradaki olaylar bana onların o travmaları üzerinden anlatılmadı. Ortaokulda mıydı lisede miydi hatırlamıyorum. Annemle babamla ilgili sorular soruluyor. Konusu geliyor, yine bunu böyle anlatıyorum. Birçok arkadaşımın bir fikri yok 12 Eylül’e dair, darbeye dair, siyasete dair. Biz bence oldukça apolitik yetiştirilmiş bir nesiliz o anlamda.

Çav Bella'yı bilmemeye kadar. Şu an bir diziyle ünlendiği için öğrenen arkadaşlarım var benim şarkıyı. Öyle bir yerdeyim. Bir arkadaşım anlattıklarını gitmiş, evde konuşmuş. Benim böyle böyle bir arkadaşım var diye. Bana gelip şey demişti: “Babam şok oldu, anneler babalar çocuklarına böyle şeyleri nasıl anlatabilirler, çocuk nasıl etkilenmiş. Annesi cezaevinde şiddet görmüş. Nasıl anlattılar bunu sana falan” demişti. Annem tabi ki zarar gördü, şiddet gördü. Ama ben onu orasından hiç almadım. Çünkü bana aktarılan kısmı o olmadı. Biz mücadele ettik ve birlikteydik ve o mücadeleden çıktık. Zaten en belirgin tarafı da aslında çıktıktan sonraki hayata bakışıydı. Çabaladılar, sokaktaydılar, cezaevine girdiler. Annem çok küçük yaşta girmiş ve babaannemin bir duruşmada annemin morlukların görüp bayılmışlığı falan var. Ben bunları da biliyorum. Ne hale geldiklerini de biliyorum. Hala sırt ağrılarının sebeplerinin oradan geldiğini de biliyorum. Dediğim gibi ben o dönemi öyle bir travma olarak görmedim. (Canan Jinda, 33)

“Bu Kadın Hala Neyin Mücadelesini Veriyor?”

Canan Jinda çocukken annesinden darbe esnasında olanları öğrendiğini belirtmektedir. Ancak bu anlatılanlar bir şiddet yaşantısından ziyade insanların dayanışma gösterdikleri bir dönem bağlamında anlatılmıştır. Aynı zamanda çocukluğunda annesi ile geçirdiği vakitlerde annesinin politik kimliğinden ötürü kendisi de politik ortamlarda bulunmuştur. Bu ortamlarda verilen çabayı eleştirmiş ve bu çabanın ülke gerçekliğinden uzak olduğunu söyleyerek tepki gösterdiğini dile getirmiştir.

Ben çok küçüktüm, ilkokula falan gidiyordum. Annem ÖDP’ de aktif siyaset yapıyordu. İki haftada bir Ankara’ya gidiliyordu MYK toplantılarına. Ben okuldan normalde babaannelere dönüyordum ama annem aldığı ÖDP Beşiktaş - çok sevdiğim- ilçe binasında vakit geçiriyordum. Orda sürekli işte kürsüye çıkıp konuşmalar vs. yapılıyor. MYK toplantısı için konuşmalar hazırlıyorlar vs. Onların hepsine şahit olarak büyüdüm. “Denemişiniz bir kere ve bir şey olmamış.” diyordum. Bir de acılar çekmişsiniz. Berabersiniz yine ne güzel. Diyordum ki “Siz çok mu acaba ülke gerçekliğinden kopuksunuz? Konuştuğunuz dil tam olarak Türkçe mi değil?”. Bu CHP’yi daha beyaz Türkler, elitistler diye tanımlıyoruz ya. Dönüp annemlere bakıyordum; globalizasyon, emperyalizm falan. Böyle konuşuyorlar ama dediklerini ben sokakta geçen adama anlatsam, kurdukları bir cümleyi alıp söylesem onlar anlamayacak. Kime konuşuyorsunuz? Kim sizinle olsun istiyorsunuz? O çocuk halimle de iyice şey oluyordum. Zaten nefret ediyordum bu arada o Beşiktaş ilçe binasından. Güya bir çocuk odası yapmışlar. Hala gözümün önünden gitmiyor peluş oyuncaklar, ÖDP’nin renklerinde boya kalemleri falan var. Ne yapayım ben orda? Okuldan gelmişim. Böyle oturuyorum. Konuşmaları dinlemek istemiyorum. Çünkü sıkılıyorum. Odada bir başımayım. Öyle herkes çocuğunu getirdi ve burada da böyle bir sosyal ortam var gibi de değil. Kızıyordum anneme. Şey demişliğim bile var; “ben büyüyünce MHPlı olacağım. Sırf size inat MHP’ye oy vereceğim”. Ama anlamam çok zaman aldı: Bu kadın hala neyin mücadelesini veriyor? Hani niye kabul etmedi? Olmayacak hiçbir şey. Yok öyle bir çoğunluğa erişmeniz mümkün değil. Ben o çocuk kafamla: “Bu sol partiler niye bir araya gelemiyorsunuz ki siz yani? Niye madem aynı şeyi benzer şeyleri söylüyorsunuz ne sizi böyle birbirinden ayıran?” diyordum. (Canan Jinda, 33)

“Siyaset Meselesi Ben Doğduğumdan Beri Var Sanki”

Canan Jinda çocukluğunda sosyalist partilerdeki toplantılara şahit olmuştur. Bu politik çabaları çocukluğunda dahi sorguladığını ve halktan kopuk bulduğunu söylemektedir. Aynı zamanda bir çocuk olarak bu ortamlar ona itici gelmiştir. Bütün bunların yanı sıra Kürt ve Alevi kimliği ile ilgili de sorunlar yaşadığı, ayrımcılığa maruz bırakıldığı bir çocukluk geçirdiğini anlatmaktadır.

Daha da sonraları annemle ilgili sorguladığım bir de şu boyut var. Şimdi benim baba tarafım Kürt Alevi bir aile. Zamanında Dersim'den Divriği'ye göçmüşler. Geleneksel bir yapı var. Babaannem aşırı dominant bir kadın. Tanımlamayayım şu an nasıl olduğunu ama dedem yok gibi bir yan. Anne tarafım İstanbul'da büyümüş, etmiş. Anneannemi, dedemi hatırlamıyorum. Ama annemin kuzenlerinden vs. Tanıklık ettiğim kadarıyla İstanbullu, daha okumuş etmiş bir profil var orada. Diyordum ki: "Bu kadın böyle bir ailenin çocuğuyla nasıl evlendi?" . Kürt meselesi daha 90'larda hayatımıza girdi ve işin daha da garip tarafı baba tarafım öyle Kürt siyaseti yapan bir aile de değil. Onlar böyle CHP'nin mitinglerine gidiyorlar. Dedem aşırı CHP'li ama evde Kürtçe konuşuluyor. Ben anlamıyorum neler olduğunu. Ben kendimi hiçbir zaman Kürdüm, Türküm vs. diye tanımlamadım ama rahatsız da oluyordum içten içe. Bir ikinci ismim var Jinda. Babamın talebiyle değil annem istediği için konulmuş. Okulda zaten direkt ne din hocalarım seviyor Canan yüzünden ne CHP'li Türkçe hocalarım seviyor Jinda yüzünden. Öyle bir durumun içindeyim. Sürekli varlığım, o ismim, kendi köklerim, duyduklarım, şahit olduklarımız, yanımda okunanlar, etrafta okuyayım diye bırakılanlardan hareketle böyle bir kendimi savunmam gerekiyormuş gibi de bir hissiyat içindeydim. O yüzden o siyaset meselesi benim hayatımda ben sanki doğduğumdan beri var sanki. O Beşiktaş ilçe binası zaten... Babaannemin evi, o teyzelerin evi ve Beşiktaş ilçe binası şeklinde bir hayatım var. O yüzden hiç dışında olmadım, hep içinde oldum. Yanımda hep konuşuldu. Hep bunların sohbeti edildi. Soru sorduğumda hepsinin cevabı geldi. Cezaevi ile ilgili de ben anneme hep soruyordum o ne oldu, bu ne oldu, ne yiyordunuz, ne yapıyordunuz, nasıl şiddet uyguluyorlardı. Yani kimler neler yaşadı? Bir de o hikayeleri dinlemek de böyle gerçekten mitolojik hikayeler dinlemek gibi bir hal alıyor. Annemler görece daha kısa yatmışlar da 11 yıl cezaevinde yatmış olanlar var. Wow ne yapmış on bir yıl? Çıkmış hayatına normal devam edebiliyor. Çok değişik geliyordu. Çok özel insanlarla berabermişim. Çok farklı şeyler yaşamış insanlarla berabermişim hissi oluyordu. Bunlar bende dediğim gibi travma yaratmadı ama daha başka bir bilinç yarattı tabi ki. (Canan Jinda, 33)

Canan Jinda etnik ve dini kimliğinden ötürü okulda ve çeşitli ortamlarda ayrımcılığa maruz bırakıldığını söylemektedir. Bu durumdan ötürü kimliğini sahiplenme ihtiyacı hissetmiştir. Ancak ailesinde politik anlamda diyalogun sürdüğünü ve meraklarının giderildiğini belirtmektedir.

“Yanlışılarıyla Doğrularıya Anlatıldı”

Rojda da annesinden ona aktarılanların mücadele odaklı olduğunu belirtmektedir. Bunun yanında annesi Cevriye mücadeleden pişman olmadıklarını söylemiş ve döneminde bir taraf olduklarını vurgulamıştır.

Ben 92 doğumluyum Nisan ayında. İlk 1 Mayısım yine daha bebekken. Sonra 1 yaşındayken fotoğrafımı çekmişler beni 1 Mayıs'a götürürken. Doğduğum andan itibaren siyasi bir durum hep hayatımın içinde vardı. 12 Eylül de

gayet konuşulan bir durumdu. Yanlışlarıyla, doğrularıyla anlatıldı. Ama annem özellikle -ben babamı 8 yaşındayken kaybettiğim için- hiçbir zaman yani hiçbir pişmanlığın olmadığını, yaptıklarının her zaman arkasında durduğunu, yapamadıkları için, yapamadığı şeyler için biraz kırgınlık yaşadığını söylerdi. Yani hiçbir zaman bir pişmanlık yaşadığını hissetmedim. 12 Eylül yaşandığı zaman bizi ezdiler, bize işkence uyguladılar gibi bir psikolojik duruma da girmedim. Bazı insanlar şey yapar yani; bizi dövdüler deyip hayıflanır. Annem: “Hayır, bu bir mücadeleydi. Onların gücü bizden fazlaydı. 12 Eylül’de bir taraf olunması gerekiyordu ve ben taraftım.” dedi. Çocukluğum annemin cezaevi anılarını dinlemekle geçti. Hatta evimde Sağmalcılar Cezaevi’nde ördükleri bir kazak var. Yaklaşık bir 25-30 yıldır o kazak evimde duruyor. Türkiye’deyken her eyleme gitmeden önce o kazağı giyer giderdim ki annemin ruhu sanki bana geçiyormuş gibi hissederdim. (Rojda, 29)

Rojda annesi Cevriye’nin kendisinden politik anlamda hiçbir şey saklamadığını söylemiştir. Kendisi kendi katıldığı eylemlerde annesinin bu politik duruşu ile bağ kurmak için cezaevinde yaptığı kazağı giydiğini söylemektedir.

“Burada Bir Çatışma Var Mevzusunu Görüyorsun”

Devrim de 12 Eylül belleğinin çocukluğundan itibaren oluştuğunu söylemektedir.

Çocukluğumdan itibaren duymaya başladım. Evde konuşuluyordu. Annemin hapse girdiğini 4 -5 yaşlarında filan öğrenmiştim. Tabi duyunca merak edip sormaya başlıyorsun çocukluk döneminde. “Ne oldu ne bitti? Niye hapse girdin?”. Annem düşünce suçu demiş. Ben çok hatırlamıyorum tabi ama. Sonra ben odaya gidip düşünmüşüm. Sonra anneme gelerek demişim ki: “Anne seni aldıklarında sen ne düşünüyordun?” demişim. İsmim mesela. Orada darbe dönemini, 80’den önceki dönemi duymaya başladım. Aslında 5 yaşından itibaren oldu. Annemin ya da babamın politik çevresinden, arkadaşlarından o darbe dönemlerini duymaya başladım. Tabi sonra üstüne konur. Merak edip darbe dönemini anlatan bir dizi, film, kitap izleyeyim, okuyayım şeklinde. Lise döneminde de kendim bireysel olarak öğrenmeye başladım. Ama çocukluktan da şeyi anlıyorum. Çocuk algısıyla bu solcu insanlar iyi insanlar, bir de kötü insanlar var. Kötüler solculara zarar veriyor gibi düşünüyorsun. Mesela 5 yaşlarında annem beni eyleme götürmediğinde televizyonda görüp beni götürmediği için kavga etmişim. O böyle eğlenceli geliyor tabi çocukken. Toplu yürüyüş filan. Ama orada polis var. Ha burada bir şey var. Burada bir çatışma var mevzusunu görüyorsun. Ama tabi çocuklukta teorik ya da pratik olarak tam bir anlamlandırma söz konusu olmuyor. Ama yine bir haksızlık olduğunu sezinliyorsun. Neyi savunuyorsun, niye bunu savunmanı istemiyorlar, niye baskılıyorlar, baskılarken hangi mekanizmaları kullanıyorlar gibi durumları daha kavramsal ve teorik olarak anlamlandırabiliyorsun. Kendinde içine girip yaşadığın için. Şunu hatırlıyorum mesela; annemin hapishaneden arkadaşları var. Herhangi bir görüşmede annem hapishaneden arkadaşlarıyla görüşürken ben de onların çocuklarıyla arkadaş olurdum. Yani o neslin çocukları da arkadaş oluyordu bir şekilde. Hapishane anıları, hapishanede neler oldu, nasıl davranıldı, neler yaşandı, kaç sene yattı, işte hapishanede erkek konusundan kadın koğuşuna nasıl haberleşirlerdi? Üniversite dönemlerinde neler oldu? O dönemki hapishane arkadaşlarıyla ilişkilerde yine bunlar aktarıldı. Hapishane mektupları vardı mesela. Onları okurdum annemin sakladığı. Onun dışında Uçurtmayı Vurmasınlar’da annemin hayatından kesitler var. O filmi izlerken heyecanlanmışım. Bir de 3-4 yaşından beri Eğitim-Sene gidip gelmeye başladım annemle beraber. Oradaki ortamı görüyorsun bir şekilde. Oradan aktarımlar oluyor. (Devrim, 29)

Devrim çocukluğunda ailesinden bir bellek edindiğini bunun yanında diğer sosyalist ailelerin çocuklarıyla sosyalleştiğini ve annesinin sendikal faaliyetleri dolayısıyla da politik çevreden bu hafızayı edindiğini söylemektedir.

“Annemden Ayrı Kaldığımı Hatırlıyorum”

Yasemin’in 12 Eylül darbesine dair ilk hatırladığı annesinin cezaevi süreci sonrası hastalığıdır. Yasemin 12 Eylül’e dair ailesinden ve politik çevresinden birçok şey öğrendiğini dile getirmektedir. Bununla birlikte onu en çok etkileyenler insan ilişkilerine yansıyan boyutları olmuştur.

Bebektim 12 Eylül olduğunda. Dolayısıyla darbeyi hatırlamıyorum tabi ki. Ama hatırladığım cezaevinden çıktıktan sonra annem verem oldu. Orada soğukta kaldığı için ciğerlerini üşütüp verem oldu. Oradan olduğunu tabi hatırlamıyorum. O verem sürecinde sanatoryuma yatmıştı. Annem ve ben- 3.5 yaşında falanım herhalde - aynı evde kalmayalım diye babaannemle dedemin yanına gittim. O süreci annemden ayrı geçirdiğimi ilk defa bu kadar uzun süre annemden ayrı kaldığımı hatırlıyorum. 12 Eylül sebebiyle olduğunu bilmiyorum tabi bunun. Böyle bir farkındalığım yok o zaman. Ama bu ayrılığı hatırlıyorum mesela. Bu ayrılık sonrası da - annemlerin söylediği şeyler- sonra tekrar birleştiğimizde de ben çok fazla annemin yanında duruyormuşum, yapışıyormuşum ayağına bacağına, ayrılmak istemiyormuşum. Bir yere gitmek istemiyormuşum. Böyle tepkiler vermişim. O kısmı hatırlamıyorum. İçeride yaşadıkları işkenceler, gördükleri muamele, yaşadıkları korku, insanların birbirlerini ihbar etmesi, ispiyonlaması gibi şeyleri biliyorum tabi ki. Ama onun dışında genel olarak çok konuşulduğu ve annemin arkadaşlarının çevresinde gördüğüm için çok yer etmiş bir bilgi. (Yasemin, 41)

“Ve Hepsi Birleşiyor Bir Süre Sonra”

Sevgi ailesinden çeşitli ortamlarda laf arasında birçok şeyi öğrendiğini belirtmektedir. Belleğinde dönemin işkenceleri ve insan ilişkilerini zorlaştıran durumlar ve direnişler önemli bir yer tutmaktadır. Bununla birlikte annesinin maruz kaldığı cinsiyetçilik konusunda da duyarlıdır. Sevgi için anne Fatma’nın mücadelesinin gurur verici bir yanı vardır. Bu özellik baskın çıkmaktadır.

Kitapların yakılması, babamın aranması. Zaten ben 4 yaşındayken evlenebildiler. Çünkü babam aranıyordu. Ben nikahta vardım aslında. Nikah cüzdanını bana verdiler. Aranması bittikten sonra annemle babam evlenebildi. O yüzden böyle bir Türk filmi gibi falandı. E tabi klasik şeyler var. Anne tarafından dedemin annemi ihbar etmesi. İhbar dediğim yani bir şekilde ikna ediyorlar dedemi. “Sizin kızınız daha kötü durumlar yaşayacak. Siz şimdiden teslim ederseniz iyi olur.” diyorlar. Sonra dayımın bir şekilde araya girmesiyle annem kaçıp kurtulabiliyor falan. O hikayelerden bahsedebiliriz. Zaten sadece annem değil -bir teyzem dışında- diğer iki dayım ve diğer teyzem de hepsi bu örgütlenme hikâyesinde yer aldıkları için aynı şekilde kaçak göçek durumları oluyor. Tabi işkenceler var, hapishane dönemi var. Teyzemin işkence sesinin anneme dinletilmesi gibi şeyler. Onlar küçükten bildiğim ama hiç unutamadığım şeyler. O hikâye hiç aklımdan gitmiyor. Yan odada teyzeme... Yani tabi ki böyle değildir ama çocuk aklıyla böyle hatırlıyorum. Yan odadan teyzemin işkence sesini anneme dinletildiğini hatırlıyorum.

Böyle şeyler demek aslında 12 Eylül benim için. Şiddet, işkence, ailenin birbirine düşürülmeye çalışması. Ama aynı zamanda şey de vardı. Annem bir yandan ders de veriyordu. O çevresi ona çok yardımcı oldu. Önceden kurduğu ilişkiler çok yardımcı oldu. Okuması, etmesi baya bir yardımcı oldu ona o dönemde. Bir de mesela solcu olduklarını bildiğin için bir şekilde konusu açılıyor. Kenan Evren af meselesi çıkıyor, oradan anılar gelip konuşmaya başlanıyor. Hatırla Sevgili dizisinde Deniz'in idam sahnesi geliyor. Oradan başlıyorsun konuşmalara. Magazin mesela. Marmaris'e gidip resim yapıyormuş bu adam falan, bu adam ressam. Buradan başlayıp yeniden konuşuluyor. Öyle küçük küçük sinen hikayeler. Ve hepsi birleşiyor bir süre sonra. Eylül'ün Kadın Yüzleri diye bir belgesel vardı. Orada aslında kadınların ne kadar zorlandığını görüyorsun. Çünkü kadınlara hep ikinci roller veriliyor. "Aç da bir Zülfü dinleyek" falan gibi yani. Bu noktada annemin çok uğraştığını öncesinden biliyorum. Çok anlatıyordu öncü yerlerde yer aldığını. Bunlar mesela çok ayrıntılı konuşulmaz ama bilirsin. Ne kadar da geçmiş olsa konuşulmaz böyle şeyler çok. Laf arasında rakı sofrasında çıkar ortaya. Çok öncü konumlarda yer aldığını, çok zorlandığını falan anlatır. Ama çok da gurur duyuyorum açıkçası. Ankara'daki mücadelelerini, örgütlenmelerini duyduğumda gurur duyuyorum. Tabi okulu bırakması çok üzücü oldu. Benim için en üzücü şey o oldu. Mezun olabileceken okulu bıraktı. Ama sonra geldi İstanbul'da mahalle çalışması yaptı. Mahalle örgütlenmeleri yaptı ve bunlar çok fazla işe yaradı. Sonrasında edindiği o bilgiyi seneler sonra Gazhane örgütlenmesinde falan da kullandı. Kadının ömrü mücadeleyle geçti ve çok gurur verici bir şey bunu dinlemek, buna tanık olmak. Bu şekilde tanık olmak en azından. Çok güçlü hissettiriyor açıkçası. (Sevgi, 32)

“Bir Şekilde Bunun İyi Bir Şey Olmadığını Anladım”

Beliz 12 Eylül askeri darbesi esnasında çocuktur. Çocukluğunda 12 Eylül'ün gündelik hallerine tanıklık etmiştir.

Komik bir hikaye anlatacağım size. Ben 8 yaşındayım. Annem Fransızca bilen bir insan ve ben çocukluğumdan itibaren Fransız ihtilalinin fotoğraflarını görmüşüm. 12 Eylül sabahı aslında ailemle tatile gidecektik. Beni uyandırmadılar o sabah. Ne oldu diye kalktım. Uyandığım zaman “Niye biz gitmiyoruz?” diyorum. Annem : “Yat, ihtilal oldu” dedi. Darbe demedi. İhtilal dedi. Ben de “Fransız ihtilali gibi bir şey mi oldu? İnsanların kafalarını giyotinle mi kesecekler?” dedim. Annem “Senin aklın ermez öyle şeylere. Hadi yat uyu”. dedi. Sonra ortalık açılıp da sıkıyönetim biraz gevşeyince biz o tatile çıktık ama o da maceralı bir yolculuk. Yol boyunca -otobüsle gidiyorsun- iki saatte bir veya saatte bir otobüs durduruluyor. Polis ya da jandarma otobüsü indiriyor, arıyor. Bu aramalar sonucunda annemin bavulunun kilidi bozuldu mesela. Orada annem telaşlandı, açamıyor bavulu. Bir astsubay “Abla hiç telaşlanma. Ben bavulu şeklinden tanırım” dedi. Böyle bir düşününce saçma sapan bir şekilde tatile gittik. Ondandır geldik. Bizim mahallede bir polis karakolu var ve o polis karakolu aslında işkence karakoluymuş. Herhâlde 81 yılı Ocak ayı falandı. Annemle bir yerden gelirken böyle alacakaranlık akşam saati. Hava kararmış, oraya birbirine zincirle bağlanmış ve gözleri kaşkolla kapatılmış genç insanlar girerken gördüm. Oralardan işkence sesleri gelirdi. Gece onu duymuyorum ama bizim apartmanımızda insanlar sesleri duyar mı, böyle bir ortam varmış. Aslında o çocuklukta 9-10 yaşında bunu idrak etmeye başladım. Çünkü ailem de söylüyordu. Çünkü o işte Milli Güvenlik Konseyi vardı. Kenan Evren vardı. Kenan Evren kendini hem devlet başkanı hem başkomutan her şey ilan etmişti. Bu ailenin içinde de konuşuluyordu. Babam mesela “Yine çıktı televizyona.” diyordu. Bir şekilde bunun iyi bir şey olmadığını anladım. Bir de kuzenlerimden biri gözaltına alındı. Çok kısa bir süre olsa bile babam onu gitti karakoldan aldı. Birtakım şeyler oluyordu. İlkokul öğrencisiyim.

Öğretmenlerimiz bize “Biri size sağcı mısın solcu musun diye sorarsa Atatürkçüyüm deyin.” diye bir tavsiye veriyordu. “Sokakta gördüğünüz bir paketi ellemeyin. Hemen polise haber verin. Sakın ha top şeklinde olur da ayağını vurursunuz da o bombadır.”. Böyle bir ortam vardı. Aslında yapılan şeyin çok da iyi bir şey olmadığını çocuk aklımla anlamıştım. (Beliz, 50)

Sonraki kuşaktan kadınları için 12 Eylül belleği direniş ve travmayla iç içe geçmiştir. Ancak bu bellek travmalar sebebiyle annelerini bir şiddetin mağduru olarak değil direnen öznel olarak algılamaları şeklindedir. Öyle ki bazı durumlarda annelerinin mücadeleleri kendi gündelik ve politik mücadelelerinde ilham kaynağı olmuştur. Bununla birlikte aileler konuyu anlatmaktan çekinmemiş, görüşülen kişiler politik ilişkilerine devam eden kişiler olduğundan kızları belleklerini politik çevreden de almıştır. Annelerinin maruz bırakıldığı cinsiyetçi tutumların bilincindedir. Bu kimliğin yanında etnik ve dini kimlikleri nedeni ile de politikanın içine doğmuşlardır.

3.6. 12 Eylül Ne Yaptı?

Bu bölümde görüşülen kadınların 12 Eylül’ün topluma etkilerini politik bağlamda değerlendirmelerine yer verilecektir.

Fatma 12 Eylül’ün tüm dünyadaki neoliberal geçişin Türkiye’deki hali olduğunu ve neoliberal politikaları hayata geçirmek için yapıldığını ifade etmektedir. Bununla birlikte ardından gelen direnişleri de önemli bulmaktadır. Kadın hareketini de bu anlamda önemsemektedir.

12 Eylül tabi ki esas olarak yeni bir sistem kurma ihtiyacıyla alakalı bir şey. Bugün neoliberal politikalar dediğimiz politikaların ülkedeki özgürlükçü ortamda uygulanamayacağının farkında olarak oluşturulmuş bir süreç. Sağ sol çatışması yaratılmış, böyle bir döşenmiş. İnsanlar kendilerince buna direnmeye çalışmışlar. Ama 12 Eylül bilinçli olarak yapıldı. Bizde böyle darbeyle oldu ama sonuçta bütün dünyada o neoliberal geçişin her ülkeye göre değişik durumu var. Bizdeki kitle hareketlerinin yüksek olduğu, kamuoyunun daha dirençli olduğu bir dönemde bu geçişi yapamayacakları için oldu. Daha sonra göreceğimiz bu 24 Ocak kararlarının uygulanması, bütün neoliberal politikaların uygulanması, ülkenin sus pus hale getirilmesi yani bir şekilde önlerindeki engelleri kaldırmak demek 12 Eylül. Sermayenin yeniden örgütlenmesi için, bana göre esas o amaçla yapılan bir şey. Ne kadar başarılı oldu? Bence maalesef oldu. Sonuçta çünkü bu kadar dayanışan güçler o 12 Eylül sonrası koşullarda direnme noktalarını çok çabuk hayata geçiremediler. Çünkü silindir gibi geçildi üzerinden. Büyük bir ezici bir şeydi. Çıkan ufak tefek sesleri düşünsene. Yolda 2 kişinin yan yana yürümesi yasaktı, meydanlar yasaktı. Öyle bir sus pus ortamı. Buna rağmen -ben bunu çok takdir ediyorum – yine de başka türlü direnme noktaları çıktı. Bir şekilde o 90’lı yıllardaki işçi direnişleri var. Büyük Karadeniz Zonguldak işçilerinin yürüyüşü var. Büyük şeyler var aslında. Özellikle kadın hareketi var. 80 sonrası başlayan bilinç yükseltme grupları, okuma grupları sayesinde feminist hareketin 87’deki Yoğurtçu’da Dayağa Karşı Yürüyüş ile başlayan süreci var. 90’lı yıllarda Mor Çatı’nın kuruluşu var. Ankara Kadınlarla Dayanışma Vakfı’nın kuruluşu vardı. Öyle birçok kampanya var. Mor İğne Kampanyası var. Kadın hareketinin Medeni Yasa ve Ceza Yasasında bir çok değişimde etkisi var. Hala bugün de devam eden 80 sonrası bütün bu politikalara bir şekilde karşı çıkan, kendini örgütleyen en önemli hareketlerden biri bana göre

feminist hareket, kadın hareketi. Umudumuz kadınlarda, kadın dayanışmasında diyeyim. Bugünden ve gençlerden çok umutluyum. Bugün özellikle yani Boğaziçi'nde başlayan direnme biçimlerindeki o çoğulculuk, o çeşitlilik inanılmaz bir şey. O bakımdan çok umutluyum. Bir yandan tabi Kürt kadın hareketi de çok önemli. İnanılmaz bir şey de oradan geliyor. Büyük bir damar oradan geliyor. Mecliste çatır çatır mücadele yapıyorlar. Tek başına Filiz Kerestecioğlu, Züleyha Gülüm inanılmaz şeyler yapıyorlar. Birbirimize sahip çıkarak iyi şeyler yapacağız. Başka yolu yok gibi geliyor. (Fatma, 75)

“Bütün Dertleri O 61 Anayasası’ylaydı”

Feride 12 Eylül’ün adalet ve demokrasiyi yok ettiğini söylemektedir. Darbenin sebebinin 61 Anayasası’nı değiştirmek olduğunu belirtmektedir.

Ben 12 Eylül’ün bu toplumun masumiyetini bozduğunu düşünüyorum. Çok mu masumdu bu toplum? Değil tabi ki. Toplamlar hiçbir zaman çok masum olmazlar. Ama yine de genel bir iklimi vardır. O iklim öyle bir bozuldu ki. Dokusu bozuldu. O gün bugündür bir daha da dikiş tutturmayan bir ülke haline geldik. Müthiş bir dejenerasyona sebep oldu. Ben bunun çok önemli olduğunu düşünüyorum. İnsanların birbirini minik çıkarlar için ele verdiği, ispiyonladığı bir topluma dönüştü. 12 Eylül bizi demokrasi, hukuk, adalet açısından tabi ki çok geriye götürdü. Zaten bütün dertleri o 61 Anayasası’ylaydı. Daha o zamanlarda Demirel “Bu anayasayla ülke yönetilmez, çok bol geldi.” Diyerek anayasanın bu ülkeye çok bol geldiğini belli ediyordu. Sonuç olarak 12 Eylül’le birlikte demokrasi, adalet, hukuk kavramları yok oldu. Dokusu bozuldu dediğim şey o. Bunlar zedelendi. O terazinin keçeleri yer değiştirdi. Adalet terazisi bozuldu. Nasıl bozuldu? Tartıyı bozarsın da hep kötü yanlış tartar. Bu da öyle. Terazi bozulduğu için adaletten ve demokrasiden dolayısıyla barıştan çok uzaklaştık. Bunların hepsi 12 Eylül’ün eseri. Toplumsal adalet yok. Toplumsal barış yok ve bu çok önemli. Şu anda yaşadığımız da bu maalesef. (Feride, 64)

Cevriye, ailesinin tüm fertlerinin sosyalist olduğu bir aileden geldiğini belirtmiştir. Ailenin tüm üyelerinin sosyalist olmasından dolayı 12 Eylül darbesinden ailenin tüm fertlerinin etkilendiğini aktarmıştır.

Benim ailemin bütün fertleri öyle. 12 Eylül geldiğinde dört tane idamla yargılananımız vardı. Dört müydü bir dakika? Yani biz dört kardeşiz dördümüz ve eşleri de bir tek büyük abimin eşi hariç. Onun dışında hepsi cezaevine girdi çıktı ve uzun süreler yattılar hepsi. Annemin okuması yazması yoktu ama Metris Anneleri’ndendir. İHD’nin ilk kurucularındandır. Yani biz 12 Eylül’ü en ağır yaşayan ailelerden biriydik. Hatta şöyle espri yapıyordum: İşte arkadaşlar diyelim ki eşi idamla yargılanıyor, üzülmüyor. Diyordum ki “Ya niye üzülmüyorsun? Bende 4 tane var sende 1 tane olandan.” Yani ailenin tamamı politiktir ama aynı siyasi görüşten değildik. Hepimiz farklı farklı siyasi görüşlerdendik. Bir abimle kız kardeşim aynıydı. Diğer abim ve ben farklı siyasi görüşlerdendik. (Cevriye, 64)

Ayşe darbe sırasında kadınlara şiddetin yöneldiğini, özellikle cinsel şiddetin konuşulamadığını söylemektedir. Bunun sebebinin o dönemde güçlü bir kadın hareketinin olmamasına bağlamaktadır. Bu şartlar altında cinsel şiddete maruz bırakılan kadınlar travmayı kendileri yüklenmek zorunda kalmışlardır.

Şu anda kadın mücadelesi içinde de yer alıyorum. 12 Eylül'den önce kadın mücadelesi çok yoktu. Bilinçli değildi belki kadınlar. Bu nedenle de örneğin cezaevinde kalan kadınlar çok kötü işkenceler gördüler. Emniyetlerde tecavüze uğradılar. Çok kötü işkenceler yapıldı kadınlara. Kadınlar cezaevinden çıktıktan sonra bu durumu anlatamadılar. Çünkü anlattıklarında kendilerine kötü gözle bakılır diye düşündüler. Bu da 12 Eylül öncesinde kadın mücadelesi olmadığı için böyle olduğunu gösterir bir yerde. Anlatan var ama çok az. Kadınlar bunu kendi içlerinde yaşadılar, anlatamadılar. Tabi bu durum da anlatamadıkları için kadınları çok olumsuz bir şekilde etkiledi. Örneğin bir arkadaşım anlattı mahkemede. Mahkemeye gitmiştik. Kenan Evren'in yargılama mahkemesi vardı, dava açılmıştı filan. Emniyette bir siyasi kadın polisten hamile kalıyor ve o çocuğu doğurmak zorunda kalıyor. Bunun gibi çok kötü şeyler yaşayan kadınlar var ama bu durumu ne arkadaşlarına ne basına çok fazla yansıtamadılar, anlatamadılar. Anlattıklarında kendilerinin dışlanacağını, kendilerine kötü bakılacağını düşündükleri için anlatamadılar. Bu da kadınları kendi içlerinde yaşadıkları için onları zor durumda bıraktı. Kendilerini toparlayamayanlar da oldu. (Ayşe, 63)

“Bir Sürü İnsan Yurtdışına Kaçtı”

Yasemin için 12 Eylül'ün yaptığı temelde insan ilişkilerinin bozulmasıdır. Bunun yanında eğitim sistemi de kötüye gitmiştir. Bilgiye erişim kısıtlı hale gelmiştir. Bu da kültür değişimi yaratmıştır.

İnsan ilişkilerinin bozulması, insanların dağılması söz konusu. Annemin kuşağında ve annemin çevresindeki insanlarda boşanmamış insan çok az. Boşanmayanlar da “Çocuk için beraber kaldık.” Diyen insanlar. Bir evlilik bağıyla bağlı oldukları için değil. İnsan ilişkilerinin çok yıpranması, yozlaşması ve tabi çok ciddi bir bilgi eksikliğinin oluşması söz konusu. Beyin göçü, eğitim sisteminin değişmesi ve bilgiye erişimin zorlaşması var. Daha doğrusu insanların artık böyle şeyleri paylaşmaması, konuşmaması, kitap okumaması, kitapların yasaklanması gibi şeylerden dolayı çok ciddi bir kültür değişimi ve eksikliği yaşandığı düşünüyorum. Çünkü o kuşaktan eğitim açısından çok yetenekli, çok bilgili bir sürü insan var. Onların hiçbirisi doğru düzgün bize yansımadi. Mesela üniversite sınavına giriyoruz annemle beraber. Annem benden daha yüksek puan alıyor hala. Tamam ben 10 yıl önce bıraktım matematiği ama. Annem 30 yıl önce bıraktı matematiği. Ama ben formülleri ezberlediğim unuttum tabi. Ama annelere formül bulma yöntemi öğretmişler zamanında. Dolayısıyla o ezberi bilmiyor zaten. Dolayısıyla o sınava girdiğinde nasıl yapılıyordu diye düşünüp formülü çıkarıyor tekrar. Biz böyle bir eğitimle yetişmedik yani. Eğitim sistemimiz çok kötüydü. 52 günde üniversiteden mezun olup formasyon alan öğretmenlerin öğrencileri olduk. Böyle bir yozlaşma, bilgi eksikliğiyle yaşadık. Bunların da ceremesini çekiyoruz bence ülke olarak şu anda. Topluca çekiyoruz yani. Bir sürü insan yurtdışına kaçtı. Çok ciddi bir beyin göçü oldu. Bir ahlak göçü de oldu bir yandan. Bir ahlak çöküntüsüyle beraber bir eğitim çöküntüsü, bir kültür çöküntüsü yaşadığımızı düşünüyorum. Öyle bir etkisi oldu hepimizin hayatına. (Yasemin, 41)

“12 Eylül'den Önce Çok Büyük Umutlarımız Vardı”

Ayşe 12 Eylül'ün kendi hayatında ve toplumda olumsuz etkileri olduğunu söylemektedir. Cezaevinde kalmanın bazı politik kişileri etkilediğini ve politikadan çekildiklerini belirtmektedir. Toplumsal etkilerin başında gençlik hareketinin zayıflamasına ve solun

toparlanamamasını örnek vermektedir. Bütün bunların yanında cezaevi sürecinden kazanımları olduğunu ifade etmektedir. Bu kazanımlar mücadelesine olan inancıyla ilgilidir. Cezaevinde birçok arkadaş kazanmıştır.

12 Eylül'den önce çok büyük umutlarımız vardı. Devrim yapacaktık. Tabi ki bunda bir düş kırıklığına uğradık. Cezaevi yaşamı da tabi ki kolay bir süreç değil. 5 yıl cezaevinde kalmak zor. Cezaevinde kalmaktan kötü etkilenen arkadaşlar da oldu. Daha sonra örneğin siyasi herhangi bir şeye katılmadılar. Çok kişide umut kırıklığı yarattı. 12 Eylül öncesindeki devrimci örgütlerin çoğu dağıldı böylece. İnsanlar üzerinde olumsuz etki yaptı tabi ki. Ben kendi açımdan söylersem 5 yıl cezaevinde kalmanın bana kaybettirdikleri olmuştur ama kazandırdıkları daha çok oldu diyebilirim. İnancım yönünden, kişiliğim yönünden, mücadele yönünden. Cezaevinde güzel dostluklarımız vardı. Hala görüştüğüm arkadaşlarım var. Cezaevi sürecinde birlikte kaldığım arkadaşlarım var. Ama toplum açısından devrimciler arasındaki dayanışma eskisi gibi değil. Dayanışma var ama önceki gibi değil. Genel yapısı açısından tabi ki olumsuz. Örneğin 1980 öncesi gençlik hareketi bugün yok. Gençleri darmadağın etti. Tamamen duyarsız bir politika gereği duyarsız gençler yetiştirmeye çalıştı. Tabi ki yine gençler var ama daha çok olabilirdi bu durumlar olmasaydı. Yine devrimci hareket ve sol örgütler açısından da öyle. Sol 12 Eylül'den sonra toparlanamadı diyeyim tam anlamıyla. Bir toparlanma gösteremedi. Küçük küçük gruplar, küçük küçük örgütler var. Dağınık biçimde bunlar var ama 12 Eylül'den önceki gibi gençlik olsun, sol örgütler olsun toparlanamadı. (Ayşe, 63)

“12 Eylül Öncesi Genel Olarak Toplum Bizi Kucaklıyor Gibiydi”

Cevriye 12 Eylül darbesiyle birlikte toplumla solcular arasındaki bağı sorgulamıştır. O dönemde toplumu iyi çözümleyemediklerini düşünmektedir. 12 Eylül sonrası halkın desteğini göremediklerinde halkı doğru çözümleyemediklerini ve yeterli deneyime sahip olmadıklarını düşünmüştür.

En acı şeylerden bir tanesi oydu. 12 Eylül öncesi genel olarak toplum bizi kucaklıyor gibiydi. Bizi kabullenmiş gibiydi. Sanki bizim yanımızdaymış gibi duruyordu. Ama 12 Eylül'le birlikte bir bıçakla kesilir gibi bütün ilişkiler kesildi. Kalacak yer bulamadık, insanlar bizi ihbar etti. İnsanlardan kaçtık ve bence 12 Eylül'ün becerdiği en güzel şey insanları bireyci ve bencil yapmasıdır. İdeolojik olarak toplumsallaşmadan uzaklaştırıp bireyselleştirmeyi getirdi, onu dayattı ve kabul ettirdi. Tabi ki bu Özal'la birlikte iyice pekişti. Çünkü bizim toplumumuz o dönem biz güçlüydük, bizden yanaydı ama 12 Eylül geldiğinde devlet güçlüydü, devletten yana oldu. Şimdi herkes söyler. 1 Mayıs Mahallesi bizim emeklerimizle kurulmuştur. Biz yaptık o evleri ama 12 Eylül'de bir tanesi kapısını açmadı bize. Bunu halka kızgınlıkla söylemiyorum. Biz yeteri kadar örgütlenememiştik, biz yeteri kadar anlatamamışız, biz yeteri kadar bilgi ve deneyime sahip değildik. Biz görüneni doğru kabul etmişiz. Ama görünenle gerçeklik arasında çok büyük bir fark var her zaman için. Hayatın kendi içindeki en ufak bir şeyde de böyledir. Biz onu görmemişiz. Biz gördüğümüzü gerçeklik sanıp öyle davranmışız. Öyle olunca da çok hayal kırıklıkları ve acılar yaşadık. Bir gün şeyi düşündüm. “Ben nefret etmeliyim bunlardan.” dedim. Böyle anlık bir süre sonra dedim ki: “Ya niye nefret ediyorsun, sen demek ki bu kadarını vermişsin.”. Sen derken genel olarak solu kastediyorum. Biz bu kadarını vermişiz, bu kadar güven vermişiz. Bir de hani Ortadoğu toplumlarında halklar böyledir, biatçıdır, ümmetçidir. Bunların hiçbirisini sen görmedin mi o dönem? Görseydim belki başka türlü davranacaktım. Ama

gerçekten çok acıydı. 12’de sokağa çıkma yasağı var. Halam saat 10’da dedi ki: “Çıkmazsan ihbar ederim seni.”. Ben evi terk etmek zorunda kaldım çocuğumla ve kocamla. Ondan öncesinde de bizi el üstünde tutan insandı. Uzağa gitmene gerek yok. Tabi ki çok acıydı o farkı görmek. Hep şey derim; “her türlü acıyı çekeyim ama 80 öncesi ilişkilerde yaşayayım.”. Bugün bile. Ben bir geceonduda yaşamaya, bir barakada yaşamaya, sokakta yatmaya razıyım ama o ilişkilerim olsun bugün olsun. Ama zaten Özal’dan sonra hepten iş çıkırından çıktı. Kendi gemisini kurtaran kaptan. O arkadaşlık, yoldaşlık, paylaşım yok. Sen ölüm için siper olmuşsun arkadaşına ama şimdi o seninle en ufak bir şeyini paylaşmıyor ya da paylaşmak istemiyor. Seni görmüyor, tanımıyor, gördüğü zaman karşı kaldırıma geçiyor sen bir şey istersin diye. Bunlar tabi ki bizim acı yanlarımız ama buna rağmen pişman mıyım? Hayır, değilim. Bugün olsa yine yaparım. Aynı örgütlülük içerisinde yer alırım. Çünkü hiçbir zaman ben mağdurum demedim. Ben bu kavgada taraftım ve yenildim. Beni gülle karşılayacak değildi bu toplum ya da bu devlet. Bana her şeyi yapacaktı. Benim görevim de direnmek olacaktı. Direnebildiğimi düşünüyorum. (Cevriye, 64)

“80 Sonrası Bu Devlet Polis Devleti Artık”

Canan Jinda darbenin bireysel olarak kendisinde bir araya gelinerek değişim yaratılabileceğine olan inancını yok ettiğini ifade etmektedir. Devlet karşısında güçsüzdür.

Bende bence şunu yarattı: Ben bireysel olarak kendimi çok güçlü hissetmekle beraber toplumsal güce, bir araya gelinerek bir şeylerin değiştirilme potansiyeline inanmıyorum. Mitinglere inanmıyorum. İnsanların toplaşıp bir şeyleri dile getirerek değiştirebileceklerine inanmıyorum. Çünkü 80 sonrası bu devlet polis devleti artık. Ben tek başıma karşılaştığım şeyi değiştirebilecek mücadele edebilecek güce sahibim ama devlet karşısında çok güçsüzüm. Toplanarak bunu yıkabilecek gücümüz bence yok. (Canan Jinda, 33)

Sevgi 12 Eylül’ün Türkiye’den politik yaşamı geriye götürdüğünü ve bir korku atmosferine hapsedildiğini söylemektedir.

Kıyım bir dönem. Çok fazla insan öldürülüyor. Çok fazla insan işkenceye maruz kalıyor. Çok klasik bir söylem var ya ; “Türkiye geriye gitti” diye. İlerisi gerisi çok tartışmalı söylemler ama burada çok net bir şekilde özgür düşünce açısından geriye gidildiğini görebiliyoruz. Politik hayat, tamamen baskılanıyor. Hiçbir şey yapamıyorsun, eylem yapamıyorsun. Tabi sonrasında feminist hareket, LGBT hareketi gibi hareketler çıkıyor. İlk eylemleri yapabilen olarak feminist hareket çıkıyor 80 sonrasında. Böyle bir atmosfer olabiliyor ama o da klasiktir kadınları tehlike görmedikleri için olabiliyor. Baktığında kendi hayatın için, kendi idealin için mücadele edebileceğin bütün kapılar kapatılıyor ve korku atmosferi yaratılıyor. Bunu her şekilde hissedebiliyorsun. Sonrasında çıkacak sesin açısından da hissedebiliyorsun. Çıkmıyor. Çünkü yani kalmıyor geriye bir şey. (Sevgi, 32)

“Bazı Devrimci Aileler Çocuklarını Siyasetten Çektiler”

Rojda için 12 Eylül belleği kaçınılacak bir durum oluşturmamaktadır. Aksine genç kuşaklara aktarılması gerektiğini düşünmektedir. Ancak durumun çoğunlukla böyle olmadığını söylemektedir. Darbenin solcuları da günümüzde birbirinden ayırdığını söylemektedir.

12 Eylül'den sonra toplumda şöyle bir şey oluştu: Bazı devrimci aileler çocuklarını siyasetten geri çektiler. ODTÜ'ye, Boğaziçi'ye gönderip sadece akademi anlamında düşünmelerini sağladılar. Bazıları "Evet o dönem bir şeyler yaşandı" deyip siyasetten uzaklaşıp liberal ya da sosyal demokrat bir hale büründüler. Diğer kısım da annem gibi olanlar. "Evet, biz böyle bir şey yaşadık. Bu bizim gerçekliğimiz ama mücadele hala devam ediyor değişik koşullarda" dediler. Toplum üç bölde solcular açısından. Böyle bakıyorum ben. Bir popüler olma durumuna geçildi. Bir unutmama ve hiçbir şekilde varsaymama durumuna geçildi. Ferhan Şensoy'un Son Ders Aşk ve Üniversite filmi gibi. O da bununla ilgiliydi. 4 yakın devrimci arkadaş polisten kaçıyorlar. Biri yurtdışına kaçıyor, diğer üçü cezaevinde kalıyor. Cezaevi sürecinden sonra biri çok zengin oluyor, milyarder oluyor. Öbürü işçi sınıfı olarak kalıyor, öbürü yine işte milyarder oluyor. Avrupa'ya kaçan akademisyen olarak Türkiye'ye geri dönüyor. (Rojda, 29)

Yasemin kendisi annesi Feride'nin parti toplantılarına katılırken çoğu ailenin çocuklarını uzak tuttuklarını belirtmektedir.

80 darbesini gören solcuların çoğu, annemin çevresinde gördüklerim çocuklarının siyasetle ilgilenmesini istemiyorlar. Dolayısıyla aktarımı minimumda tutmuş vaziyetler diye düşünüyorum. Çünkü ben annemin bu parti toplantılarına giderdim. Yaş itibarıyla Ne kadar anlardım ne kadar anlamazdım ayrı şeyler tabi. Hepsine ama giderdim, böyle bir aktivitesi olduğunu bilirdim, etkinliklerine katılırdım. Ama çoğunun çocuğu gelmezdi. Getirmezlerdi. Bence çoğu aslında çocuklarının siyasetle ilgilenmesini istemiyorlar. (Yasemin, 41)

Canan Jinda 12 Eylül'ün topluma apolitik olmayı dayattığını söylemektedir. İnsanların hayal etme potansiyellerini de ellerinden almıştır. Gelecek neslin iyi olabileceğini ancak kendi neslinin kayıp bir nesil olduğunu söylemektedir.

Ben daha birey odaklı, bireyin hayatını nasıl etkilediğine dair bir şey söyleyeceğim. Kendi gözlemim bu da. Yani tartışılır ve değerlendirilir. Hayal kurmadan hiçbir şey olmaz. Bence insanların hayallerini ve inançlarını ellerinden aldı o dönem. Çünkü annelere bakıyorum. Onlar küçük bir grup böyle. O hayallerin, inandıklarının peşinden koşabilmişler. Buna şahit olan çok büyük bir çoğunluk da aman aman olmuş aman aman. Bizlerden, evden ırak olsun. Çocuğum oraya gitmesin. Kardeşim orda olmasın. Sakın sakın böyle şeyler konuşmayın, böyle kitaplar okumayın. Bakın başınıza bunlar gelir. Çünkü öcü yani öcü. Ölüyorlar öcü. Böyle bir şey yok, böyle bir şeyin içine biz ülke olarak, insan olarak bir daha asla düşmemeliyiz. O yüzden konuşmayın. Hayal etmeyin, değiştirmeye çalışmayın. Önünüzdekine, elinizdekine, size sunulan eyvallah deyin ve hayata devam edin. O yüzden zaten biz çok apolitik bir jenerasyonuz diyorum. Kimsenin fikri yok. Çünkü ne olmuş o aktarım? Benimki çok istisnai. Ben oradaki o mücadeleyi almışım. Bana orası aktarılmış. Geri kalanında korku ve korku da devleti zaten insanları korkutan kocaman bir şey yapmış. Sosyal devlet diye bir şey olmamış ki bu ülkede. Hani benim yanımda olan, benim arkamda olan, hastalandığımda beni kollayan, işsiz kaldığımda ekonomik olarak arkamda duran devlet yok ki. Beni öldüren, bana acı çektiren, aileme acı çektiren, aç bırakan, hasta eden bir devlet anlayışı var ve bunu da kabul etmişiz. Korkmuşuz çünkü. O yüzden bence en büyük etkisi insanların gerçekten hayal etme potansiyellerini elinden alıp insanlara şu kadarcık bir şey sunup o kadara tamah etmeye mecbur eden bir ülkeye dönüşmüş olması. Bizden sonrakilerin durumu daha iyi de olabilir aslında ama şimdi daha kötü olacaktı gibi düşündüm bir an. Ama daha da iyi olabilir. Çünkü şey siliniyor. Şimdi bizim de geçtiğimiz yerler. Hiç konuşulmuyor, yaşanmamış, etmemiş. Bugünlere geldik. Bugün tabi ki bambaşka bir siyasi gündem içerisindeyiz. Bambaşka şeylere karşı

çıktığımız bir hal ve tavır içerisindeyiz. Zaten ülkede kalmıyor kimse. O apayrı bir konu. Ama biraz daha siyasetten bağımsız söyleyeceğim; kendine güvenen, hayal edebilen, her şeyi yapabilirim fikrine sahip, kendini çok değerli gören gençler olacak gibi görünüyor. Bu ülke daha başka yere gidebilir. Biz arada bence biraz kayıp bir nesil olarak kaldık diye düşünüyorum ben korkuları sebebiyle. (Canan Jinda, 33)

“Toplumsal Barışın Önündeki En Büyük Engel”

Feride 12 Eylül ile yüzleşilmemiş olmasını toplumsal barışın önündeki bir engel olarak görmektedir.

Biz Çerkes’iz. Ananem örneğin ‘ah Kafkasya ah Kafkasya’ deyip hep bu taraflara sürgün gelmesinin acısını hissedirdi. Bunlar hiç yüzleşilmemiş şeyler. Dolayısıyla ve miras diye şey olarak geliyor bunlar hep. Yüzleşilmediği için affedilmiyor. Affedilmediği gibi büyüyor da. Sorunlar büyüyor. Daha böyle abartılı hale geliyor. Ve o kimlikler çok katı kimliğe dönüşüyor ve o kimlikler ölümcül kimliklere dönüşüyor. Ve barışın önündeki en büyük engel aynı zamanda. Yani toplumsal barışın da önündeki en büyük engel bu. Vaktiyle yüzleşilse kim haklı kim haksız ya da haklı haksız önemli değil ama affedecek duruma gelebilse zamanında tükenecek şeyler tarihe irin olarak akıyor ve o irin kabuk bağlıyor. Büyüyor. Kötü bir hale geliyor. 12 Eylül için de aynı şey geçerli. Mahkeme için çok uğraştık. Tamam Kenan Evren’i mahkum da ettirdik. Apoletlerini de aldık ama o kadar geçti ki hiçbir faydası olmadı. Bir de tabi çok zaman geçti. Kenan Evren’i hiç tanımayan bir kuşak var ya da ressam olarak bilen kuşaklar var örneğin. O kadar çok zaman geçiyor ki Türkiye de genç nüfus için bizim yaşadıklarımız o kadar habersiz oldukları bir şey ki. O mahkeme içinde bir ukdedir. Yani biz asmayacaktık, tabi besleyecektik ama mahkum bile edemedik. Geç kaldık, çok geç kaldık. (Feride, 64)

Kadınların belleğinde 12 Eylül bireye ve topluma dair iradeye kıran bir toplumsal olay olarak belirlemektedir. Bu olay insanlarda yarattığı korku iklimiyle politik özneliği etkilemiştir. Kadınlara ve erkeklere etkisi farklı olmuştur. Çünkü kadınların ikincil insan olarak algılanması onların deneyimlerine sirayet etmiştir. Bu deneyimlerden belleğe kalanlar geçmişin ve bugünün ataerkilliğine eleştiri eksenindedir. Kadınlar 12 Eylül’ün yıkımına direnmişler ve topluma kaybettirdiklerinin bilincinde olmuşlardır. Bu kayıp telafisi zor gibi görünse de geleceğe dair umutlar yok olmamıştır.

3.7. Yeni Öznelikler, Eleştiriler, Bireysel Deneyimler

12 Eylül ve öncesi sosyalist mücadeleye dair bellek kuşaklar arası aktarılmıştır. Ancak bu hafıza kuşaklar arasında farklı etkiler bırakabilmektedir. 12 Eylül’den sonra Türkiye toplumunda var olan yeni politik hareketler yeni politik öznelikler yaratmıştır. Kadınların kuşaklar arası belleği de bundan etkilenmektedir. Çünkü toplumsal bellek grup aidiyeti ve dönemin koşulları gibi birçok faktörle etkilenen bir çeşit yeniden üretimdir. Bellek sabit değildir. Dönemin şartları, ideoloji ve kimlik gibi pek çok durumun etkisiyle üretilir. Dolayısıyla söz konusu olay geçmişe ait olsa da bellek bugüne aittir. Bu bağlamda bu bölümde sonraki kuşağın belleği politik öznelikleri bağlamında ele alınacaktır.

Yıldız kızı Canan Jinda ile kurduğu ilişkide kızının feminist olması ona iyi gelen bir durumdur. Kızının bu duruşunu desteklemektedir.

Bir sürü arkadaşının annesinden daha farklı bir anneydim. Çünkü baba yoktu. Biz 2 tane kadın evde son derece özgür yaşarken onların hikayelerini dinlemeye başladı. Okuyan da bir çocuk zaten. Kadın meselesine ilgili bir çocuk oldu. Feminist bir kadın. Lisede, üniversite ve yüksek lisansta son derece feminist bir duruşu oldu. İlişkilerinde de öyle yaşadı. Mesela bunlar bana çok iyi gelen şeyler. Ben şunu hiç unutmuyorum mesela. İlk defa erkek arkadaşıyla tatile çıkacaktı. Bunu söylediğinde ben de ona gidebileceğini söyledim. “Sadece sana tek bir şey söylemek istiyorum” dedim. “Bunun dışında senin özeline hiç girmeyeceğim. Ama bir şey hayırsa lütfen hayır de. İstemiyorsan hayırını bil. Hayır hayırdır çünkü. Sana bir tek bunu söyleyeceğim” dedim. “Ben bunu biliyorum” dedi bana. Tamam dedim. “Hadi yolun açık olsun.”. (Yıldız, 57)

“Annem İnsanmış”

Canan Jinda için ise annesinin hayatındaki yeri büyüktür. Annesinin yaşadıklarına rağmen güçlü duruşu onu etkilemiş, onun duygu dünyasını yetişkin olduktan sonra anlayabilmiştir.

Annemin yeri benim hayatımda annem olmasından öte çok farklı. Annem hatta şöyle şeyler anlatabilirim. Ben çok uzun sürelerce yaşımda daha da ilerleyene kadar annemin insan olduğunu anlamamışım. Annem benim için fazla üstün. Hatta kimi zaman hani böyle gerçek dışı bir haldeydi. Çünkü geçmişte yaşadıklarına bakıyorum, kendi hayatıma bakıyorum. Çok erken yaşta 17 yaşlarında cezaevine girmiş, çıkmış, evlenmiş, annesini kaybetmiş çocuğu doğmadan, çocuğu doğmuş eşini kaybetmiş, yetmemiş babasını kaybetmiş. Biz baş başaydık hayatta. Annemin öyle birilerinden destek alarak kurduğu bir hayatı da yoktu. Böyle etrafımdaki insanlara bakıyordum, sorunlarına bakıyordum, ağladıkları şeylere bakıyordum. Ben annemi hayatımda sadece iki kere ağlarken gördüm. Biri dayım ağladığındaydı. Diğeri benim kariyer ve hayata dair adımlarımla ilgiliydi. Şey diyordum yani; “Anneme hiçbir şey olmaz, annem hiçbir şeye üzülmez, annem hiçbir şeye kırılmaz, anneme hiçbir şey zarar veremez.”. Sonra sonra biraz daha hayata dair sadece onun o siyasi geçmişi, orada yaşadıkları ve ölümü yoklardan öte tanımlamaya başladığımız noktada biraz onun özellerini de karıştırarak eski yazdığı şeyleri bularak diyeyim o zaman anladım. Annem insanmış. Annem çok üzülmüş. Annem çok kırılmış. Annem çok zor şeyler yaşamış ve annem hiç yıkılmamış, hep ayakta kalmış. Onun dediğine göre benden güç almış yani hep. Ben mesela çok üzüldüğüm, çok içim sıkıldığında, kendimi kötü hissettiğimde hep şey derdi yani: “Ne olabilir ki en kötü? Hayatta en kötü ne olabilir? Canın ne istiyorsa, canın o an kiminle olmak istiyorsa, canın o an ne yapmak istiyorsa hayatta onu yap. Yarın var mı zaten bilmiyoruz. Varsa ne ala.”. Korkma yani. Ki onun o kadar böyle risk alarak, korkmadan severek, gönlünden geçtiği şekilde yaşaması bende bazı şeyleri biraz daha farklı kıldı. Ben daha kuralcı oldum kimi noktalarda. Hayata dair daha korkak oldum. Hep A planı, B planı, C planı, D planı. Annem hep kafasının dikine giderdi. Söylerdi de düşündüğü şeyi. Ama sonra sonra biraz daha geçmişimize dair sohbet ettiğimizde ben de biraz daha büyüdüğümde, kendimi sorgulamaya başladığımda onun o insan olduğu hallerini, onun o duygularını, bazı durumlarda anlamamış olsam da hissettiklerini daha net anlamaya başladım. O başta bahsettiğim teyzelerin de rolü benim hayatımda hep çok büyük oldu. Hiçbirine teyze demedim bu arada. Sanki arkadaşımışçasına hayatımda olan insanlardı. Belki de fonksiyon olarak annem düştüğünde ya da o kendini kötü hissettiği ama benim görmediğim anlarda hayatımda çıkan ve beni toparlayan, bana destek olan, beni eğlendiren, güldüren, bana kendimi çok küçük yaştan itibaren çok kadın hissettiren bir yerde büyüdüm ben. Çocukluğumu

yaşamadım olarak söylemiyorum bunu. Ama cinsini, kimliğimi bilerek, bu ülke standartlarında neler yaşama ihtimalim olduğunu bilerek ama nasıl da kendi ayaklarım üzerinde durabileceğimi, nasıl güçlü olabileceğimi hep hep gördüğüm, hep şahit olduğum durumlar içerisinde büyüdüm. Kendimi de bu yüzden yaşım ilerledikçe daha da ayrıcalıklı hissediyorum. Kadının derken kimliğim o anlamda sadece bir vajinam ve göğüslerim ya da östrojen hormonumdan mütevellit değil. Daha gerçek anlamıyla bu ülke standartlarında kadın olmanın ne olduğunu bilerek büyümüş olduğum için hakikaten çok ayrıcalıklı ve çok farklı hissediyorum ben kendimi. Teşekkürler anneme yani. (Canan Jinda, 33)

“ ‘Annem Şu Anda Burada Olsaydı Ne Yapardı?’ Diye Düşünüyordum”

Rojda kendisini uzun bir müddet güçsüz bir kadın olarak gördüğünü söylemektedir. Bunun sebebi kendisi için politik bilgisi olmuştur. Ancak politik sebeplerle bir mülteci olarak başka bir ülkeye göç etmek zorunda kalmıştır. Bu süreçte annesi Cevriye’den öğrendikleri yoluyla güçlü bir kadın olduğunu düşünmüş ve aradığı direnme gücünü bulmuştur. Kampı evi gibi görmeye başladığında kampın çocukları gözünde Uçurtmayı Vurmasınlar filmindeki Barış, kadınlar ise İnci olmuştur.

Normalde ben hep kendimi güçsüz bir kadın olarak düşünürdüm. Neden böyle düşünürdüm? Çünkü dik durmayı siyasi bilgi bağlamında Marksizm’i yalayıp yutmak ya da Leninizm’i anadilin gibi bilmek olarak düşünürdüm. Ama şunu öğrendim buraya (göç ettiği ülkeden bahsediyor) gelince. Hayır, annemin bana vermiş olduğu o alt anekdotlar aslında beni feminist yaptı. Aslında beni güçlü bir kadın yaptı. Gözaltına alındığım zaman hep “Annem şu anda burada olsaydı ne yapardı?” diye düşünüyordum. Kızlarla gözaltındayken annemin o cezaevi anılarını anlatarak gülüyorduk. Cidden gülmenin devrimci bir eylem olduğunu annemin anılarıyla içselleştirdim. Örneğin buraya ilk geldiğim zaman 1 yıl bir mülteci kampında yaşadım. Çok zordu bir kadın olarak. Her gün bıçakla uyuyordum tecavüze uğramamak için. Çok kötü bir ortamda yaşadık. İnanılmaz derecede cidden. Oda arkadaşım hamileydi. Kadın rahat uyusun diye biz diğer iki kadın nöbet tutuyorduk. Bir gece o nöbet tutuyordu, bir gece ben nöbet tutuyordum ki kadının o hamilelik süreci sağlıklı bir biçimde geçsin. Bir dönem her şeyi geride bırakıp geri dönmek istedim. “Tamam, cezaevine gireceksem gireyim umrumda değil.”. Sonra annemle konuştum. “Anne sen cezaevindeyken nasıl alıştın?” dedim. Çünkü o dört duvar, kamp bir açık cezaevi senin için. Benim o dönem İngilizce’m yok, o ülkenin dili hiç yok. Önceden eyleme gidiyordum, bazen çok korkuyordum polis saldırdığı zaman. Ama annemden belli etmeme, o güçlü durma, o direnmeyi öğrendim. Ama kamp hiç bilmediğim bir alan. Hayalini kurmadığım bir durum. Annem “Evim olarak gördüm, orayı içselleştirdim. Oranın durumunu kabul ettim” dedi. Sonra durdum durdum. “Evet ya. Burası aslında benim evim. Burada ben bir süre yaşayacağım. Burayı benim kabullenmem gerekiyor.” Kabullenme sürecinden sonra kampta hiçbir sıkıntı yaşamadım ve çocuklarla ilgilenmeye başladım. Hep şunu derim ben; kamptaki bütün çocuklar birer Barış, bütün kadınlar da birer İnci aslında. Çünkü Türkiye’de kadın olmak ayrı bir zor. Kampta kadın olmak apayrı bir zor. Hangisi daha zor diye sorsan kampta kadın olmak daha zor derim. Çünkü anadilinde bir şey anlatamıyorsun. Bana dokunma diyemiyorsunuz. Bana bir obje gözüyle bakma diyemiyorsun. (Rojda, 29)

Rojda 12 Eylül’deki insan hakları ihlallerine dair bilgilere ulaştığında annesinin bu şiddeti yaşamış olma ihtimali onu etkilemiştir. Darbenin hayatındaki bireysel etkilerinden biri kendi

yaşadıklarını sosyalistlerin darbe esnasında yaşadıklarıyla kıyaslayıp kendisini suçlu hissetmesi olmuştur.

Ailem içerisinde hiçbir zaman olumsuz bir durum hissetmedim. Hep taraf olduklarını anlattılar bana ama benim psikolojik anlamda hani bir belgesel izlediğim zaman ya da bir durum karşısında bunu annem de yaşadığını diyorum. O tecavüzü belki annem yaşadı. Bazen kendimi suçlu hissediyordum. Çünkü onların yapamadığı devrimi biz de yapamadık. Kendimi omuzlarımda bir yük varmış gibi hissediyordum ya da bazen eylemlerde polis saldırısından kaçtığım zaman kendimi suçlu hissediyordum. 12 Eylül'de annem ya da diğer kadınlar, erkekler böyle bir şey yaşarken ben bir polis copundan mı korkuyordum ya da kaçırıyordum diye kendimle çok savaştım. O yüzden kendime belki solcuym diyemiyordum. Bunun altında bu da yatıyor olabilir. Çünkü bir bedel ödemediğimi düşünmüyordum annem gibi. Mesela cinsel istismara uğradığımı annemle ilk paylaştığım zaman annem – o dönem yine kendimi çok suçluyordum- annem oturup bana cinsel istismarla ilgili – tecavüz değil tacize uğramıştım- sadece benim böyle bir şey yaşamadığımı, birçok kadının veya erkeğin bunları yaşayabildiğini, bundan dolayı benim suçum olmadığını vs. Oturup bana anlattı. Sonra dönüp : “Baban da yaşadı cezaevindeyken.” Dedi. Durdum : “Cezaevinde erkekleri de mi taciz ediyorlardı anne?”. Orada 12 Eylül'de kadınlara olduğu gibi erkeklere de birçok şey yapıldığını anladım. Ben hep kafamda sadece kadın bedeni üzerine diye düşünüyordum. (Rojda, 29)

Rojda kendi deneyiminde kendi politik duruşu ile sosyalistlerin yaşadıkları durumları kıyaslamaktadır. Bu sebepten kendisini sorumlu hissetmektedir. Bu hem bir suçluluk duygusu hem de sorumluluk alma isteği olarak ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte Rojda'nın belleğinde maruz bırakıldığı cinsel istismar ile darbe esnasında devrimcilerin maruz bırakıldığı cinsel şiddet arasında bir köprü oluşmuştur. Bu noktada cinsel şiddetin yalnızca kadınlara yönelik olmadığını anladığını söylemektedir.

“Çünkü O Yeni Bir Dünyanın İnsanı”

Yıldız kızı ile kurduğu ilişkide kızının sosyalistlerin yöntemlerini eleştirdiğinden bahsetmektedir. Yıldız da kızının bazı önerilerini partiye iletmış fakat onay alamamıştır.

ÖDP kurulduğu zaman biz kadınlar, çocuklardan ayrılmamak için çocuk odaları olsun istiyorduk. Ben bunu götürüyordum parti binalarına. Ama çocuk dehşetle hatırlıyor o günleri. Öyle mutlulukla falan hatırlamıyor. Çünkü izbe yerler. “Sadece mavi ve kırmızı kalemlerin olduğu bir odada resim yapın diyordunuz bana.” diyor. Fikir güzel de altyapı yok nihayetinde. Bir de “1 Dakika Karanlık” eyleminde sokağa çıkıp elinde tencere tava çalınıyordu ya. Aktif olarak her akşam biz de gidiyoruz. Ben de bunun elinden tutuyorum. Bir tane tava veriyorum, tava çalıyor falan ama sıkılıyor. Bunları travmalarım diye anlatıyor bu arada. Biraz daha büyüdüğünde özellikle lise dönemlerinde ÖDP'nin eylemlerine -tabi ÖDP var o zamanlar- davet ediyordum. Gel diyordum. “Çok arkaik buluyorum sizi.” diyor bana. Aslında anlıyorum. Bizim yöntemlerimiz o kadar alıştığımız ve hakikaten geride kalan bir şey ki ona arkaik geliyor. Çünkü o yeni bir dünyanın insanı. Yani aramızda jenerasyon farkı var. “Bu bildirileri niye basıyorsunuz. Sokakta çöp oluyor bunlar.” diyor. Kimse alıp artık bildiri okumuyor ki. Aslında doğru bir şey söylüyor. “Gazete ilanı verin tam sayfa.” diyor. Aslında ben de bunu gidip partide paylaşıyorum. Ama onay alamıyorum. Mesela doğal olarak o mitinglerde o bağırma falan bize çok normal gelen şey.

Bağırmlar diyor bizim sloganlarımıza. “Ben bunun bir mücadele yöntemi olduğuna inanmıyorum.” diyor. “Bunun bir etkisi yok, siz kendi kendinize yapıyorsunuz.” diyor. Beni ve arkadaşlarımı da eleştiriyordu ama onları çok seviyor. ÖDP’deki arkadaşlarımı da çok seviyor. Halen de çok sever. Halen görüştükleri vardır. ÖDP dağıldı, parçalandı, bölündü ama böyle bir ilişki içerisinde ilişkileri sürdürdükleri vardır. Onlarla bir arada olmaktan keyif alır. (Yıldız, 57)

“O Feminist Ve Kendi Yolunda Gidiyor”

Fatma kendisinin 12 Eylül sonrası politik eylemlerine kızı Sevgi’nin şahit olduğunu söylemektedir. Başta politikadan uzak dursa da Sevgi daha sonra yetiştiği politik ortamı benimsemiştir. Kızından da verdiği örnekle Fatma, gençlerin başka mücadeleleri ve başka araçları olduğunu ve bunun kendisine umut verdiğini belirtmektedir.

Ne kadar aktarabiliyoruz onu da bilmiyorum. Gençlere çok inanıyorum, güveniyorum. Kızıma da ben özel olarak şunu yap bunu yap dememiştım. Ama bizim o bütün politik yaşamımızda yaşadığımız hemen hemen her şeye çok küçükken şahit oldu. Gazhane Çevre Gönüllülüğü diye bir eylemimiz vardı. Bugün 25 yıl oldu. Büyükşehir orayı şimdi bir iklim müzesi haline getirmeye çalışıyor. Bizim o yıllarda aklımızda yeşil alan ve endüstri müzesi yapmak vardı. İklim meselesini bilmiyorduk o yıllarda. Ama çok uzun bir mücadeleydi. Böyle ev ev, kapı kapı dolaşıp mahalleyi örgütlemiştik. Mahallenin sahip çıktığı bir proje haline öyle gelmişti. Sevgi bütün bunları yaşadı. Hem benim yaşadığım bütün o parti süreçlerinde garibim benimle beraberdi. Ben ona şunu bunu yap demedim ama o bir şekilde bizim dünyamızı gördü. İlk başlarda belki kendisinin ikincilleştiği düşündü. Öyle bir duyguya kapılmış olabilir. Ama en son bana “İyi ki de böyle olmuş” dedi. Ekoloji hareketlerine ilgi duyuyor. Onu kendince çalışıyor, belli bir arkadaş çevresi var. O feminist ve kendi yolunda öyle gidiyor. Kendince oradan hayata müdahil olmak gibi bir durumu var siyaseten de. Bence iyi yani. Bütün gençlerin kendince mutlaka bugün bizim bilmediğimiz araçları, yöntemleri var. Onlar daha kolay geliştirebiliyorlar ve bana bu Boğaziçi çok şey öğretti. Boğaziçi Direnişi toplumda da bence bir sürü önyargıyı kırdı. (Fatma, 75)

“Benim De Böyle Bir Dünyaya İhtiyacım Olduğunu Fark Ettim”

Sevgi politikayla yakından ilgilenen bir ailede büyümesi sebebiyle çocukluğunda kendisinin ihmal edildiğini düşünmüştür. Çocukluğundan beri politik alanlara ve söylemlere aşina olsa da politika yapmak onun algısında olumsuz bir yere sahip olmuştur.

32 yaşında kendimi politik görebiliyorum. İlk başlarda ilköğretimdeyken bile özeniyorsunuz. Ama hiçbir şey bilmiyorsun. Sol sağ o kadar. Hiçbir şey bilmiyorken özeniyorsun buna. Ben saat gece 12’ye kadar annemle babamın gelmesini beklerdim. Ben gerçekten eylemlerde büyümüş, ana kucağında eylemlerde büyümüş bir insanım. Gidiyorum toplantılara. Yazı yazmayı bilmezdim, millet not alıyor diye ben de böyle kağıdı karalardım. Böyle saçma sapan işte. Uyuyorum koltuklarda; ÖDP’nin kuruluş tartışmalarını, isim tartışmalarını falan hatırlıyorum. Bu ister istemez bir mesafelenme yarattı bende. Çok uzun bir süre feminist hareket için de yarattı. (Sevgi, 32)

Ancak ilerleyen yaşlarda kendisi de derneklerde gönüllülük yapmaya başladığında politikaya bakış açısı değişmiştir.

Annem Mor Çatı'daydı uzunca bir süre. Gönüllülüğün dışında istihdam olarak da çalıştı. O dönemde ben hem feminist hareketten hem sol hareketten soğudum. Çünkü artık aklım erene kadar ailem benden çalınıyormuş gibi hissettim. Böyle bir karşılaştırma yapıyorsun; “ben onlar için bu kadar kıymetli değil miyim acaba?”. Sürekli bir tercih edilememe hali. Annem bilmem neye aday oluyor. Babam diyor ki : “Bu annen için çok önemli bir fırsat. Biraz geri dur.”. O bitiyor. Başka bir şey başlıyor. Annem diyor ki : “Bu toplantı çok önemli.”. Ben hep kendimi isyan ederken buldum. “Bu önemli toplantılar ne zaman bitecek?”. Dolayısıyla ilk başta çok uzunca bir süre inanılmaz tepkiliydim. Tabi yine doğruyu yanlış ayırt edebiliyorsun. Ama sonrasında feminist harekete kendim gitmeye başladım. Tezim için Mor Çatı'ya gitmeye başladım. Orada ilişkilendim. Aslında kafamda öcü yaptığım şeyin hiç öyle öcü olmadığını, benim de böyle bir dünyaya ihtiyacım olduğunu fark ettim. Onun için mücadele etmeye başladım. Karma örgütlenmelerde yer almam da yine nispeten geç bir tarihe geldi. Çok uzunca bir süre sadece kadın örgütlenmeleri, kadın eylemlilikleri içerisinde yer aldım. (Sevgi, 32)

Sevgi annesi Fatma'nın kuruluşunda yer aldığı partilerde de destek vermiştir. Birçok politik faaliyet içerisinde bulunmasına rağmen kendisine politik bir tanım koymamış, belirli bir hareket içerisinde yer aldığını kabullenememiştir. Bu süreci aştıktan sonra kendisini feminist ve sosyalist olarak tanımlamıştır.

Annelerin partileri kuruluyordu. Onların yanına gidiyordum, destek oluyordum, konuşmalar yapıyordum. Babam tarımla ilgili olduğundan babam nispeten partisizdi. Mesela HDP'ye oy veriyorum, seçim çalışmalarında yer alıyorum. Belediye meclis üyesi adaylığım oldu. Yapıyorum ama kendimi yine bir örgütlenme içerisinde tahayyül edemiyordum. Şu an bir kolektifte yer alıyorum. Eskiden dergiydi. Daha çok sözler üreten, yazı yazan bir kolektif. Onunla da bağlantılı radyoda bir şeyler yapıyorum. Öyle bir politika. Daha böyle ana akım bir politika değil de kendine dair söz üretmeye dair bir politika. 2012'den beri feministim diyorum kendime. 2013'ten beri çok net bir şekilde artık o çocukluk tribini de geçtim. Öncesinde aşmıştım ama Gezi'den sonra çok net solcu olduğumun adını koydum. Örgütlenme açısından bu kolektifte yer aldığımı da kabul etmedim. Mesela toplantılara gidiyorum, bir şey soruyorlar. “A ben oradan değilim.” diyorum. “Sevgi dalga mı geçiyorsun?” diyorlar. Bir bağlanma fobisi gibi düşünebiliriz. Ailemde gördükten sonra bir adını koyamamak hali. Kampa gidiyorum onlarla. Onlarla içiyorum, onlarla takılıyorum. Ama ben o kolektiften değilim. “Saçmalamasan mı? Her şeyi beraber yapıyoruz zaten” diyorlar. O aileden gelen kendimi bir örgüte bağlarsam o yaşadığım şeyi yeniden yaşayacakmışım gibi hissediyordum. Öyle bir korkuylardı aslında. Yoksa tabi ki her zaman solcuydum. Sadece bunun içini ne kadar dolduracağım ile ilgili kavramsal bir tartışma yaşıyordum içimde. Çok net feministim, solcuyum. Zaman zaman sosyalistim. Çünkü sosyalizmin içeriği çok yanlışlara, Stalinistliğe de kayabilir. Stalinist değilim mesela. Öyle söyleyebilirim. Kavramları siyaset içerisinde eğip büküldüğü için de bu beni rahatsız ediyor ama zaten bu bahsettiğim kolektifte olmak hoşuma gidiyor. Orada böyle bir sert bir kavrama ihtiyaç duyulmuyor hiçbir zaman. Bir liboş değil ama. (Sevgi, 32)

Gülben'e göre kendi mücadelesinin kızlarındaki etkisi ise farklı olmuştur. Kızları arasındaki büyük yaş farkı toplumsal meselelerle kurulan ilişkinin duygusal boyutunu da etkilemiştir. İlk kızı darbenin etkilerinin çok yoğun olduğu bir ortama doğduğundan daha gergin olmuştur.

Büyük kızım yaşanan süreçleri benimle birlikte yaşadığı ve birçok şeye şahit olduğu için daha politik. İki çocuğum arasında oldukça yaş farkı var. Çok uzun süre yaşamımı belli bir noktaya getirmeden ikinci bir çocuğu hiç düşünmedim. Maddi koşullarımın rahat olmasını, daha rahat büyütebilmeyi düşündüğüm için 14 yıl sonra ikinci çocuk sahibi oldum. İlk çocuğum bütün süreçleri bizle birlikte yaşadığı için daha politik ama daha gergin bir çocuk, hareketlere karşı daha duyarlı bir çocuk. İkinci çocuğum çok daha rahat büyüdü. O daha yumuşak. Tabi ki o da bir sosyal demokrat. O da bu ailenin içinde büyüdüğü için olaylara duyarlı ama büyük kızımın daha farklı olduğunu gözlemliyorum. (Gülben, 68)

Feride kızı Yasemin'in kendisini eleştirse de demokrat bir karakteri olduğunu ve bunda kendi payının da olduğunu düşünmektedir.

Kendi kızıma bakıyorum. Kafa yapımızın çok birbirine yakın olduğunu görüyorum. Bunda da kendi etkimin olduğunu görüyorum tabi ister istemez. Yasemin partilere hiç sıcak bakmıyor. Çünkü çok küçük yaştan itibaren benimle hep gezdi, toplantılara katıldı. Hatta nefret ediyor ve beni mazoşistlikle suçluyor. “Anne bıkmadın mı daha? Hala bu adamlarla uğraşıyorsun.” falan diye söyleniyor. Ama hayata bakışı her çeşit ayrımcılıktan azade. Irkçılıktan azade, cinsiyetçilikten azade, demokrat. Hakiki bir demokrat. Bütün bunların çok değerli olduğunu düşünüyorum. Ve genelde de bizim kuşağın çocuklarının aşağı yukarı pek çoğunun da böyle olduğunu görüyorum. Bu da büyük bir kazanım bence. (Feride, 64)

Yasemin ise kendisini feminist olarak tanımladığını söylemektedir. Kendisini sosyal demokrat olarak tanımlayabileceğini belirtmektedir.

Sosyal demokrat olarak tanımlıyorum kendimi. Ama eski kuşakların sosyal demokratlarına göre de büyük ihtimalle liberal olmakla suçlanan biriyim. Böyle suçlama gibi kullanılıyor. Liberal olmakla suçlanıyorum diyeyim. Liberal sosyal demokrat gibi olabilir başkalarının tanımına göre. Oy verdiğim partiler açısından da, takip ettiğim gündem açısından da, yaşadığım hayat tarzı açısından da böyle bir hayat. Ama yani bu kadar net, sekte, katı kurallarıyla komünistim demiyorum. Ama feministliğimi vurguluyorum en azından. Hani bir izm kullanacaksam eğer feminizmi öne çıkarıyorum ve bunu vurguluyorum hayatımda. (Yasemin, 41)

“Sonuç Odaklı Düşünmek Şeklinde Yaşıyorum”

Yasemin ideolojik olarak verdiği mücadelenin partiler yoluyla olmadığını mücadelesini sivil toplumda verdiğini söylemektedir. Bu seçiminde annesi Feride'nin parti çalışmalarından gözlemlediklerinin etkisini vurgulamaktadır. Bu gözlemler içerisinde sol içi ayrılıklar, anlaşmazlıklar vardır. Gözlemleri topluma ulaşabileceği ve yerelde sorunları çözebileceği bir yaklaşımla sivil topluma yönelmesinde etken olmuştur.

Böyle parti üyeliği gibi bir şeyim yok benim. Hiçbir zaman da olmadı. Hiçbir partiye üyelik gibi bir şey de yapmadım. İdeolojik olarak benim mücadele alanım her zaman sivil toplum örgütleri, dernekler oldu. Çünkü

annemlerin partilerinden gördüğüm şey çok büyük büyük laflarla hep siyasete ortak olmak istemeleri. Bu hiçbir zaman başarılamiyor. Zaten hani hep aşağı yukarı aynı insanlar oturuyorlar, konuşuyorlar, konuşuyorlar. Bir noktada anlaşılamayıp hep ayrılıyorlar, dağılıyorlar. Ya hiçbir zaman kitlesel olamıyorlar. Bu nedenle de bir akım var : “Think Global, Act Local”. Küresel düşün yerel davran. Küçük yerlerdeki küçük sorunları yani kendi çevremizdeki sorunları çözelim. Bunların hepsi aslında politikaya dair şeyler. Kendi çevremizdeki gücümüzün yettiği sorunlardan başlayalım, onları çözelim. Çevremdeki herkes, benim kuşağındaki herkes ya da benden daha genç olan herkes aktivist değil sonuçta. Ama küçük şeyleri başarınca insanlar daha bir aktivizme yönelebiliyorlar. Çünkü küçük bir başarı kazanılmış oluyor. Hem deneyim kazanılıyor hem alışkanlık kazanılıyor. Hem sonuç görülüyor. Dolayısıyla mesela çevreci olmak gibi konularda küresel düşünüp yerel davranmak, yerel konulara çözüm aramak ve onlarla uğraşmak. Daha böyle sonuç odaklı düşünmek şeklinde yaşıyorum (Yasemin, 41)

Yasemin için annesinin faaliyetlerinde tanıklık ettiği beyhude bir çaba verilmesidir. Bunun kitleselleşmesinin mümkün olmadığını düşünmektedir. 1980 öncesi sol mücadelede parti ayrılıkları yerine meclisteki görece yakın değerleri olan partiler üzerinden siyaset yapmanın mümkün olduğunu sorgulamıştır.

Annemlerin muhabbetleri çok güzel. Türkiye’yi ve dünyayı kurtarmak üstüne hayaller çok güzel. Ama bunun pratikte çok fazla bir karşılığı yok. Çok güzel bir şey evet, yeni bir parti kuruyorlar. Çok da katıldığım görüşleri var. Çok da doğru şeyler söylediklerini düşünüyorum ama bunu bir kitleye yayabilme güçleri yok. Yani Türkiye’de de yok, dünyada da böyle durumda. Amerika’da da 15 parti katılıyor seçime. Ama iki parti arasında geçiyor seçim gibi bir durum. Hatta bazen annemlere şunu söylüyorum: “Sürekli yeni parti kurmak yerine neydiyse sizin zamanınızda aklınıza yatan ya da az çok uygun olan mesela CHP gibi DSP gibi bir partiye girseydiniz hepiniz, bütün bu öteki partileri kuranlar. Hepsiniz böyle topluca oralara girseydiniz, oraları dönüştürerek oraların olanaklarıyla ve kitleye ulaşma becerisiyle beraber daha mı etkili olurdunuz acaba bir yöntem olarak?”. Hep sorarım bunu. Onlar da “Uf çekemeyiz, dayanılmaz, katlanılmaz.” diyorlar. Ama böyle bir yöntem belki daha başarılı olabilirdi. Tamamen istedikleri yönde bir partiye evrilmezdi belki CHP ya da DSP. Ama nispeten de olsa biraz da gelişmiş yön değiştirmiş, daha sağlamlaşmış bir partiler olabilirdi. (Yasemin, 41)

Yasemin 12 Eylül öncesi sol hareketi eleştirmektedir. Bu eleştiriler çoğunlukla sol hareketin baskıcı karakteri üzerinedir.

Yabancı sigara yasak mesela. Kurtuluş, TKP, TSİP fark etmez hangi örgüte bağlıysanız artık. Niye? Amerikan malı olduğu için bir protesto. Ama yani bu bir zevk meselesi bir yandan. Ne hakla benim hangi sigarayı içeceğimi bana dayatabilir? Sürekli insanların hareketlerini kontrol eden, boğucu, sıkıcı durumlar. Giydiği etek boyundan sosyal hayatına dair. Sadece ideolojik olarak da değil. İdeolojik olarak “Ben senden daha iyi biliyorum” dedi diye varsayalım. Bu da kabul edeceğim bir şey değil o ayrı da. O öyle görüyor diye varsayalım. İşte bu şeylerin hegemonyasında, onların dediğim dedik şekilde insanlara emirler vererek ve kullanarak askeri düzen gibi bir yapılaşma. O zaman ne farkın var devletten diyeceğim. Karşısında durduğun kurumdun ne farkın var senin? Nasıl özgürlükçü, geliştirici bir yapın var ki ben ikna olayım? Büyük ihtimalle o dönemde ben yaşıyor olsaydım bu yönde evrilir miydim? Tabi ana akım eğitimler, bir sürü çevrendeki insan falan etkiliyor tabi ki ama şu yaşadığım hayatla o dönemde olsam büyük ihtimalle ben yine bağımsız kalırdım. (Yasemin, 41)

Yasemin sol hareketteki ideolojik ve yaşam tarzına dair baskıları devletin hegemonyası ile ilişkilendirmektedir. Yasemin bu bakış açısını kuşak farkına bağlamaktadır.

Bizim kuşakla alakalı bu biraz da. Çünkü bu tecrübelerden gelen insanlar hala bu akımı sürdürmeye çalışıyorlar. Hala “Biz biliyoruz, biz bu darbeyi yaşadık. Böyle bir deneyimimiz var” gibi bir tavırları var. Çünkü çok uzunca bir süre -Kürtleri saymazsak tabi - böyle bir birebir fiziksel bir mücadele ortamı yoktu. Onların yaşadığı dönemde ciddi ciddi fiziksel bir mücadele de vardı. Gezi’ye kadar böyle bir mücadele görülmedi belki. Bunun verdiği hala bunun semeresini yemeye çalışmak gibi tavırları oluyor bu insanların hala değişik yerlerde. Ama dediğim gibi bunlar annemin partilerinde gördüğüm şeyler. Genel olarak sivil toplumda böyle bir şey yaşamıyoruz. Sivil toplumda genel olarak benim yaşlılarım ve benden daha genç insanlar olduğu için daha açık. Daha genel olarak okulda da öğretmenlerimizin söylediği bir model var: “Biz sizin yaşınızdayken saatimize bakamazdık, sağa sola dönemezdik derste.”. Ama öyle de öğrenilmiyordu zaten. Eğitim öğretim denilen şey öyle bir şey değildi. İlişki böyle bir şey değil. Öğrenci odaklı öğrenme diye bir şey var artık. Bu gelişmeyi sivil toplumla görüyorum aslında. Feminizm de kadın hareketi de sivil toplumla geldi. Gerçi Kürtlerin Türkiye’deki feminizme çok etkisi var. Kadın hareketi anlamında çok ciddi bir yansıması var. Bunun bir rahatlığı var. Eğitime dönersek küreselleşme var. Erasmuslarla yurtdışına eğitime gidiyorsun. Artık o eğitim, “saatine bakamazsın, öğretmenden sonra sınıfa giremezsin” türü bir eğitim değil. Bu değişti. Gençler özellikle - kendimi çok gençten saymıyorum o ayrı - özellikle bunun çok daha bilincinde. Bir insan yaşından ötürü hiyerarşide senden daha yüksek bir yerde değil. Üstelik de yaşından ötürü bilgiye ve tecrübeye sahip olup bunları aktarmayı beceremeyen de bir sürü insan var. Bu aktarma becerisi de çok önemli bir şey bir yandan. Bilgili olabilirsin, tecrübeli olabilirsin ama hiçbir koşulda onu aktarma isteğine ve becerisine de sahip değilsen ne yapabilirim senin bilgini. Bir de farklı bir dönem gerçekten. Teknoloji de çok farklılaştırıyor. Yine bizden daha eski kuşak teknoloji konusunda da çok anlamıyor. Anlaşmak istemiyor, öğrenmek istemiyor. Orada bir değişime direnç var. Bizde pek öyle değil. Biz ve bizden sonraki kuşakta değişim konusunda “Değişim güzeldir iyidir ya da deneyelim ne olacak ki? Bir deneyelim bakalım. Beğenmezsek yine döneriz.” gibi bir rahatlık var. Böyle bir kırılma oldu sanıyorum. Ama bu yani küresel bir kırılma oldu. Sadece Türkiye’de olmadı. (Yasemin, 41)

Yasemin siyasette değişen algının, bir bakıma önceki kuşaktan gelen aktarımın yanında bir yandan da dünyadaki yeni şartlarla ilgili olduğunu ifade etmektedir.

Yurtdışına seyahatin kolaylaşması bizim kuşakta ve bizden sonraki kuşaklarda -hala böyle yaşamayan bir sürü genç var tabi- bu geçişi, bu rahatlığı, bu işte hiyerarşinin kırılmasını çok etkiledi. Yeşil hareket çok etkiledi bence. Türkiye’de çok güçlü olmayabilir ama Avrupa’daki, Hindistan’daki yeşil hareket. Bu internet kolaylığı, o insanlarla bağlantıya geçebilmek, o insanların yaptıklarını görebilmek, izleyebilmek, bu dirsek temasları hiyerarşinin kırılması, bilginin yaygınlaşması ve siyasetin de esnemesi, liberalleşmesi aslında liberalleşmesinden çok demokratlaşmasını sağladı. Ama tabi maalesef ki annemler dediğim taktiği yapmadılar. Türkiye CHP ile AKP ve MHP arasında sıkıştı yani. Bunlar hala eski hiyerarşiyle devam eden, bilgi aktarımı yapmayan, hala çok katı kurallı, çok klasik ama asi söylemli partiler. (Yasemin, 41)

Yasemin sol örgütlerdeki baskıcı tavrı bir yandan kuşak farkı ve dönemsel farklılıklar olarak nitelendirirken bir yandan da yaş hiyerarşisinin partilerde devam ettiğini belirtmektedir. Bunun böyle olamayacağını ve yeni deneyimlere açık olmak gerektiğini vurgulamaktadır.

Gülben de kuşak farkına dikkat çekmektedir. Günümüz gençliği ile kendi dönemindeki gençliğin mücadele yöntemlerinin farklı olduğunu söylemektedir. Kendi döneminde bir araya gelmekten hep bahsedilse de örgütlerin bir araya gelemediğini ancak yeni kuşakta aksini gözlemlediğini belirtmektedir.

Bir kere gerçekten 12 Eylül’de çok yoğun bir baskı dönemi yaşadı Türkiye gençliği. Ben mesela 90’lardan sonra çok da gençlik hareketi içinde olmadım. Gördüğüm kadarıyla daha farklı bir örgütlenme ve politika yaptıklarına şahit oldum. Bizim yaptığımızdan farklı bir politika, daha farklı örgütlenme biçimleri var. Mesela bir Gezi Direnişi bizim dönemimizin direnişlerinden çok farklıydı. Daha kitleseldi. Her kesime daha açıktı. Biz sadece kendi örgütümüz, diğer örgütlerle diğer politik yaklaşımlarla ilişki kurmayı o kadar fazla beceremiyorduk. Hep birlikte bahsetmemize rağmen devamlı ayrılık noktalarını öne çıkarıyorduk. Halbuki ben Gezi’de daha çok birlikte olunabilecek noktaları her görüşten her kesimden insanın bir araya gelebildiğini gördüm. Bu dönemde de politikaya bakarken daha farklı bakıyorum. (Gülben, 68)

Kadınların belleklerine yer eden bir diğer konu da sol harekette cinsiyetçilik konusudur. Fatma solda cinsiyetçiliğin olduğunu ve darbe öncesi bunun adını koyamadığını belirtmektedir. Verdiği emeklerin karşılığını alamadığını ve kadınların yüksek mevkilere gelemediğini söylemektedir. Birlikte komün olarak yaşanan evlerde de ev işleri kadınların üzerine yüklenmiştir. Bununla birlikte gençliğin yeni siyaset yollarına umutlu bakmaktadır.

Bugün hala var. Ama o zaman adını koyamadım tabi. Yani 80 öncesi kadın erkek eşitliği sloganı zaten 68’in bir sloganıydı. O yüzden bağımsız karar alabilme, kadınların bağımsız karar alabilmesi, gücüne güvenmesi ve kadın erkek eşitliğini o dönemde ben tabi inanarak savunuyordum. Pratiğe gelince maalesef yoktu. Mesela Hacettepe Dev-Gençte kadın olarak yönetimde ben vardım, bir kişi daha ya var ya yoktu. Öyle hatırlıyorum. Sonraki yıllarda ise kendi bulunduğum sendikada her şeyi yapmamıza rağmen yönetimde değildim. Ama orada yönetimde olmam gerekmiyordu. Bütün büronun organizasyonunu, her şeyi ben yapıyordum. Ama akıllarına gelmiyordu kadınlar. Mesela şeyi hiç unutmam. “Yaz gızım yaz gızım” derler ya. Kafasına indiresim gelirdi. Ne demek? Daktiloyu atasım gelirdi. Komün şekilde kadın erkek arkadaşlarımızla birlikte yaşadığımız evlerde evin organizasyon işi, ev içi emeği önemli ölçüde yine biz kadınların üstündeydi. Bir keresinde hiç unutmuyorum. Çok sevdiğim bir sendikacı arkadaş var. Ta Ankara’dan beri beraber mücadele etmişiz, öyle birisi. Çok titiz biriydi. Gündüzden akşama kadar direnişte. Çok uzak bir yer. Akşam sabah orada kalıyor. Bir gün kot pantolonu ben fırçalamışım. Yer fırçasıyla fırçalamışım. Solmuş tabi kot pantolonu. Adam bunun için bana kızdı mesela. Buunu hayatımda hiç unutamam. Sen nasıl bana kızıyorsun? Ben mecbur muyum zaten yıkamaya falan. Buna çok üst perdeden itiraz edemiyorsun ama içine böyle şey gibi oturuyor. Böyle şeyler çok oldu. Bütün 80 öncesi kadın örgütlenmelerini, mahalle örgütlenmelerini hepsini biz yaptık. DKD (Devrimci Kadınlar Derneği) ile bütün amacımız mahallelerde kadınların örgütlenmesiydi. Hepsini biz yaptık. Evleri, mahalleleri biz örgütledik. Geliyor bir tane 2 günlük adam.

Senin tepene sorumlu atanıyor. Bu beni mesela çıldırtıyordu. Bu öyle böyle bir şey değil. Bu kadınları yok sayan, kesinlikle cinsiyetçiliğin ötesinde bir şey. Bütün hareketin yükünü kadınlar çekmesine rağmen. İHD'nin (İnsan Hakları Derneği) kuruluşu dahil bir sürü şey o kapılarda bekleyen kadınların emeği. O dahil bir sürü şey esas olarak kadınların gücüyle ve direnciyle oluşmuştur. Ama yönetime gelince hazır oturuyorlar koltuğa adamlar. Yani bu korkunç bir şey. ÖDP dahil kadınların görünür olması, kadınların özne olması, kadınların siyasete sözünü aktarması yönünde inanılmaz mücadele verdim. Bütün o kuruluştaki sanki tek amacımız gerçekten siyasetin kadınlaşması gibi yani kadınların sözünün yansması için mücadele ettim. Bütün derdim aslında büyük ölçüde bu. Şimdi diyorum ki: Buna ilaveten yeşil de olması gerekiyor. Kadınlar ve iklim krizi meseleleri önemli. Çünkü başlı başına yok edecek. Covid'den de beter bir şey. Yeşil ve kadın olmadan yeni bir güzel dünya, yeni bir başka dünya kurmak galiba çok mümkün değil. Burada umudum çoğulcu, çeşitli, demokratik katılımcı süreçlerle gençlerden yana çok umudum var. Özellikle Gezi'den sonra bu umudum yeniden yeşerdi. Herkes 12 Eylül'den sonra gençlere burun kıvırıyordu. Aslında gençler her dönemde kendince kendi yollarınca kendi bildiklerince bir şeyler yaptılar. Ama çok ama az. Ben mesela hem üniversitede olsun hem daha sonra hareketler içindeydim. O genç olarak yapılan şey; ilk ağzına geleni söylemek hiç kendi sansürüne uğramadan. Hesap yapmadan kitap yapmadan. Bildiğin inandığın bir şeyi doğrudan yapabilmek. Bu motto beni çok heyecanlandırıyor. Biz 70'li yıllarda 80 öncesi gerçekten yarın başka bir düzen kurulacak inancını taa hayatımızda yaşayarak hissediyorduk. Başka türlü bir yaşamın olabileceğine olan umudu bugün galiba yeniden tazelemek lazım. Bu kadar melanete rağmen bu mümkün diye düşünüyorum. (Fatma, 75)

“Kadın Özgürlüğü için Feminizme İhtiyacımız Var”

Tülay kendisini darbe öncesinde devrimci olarak tanımlarken sonrasında sosyalist feminist olarak tanımladığını söylemektedir. Bunu getiren sonradan edindiği feminist bilinci olmuştur. Ona göre sosyalizm tek başına kadın özgürlüğünü getirmeyecektir. Bununla birlikte feminizmin tek tip bir şekilde tartışıldığını düşünmektedir. Mülkiyet ilişkilerine dair tartışmanın geri planda kaldığını ifade etmektedir.

O zaman devrimciyiz diyorduk. Neden sosyalist feministim diye tanımlıyorum? Çünkü şu anda içinde yaşadığımız çağı kapitalizmin en yoğun olduğu çağ. Eşitsizliklerin çok olduğu, işsizliğin, sınıflar arasındaki farklılıkların alabildiğine yoğun olduğu bir çağ ve burada bir mücadeleye ihtiyaç var. Liberal ekonomilerde liberal taleplerle yapamıyoruz zaten. Onun için ben devrime inanıyorum. Kapitalizmin bir gün yok olacağına, insanlar arasındaki eşitliğe inanıyorum. Fakat sosyalist olarak sadece bu şekilde bir inanma kadın özgürlüğünü getirmiyor. Erkekler kadın aynı anda özgür olmuyor. Kadının özgürlüğü için feminizme ihtiyacımız var. Şöyle bir şey denilebilir; feminizm zaten kendi başına bir teori denilebilir. Bu da bir teoridir. Bir kuramdır feminizm de. Ama şu anda tartışılan feminizmin kuram olarak da yeteri kadar ülkemizde tartışıldığını düşünmüyorum. Tek tip bir feminizm varmış gibi davranılıyor ve bugün bu söylediğimiz emperyalizm kadın mücadelesinde de sınırları çiziyor, insanları belli bir yere mahkum ediyor. Hep aynı talepler var. Ama bunun dışındaki talepler yok. Bizi esas mahkum eden sisteme karşı bu sistemi yerinden sarsacak kampanyalarımız yok. Oklarımızı buraya yöneltmiyoruz. Cinsel olarak, kadın olarak özgürlüğümüzü istiyoruz. Kadın özgürlüğü bu ataerki dediğimiz sistemin yıkılmasına bağlı. Bu sistemin yok olmasına bağlı. Bu sistemin yok olması ailenin yok olmasına bağlı. Kastım birbirini sevmeyen iki insanı değişik nedenlerle bir arada bırakan bu kurumun yıkılması lazım. İnsanlar birbirlerini sevdikleri için bir

arada olmalılar. Çocuklarımız var diye bir arada olmamalılar. Şu kadar para alıyoruz, bir evimiz, bir arabamız olsun diye bir arada olmamalılar. İstedikleri zaman da bu birliktelikler kopabilmeli. Bunda da kimseye hesap vermek zorunda olmamalılar. Bu evliliklerdeki çocuklar da bu anne baba boşanmalarından ya da ayrılımlarından etkilenmemeli. Böyle özgür birliktelikleri savunuyoruz. Bu ancak cinsel özgürlüğün kabul edilmesiyle olur. Bugünkü kapitalizmin, mülkiyet ilişkilerinin yıkılması lazım ama biz mülkiyet ilişkilerinin yıkılmasını şu anda Türkiye’de tartışırken görmezden geliyoruz. (Tülay, 69)

“Kendi Politikamızı Oluşturamıyoruz”

Tülay bu duruma ise güncel koşullar üzerinden bakmaktadır. Feminist grupların birbirinden ayrı hareket etmesi durumundan ötürü güçlü bir hareket olamadığını söylemektedir. Güçlü bir politika oluşturabilmek için çeşitli grupların bir araya gelebilmesi gerektiğini düşünmektedir. Aynı zamanda iktidarın gündelik yaptıklarına karşı değil kısa ve uzun vadede planlar yaparak bunun üzerinden mücadeleyi ilerletmek gerektiğini söylemektedir.

Kendi politikamızı oluşturamıyoruz. Biz hep oluşturulan politikaların kuyruğuna takılıyoruz. Kadınların kurtuluş politikaları için nasıl bir politika çiziyoruz ? Bir sürü küçük küçük kadın grupları var. Bundan bir 5-10 yıl öncesinde 8 Mart öncesinde her şehirde kadın grupları bir araya gelirdi. Partilerin kadın grupları, sendikaların kadın grupları, bağımsız sivil toplum örgütlerinin grupları, dergiler vs. Tartışır ve bir 8 Mart programı çıkarırlardı. Son 3-4 yıldır böyle bir şey olmadı. Bölündü kadın hareketi. Mesela Kürt kadınlar Kemalist kadınlarla bir araya gelemiyor. Genç feminist kadınlar ve LGBTİ+lar Marksist kadınlarla bir araya geldiği zaman anlaşıyor. Böyle küçük küçük grupların kendi bildikleri yolda hizip hizip çalışmaları var. Tüm bu çalışmalar güçlü bir ses çıkarmıyor. Belki yanılıyorum. Güçlü gür bir ses çıkarmıyor. Kadın örgütlerinin bu dağınık olması da hükümete ya da çıkan kanunlara etki yapmıyor. İnternet üzerinden bir sürü kadın grubu var. Mesaj atıyorlar. Ama bugün Türkiye’de interneti kullanan kaç kadın var? Bizim bu yürüttüğümüz kampanyaları izleyen kaç kadın var? İddia ediyorum ki hiçbir örgütün halk arasında, mahallede, sokakta bir örgütlenmesi yok. Yani biz kişi örgütleriyiz. 10 tane kadın dernekteyse 10 kadın faaliyet götürüyor ama 100 tane üyesi var. Bir basın açıklaması yapıyor, 25 kadın geliyor. Hani senin tabanın? Örgütlülük senin düşüncelerini savunan insanlar doğurur. Eğer sen sadece birey olarak bunu söylüyorsan, arkanda senin düşüncelerini savunan insan yoksa örgütsüzsün demektir. Onun için de şu anki hükümet tabi kadın mücadelesini ciddiye almıyor. Mesela bir Aile ve Sosyal İşler Bakanlığı vardı. Kadın Bakanlığı’ydı. Kadınlar yıllarca meclise gittiler geldiler. Yani son yirmi yılımız bununla geçti. Sonra tek bir kararnameyle aileyi koruma olayına dönüştü. O zaman bu kadın emeği ne oldu? Aradaki örgütlerin, önder kadınların, bilgili kadınların mücadelesi hepsi çöpe gitmiş oldu. Onun için kendi politikamızı yapmamız lazım. Taleplerimiz, yakın taleplerimiz ve uzak taleplerimizin olması gerekiyor. (Tülay, 69)

Tülay, kadın mücadelesine dair kazanımlar olduğunu ancak bunların farklı kimliklerden kadınları kapsayacak şekilde bir belleğe dönüşmesi gerektiğini söylemektedir. Ona göre kadınlar hikayelerini yazmalıdır.

Kadın Eserleri Kütüphanesi’nin kurulması bir kazanım bizim için. Kadın belleğinin, kadın tarihinin bir yerde toplanması araştırmacılar için de bizden sonraki kuşaklar için de doğru bir adım. Ama diğer yerlerde bunu hayata

geçiremememiz bir kaybımız. Kadın müzelerimiz birkaç yerde kuruldu ama daha çok kılık kıyafet, ev işleri müzesine dönüştü. Kadın belleğini, bütün mücadeleleri içine kapsayacak ve farklı kadın mücadelelerinin izlerini sürebileceğimiz müzeler maalesef yok. Yapalım deniliyor fakat hayata geçmiyor. Çünkü burada ekonomik bir takım nedenler var. Bunların olması gerekir. En büyük eksiklerimizden biri kadınların yazmama olayı. Her kadın kendi tarihini yazdığı zaman kadın hareketine etki edecek demektir. Ama maalesef kadınlar kendi hayatlarını yazmıyorlar. Yazmadıkları zaman onlarla beraber bunlar yok oluyor. Ben belli bir çevrede büyüdüm. Belli işler yapıyorum ama benim hemen yan komşumun hayatı nasıl? Onlar neler yaşıyor? Köyde kadınlar var. Değişik mesleklerden kadınlar, başka diller konuşan kadınlar var. Boşanmış kadınlar var, tek başına neler yapıyor? O kadar çeşitli kadın var ki her kadın aslında farklı bir dünya. Fakat bunların yazıya geçen bir oluşumu, bir tarihi maalesef yok. Varsa da yeterli değil. Aynı şekilde siyasi mücadele veren kadınların da tarihi yok. (Tülay, 69)

“Bacı Nedir Ya?”

Rojda 12 Eylül öncesi sosyalist kuşağı ataerkil bulmaktadır. Bu noktada annesini de eleştirmektedir. Annesinin feminist duruşuyla kendisinin feminist duruşunu farklı bulmaktadır.

Ben 12 Eylül sürecindeki -darbe sürecinden bahsetmiyorum- devrimci hareketi çok ataerkil bir hareket olarak bulduğum için çok fazla eleştiriyorum. Özellikle bu bacı dediğimiz kavramdan dolayı eleştiriyorum. Ama devrimci mücadele açısından çok saygı duyduğum bir süreç. 12 Eylül devrimcilerinin özellikle kadın konusunda çok gerici bir durumları var ve kadınların kendi içlerinde erkekleşmeleri de ayrı bir sorunsalıdır. Öyle olunca belki bu yüzden de bir geri püskürme yaşadılar. Bilmiyorum ya da karşı taraf cidden çok güçlüydü. Sistem evet, çok güçlüydü ve hiç ummadıkları bir anda çok acı bir şekilde sırandılar. Annem şey diyor; “Hayatımızda yaptığımız en büyük hatalardan biri. Bacı nedir ya? O dönem kaç aşk bitti. Sevişmek ne güzel şeymiş!” diyor. Evet, dedim ya. “Siz bunları bilmiyorsunuz.”. Hala annemle bunun tartışmasını yapıyorum. Muhteşem bir kadın olabilir benim gözümde ama eleştirdiğim nokta hala bazı konularda çok ataerkil olabilmesi. Bunu değiştiremiyor. Mesela 8 Martlarda benim çok sevdiğim bir slogan vardır: “Sen onu benim klitorisime anlat.” Bunu annem görünce utanıyor, şöyle diyor: “Bu kadar da açık olmasak mı?”. Ben de diyorum ki; “Hayır, bu bizim bir organımız. Nasıl parmaktan bahsediyorsak klitorisimizden de bahsedebiliriz.”. Böyle bir çatışma yaşıyoruz annemle. Annemin hayatındaki feminizmle benim hayatımdaki feminizm arasında fark var. 11 yaşındayken annem bana Betty Mahmoody’nin Kızım Olmadan Asla kitabını okutmuştu. O kitabı ben 3 günde bitirmiştım ve o kitabı bitirdikten sonra kadın hareketi üzerine merak saldım. Ben hep çocukluğumdan beri 8 Mart’a giden bir insanım. Çocukluğum hep 8 Mart’a gidip morlarla dolaşmakla ya da slogan atmakla geçti. Böyle bir ailede büyüdüm. Hep bir eylemsellik oldu. (Rojda, 29)

Rojda ev ortamında annesi Cevriye’nin kadınlık rollerini alt üst edişini ve buna sol partilerden erkeklerin tepki gösterdiğine şahit olmuştur. Annesiyle kurduğu ilişkide cinsel özgürlük meselesi önemli bir mesele olmuştur.

Evin içindeki feminizm şöyleydi: Evde iş bölümü vardı. Babam yemek yapardı ve ütüyü yine babam yapardı. Annem genelde Türkiye Anadolu toplumuna göre evin erkeği, babam evin kadını gibi idi. Öyle bir durum vardı. Ben annemin hiçbir zaman babamdan bir yere giderken izin istediğini hatırlamıyorum. Bir kere o dönem bir parti anneme milletvekili adaylığını sunmuştu. Annem de “Tamam, düşünebilirim falan” dedi. 4-5 yaşındayım. Sonra

babama döndü. “Ben çıkıyorum hayatım” dedi. Diğer adam sordu: “Nereye gidiyor?”. Babam da döndü: “Bara arkadaşlarıyla içmeye.”. Öteki adam “O zaman biz size milletvekilliğini sunamayız, veremeyiz. Böyle bir şeyi kabul edemeyiz, bu bizim geleneklerimize, göreneklerimize aykırı.” Dedi. Annem de tamam deyip gitti. O zaman ben köşede durup izliyorum. Çok normal olan bir şey ama annemin arkadaşlarımdan biri buna tepki gösteriyor. Neden? Hani bu normaldi? Kadınlar da bara gidip içebilirdi? Ne bileyim ben ilk adet olduğum zaman ben bunu ilk abimle paylaştım. Abim bana regl (adet) partisi düzenledi ve çok güzel hediyeler yapmıştı. İyi para da çıkarttım oradan. Baya bir parti. Bunlar nasıl oluştu bilmiyorum ama daha sonra ben şöyle evrildim: “Cinsel özgürlüğümü kendim oluşturarak, istediğim adamla sevişebilirim, istediğim erkekle dolaşabilirim ya da istediğim kadınla öpüşebilirim ya da sevişebilirim.”. Bunların hiçbirine annem bir şey demedi. Çünkü ona ben hep şey dedim; “Hani benim bedenim benim kararımıdır? Sen bunu öğrettin. O zaman bir gün bir barda bir adamla sevişip hamile kalırsam o çocuğa bakacaksın”. O da “Tamam. Bununla ilgili hiçbir sıkıntımız yok.” Dedi. Bu konuşmayı ben 15- 16 yaşında yaptım. (Rojda, 29)

Devrim darbe öncesi sosyalist hareketi erkek egemen ve heteronormatif olarak değerlendirmektedir. Sistemde eleştirilen birçok şeyin solun içinde devam ettiğini belirtmektedir.

Elbette ki çok değerli adımlar atmasına rağmen yine çok erkek egemen, çok heteronormatif bir mücadele. Tabi o zamanlar Türkiye’de ekoloji hareketi, feminist hareket, kuir hareket, LGBTİ hareketi çok almış başını giden hareketler değil. Dünya çapında da aslında çok sonra ortaya çıktı. Ama o dönemi kadın erkek ilişkilerini sınırlandırıcı olması bakımından eleştirebilirim. Romantik ilişkileri sınırlandırıcı olması bakımından eleştirebilirim. Erkek egemen olması, erkeklerin söz sahibi olması ve daha çok yer almalarını eleştiriyorum. Aslında kendi deneyimimden yola çıkacak olursam şu anda da aslında öyle. Erkek sol hareketlerde -feminist hareketi dışında bırakarak söylüyorum- erkek egemenliğin çok olduğunu düşünüyorum. Hatta izin verilse kadın oranına da girmeye kalkacak bir durum var. Ne yazık ki öyle biraz. Bir de daha disiplinli bir şey var. Aslında o sistemdeki eleştirdiğimiz birçok şeyi de bir yandan sahiplenilen de bir alan oluyor. Ama fraksiyondan fraksiyona da değişikliği de oluyordur illaki. Mesela ne yaparlar? Eylemde dörderli sıra olarak yürürler mesela. Aslında sistemde sen neyi eleştirirsin? Militarizmi eleştirirsin. Ama sol hareket de kendi içinde saygı duruşu yapar ama. Militarizmden beslenir mesela. O saygı duruşu ya da işte dörder dörder sıra olmak nedir? Aslında militarizmden, askeri bir düzenden beslenen bir şeydir. (Devrim, 29)

Rojda için sol hareket bugün hala ataerki bir karakterdedir. Bunun belirtilerini çoğunlukla kadınların kendi bedenleri ile ilgili aldıkları kararlar noktasında yaşamıştır. Giyim kuşam ve kadınlığa dair seçimlerinde gösterilen yargılayıcı tepkiler olmuştur. Bunun sorumlusu olarak 12 Eylül öncesi sosyalist mücadele verenleri görmektedir.

Toplumda o solcular içerisindeki büyüklerden bizim kuşağa hala ataerki var. Maalesef solcularda bence bazı durumlarda daha fazla olabiliyor. Ben eyleme kırmızı rujla gidiyorum diye yemediğim laf kalmazdı üniversitede. Bazı solcu kadınlardan da kaşlarımı aldırman için laf yerdim. Kaşlarımı aldırman kötü bir şeymiş. Şort giymem ya da sütyen takmamam. Ben sütyen kullanmayı sevmiyorum. Kadın olmak böyle bir şey değilmiş. Kadın dediğin uzun saçlı olmuş. Ertesi gün gidip saçlarımı kestirdim gıcıklığına. Cidden gidip kısacık kestirmiştik saçlarımı.

Yani o bacı kültürünün değişik varyasyonları hala üniversitelerde ya da günlük hayatımızda maalesef devam ediyor. Bunun suçluları da 12 Eylüldekiler. Çünkü onlar çıkardı yani. Onların hatalarıydı. Onların hatalarının bedelini bugün biz kadınlar ödemeye devam ediyoruz. Bu yüzden hep annemle tartışırım.(Rojda, 29)

LGBTİ+lar 1980 öncesi dönemde sosyalist mücadele içerisinde yer almışlardır, Döneminde bugünkü bakış açısıyla olmasa da LGBTİ+lara yakınlık kuranlar da vardır. Cevriye de bunlardan biridir. Cevriye kendi döneminde fabrikadan birbirine aşık trans bir kadın ve trans bir erkek arkadaşlarını evlendirdiklerini anlatmaktadır. Aynı zamanda döneminde LGBTİ varoluşlara yönelik özentilik ya da olumsuz deneyimler gibi dönemin yanlış bilincini de ortaya koymaktadır.

Çok güzel bir düğün yaptık onlara. Bayrampaşa’da açık havada inanılmaz güzel bir düğün yaptık. Şeyi düşünsenize hani 77 senesi. Bu hiç öyle kötü bir şeymiş gibi düşünülmedi. Sadece birbirini seven iki insanın mutlulukları nasıl tamamlanır o düşünüldü. Bu bizim ailemizde böyleydi, babam da böyleydi. E çünkü babam Beyoğlu’nda büyümüş, Beyoğlu beyefendisi bir adamdı. Bize anlatırdı hani bunun anormal bir şey olmadığını, bazılarının doğuştan, bazılarının bilmem ne, bazılarının özentisi ya da yaşadığı herhangi bir şeyden kaynaklı olduğunu anlatırdı o dönemki bilinciyle. Benim bu dediklerim 65’ler 70’ler. Babamın anlattıkları. Bu yüzden bizim ailemizde şey yoktu yani bir ötekileştirme. Yani bu Kürtler için de geçerliydi. Biz Ermeni ve Çeçen karışımı bir aileyiz. Hiçbir zaman başka bir ulusu, başka bir dine ait olanı ya da bir türbanlıyı asla ve asla ötekileştirmedik. Herkes kendi inancıyla özgür, eşit şartlarda yaşayabilir. Bu dünya hepimizin. Babam derdi ki 99 bin alem var ve 99 bin bilmem kaç çeşit de canlı var. Bunlar bir arada kardeşçe yaşayabilirler, yaşamalılar. Böyle bir felsefeyle büyüyünce yadırgamadık. (Cevriye, 64)

“Çok Zor Kabul Ettirilen Şeyler Oldu”

Yasemin sosyalistler ile kadın ve LGBTİ+ hareketleri arasındaki ilişkilerde sosyalist kadınların verdikleri mücadelelerle kadın kotası gibi eşitlikçi uygulamaları ve LGBTİ+ları kabul ettirebildiklerini söylemektedir. Bununla birlikte dönemin imkanları dolayısıyla kuşak farkı ve imkan farkını da bu hiyerarşilerin yıkılması konusunda bir etken olarak görmektedir.

Solculuğun ruhundan gelen bir şey bir yandan. Tabi ki sol ezilenlerle yan yana olmak, zor durumda olan insanlarla yan yana olmak. Dolayısıyla Türkiye’de kadınların ne kadar ezildiğini gayet iyi biliyoruz. Bunda da Kürt kadınların çok büyük etkisi var. LGBTİler de yine inanılmaz derecede marjinalleştirilen, kuşatılan, dar alanlara kapatılan ve zor durumlardaki bir grup olduğu için tabi ki doğal olarak dirsek teması olan insanlar solcular olacaktı. Milliyetçiler olmayacaktı. Dolayısıyla mecburen oradaki dayanışmalar, oradaki ilişkiler iç içe geçti. Ama her yerde de böyle olmadı. Metropollerde böyle oldu. İstanbul’da böyle oldu, İzmir’de böyle oldu ama bilmiyorum Samsun’da ne kadar böyle oldu? Samsun’daki kendini solcu ve feminist atfeden kadın ne kadar LGBTİ+ bireyle ya da Afgan kadınlarla ilgileniyor? Feminizm anlayışı ne kadar büyük ölçekte bütün kadınları kapsıyor ya da kendini kadın hissedenleri kapsıyor bilmiyorum. Dolayısıyla orada hala çok ciddi bir çatışma var aslında. Kadınlarla solcular arasında da var. Solcular da özellikle LGBTİleri kolay kabul etmediler. Hiç kolay kabul etmediler. Orada tabi kadınların çok büyük rolü oldu. Çünkü ben şeyi hatırlıyorum. Annemlerin ÖDP zamanı

Beyoğlu ilçeye LGBTİ bir grup katılacaktı. Bileşen olarak oraya katılacaklardı. Kayıt yaptıracaklardı, resmi olarak üye olacaklardı. Bu da kutlandı, basın açıklaması yapıldı. Ben oradaki özellikle solcu şeflerin ne kadar uzak durduğunu ve bu konuyu kabul etmekte ne kadar zorlandıklarını hatırlıyorum. Bir şey demediler ama o zamanki tepkileri hatırlıyorum. Çok zor kabul ettirilen şeyler oldu. Kadın kotası mesela. ÖDP’de kabul edildi. Kabul edilmesi çok zor oldu, kolay olmadı. Birtakım daha böyle sektör ve feminist olmayan şeflerin yönettiği erkek egemen gruplarda özellikle o grupların kadınlarıyla mücadele çok oldu zaten. Erkeklerden önce kadınlarıyla çok mücadele oldu. Bunları hatırlıyorum. Benim de feminist olmamı sağlayan şeylerden altyapılardan biridir bu. (Yasemin, 41)

“Sorunlar Sadece 80 Öncesinde Kalmadı”

Devrim bahsettiği sorunların sadece darbe öncesi sol harekette olmadığını bugün de var olduğunu söylemektedir.

Sorunlar sadece 80 öncesinde kalmadı. Ne yazık ki günümüzde de devam ediyor. Bu sürece alternatif bir süreç olması gerektiğini düşünüyorum. Yoksa sadece 80 öncesinde kalmış olsa biraz daha kolay olabilirdi işimiz. 80’deki daha kısıtlayıcı ve kendi içinde belli kişilerle devam eden mücadeleden ziyade daha kapsayıcı bir mücadele ve tek bir eşitsizlik üstünden değil tüm eşitsizliklere dair bir yaklaşım içerecek çözüm üretmek gerekiyor. (Devrim, 29)

Devrim sosyalist örgütlerdeki değişimde feminist hareketin güçlenmesiyle birlikte artan bilince ve partilerde verilen mücadelenin etkisi olduğunu düşünmektedir. Buna göre yükselen feminist hareketle birlikte sendikalarda ve partilerdeki kadınlar örgüt içinde kadın mücadelesini yükseltmiştir.

Türkiye’de kadın hareketinin ve toplumsal cinsiyet eşitliği hareketlerinin bu sol organlarda da feminist hareketin güçlenmesiyle beraber o mücadelenin tüm demokratik sol kurumlara da yansımaları oldu. Kadın hareketi güçlendi ve sendikadaki kadınlar da orada kadın hareketini güçlendirdi ve dillendirmeye başladı. Kadın hareketi güçlendi ve siyasi partilerde kadın kotası, fermuar sistemi istendi ve bunun için mücadele edildi. Bu partilerde sadece kadınların, kendini kadın olarak tanımlayanların kendi sorunlarına dair konuşması için bir alan istediler. Aslında orada kadın hareketinin güçlenmesi ve bireysel olarak da toplumsal olarak da kadın kimliğinin farkındalığının etkisi var. (Devrim, 29)

“Sadece Sınıf Üzerinden Bir Okuma Yapmak Yeterli Olmuyor”

Devrim kendisini özgürlükçü sol ideolojiyi benimseyen biri olarak tanımlamaktadır. Bunun sebebi yalnızca sınıf üzerinden siyaset yapmanın yeterli olmamasıdır. Solun yeni bir bakışa ve yeni yöntemlere ihtiyacı vardır.

Sadece sınıf üstünden bir okuma yapmak yeterli olmuyor. Sadece kapitalizmin bitmesiyle beraber işçi sınıfı dahil tüm kimlikler özgürleşmeyecek Aslında solun da kısır döngüsü olan ya da kalıplaşmış normları olan yerden farklı bir yerde durup bir mücadele vermesi gerektiğini düşünüyorum. Feminizmle kesişen, içinde kadın hareketi ya da LGBTİ mücadelesin, queer mücadeleyi bulunduran, toplumsal cinsiyet eşitliğini, ekoloji mücadelesini, hayvan

özgürlüğü mücadelesini, kimliklerin tanınma ve var olma mücadelesini, kimlik adaletini, iklim adaletini de barındıran bir yapıda olması gerektiğini düşünüyorum. Sadece bir tek sınıf sorununun olduğunu ve diğer sorunların sınıf sorunu çözüldükten sonra çözüleceğini düşünmüyorum. Cinsel özgürlüğü barındıran ve tüm toplumsal kesimleri içeren, tüm özgürlükleri kapsayan bir yerde durarak mücadele vermesi ve farklı yöntemler benimsemesi gerektiğini düşünüyorum. Eskiden gelen ezberlenmiş yöntemlerle değil 2000li jenerasyonların da yarattığı ya da Gezi’de de gördüğümüz farklı yöntemleri de üretebilecek bir yerde durarak bir mücadele etmek olarak düşünebiliriz. (Devrim, 29)

“Birilerinin Hayatının Değiştiğini Görmek İstiyorum”

Kadınların politik ideolojileri yanında politika yapma biçimleri de farklılaşmaktadır. Yasemin annesinin politik kimliği ve politik faaliyetleri ile kendi politik duruşu arasında bir kıyaslama yapmaktadır. Kendi duruşunda solun politik başarısızlığının da etkisi olduğunu belirtmektedir.

Bir sürü şeyine kızıyorum annemin. Beyhude çaba olmasına kızıyorum. Yoksa yapmasına kızmıyorum. Çok emek vererek uğraşıyorlar. Çok fedakarlıkla uğraşırlar. Hiç kolay değil. Haftada 2-3 gün, günde 4-5 saat toplantılarda kafa patlatarak, onu bunu arayarak, sürekli yazarak çizerek çok uğraşıyorlar. Neredeyse ful time işte gibi uğraşıyorlar ama sonuç ne oluyor? Kimi etkiliyor? Ne kadar kişiye ulaşabiliyorsun? Bu ne kadar insanı etkiliyor, ne kadar insanın hayatına dokunabiliyor gibi şeylerden sıkıldığım için kızıyorum. Yoksa mücadele anlamında da görüş anlamında da beni çok etkilediği doğrudur. Yol açtığı da doğrudur, yol kapadığı da doğrudur. Kapama derken ben çok partilere bulaşmadım. “Ben bunlarla uğraşmayacağım. Ben daha sivil toplumcu olacağım.”. O çizgiyi netleştirdi benim için. Onların çabaları da az buz çabalar değil. Çok da yorucu şeyler. Ben daha sonuç odaklı yaklaşıyorum. Birilerinin hayatının değiştiğini görmek istiyorum. Bir kadın dayanışma derneğinde gönüllü olarak çalışıyorum. Orada birtakım kadınların hayatında bir nebze de olsa bir rahatlama sağlıyorum. Bu benim için çok büyük bir şey. 3-4 kadın da olsa hayat koşullarına dair bir iyileştirme yapabilmem, onlara destek verebilmem, onlarla dayanışabilmek bana kendimi iyi hissettiriyor. Onların da hayatına bir katkı sunuyor sonuçta. Türkiye’de bu koşullarda yaşayan ve bundan daha kötü koşullarda bir sürü ulaşamadığım kadın da var tabi ki. Bu yeterli gibi bir duyguya sahip değilim. Ama 3 kadın da olsa 3 kadının hayatına dokunmuş olmak beni mutlu ediyor. Annemlerin yaptığı çalışmalarda böyle bir şey göremiyorum. Beni zorlayan kısmı o oluyor. Beni ayırıştırın kısmı o oluyor. (Yasemin, 41)

Yasemin politik bir duruş olarak dayanışmanın öneminden bahsetmektedir. Kendisinin ayrıcalıkları olduğu noktada başkalarına bu ayrıcalıkları sunmak gerektiğini düşünmektedir. Ona göre ayrıcalığa sahip olmanın bir sorumluluk yaratması gerekmektedir.

Mesela kardeş aile kampanyasına katıldık. Bir yıl diye başlamıştık. Kaçınıcı yıl oldu. Çok ufak katkılar bunlar. Kimseyi ihya eden katkılar değil. Çok ufak katkılar ama insanların hayatında bir dokunuş yine de. Bir de insanlar arasında hala bunlarla ilgilenen, bunları önemseyen insanlar var güveni. O ortaklaşma, o iyiliğe inanma. Çok daha fazla dayanışmaya ihtiyaç duyduğumuz günlerde yaşıyoruz. Nispeten şanslı bir insanım. Yatları katları olan, zengin bir insan değilim ama eğitilmiş bir ailenin çocuğuyum. Eğitime önem veren bir ailem vardı. Her zaman eğitime ve yapmak istediğim şeylere bir şekilde para denkleştirildi. Her türlü olanak sunulmaya çalışıldı. Bu avantajlarım oldu hayatta. Dolayısıyla bunların da sonuçları bana olumlu olarak döndü. Şimdi bunları

paylaşabiliyorsam, bir nebze de paylaşabiliyorsam ne mutlu bana. Çünkü ayrıcalığa sahip olmanın ve bunu biliyor olmanın da bir sorumluluğu var. Feminizm o yüzden önemli. Kadın dayanışması o yüzden önemli. Sesini çıkarmayanların sesi olmak bir yandan bir yerlerde. Bir yandan da temas kurup o insanlarla mümkün olduğunca dayanışmaya girip destek olmak. Bunları çok önemsiyorum ben. Zaten göçmenlerle çalışıyorum on yıldır sivil toplum örgütlerinde. Çocuk, kadın, genç fark etmeksizin göçmenlerle çalışıyorum. (Yıldız, 41)

Yasemin için partilerin eleştirilecek birçok yanı vardır. Büyük partiler çıkarları odaklı hareket ederken sol partiler ise geçmişin hatırasıyla yaşamaktadırlar.

Siyaset çok kirli bir şey bir yandan. Kirliden kastım popülizm çoğu zaman çoğu yerde kazanıyor olması. Çoğu yerde prim yapan bir şeye dönüştü. Çok samimi bulmuyorum insanları. Soldaki insanları da samimi bulmuyorum bu açıdan. Demokratlık açısından da çoğu zaman samimi bulmuyorum. Dolayısıyla da bu ilişkiler beni rahatsız ediyor, yoruyor. Oraya harcayacağım çabayı başka yere bir işe yaradığını düşünüyorum. Dolayısıyla siyaset bu noktaya geldi diye düşünüyorum. Şu an siyasi aktör olabilen büyük partilerde hep oradan bir kar elde edebilir miyim gibi durumlar var. Küçük partilerde de geçmişten getirdikleri deneyimlerin, başarıların, mücadelenin, o yıldızlı dönemlerin hatırasını yasatmaya çalışmak. Hala onun tatminini yaşatmaya çalışmak var bir sürü insanda. Annem öyle şef mef olmadığı için annem için geçerli bir durum değil bu. Ama insanlar hala o duyguya sarılmak istiyorlar. O popülariteye sarılmak istiyorlar. Bizim kuşaklarla karşılaşp da öyle bir popülariteye sahip olamayınca sinirleniyorlar. Öyle bir durum var. Dolayısıyla oradaki o ilişkileri de sevmiyorum. (Yasemin, 41)

“Bugün Daha Demokrat Oldum”

Gülben cezaevinden çıktıktan sonra politikayla kurduğu ilişki devam etmiştir. Feminist hareketin içinde yer almıştır.

Çok zor şartlar, çok zor. Ama şöyle söyleyeyim; sadece politik yaşamı, politikayı birlikte yürüttüğüm insanlarla kurduğum ilişki daha farklı ama politik yaşamımla birlikte dostluk kurduklarım o ilişki daha bir devam etti. Daha dün yine birbirimizi aradık. Yine birbirimize her şekilde destek olduk. Ama hiç kopmadım politik yaşamdan. Hemen tüm yasaklara rağmen yine 1 Mayıs'a katıldım. Yine Taksim'e çıkmaya çalıştım. Yine kadın hareketindeki eylemlere katıldım. Yine kendi arkadaşlarımızla, eski politik yaşamımızda beraber olduğumuz insanlarla bir araya geldik. Öz eleştiriler yapıldı. Ona göre tekrar yeni örgütlenmelerde bulunduk. Dediğim gibi feminist hareket içinde çalıştık. Hiçbir zaman politik yaşamdan kopmadım. Hala 8 Martlarda meydanlardayım. Elimden geldiği kadar ben hiç kopmuyorum açıkçası. (Gülben, 68)

Gülben, gerek cezaevi sürecinde gerek sonrasında yaşadıkları ve tanık olduklarıyla hayatının derinden etkilendiğini söylemektedir. Bu etkiye sebep olanlardan biri de Diyarbakır 5 Nolu Cezaevi'nde yaşadıklarının onun hayatına olan etkisidir.

Bir kere 12 Eylül'den sonra özgün olarak Diyarbakır Cezaevi'nde yaşamış olmam Kürt sorununa bakışımı çok değiştirdi. Türkiye Komünist Partisi'nin Kürt sorununa bakışından çok farklı düşüncelerim oldu ve partiyi o yönde eleştirdim. Diyarbakır Cezaevi'nde ben Kürtleri tanıdım açıkçası ve Kürt sorununun ne olduğunu orada daha iyi kavradım. Onun için bugün daha demokrat oldum. Daha özümstedim. Sadece sınıfsal bakmaktan çıktım. Ben 16 ay yattım. Eşim 4- 5 yıl filan kaldı. O o süreçte hep Diyarbakır'daydı. Yani Diyarbakır'a ben sonradan görüşü

olarak da gittim. Diyarbakır'ın kapısındaki o tutuklusu içeride olan ailelerin çektiğini de gördüm. O ailelerle birlikte onu da gördüm. Yaşadım hem içerisini hem dışarıyı. O bölgedeki tüm baskıya şahit oldum. Bütün hayatımın her şeyiyle etkiledi. Her türlü şeyiyle etkiledi. Çocuğumdan ayrı kaldım, ailemden ayrı kaldım. O yaşamışlıklar, orada görülenler... İşkence dediğiniz zaman onu yaşamak çok farklı bir şey. Hala hiç ummadığımız, hiç fark etmediğiniz anda bir anda bir tek olay sizi oraya götürebiliyor. Ben çıktım. Yaşamımı kurdum. Normal yaşantıma devam etmeye başladım. Dediğim gibi bambaşka. Ama yaşarken çok gülerек, eğlenerek her türlü işkenceyi görüyorsunuz. Arkasından halay çekiyorsunuz, gülüyorsunuz hiç o şey olmamış gibi. Yani yaşamak daha kolay. Anlatmak daha zor. Rastlamak, tekrar olaylara dönmek daha zor. (Gülben, 68)

“Hep Bunu Baştan Söyleme Gereği Duyuyordu”

Canan Jinda sosyalist bir ailenin çocuğu olmanın kendisini daha güçlü hissettirdiğini aktarmaktadır. Alevi Kürt kimliğinin getirdikleriyle birlikte kendisinin her alanda politikanın içine doğduğunu belirtmektedir. Kürt kimliği üzerinden birçok ayrımcı söylemle karşılaşmıştır. Ancak Kürt ve Alevi kimliği ile ailesinin sosyalist olması kendisinin gururla sahiplendiği bir durumdur.

Bunun içine doğmuş olmak benim o mücadelecı yönümü daha da yukarıya taşıyan bir hal almıştı. Mesela siyasi görüşüm, ismim, annem, babamla -baba tarafım Kürt- ilgili ben çok rahat konuşabiliyordum. Çok rahat fikir beyan edebiliyordum. Aksi bir görüş geldiğinde çok rahat cevap verebiliyordum. Mesela babamın olmayışıyla ilgili daha büyük stres yaşıyordum. Olduğu bir hal vardı da sonra olmadı gibi bir durum değil. Bana Kürtlük üzerinden bir şey sorulmasındansa babana ne oldu sorusu daha zor geliyordu. Aslında cevabı daha kolay. Benim sevgilim İzmir'de doğmuş, İzmir'de büyümüş. Doktor, mühendis anne babaya sahip. Eski asker dedeye sahip. Ben asla böyle bir profilin çocuğuyla olamam düşüncesindeydim. Biz ajansta tanıştık. O da şeye aç: Kürt diye bir şey İzmir'de yok, hiç konuşulmuyor. Kürt Kürt diyorlar sessizce. Böyle bağır çağır söylenemiyor. Ben de ajansta böyle göğsüm kabarık geziyorum “Benim baba tarafım Kürt Alevi. Annem sosyalist, annem babam cezaevinde yatmışlar.” falan diye. O da bu sohbetleri dinlemek istiyor, ne olduğunu öğrenmek istiyor. Bu arada ilişkimiz böyle konularda sohbet ederek başladı. Ailesiyle İstanbul'da tanıştım. Sonra bir sebepten İzmir'e gittik. Sevgilim meğerse önden annesini babasını tembihlemiş: “Sakın siyasi bir konu açmayın.”. Çünkü onların da görüşü aşırı net. Bir iki gün hiç konuşulmadı. İkinci günün sonunda İstanbul'a dönerken babası arabayı kullanıyor. “Bu AKP hükümeti mahvetti buraları. Her yer inşaat. Sattı savurdu ama bütün hükümetler böyle. CHP de gelse aynısını yapacak.” dedi. Sonra döndü dedi ki: “Buraları da hep Kürtlere sattılar.”. Arabada böyle derin bir sessizlik oldu. Annesi böyle bakıyor. Sevgilim bana “özür dilerim, özür dilerim” falan yapıyor. Biz indik arabadan. Ben hiç şaşırmadığımı söyledim. Çünkü zaten biliyordum nasıl bir görüşe sahip olduklarını. İki ay sonra yazın yazlıklarında beraberiz. Babası bana şöyle bir konuşma yaptı. “Türkiye bir mozaik, her kimlikten, her etnisiteden insan var. Böyle bir mozaik olması güzel.”. Şimdi tabi oradaki bakış açısı ben olduğum için ve beni gördüğü için. Bir de şöyle bir algı da olmuş mesela: Kürt eyvah çok kötü ama Aleviler iyiler. Kürt Alevi daha okey bir şey. Kim bilir neden yani? Gerçekten kim bilir neden? Tabi şimdi yıllar geçti. Daha iyi tanıyoruz birbirimizi. Ne olduğunu falan da biliyoruz. (Canan Jinda, 33)

Canan Jinda kendi ailesinde Alevi Kürt kimliğine dair ayrımcılıkların kanıksandığını ancak bunun kendisinde ters etki yaptığını söylemektedir. Kanıksanma hallerinden biri de “kız isteme” merasiminde yaşanmıştır.

Baba tarafımla anne tarafım bir araya geliyor. Böyle bir isteme organizasyonu oluyor. O da ayrı bir saçmalık. Annem neden kendini istetmiş diye de düşünüyorum. Konuşulmuş edilmiş. Zaten cezaevi sürecinden birbirlerini tanıyorlar. Dedem demiş ki : “Ama biz Kürd’üz, Alevi’yiz. Bu bir sorunsu baştan bilin.”. Annemlerin tarafı da “Yok canım hani niye böyle bir şey söylediniz?” Adam onu onca yıl o kadar büyük bir eziklik olarak taşımış ki kendi varlığını öyle tanımlıyor. Zaten gitme şansın olmuşsa Alevi köylerinin nasıl muamele gördüğünü, yol bile olmadığını görürsün. Sivas’a git. Bir sürü köyde yol var, TOKİ’ler var, her şey gelişmiş. Alevi köylerine girmeye çalışıyorsun, giremiyorsun. Yol çöp içinde. Adam o ezikliğiyle gelmiş bu ülkeye. Bunu bir eziklik olarak kabul etmiş, kendini ikinci sınıf insan statüsüne koymuş ve bunu söyleme gereği duyuyor. Dedem hep böyleydi, yıllar geçti değişmedi. Çok da sosyaldi, insanlarla tanışmayı da çok severdi. Hep ilişki iyiye gittiğinde, bu gerçek bir arkadaşlığa dönme evresinde döndüğünde “Yalnız biz Kürd’üz, Alevi’yiz. İstemiyorsan bizimle arkadaşlık kurmak...”. Hep bunu baştan söyleme gereği duyuyordu. Bende de mesela bundan ötürü ters tepiyordu. Aksine o yüzden ben böyle laps diye ilk tanışmada söyleyeyim. Onun o ezikliği gibi değil. Ben bunu “böyle çok okeyim, bunla senin sıkıntın varsa senin problemin” noktasına taşıyacak şekilde söylüyordum. (Canan Jinda, 33)

“Deneyime Dönüştü Bu Sefer”

Canan Jinda eğitim döneminde kendisinin olmasa da Ermeni arkadaşlarının baskı gördüklerini ve bunun onu etkilediğini söylemektedir. Annesi Yıldız’ın çocukluğunda sonradan göç edecek Ermeni, Rum, Süryani mahalleden arkadaşları varken Canan Jinda’nın da okulda Musevi ve Ermeni arkadaşları olmuştur. Ancak bu süreç Ermenilerin yoğun baskı altında olduğu bir süreçtir. Hrant Dink’in öldürüldüğü gün onun için bir dönüm noktası olmuştur. 12 Eylül hayatına gelmiştir.

İlkokul ve ortaokulda doğrudan bana yansıtılacak, benim cevap vermemi gerektirecek durumlar içerisinde çok fazla bulunmadım. Ama yaşım biraz daha büyüyüp liseye gittiğimde - ben Fransız okulunda okudum - çok fazla Musevi ve Ermeni arkadaşım vardı. Çok da beyaz Türk hocalarım vardı. Dolayısıyla ırkçılığa liseye geldiğimde ne yazık ki benden çok Ermeni arkadaşlarım maruz kaldı. Çünkü siyasi gündem olarak Hrant Dink’in de öldürülmesiyle o bakış açısının Kürtlerden çok Ermenilere çevrildiği bir döneme denk geldim ben. Ama orada da Ermeni olmama tabi ki gerek yok. Biz 90lardan 2000lere kadar daha yoğun bir şekilde Kürt meselesi vs. konuşurken sonrasında işte Hrant Dink’in ölümüyle oklar ve gündem hani Ermeni meselesine dönmüş oldu. Dolayısıyla ben doğrudan o ırkçılığa maruz kalmadım ya da kaldıysam da ben onu kendimce başka bir yere dönüştürdüm. Başka bir şey olarak tanımladım hayatımı. Ama dediğim gibi Ermeni olmama gerek yok, Kürt olmama gerek yok. Her zaman yaşam politikam annemden de “ezilenin yanında olacaksın” şeklinde geldiği için hep öyleydi. Dolayısıyla ben o arkadaşlarımı da savunur pozisyonda yer alıyordum her daim. Oralari da az çok bilen arkadaşlarımla o anlamda sohbetler etmeyi de çok seviyordum. Hrant Dink öldürüldüğü günü hiç unutmayacağım. Ben okuldaydım. Okuldan sonra okulda kalmayı seven bir gruptuk biz. Fransız hocalarımızla sohbet ediyorduk. Annem aradı. “Kötüyüm ben. Bir arkadaşımızı vurdular” dedi. O zaman Hrant Dink’in

kendisine ilişkin bir fikrim yok. Ben o günü annemlerden biri, annemlerin bir arkadaşını vurdular olarak aldım. Kötü yaşadım o günün devamını. Çünkü 12 Eylül 80 dönemindeki faili meçhuller, öldürülen insanlar, ölenler, ölenlerin ailelerini duyuyorduk. Ama bizim jenerasyon bunları sadece okuduk, duyduk, izledik. Yaşamadık. Sonra hayatımızda öyle bir dönem geldi ki gerçekten şahit olmaya başladık. Gerçek oldu. İnsanlar ölüyor. İnsanlardan öte yakınımıdaki benim bildiğim insanlar ölüyor ya da bombalanıyor yani. Tabi deneyime dönüştü bu sefer. (Canan Jinda, 33)

Canan Jinda etnik ayrımcılığa karşı tavır geliştirilmesi gerektiğini ve bunu da ezilenin yanında olmak şiarıyla annesinden aldığını söylemektedir Bununla birlikte Hrant Dink'in öldürüldüğü gün onun için 12 Eylül darbesine dair anlatılan şiddetin somutlaştığı bir gün olmuştur.

Darbe öncesi sosyalist mücadele veren kadınların hayatında politik öznelliklerine dair değişimler söz konusudur. Sosyalist hareketin feminist eleştirisi bu politik öznelliklere açılan kapılardan biridir. Bu eleştiriler kızları tarafından da paylaşılmaktadır. Kızların politik duruşlarında geçmişin eleştirisi olduğu kadar kendi yaşadıkları şartların etkisi de söz konusudur. Bu bağlamda yeni politik ideolojilerin ve hareketlerin var olduğu bir zeminden geçmişin belleğini tutmaktadırlar. Anne kız ilişkilerinde de geçmişin hesabı yapılmakta ve annelerinin bugüne dair politik duruşları çeşitli açılardan eleştirilmektedir. Annelerinin politik duruşları, deneyimleri ve belleklerinden süzülenler kızların öznelliklerinde çeşitli farklı akıbetler yaratmıştır.

Cevriye sosyalist mücadele vermekle beraber bu mücadeleye özel olarak kimseyi teşvik etmediğini ve bunun da doğru olmadığını söylemektedir. Bununla birlikte çocuklarını politik olmaktan alıkoymamış, aksine destek vermiştir. Kendi deneyiminde olduğu gibi çocuklarının da kendi deneyimleriyle doğruyu bulmaları gerektiğini düşünmektedir.

Birilerine örnek olması, birilerine yol göstermesinin çok doğru bir şey olduğunu düşünmüyorum. Herkes sonuçta yolunu kendisi buluyor. Ben kendime bakıyorum. Ben böyle yaşamaktan mutluyum, onurluyum ve bunun hiçbir zaman ahını vahını etmedim. Hep güzel anılarımı anlattım çocuklarıma. Bir de yalan söylemedim. Tabi ki kızımın böyle olması çok hoşuma gidiyor. Ama mesela arkadaşlar diyorlar ki : “İşte annenin eseri”. Hayır diyorum. Mesela birçok kadın arkadaş ya da benden yaşça küçükler idollerini olduğumu, örnek olduğumu söyledikleri zaman tabi ki hoşuma gidiyor. “Geçmişte neysen bugün de aynısın, keşke senin gibi olabilsek” demeleri tabi ki hoş. Ama bilerek yapılan ya da örnek olsun diye yapılan bir şey değil. Ben böyle yaşıyorum. Bir şey verilecekse, bir şey alınacaksa almak isteyen alır, vermek isteyen verir diye düşünüyorum. Özel olarak ben çocuklarıma devrimci olun demedim. Ama şunu da söyledim: “Önce insan olmayı öğrenin, önce insan olun, kimsenin hakkını yemeyin, yalan söylemeyin, sonra siz ne istiyorsanız onun üstüne koyun.”. Onlar devrimci olduğunda da bir sürü ailenin yaptığı gibi karşı çıkmadım. Önlerini de açtım. Destek olmam gerektiği zaman destek oldum. Bu sadece kızım gözüktüğüne alındığında ya da başka bir şey yaşandığında değil. Her eylemlerine gittim, destek verdim. Kapı önünde direndiler. Tencerelerle 20-30 kişilik yemekler yaptım, götürdüm. Hep yanlarında olmaya çalıştım ama ne teşvik ettim ne de

tersini yaptım. Onlar tercih edip yol yürüdükçe ben de onlarla beraber o yolu yürüdüm. Bence doğrusu da bu. Çünkü birilerini yönlendirdiğinizde birilerine bir şeyler öğretmeye çalıştığınızda bir süre sonra o gelip sizi geçecektir ya da değişecektir. Sizin söylediklerinizin kendisine zarar verdiğini düşünebilir, sizden nefret edebilir, sizinle ilişkisi bozulabilir. Niye yapayım ki? Ben buyum, böyle yaşıyorum. Ben mahallede de nereye gidersem gideyim sordukları zaman “Devrimci olmaya çalışan bir kadınıym.” derim bu kadar. Yaşamım ortadadır. Her şey ortadadır. Yalan olmayınca bunun meyvelerini de alıyorsunuz. Çocuklarım beni kırmadılar ve incitmediler. Tabi ki tartışmalarımız olmuştur ama beni hüzne boğacak en ufak bir davranış içerisinde olmadılar. Vermek istediğim de buydu zaten. İkisi de bana anne demez. İkisi de Cevriye der. Çok eleştiri aldım. “Annelik notun sıfır” dediler. Bir sürü şey yaşadım ama bunları duymamazlığa geldim. Çünkü ben doğru olanı el yordamıyla buldum. Kimse bana böyle davran demedi. Bütün yaşamımı ben gerçekten kendim dizayn ettim, kendim buldum. (Cevriye, 64)

“Bu İnsanların ‘Ben Devrimciyim’ Demesi Gerekmiyor”

Cevriye kuşak farkından bahsetmekte ve başka bir bakış açısına ihtiyaç duyduğunu söylemektedir. Ona göre kuşaklar arası farkın mücadeleye de yansımaya gerekmektedir. Genç kuşaklara güvenilmesi ve önlerinin açılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Şimdiki kuşak benim gibi düşünüp benim gibi yaşarsa ilerlememiş demektir. Tabi ki koşullar farklı, teknoloji bu kadar gelişmiş, iletişim ve bilişim farklı. Başka bir çağ olmuş. Benim gibi düşünmeyecek. Ayrıca ben bu toplumun gençlerinden umudumu asla kaybetmedim. Onları kabullensek, “Onlar bizden daha farklılar ve daha ilerideler.” deyip onları kendilerine bıraksak belki daha güzel şeyler çıkacak. Bir tek Gezi değil. Bir müzik grubu bile benim için bizim yapamadığımız bir şeyi yapıyor. Mesela Antikapitalist Müslümanları çok önemsiyorum. Ben onlar gibi düşünmüyordum. O zaman bana bir sürü şey katıyor. Bizim birazcık kenarda durup onların ne yaptığını anlamaya çalışıp onların öğretmen olmasına izin vermemiz gerekiyor. Ama biz o kadar egoistiz ki bizden başka öğretmen olamaz, diyoruz. Ama onlar öğretmen. Buna izin vermek zorundayız. Mesela bilmiyordum gökkuşağı renklerini. En azından gökkuşağı renklerini öğrendim. Neyi temsil ettiğini öğrendim. Küresel ısınma bilmiyordum. Benim bildiğim suni denge, politikleşmiş askeri savaş stratejisi, devrim şehirden mi köyden mi sağdan mı bayırdan mı olacak şeklindeydi. O dönemin koşulları oydu. Onu öğrendim ama bu dönem başka bir şey. Bu dönem diyor ki kooperatif. O zaman da biliyordum kooperatiflerin çok önemli olduğunu ya da tarımsal kalkınmanın, tarımsal örgütlenmenin bir toplumun geleceğini belirleyecek değerde olduğunu. Ama şimdiki gibi değildi. Şimdi onu fark ettim. Üretim kooperatifleri çok güzel, çok önemli. Buna saygı duyacağım. Bu insanların “Ben devrimciyim.” demesi gerekmiyor. Kapitalizme alternatif yapılan her şey benim için değerlidir. O tarlada çapa yapıyor. Ben de o çapa yaparken bir bardak su götürmeliyim ona. (Cevriye, 64)

Cevriye genç kuşağın mücadelesine saygı duyduğunu ve kendisini devrimci olarak tanımlamasa bile bugün kapitalizm karşısı her eylemi desteklediğini ve eski kuşakların yenilerden öğrenmesi gerektiğini söylemektedir.

Kadınların verdikleri mücadelenin tek aktarımı kendi kızları üzerinde değildir. Geçmişte ve bugün verdikleri çabaların bugünkü kuşaklar arasında da etkisi vardır. Feride verdikleri mücadelenin sonraki kuşaklara etkisi olduğunu söylemektedir. Bunun için Eşitlik İçin Kadın

Platformu çalışmalarını ve bu çalışmalarda kadınların bir araya gelebilmesini örnek göstermektedir.

Derler ya bir yerde bir kelebek kanat çırpır, başka tarafta duyulur. Mutlaka vardır. Olmaması mümkün değil. Kadın mücadelesine özellikle EŞİK (*Eşitlik İçin Kadın Platformu'nu kastediyor*) açısından bakarsak mesela EŞİK'te biz şu anda hayatta birbiriyle bir araya gelemeyecek kadın grupları, her partinin kadınları ve hemen hemen bütün kadın örgütleriyle bir arada çok ciddi işler yapıyoruz. Birbirimizden o kadar çok şey öğreniyoruz ki bu arada. Bu yüzden bunun gelecek kuşaklara değmemesi mümkün değil. Irkçılık, cinsiyetçilik. Cinsiyetçilik kadınlar içinde de var. Yalnız erkeklere özgü bir şey değil. Çünkü ataerkillik kadınları kuşattığı için kadınlar azade değil. Erkek egemenliğinden azade değiller. Onlarda da var. Bütün bunların birbirimizi değiştirip dönüştürürken gelecek kuşaklara kalmaması mümkün değil. Çünkü kendi ailelerimizle kendi çocuklarımız arasındaki ilişkiler nasıl fark ediyorsa her değişimin dönüşümün mutlaka bir etkisi olacak, bir izi olacak. (Feride, 64)

Yıldız için verdikleri mücadele bir hak ve özgürlük mücadelesidir. Bunun sonraki kuşaklara etkisinin olmaması mümkün değildir.

Truva'yı bilir misin? Truva 7 kattır. Bir kat yok edilir. Üstüne tekrar bir şehir kurulur. Yok edilir, yine kurulur. Bu hikaye de böyle. Biz nasıl taa 1920'lerden Türkiye Komünist Partisi'nden beslenerek 50'li yıllardaki TKP, arkasından TİP ve Dev-Genç ve sonra bir sürü örgüt şeklinde gittiysek ben bugünkü mücadelenin de oralardan beslendiğini düşünüyorum. Mümkün değil zaten. Çünkü bu bir hak mücadelesiydi. Bu bir özgürlük mücadelesiydi. Bu bir emek mücadelesiydi. Bu bir kurtuluş mücadelesiydi. Bu bir insan olma mücadelesiydi. Bu daha güzel bir yarını inşa edebilmek bir çaba göstermekti. Bunun mücadelesiydi. Yöntemler bugünden baktığında tartışılabilir. Bunu karikatürize edebiliyorum. Ama ettiğim şeyi de Küba'da yaptılar yani. Küba Türkiye aynı mı diyeceksin ama yapıyorlardı yani. El Salvador'da yaklaşmışlardı. Dünya böyle evrilmeye başlamıştı. Bir Rus devrimi olmuş, Çin olmuş, Kamboçya'da bilmem ne oluyor, Vietnam'da bilmem ne oluyor, Kore şu bu falan. Dünya bir şekilde bir hale gelmeye başladığında senin bundan etkilenmemen mümkün değil. Doğal olarak bir mücadele bir zincirleme tarihtir aslında. Aynı zincirler olmayabilir. Renkler farklı farklı olabilir ama zincirdir. Aynen Truva gibidir. Üstüne üstüne kurulur nihayetinde. Bu da böyle bir şey. (Yıldız, 57)

“Bize Umut Verebildiler”

Rojda 12 Eylül öncesi sosyalist mücadeleyi bir yenilgi olarak görmemektedir. Annesi Cevriye'nin kendisine umut aşıladığını söylemektedir.

Cidden o dönem insanlar canlarıyla kanlarıyla çok güzel bir şey için mücadele verdiler. Ama maalesef sistem bizden her zamanki gibi daha güçlü olduğu için... Yenilgi değil bastırılma da değil. Çünkü 12 Eylül'e ben yenilgi olarak da bakmıyorum. Yenilmedik biz. Çünkü hala umudumuz var bir yerde. Annem bana bu tür şeyleri aşıladı. Evet, onlar çok kötü şeyler yaşadılar ama hala bize umut verebildiler. Bize bayrağı devredebildiler ve biz onların yaptıklarını değiştirerek, dönüştürerek bugüne getirebiliriz. Gezi'yi yaşayabildik mesela. (Rojda, 29)

Rojda ailesinin verdiği sosyalist mücadeleyi ve 12 Eylül'ü kendi çocuklarına anlatmak istemektedir. Ailesinin anılarının ve ona öğrettiklerinin aktarılması onun için önemlidir.

12 Eylül'de ailemin bir taraf olduğunu biliyorum ve bir mağduriyet psikolojisine girmediler. Annemin o dönemde taraf olmasından, bu mücadeleyi yaşamasından ve bu mücadelenin dirençliğini bana vermesinden çok büyük gurur duyuyorum. İyi ki böyle bir annem var. İyi ki böyle bir ailede yetişmişim. Yaşadıkları acı için üzgünüm. Keşke yaşanmasaydı ama beni bugün güçlü kıldı. Bugün beni çok değişik bir politik bilince ve kadın bilincine getirdi. Annem için konuşuyorum. Çünkü bana en umutsuz anda bile hayata karşı gülmem gerektiğini annem bana öğretti ve bugün yaşadığım ilişkimde de o geçmişin birikimini yüreğimde hissederek yaşadım, yaşıyorum, yaşamaya da devam edeceğim. Çocuğuma da bunu böyle anlatacağım. Bunu kendi kızına da bir miras olarak vermek istiyorum. Ailesinin nereden geldiğini unutmaması gerekiyor. Dedesinin, anneannesinin ve diğer insanların nasıl bir işkence, nasıl bir olumsuzluktan geçtiklerini bilmeleri gerekiyor çocuklarımızın. Annemin o Adnan Adnan anısını ya da tereyağı anısını çocuklarıma anlatacağım. Bu bilinci onlara da vererek. Bu örgütlü yaşamın güzelliğini, kadın olmanın güzelliğini onlara öğretmek istiyorum. (Rojda, 29)

Tülay darbe belleğinin geleceğe aktarılması gerektiğini söylemektedir. Bunun için 12 Eylül'ün çokça yazıldığı iddiasına karşı çıkmaktadır. Ona göre 12 Eylül yeterince temsil edilmemiştir. Kadınların temsili ise daha azdır.

Şöyle bir şey denir ya : “12 Eylül çok yazıldı.”. Hayır, çok yazılmadı. 80 milyonluk bir nüfusta 12 Eylül darbesi gibi bir darbe yaşandı. Kaç kitap var, kaç kitap sayabiliyoruz? Benim saydığım 150'ye yakın bir kitap listem var. Kadınlar için bakarsan daha da az. Onun için eğer geleceğe bellek bırakacaksak yapmamız gereken, her şeyi belgelendirmek ve bunları yazılı metinler haline getirmek. Eğer yazılı metinler haline getirmezsek söz olarak hepsi uçup gidecek. Bu deneyimlerin ve çalışmaların bir bellekte toplanması gerekiyor. Toplumsal belleği oluşturması gerekiyor. (Tülay, 69)

12 Eylül'de mücadele veren kadınlar belleklerini kızlarına aktarmışlardır. Bu aktarım mücadele belleğinin aktarımı şeklindedir. Sosyalist kadınların sonraki kuşaklarla kurdukları ilişkide ise kendi deneyimlerini ortaya koyan, bunun yanında genç kuşakların deneyimini ve mücadelesini de önemseyen bir yaklaşım ortaya çıkmaktadır. Bu bellek ile deneyim ve mücadele gelecek kuşaklara aktarılmalıdır.

SONUÇ

12 Eylül 1980 askeri darbesi Türkiye tarihinde önemli bir yere sahip bir toplumsal siyasal olaydır. Bu darbe 70li yıllarda toplumun sosyal uyanışı ve politik taleplerinin arttığı bir dönemde yapılmıştır. Bu durum toplumun politikayla ilişkisini değiştiren önemli sonuçlar yaratmıştır.

12 Eylül 1980 darbesi öncesinde Türkiye’de 68 kuşağı ile başlayan güçlü bir sosyalist politikleşme söz konusu olmuştur. Bu kuşak dünyadaki diğer örnekleri gibi artan özgürlük taleplerinden etkilenmiş ve politik hareketlilik içerisinde yer almıştır. Sosyalist hareket bu dönemde güç kazanmıştır. Bunun yanında birtakım başka gelişmeler de sebep olarak sayılabilir. Bu sebeple arasında demografik değişimlerden bahsedilebilir. Türkiye’de 1960 ile 1970 dönemi arasında kent nüfusu 5 milyon artmış ve toplamda %39’a ulaşmıştır (Keyder, 2013: 100). Bu durum artan köyden kente göçün sonucu olarak meydana gelmiştir. Kırsaldan göç ile gelenler artık büyükşehirlerde emekçi oldukları gecekondu mahallelerini oluşturmuşlardır. 1960’larda başlayan sanayileşme ile toplumsal dönüşüm de ortaya çıkmıştır (2013: 100). Bu durumda 1961 Anayasası’nın da etkisi bulunmaktadır. Bu anayasa ile sendikalaşma hızlanmıştır. Artan sendikalaşma ile 1963 yılında 296 bin olan sendikalı kişi sayısı 1971’de 1.2 milyona yükselerek tüm ücretlilerin %30’u olmuştur (2013: 100). Bu durum yükselişe geçen sınıf mücadelesinin bir belirtisi sayılabilir.

Türkiye’de 68 kuşağının sınıf mücadelesi 12 Mart 1971 askeri darbesi ile karşılanmıştır. Bu darbe sosyalist hareketi ezmek niyetinde olsa da 70li yıllarda da sosyalist hareket devam etmiştir. Bu devamlılık içerisinde eylemler, grevler, mitingler, üniversitelerde canlı tartışma ortamları gelişirken bir yandan da sağ sol çatışması baş göstermiştir. Bu çatışma ile birçok kişi hayatını kaybetmiştir. Birçok ilde sıkıyönetim ilan edilmiştir. Sosyalistler için 1980 askeri darbesine giden süreç böylelikle şiddet atmosferinin etkisinde şekillenmiştir.

Kadınlar tüm bu süreçte kendi politik öznellikleri ile politikanın içinde yer almışlardır. Birçok sosyalist kadın bu dönemde gerek mahalle örgütlenmeleri gerek eğitimler olsun birçok faaliyet yürütmüştür. Partilerde, gençlik örgütlerinde, kadın örgütlerinde emek vermişlerdir. Kendilerini sosyalist olarak tanımlayan kadınlar için bu dönem kadın sorunu gündemi olsa da bu yalnızca işçi kadınlar ekseninde ele alınan bir konudur. Bu dönemde kadın örgütleri feminist olmadıklarını ortaya koyan söylemler üretmişler ve burjuva kadınları eleştirmişlerdir.

Feminizm kapitalizm ile ilişkilendirilmiştir. Bununla birlikte bu dernekler de eşit işe eşit ücret, kreş hakkı gibi çeşitli kampanyalar yürütmüşlerdir. 12 Eylül 1980 darbesi gerçekleştiğinde darbeden etkilenenler arasında birçok sosyalist kadın bulunmaktadır. Ancak kadınların çabalarının gerek askeri darbe öncesine gerekse darbe sürecine dair olan anlatılarda yer almadığı gözlenmektedir. Kadınların bu yokluğu elbette ki tesadüfi değildir. Kadın emeğinin görülmemesi ve kadınların özneler olarak yok sayılması ataerkinin temel özelliklerinden biridir.

12 Eylül 1980 darbesi toplumu etkileyen önemli bir tarihsel olaydır. Bu darbe ekonomik, toplumsal, siyasal yönleriyle bireyler ve toplum için bir yıkım olmuştur (Kepenek, 2010). Bu süreçte birçok kişi tutuklanmış, bu darbe adını en çok da işkence ve insanlık dışı muamele ile tarihe yazmıştır. Bunun yanında darbe ile birlikte hukuksal, ekonomik ve toplumsal birçok alanda değişimler gerçekleştirilmiştir. Onlardan biri darbe öncesinin 24 Ocak Kararları'dır. Darbe bu kararların uygulanabileceği, politik olmanın bir kaygı halini aldığı bir zemin yaratmıştır. Sosyalist hareket büyük bir zarara uğramıştır. Bu süreçten sonra milliyetçi ve sağ hareketler ülke siyasetinde güç kazanmıştır. Bununla birlikte feminist hareket, LGBTİ+ hareketi, çevre ve iklim hareketi gibi yeni politik hareketler ortaya çıkmış ve Kürt meselesi gibi Türkiye toplumunun çeşitli etnik ve dini kimliklerinin sorunlarına odaklanan hareketler de oluşmaya başlamıştır.

Tez bağlamında 12 Eylül 1980 darbesine ilişkin kadınların kuşaklar arası belleği ele alınmıştır. Toplumsal bellek grup kimlikleri ekseninde toplumla ilişkili olarak insanın üretimidir, sabit bir saklama yöntemi değildir (Halbwachs, 2016). Böylelikle toplumsal dinamiklerle değişen öznelerin yeni bellekleri ve yeni öznellikleri söz konusu olabilmektedir. Tez bağlamında yapılan sözlü tarih görüşmeleri neticesinde sosyalist mücadele vermiş kadınların darbe öncesi ve sonrası deneyimleri ile birlikte kendileri ve sonraki kuşakların değişen öznelliklerini anlamak için önemli bir veri sunmaktadır. Böylelikle değişim ve dönüşüm incelenebilmektedir.

Tez bağlamında görüşülen kadınlar 12 Eylül 1980 darbesi öncesinde sosyalist harekete katılmışlardır. Bu politik özneliği yaratan farklı etmenler siz konusu olmuştur. Kimisi için aileden gelen bir yatkınlık söz konusu iken Feride'nin örneğinde olduğu gibi sağ siyasetten gelenler içinse tanık oldukları sınıfsal çelişkiler ve zihniyet onları sosyalist mücadeleye iten sebeplerdir. Bununla birlikte Tülay ve Yıldız için aileden öğrenilen masallar gibi kültürel öğelerin de bunda etkili olduğu söylenebilir. Fatma ise çocukluğunda sınıfsal çelişkilerin farkında olduğunu ve annesi ile birlikte işte çalışıp eve gelir sağlamlasının görece bir özgürlük kazandırdığını söylemektedir. Feride üniversitedeki ortam ile birlikte sosyalist olmuştur. Ayşe babasının da solcu olduğunu, çocukluğunun okumakla geçtiğini belirtmektedir. Gülben de aynı

şekilde ailesinin solcu olduğunu ve kendisinin de bilinçli olarak sosyalist olduğunu söylemektedir.

Kadınlar darbe öncesi sosyalist örgütlerde yer alırken mahalle örgütlemesi, kadınlar için seminerler, sendika örgütlülüğü gibi pek çok alanda mücadele vermişlerdir. Ancak bu mücadeleleri verirken cinsiyetçi bir tavra maruz bırakıldıklarını da eklemektedirler. Sosyalist erkeklerin kadınlara yaklaşımındaki “bacı” tavrı geriye dönüp baktıklarında eleştirdiklerinden olmuştur. Aynı zamanda kadınların belleğinde sosyalist erkeklerle paylaştıkları evlerde cinsiyetçi iş bölümü yer almaktadır. Bu belleğe görüşülen kadınların kızlarında yani sonraki kuşak kadınlarda da rastlanmaktadır. Bu cinsiyetçi tavır sonraki kuşak kadınların da eleştirileri arasında yer almaktadır. Bunun yalnızca geçmişte kalmadığını söyleyen genç kuşak kadınlar olmuştur. Benzer şekilde kadınlar kendilerinin verdikleri emeklerle rağmen bu emekleri vermeyen erkeklerin şef olarak başlarında görevlendirilmelerinden bahsetmektedir.

12 Eylül 1980 darbesi kadınların belleğinde önemli bir yer tutmuştur. Kadınlar bir darbe beklentisi içinde olduklarını söylemektedirler. Ancak bu darbenin bu kadar yıkıcı olabileceği konusunda hemfikir olamamışlardır. Bazıları için ise büyük bir direniş beklentisi olmuş ancak yaşanan bu olmamıştır. Bu süreçte kadınlar gerek işlerinden çıkarak gerek saklanarak askeri cuntadan korunmaya çalışmışlardır. Ancak bir süre sonra tutuklanmışlardır. Görüşülen kadınların tutukluluk süresi farklı olmuştur.

Cezaevi deneyimi kadınlar için insan hakları ihlalleri yaşadıkları bir dönem olmuştur. Öznelliklerini bitirmeye çalışan bu işkencelere rağmen kadınlar direniş göstermişlerdir. Açlık grevleri bunlardan biridir. Bununla birlikte dışarıyla tüm bağlantının kesildiği bu süreci kadınlar bildiklerini birbirlerine öğreterek, birbirlerine bildikleri konularda dersler vererek geçirmişlerdir. Fatma’nın dediği gibi bu süreçte daha önce deneyimlemedikleri dikiş nakış gibi konularda verdikleri emeklerle kişiliklerini yıkmaya çalışan bir rejime karşı benliklerini korumaya çalışmışlardır. Yaşadıkları şiddete rağmen ise halay çekebildiklerini söylemektedirler. Bu da direnişe dairdir. Cezaevi sürecinde hastalıklarına rağmen tedavi olmadıklarını da ifade etmektedirler. Karıştır barıştır gibi çoğunlukla erkek koğuşlarında yaşatılanlardan bahsetmektedirler. Aynı zamanda cezaevinde tek siyasi kadın olan Tülay’ın anlattığına göre kendisinden sonra adli tutuklu bir kadının şartları zorlaştırılmıştır. Gülben’in örneğinde olduğu gibi Kürtlere yapılan işkencenin tanıklığı üzerine Kürt meselesini önemsemek gibi yeni bir politik bakış açısı da kazanılmıştır. Ayşe’nin söylediği üzere ise cinsel şiddet döneminde kadın hareketi güçlü olmadığından konuşulamamıştır.

Kadınların bu direnişi kızlarına da ilham olmuştur. Örneğin başka bir ülkeye siyasi mülteci olarak göç etmek zorunda kalan kızlardan biri mülteci kampında yaşadığı şiddete rağmen hayata tutunmaya çalışırken annesinden ilham aldığını söylemektedir. Bazı kadınlar için ise çocukları olduğu için cezaevi deneyimi daha zorlu geçmiştir. Görüşülen kadınlardan biri kendisi gibi sosyalist olan eski eşinin boşanma davasını kendisi açtığı için çocuklara bakmadığını söylemektedir.

Görüşülen kadınlar cezaevinden çıktıklarında askeri darbe rejimine karşı bir direnişin olacağını beklemişler ve bağlantı kurmaya çalışmışlardır. Ancak durum bekledikleri gibi olmamıştır. Metris Cezaevi örneğinde olduğu gibi cezaevinde bekleyen, cezaevindeki arkadaşlarıyla ve onların aileleriyle iletişim kurulmaya çalışılmıştır. Kurulan bu bağlardan İnsan Hakları Derneği gibi yeni dernekler kurulmuştur. Ancak bu siyasi bağları korumak için de kadınların ekonomik ihtiyaçları ortaya çıkmıştır. Çünkü cezaevinden çıkan kadınlar için iş bulmak eskisi kadar kolay değildir. Ayrıca Yıldız'ın örneğinde çocuk yaşta tutuklandığından eğitim hayatı da sekteye uğramıştır. Kadınların bu süreçte mecburi eve geri dönüşleri başlamıştır. Bu geri dönüş ekonomik bakımdan bağımlılık yarattığı gibi özgürlüklerine dair de sıkıntı yaşatmıştır. Bununla birlikte aileler siyasi bağların devam etmesini istememektedir. Kadınlar bu şartlarda kendi geçimlerini sağlamak için daha önce yapmadıkları pek çok işi yaparak geçimlerini kazanmaya çalışmışlardır. 90'lı yıllarda ise yavaşça toparlanmaya çalışan solun yeniden bir araya gelme çabalarında da yer almaya çalışmışlardır. Ancak bu kez kadınların politik özneliğinde feminizm eski yerinde değildir. Kadın hareketi sosyalist kadınların önemsedığı bir hareket olmuştur. Öyle ki kendisini feminist olarak tanımlayanlar vardır. Fatma'nın örneğinde olduğu gibi kadın mücadelesini sosyalist mücadeleye taşımaya çalışmıştır. Ayşe fabrikada işe girip sendikal örgütlenme çabası içine girmiştir. Örnekler bu şekilde çoğaltılabilir. Cezaevi sonrasını ise eski bağların kopması ve toplumda bazı kişiler tarafından dışlanma söz konusu olmuştur.

Darbeden sonra görüşülen kadınların politik tavırları yalnızca sosyalizm odaklı değildir. Demokrat olmak, feminizm, çevre hareketi, ırkçılığa karşı hareket, LGBTİ+ hareketi gibi birçok yeni politik mücadele kadınların politik özneliğine dahil olan politikalar olmuştur.

Kadınlar öznelliklerini kurarken dünyayla birçok farklı varoluş ile bağ kurarak iletişime geçerler. Berktaş kadınların yaşamlarını yazma girişimlerinin bir yandan özerklik ve bağımsızlık arzusu diğer yandan ise ikincil olma gerçeği arasındaki gerilimi yansıttığını söylemektedir (Berktaş, 2010: 172). Kadınların bir yandan hayattaki özneliği diğer yandan ise var olan ezilme koşulları bu durumu yaratmaktadır. Ancak kadınlar bu durumun içinde bir çözüm olarak "öteki"ni bulmaktadır. Berktaş, bu ötekinin diğer kadınlar, bir etnik kategori ya

da bir toplumsal sınıf olabileceğini söylemektedir (2010: 172). Kadınlar öznelliklerini kurarken dünyayla birçok farklı varoluş ile bağ kurarak iletişime geçerler. Tez bağlamında görüşülen kadınlar da belleklerinde yalnızca kendilerini değil dünyayla bağ kurdukları birçok ötekiyi taşımaktadır.

Sosyalist mücadele veren kadınların kızları ile tez kapsamında görüşülmüştür. Yeni kuşaktan kadınlar için 12 Eylül toplumda önemli etkiler yaratan bir olay olarak görülmektedir. Bu kadınlar 12 Eylül konusunu ve cezaevi deneyimini ailelerinin kendilerinden gizlemediklerini söylemektedir. Bununla birlikte işkence gibi detaylar verilmesi söz konusu olmamıştır. Yeni kuşaktan kadınlar annelerinin belleğini taşımaktadırlar. Bu bellek bir yandan gündelik hayatın içinde yaşananlar ve sohbetlerle bir yandan annelerinin devam eden politik hayatlarıyla da ilişkili olarak devralınmıştır. Ancak politika ile ilişkileri değişmiş durumdadır. Genç kuşaktan kadınların bazıları politik olarak aktif bir mücadele sürdürürken bazıları için ise durum böyle olmamıştır. Bunun sebebi çoğunlukla verilen mücadelenin başarıya ulaşamayacağı ve toplumda bir gerçekliğinin olmadığı ile ilgilidir. Canan Jinda'nın örneğinde bu mücadelenin yöntemleri yeterli ve doğru bulunmazken Yasemin'in örneğinde ise sosyalist hareket ideolojik birtakım tavırlarıyla eleştirilmekte ve büyük amaçlar söz konusu olsa da bireylerin hayatına dokunmanın kendisi için daha önemli olduğunu söylemektedir. Bu bağlamda çok büyük emeklerin boşa çıktığını düşünmektedir. Sevgi kendisini gerek sosyalizm gerekse de feminizm anlamında uzun bir süre tanımlayamadan politik faaliyet yürüttüğünü söylemektedir. Bunun sebebi olarak çocukken ailesinin politik mücadeleyi kendisine tercih ettiklerini düşünmesinin yattığını söylemektedir.

Devrim kendisini özgürlükçü sol olarak 12 Eylül öncesi sosyalist anlayıştan başka bir sol anlayış bağlamında tanımlamaktadır. Rojda ise kendisini feminist olarak tanımlarken sosyalist diyemediğini çünkü bunun için gerekli donanıma sahip olamadığını düşündüğünü söylemektedir.

Genç kuşaktan kadınların politik öznelğinde sola getirilen eleştiriler de söz konusudur. Kadınlar darbe öncesi sosyalistlerin bacı kültürünü ve mücadele şekillerini eleştirmektedir. Sosyalist erkeklerin cinsiyetçiliğini eleştirirken bugün de hala bunun devam ettiğini söylemektedirler. Rojda bunu verdiği mücadelede yaşamıştır. Kadınlar annelerinin verdiği mücadeleden ötürü kadın bilinci ile yetiştiklerini ifade etmektedirler. Kendilerini sosyalist olarak tanımlamayıp tanımlamamalarından bağımsız olarak toplumsal politik meseleleri önemsemektedirler. Feminist hareket bunun için önemli bir örnektir. Benzer şekilde çevre mücadelesi, LGBTİ+ mücadelesi, çeşitli etnik ve dini kimliklerin eşit yurttaşlık mücadelesi,

hayvan özgürlüğü gibi çeşitli mücadeleleri önemsemektedirler. Devrim özgürlükçü solu bu şekilde tanımlamaktadır.

Canan Jinda Kürt ve Alevi kimliği ile ilgili maruz bırakıldığı ayrımcılığın kendisini etkilediğini belirtmektedir. Onun hayatında etnik kimliklerin eşit yurttaşlık meselesi önemli bir faktör olmuştur. 90lı yıllarda Kürt kimliğine yönelik ayrımcılığın yükselişte olduğunu ancak bunun 2000li yıllarda Ermeni arkadaşlarının yaşadığına şahit olduğunu ifade etmiştir. Hrant Dink'in öldürülmesi ise onun nezdinde belleğinde yer eden 12 Eylül 1980'e dair bildiği şiddet ortamını bir zemine oturtan bir olay olmuştur.

Son olarak gerek 12 Eylül öncesi sosyalist mücadeleye veren kadınlar gerekse de onların kızları için askeri darbe topluma ve bireye çok şey kaybettirmiştir. Bireylerin talep eden öznel olmalarını engelleyen ve apolitik bir hale gelmelerine sebep olan bir darbe olarak anlaşılmaktadır. Bu darbe ile toplumun bütünlüğü parçalanmış, sosyalist hareket büyük bir yara almış ve toplumun adalet terazisi bozulmuştur. Kadınlar darbenin solu ezmek konusunda başarılı olduğunu ifade etmektedir. Ancak ilk kuşak kadınların eşitlik talep eden yeni politik hareketlerden umutlu olduklarını söylemek mümkündür. İkinci kuşak için ise bu durum böyle değildir. İkinci kuşağın bir devrim olacağına dair beklentisi yoktur. Bununla birlikte ilk kuşak da ikinci kuşak da yeni toplumsal hareketler ekseninde yeni politik öznellikler kazanmış, toplumun diğer kesimlerinin yaşadığı sorunlar üzerine düşünmeye devam etmişlerdir. Bu öznellikler gerek kendi yaşadıkları gerekse de mücadelelerine şahit oldukları çeşitli etnik kimlikler, dini kimlikler, LGBTİ+ ların eşit yurttaşlık mücadeleleri hakkında olduğu gibi hayvan özgürlüğü, ekoloji ve iklim krizi gibi doğaya ilişkin sorunlar hakkında da olmuştur.

Sonuç olarak 12 Eylül üzerinden 40 yılı aşkın süre geçse de Türkiye toplumunu derinden etkileyen bir toplumsal travmadır. Bu travmanın belleği çeşitli zeminlerde ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bellek birçok sanat eseri ile gelecek kuşaklara taşınmaya devam etmiştir. 1990li yılların sonu ve 2000li yılların başında feminist hareketin sözlü tarih yöntemine yönelmesiyle solun yakın tarihi için de bu yöntemle başvurulmaya başlandığı söylenebilir (Akgökçe, 2017:319). Kadın hareketi ve feminist tarihçilerin odağı ile sol ve solun içinde kadınlar da ilgi duyulan konular arasında oldu. Bu dönemde politika yapmış kişiler otobiyografik ve biyografik çalışmalar yaptılar. Şirin Cemgil'in devrimci eşi Sinan Cemgil'i anlattığı *Sinança* bu örneklerden biridir. Bu eser 68'li kadınların yazdığı ilk otobiyografiler içindedir (Akgökçe, 2017:320). Nadire Mater'in *Sokak Güzeldir 68'de Ne Oldu?*, Aysel Sağır'ın *Bizi Güneşe Çıkardılar*, Emir Ali Türkmen'in editörlüğünü yaptığı *Kaktüsler Susuz da Yaşar Kadınlar Mamak Cezaevi'ni Anlatıyor*, Kader Çeşmecioğlu'nun hazırladığı *Ateşe Uçan Pervaneler* ,

Eylem Delikanlı ve Özlem Delikanlı'nın derlediği *Keşke Bir Öpüp Koklasaydım Geride Kalan Aileler 12 Eylül'ü Anlatıyor*, Gülfer Akkaya'nın *Sanki Eşittik 1960-70'li Yıllarda Devrimci Mücadelenin Feminist Sorgusu*, Rahime Kesici Karakaş'ın *5 Nolu'da Kadın Olmak*, Tanıl Bora'nın derlediği *40 Yıl 12 Eylül*, Dipnot Yayınları'ndan çıkan *Yolu Kurtuluştan Geçen Kadınlar* adlı eserler bunlardan bazılarıdır. Sol Kültür Yayınları'ndan kolektif olarak çıkan *Unutamamak 12 Eylül Kadınları* kitabı vardır. Yine Eylem ve Özlem Delikanlı tarafından derlenen *Hiçbir Şey Aynı Olmayacak* kitabında darbe sebebiyle siyasi mülteci olan kişilerle sözlü tarih çalışması yapılarak 12 Eylül belleğine katkı sunulmuştur. Feride Çiçekoglu'nun *Uçurtmayı Vurmasınlar*, Adalet Ağaoğlu'nun *Hayır*, Kaan Arslanoğlu'nun *Devrimciler*, Oya Baydar'ın *Hiçbir Yere Dönüş* ve *Kayıp Söz*, Ayşegül Devecioğlu'nun *Kuş Diline Öykünen* ve *Ara Tonlar*, Latife Tekin'in *Gece Dersleri*, Süheyla Acar'ın *Yağmurun Yedi Yüzü*, Feyza Hepçilingirler'in *Kırmızı Karanfil Ne Renk Solar*, Burhan Sönmez'in *İstanbul İstanbul*, İnci Aral'ın *Kıran Resimleri*, Gönül Kıvılcım'ın *Babamın En Güzel Fotoğrafı*, Jale Sancak'ın *Fırtına Takvimi*, İnci Aral'ın *Kıran Resimleri* romanları darbeyi temsil eden romanlardandır.

Darbenin konu edildiği filmler de yapılmıştır. *Ses* (1986), *Bütün Kapılar Kapalıydı* (1986), *Sis* (1988), *Uçurtmayı Vurmasınlar* (1989), *Suyun Öte Yanı* (1991), *Uzlaşma* (1991), *Bekle Dedim Gölgeye* (1991), *Babam Askerde* (1995), *Eylül Fırtınası* (2000), *Vizontele Tuuba* (2004), *Eve Dönüş* (2006), *Beynelmilel* (2006), *Zincirbozan* (2007), *5 Nolu Cezaevi* (2010), *Dedemin İnsanları* (2011), *Bu Son Olsun* (2012), *14 Temmuz* (2017) bu filmlerden bazılarıdır. Mustafa Ünlü 'nün yönetmenliğini yaptığı Mehmet Ali Birand'ın sunduğu 1998 tarihli *12 Eylül* belgeseli bu bağlamda ilk akla gelen belgesellerdendir. Güliz Sağlam aynı isimli kitaptan yola çıktığı 2012 tarihli *Sanki Eşittik* belgeseli ile Ayben Altunç'un 2014 tarihli belgeseli *Eylül'ün Kadın Yüzleri* belgeselleri kadınların belleğini günümüze getiren kayıtlardandır. *Çemberimde Gül Oya* (2004), *Bu Kalp Seni Unutur mu* (2009) , *Öyle Bir Geçer Zaman ki* (2010) dizileri hikâyeleri darbe döneminde geçen dizilerdir. İnternet ve sosyal medyanın yaygınlaşması ile birlikte 12 Eylül 1980 darbesi ile ilgili ilk dijital müze olan ve darbenin belleğini tutan bellekmuzesi.org sitesi de yayın hayatına başlamıştır.

Son olarak, 12 Eylül 1980 darbesi yarattığı yıkıma rağmen toplumun belleğinde var olmaya devam etmektedir. Gerek dönemin aktörleri gerekse de yeni kuşaktan insanlar toplumu anlamak için bu darbeyi bilmeye ihtiyaç duyabilmektedir. Bunun için çalışmalar yapılmaya devam edilmektedir. Darbe belleklerde yok edilememiş, umut var olmaya devam etmiştir.

GÖRÜŞÜLEN KADINLAR

Yıldız, 57 yaşında, emekli. Canan Jinda, Yıldız'ın kızı 33 yaşında, reklamcı.

Gülben, 68 yaşında, emekli.

Fatma, 75 yaşında. Sevgi, Fatma'nın kızı 32 yaşında, işsiz, sivil toplumda gönüllü çalışmalar yapıyor.

Tülay, 69 yaşında, yazar.

Ayşe, 63 yaşında, emekli. Devrim, Ayşe'nin kızı 29 yaşında, sivil toplum çalışanı.

Cevriye, 64 yaşında. Rojda, Cevriye'nin kızı 29 yaşında, politik sebeplerle mülteci.

Feride, 64 yaşında, emekli. Yasemin, Feride'nin kızı 41 yaşında, sivil toplumda mültecilerle ilgili çalışıyor.

Beliz, 50 yaşında, yönetmen.

KAYNAKÇA

Akal, Emel:

Kızıl Feministler Bir Sözlü Tarih Çalışması, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011

Akgökçe, Necla:

“Şirin Cemgil: Sıkı Bir Kadın, İnanmış Bir Devrimci”,
Kadınlar Hep Vardı Türkiye Solundan Kadın Portreleri, der. Feryal Saygılıgil, Ankara, Dipnot Yayınları, 2017, s. 319-344

Akgün, Elif:

“Türkiye’de Sosyalist Feminizm: Sosyalist Feminist Kolektif Örneği”, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2020

Altınakar Semizer, Dilvin:

“Anlattıkları, Yaşattıkları, Hatırlattıkları”, **Kaktüsler Susuz da Yaşar Kadınlar Mamak Cezaevini Anlatıyor**, 3. bs., Ankara, Dipnot Yayınları, 2020, s. 111-138

Altıntaş, Nimet:

“Rıza”dan İtiraza: Alevi Kadınlar”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Feminizm**, Cilt 10, İstanbul, İletişim Yayınları, 2020, s. 261-272

Arvas, Tolga:

“Doğduğun Yer Gençliğindir”, **40 Yıl 12 Eylül**, der. Tanıl Bora , İstanbul, İletişim Yayınları, 2020, s. 209-227

Altunç, Ayben (yönetmen):

Eylül’ün Kadın Yüzleri (belgesel), (çevrimiçi), <https://vimeo.com/118240732>, Günebakan Film, 2014, ET. 7 Temmuz 2021

Aytaç (Torun), Şule N. :

“Somut 4. Sayfa Fikriyatı: Türkiye’de Yeni Feminizmin Doğuşu” , **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Feminizm**, Cilt 10 , İstanbul, İletişim Yayınları, 2020, s. 104- 110

Barutçu, Atilla :

“Türkiye’de Erkeklik İnşasının Bedensel ve Toplumsal Aşamaları” , (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013

Başer, Kumru:

“ ‘Alabildiğine Özne’ Bir Geçmiş Yolculuğu Denemesi”, **40 Yıl 12 Eylül**, der.Tanıl Bora, İstanbul, İletişim Yayınları, 2020, s. 167-187.

Baştürk, Efe:

“Bir Kavram İki Düşünce: Foucault’dan Agamben’e Biyopolitikanın Dönüşümü”, **Alternatif Politika**, Cilt 5, Sayı 3, 2013, s. 242-265

Bekar, Meral:

“Tükürük”, **Kaktüsler Susuz da Yaşar Kadınlar Mamak Cezaevini Anlatıyor**, 3. bs., Ankara, Dipnot Yayınları, 2020, s. 49-82

Belge, Murat:

“Bir ‘Rejim Biçimi’ Olarak Mediokrasi/Vasatîlik”, **40 Yıl 12 Eylül**, der. Tanıl Bora, İstanbul, İletişim Yayınları, 2020, s. 37-59

Berktaş, Fatmagül:

Tarihin Cinsiyeti, Metis Yayıncılık, 3. bs., İstanbul, 2010

Berktaş, Fatmagül:

“Türkiye Solu’nun Kadına Bakışı : Değişen Bir Şey Var Mı?”, **1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar**, der. Şirin Tekeli, 6. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s. 279-290

Bilal, Beyza, İlksen Gürsoy, İpek
Tabur, Nuray Sakarya:

“Transfeminizm Dile Gelince : “Her Şeyimiz Tamamdı
Sanki, Bir Bizdik Noksan!”, **Modern Türkiye’de Siyasi
Düşünce Feminizm**, Cilt 10, İstanbul, İletişim Yayınları,
2020, sy.198-215

Bilgin, Nuri:

Tarih ve Kolektif Bellek, İstanbul, Bağlam Yayıncılık,
2013

Bora, Tanıl:

Cereyanlar Türkiye’de Siyasi İdeolojiler, 5.bs., İstanbul,
İletişim Yayınları, 2017

Connerton, Paul :

Toplumlar Nasıl Anımsar, çev. Alâeddin Şenel, 3.bs.,
İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2019

Çakır, Serpil:

Erkek Kulübünde Siyaset, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2019

Çakır, Serpil:

“Feminizm: Ataerkil İktidarın Eleştirisi”, **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, der. Birsen Örs, 9.bs., İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016, s. 415-475.

Çetin, Fethiye :

“Kırk Yıldır Bu Model İşliyor”, **40 Yıl 12 Eylül**, der. Tanıl Bora, İstanbul, İletişim Yayınları, 2020, s. 145-166

Değer, Ayşenur, Rümeysa
Çamdereli:

“Konca Kuriş (1961-1998)”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Feminizm**, Cilt 10, İstanbul, İletişim Yayınları 2020, s. 224- 230

DİSK:

Demokratik Sınıf ve Kitle Sendikacılığının Temel İlkeleri, İstanbul, DİSK Yayınları, 1979

Doğan, Gökem:

“Türkiye’de Örgütlü Emek Hareketinin Tarihi Üzerine” ,
Toplumsal Hareketler Tarih, Teori ve Deneyim, der. Y. Doğan Çetinkaya, 4.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2018, s. 293- 344

Doğanay, Gülmelek:

“Hatıralarla Kurulan Bir Toplumsal Kimlik: 21 Mayıs 1864 Sürgünü ve Türkiyeli Çerkesler”, **Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 10/10, Summer 2015, s. 361-380

Erdem, Deniz:

“Uykumda Bile Birileri Yok Oluyor.”, **Keşke Bir Öpüp Koklasaydım Geride Kalan Aileler 12 Eylül’ü Anlatıyor**, der. Eylem Delikanlı ve Özlem Delikanlı, 2. bs., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2014, s. 83-103

Enloe, Cynthia:

“Feminizm, Milliyetçilik ve Militarizm”, **Vatana Millet, Kadınlar**, der. Ayşegül Altınay, 5.bs., İstanbul, İletişim Yayıncılık, 2013, s. 203-226

Ersoy, Deniz:

“ ‘Madımak Oteli Müze Olsun’ Talebi Çerçevesinde Bir Kimlik ve Bellek Siyaseti Olarak Alevilik”, **Neye Yarar Hatıralar? Bellek ve Siyaset Çalışmaları**, der. Pınar Melis Yelsalı Parmaksız, Ankara, Phoenix Yayınları, 2012, s. 221-247

Fırat, Derya, Öndercan Muti:

“Geçmişin İzleri”, (Çevrimiçi), academia.edu, t.y., ET 14 Ağustos 2022

Fırat, Derya, Öndercan Muti, Tuba Emiroğlu:

“Gezi Direnişi Vesilesiyle: Türkiye’de Politik Kuşaklar ve ‘19 Ocak Kuşağı’ ”, **Devrimci Bir Pusula: Gezi**, der. Derya Fırat ve Cihan Erdal, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2017, s. 147-171

Foucault, Michel:

Güvenlik, Toprak, Nüfus, Collige De France Dersleri (1977-1978), çev. Ferhat Taylan, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013

Güler, E. Zeynep :

“Sosyalizmi Hatırlamak: Moldova’dan Türkiye’ye Deneyimler, Karşılaştırmalar”, **Nasıl Hatırlıyoruz? Türkiye’de Bellek Çalışmaları**, der. Leyla Neyzi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 247-272

Gürşimşir, İrem:

“Metaforik Bir Kapan Olarak Bellek”, **Neye Yarar Hatıralar? Bellek ve Siyaset Çalışmaları**, der. Pınar Melis Yelsalı Parmaksız, Ankara, Phoenix Yayınları, 2012, s. 19-45

Halbwachs, Maurice:

Hafızanın Toplumsal Çerçevesi, çev. Büşra Uçar, Ankara, Heretik Yayınları, 2016

Halbwachs, Maurice :

Kolektif Hafıza, çev. Banu Barış, 2. b.s., Ankara, Heretik Yayınları, 2018

Işık, Ruken:

“Türkiye Kürt Kadın Hareketi Tarihi ve Feminist Hareketle İlişkiler: Dekolonyal Bir Feminizme Doğru “, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Feminizm**, Cilt 10, İstanbul İletişim Yayınları, 2020, s. 273- 292

Kaderli Yapıcı, Zehra:

“Kişisel Deneyim Anlatılarının Bağlamsal Çerçevesi: Deneyimlenen, Hatırlanan ve Anlatılan Hayat”, **Millî Folklor**, Yıl 24, Sayı 93, 2012, s. 207-219

Kadın Yazarlar Derneği:

Ve Hep Birlikte Koştuk Bir İKD Vardı, İzmir, 2. bs., KYD Kadın Yazarlar Derneği, 2014

Kaya Özçelik, Pınar:

“12 Eylül’ü Anlamak”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**,
Cilt 66, 2011, s. 73-93

Kaymak, Özgür:

“Kolektif Travmatik Bellek ve Toplumsal Cinsiyet: 1915 Tehciri”, (çevrimiçi), academia.edu, **6th International Conference on Gender Studies; “Gender, Conflict, War and Peace”**, Eastern Mediterranean University, Cyprus, 23-25 March 2017, ET 13 Ağustos 2022

Kepenek, Yakup:

“12 Eylül’ün Asıl “Kestiği”, **Mülkiye**, Cilt: XXXIV, Sayı 268, 2010, s. 75-90

Kerestecioğlu , Filiz:

“21. Yüzyıl Kadınların Yüzyılı Olacak...: Şirin Tekeli”,
Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Feminizm, Cilt 10,
İstanbul, İletişim Yayınları, 2020, s. 88-93

Keyder, Çağlar:

“Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikı”, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, der. İrvin C. Schink ve E. Ahmet Tonak, 6. bs, İstanbul, Belge Yayınları, 2013, s. 61-117

Kışanak, Gültan:

“Gerçekten 40 Yıl Oldu Mu? “, **40 Yıl 12 Eylül**, der. Tanıl Bora, İstanbul, İletişim Yayınları, 2020, s. 121-143

Korkmaz Dinç, Sevim:

Toplumsal Belleğimiz 12 Eylül Romanlarında Kadın, İzmir, İlya Yayınları, 2016

Laçiner, Ömer:

“12 Eylül Heyulası”, **40 Yıl 12 Eylül**, der. Tanıl Bora, İstanbul, İletişim Yayınları, 2020, s. 101-108

Marshall, Gordon:

Sosyoloji Sözlüğü, çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, 2.bs., Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 2005

Mitap, Alime:

“Alime Mitap”, **Ateşe Uçan Pervaneler Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor**, der. Kader Çeşmecioğlu, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2015, s. 13-26

Özdemir, Ayşe Gülay:

“Ayşe Gülay Özdemir”, **Ateşe Uçan Pervaneler Devrimci Yolcu Kadınlar Anlatıyor**, der. Kader Çeşmecioğlu, İstanbul, Kalkedon Yayınları, 2015, s. 155-183

Özdemir, Özlem:

“Geçmişe Mazi Diyebildik Mi? Bir Bellek Mekanı Olarak Sinema”, **Neye Yarar Hatıralar? Bellek ve Siyaset Çalışmaları**, der. Pınar Melis Yelsalı Parmaksız, Ankara, Phoenix Yayınları, 2012, s. 151-219

Özkazanç, Alev:

“Türkiye’de Kadın Hareketi ve Kesişimsellik Yaklaşımı
Kesişimsellik Tartışması”, **Duvarları Yıkarak, Köprüleri
Kurmak Yeni Küresel Feminizmin Yükselişi ve
İmkanları 3-4 Kasım 2017**, Ed: Nacide Berber, Çev: Ayten
Davutoğlu, Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye
Temsilciliği, İstanbul, 2018, s. 24-36

Öztürk, Sare:

“Çevre Mücadelelerine Kadınların Gözünden Bakmak:
“Ölmek İstemiyoruz!”, **Modern Türkiye’de Siyasi
Düşünce Feminizm**, Cilt 10, İstanbul, İletişim Yayınları,
2020, s. 405-410

Öztürkmen, Arzu:

“Sözlü Tarih: Yeni Bir Disiplinin Cazibesi”, **Toplum ve
Bilim Dergisi**, Sayı 91, Kış 2001/2002, s. 115-121

Saigol, Rubina:

“Militarizasyon, Ulus ve Toplumsal Cinsiyet: Şiddetli
Çatışma Alanları Olarak Kadın Bedenleri”, **Vatan, Millet,
Kadınlar**, der. Ayşegül Altınay, 5. bs., İstanbul, İletişim
Yayıncılık, 2013, s. 227- 259

Salman Yıkılmış, Meral:

“Sözlü Tarihin Radikal Potansiyeli”, **ViraVerita E-Dergi**,
Sayı 3, 2016/1, s. 28-40

Sancar, Mithat:

**Geçmişle Hesaplaşma Unutma Kültüründen Hatırlama
Kültürüne**, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2016

Sarıgöl, Pınar:

“Kesişimsellik Teorisi ve Farklılıkların Feminizmi”,
**International Journal of Human Studies/ Uluslararası
İnsan Çalışmaları Dergisi**, Cilt/Volume 3, Sayı 6, 2020, s.
331-352

Semizer, Avşin:

“Hep Bir Hüznü Okurum Gözlerinde.”, **Keşke Bir Öpüp
Koklasaydım Geride Kalan Aileler 12 Eylül’ü Anlatıyor**,
der. Eylem Delikanlı ve Özlem Delikanlı, 2. bs., İstanbul,
Ayrıntı Yayınları, 2014, s. 224-234

Sirman, Nükhet, Berna Ekal

“Feminist Kavramlar, Tartışmalar: Farklılıklarımızı Düşünmek”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Feminizm**, Cilt 10, İstanbul, İletifim Yayınları, 2020, s. 499- 505

Sünbüloğlu, Nurseli Y.:

“Giriş: Türkiye’de Militarizm, Milliyetçilik ve Erkek(lik)lere Dair Bir  er eve”, **Erkek Millet Asker Millet: Türkiye’de Militarizm, Milliyetçilik ve Erkek(lik)ler**, der. Nurseli Yeşim Sünbüloğlu, İstanbul, İletifim Yayınları, 2013, s.1-28

şafak, Can:

“12 Mart’tan 12 Eylül’e Türkiye’de Sendikalar”, **Toplum ve Bilim**, Sayı 127, 2013, s. 121-143

şefkatli Tuksal, Hidayet:

“Türkiye’de İslami Feminizm Tartışmaları”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Feminizm**, Cilt 10, İstanbul, İletifim Yayınları, 2020, s. 216-238

Talay Keşoğlu, Birsen:

“Yalnızlıktan Meşruiyete...1980 Sonrası Kadın Hareketi ve Kurumsallaşma”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Feminizm**, Cilt 10, İstanbul, İletişim Yayınları, 2020, s. 148-157

Taymaz, Merih Cemal:

“Yenilginin Zaman Dışı Tarihi”, **40 Yıl 12 Eylül**, der. Tanıl Bora, İstanbul, İletişim Yayınları, 2020, s. 109- 119

Timur, Taner:

“Osmanlı Mirası”, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, der. İrvın C. Schink ve E. Ahmet Tonak, 6. bs., İstanbul, Belge Yayınları, 2013, s. 21-59

Toker, Nilgün:

“O Gün Toplumun Başına Gerçekten Ne Geldi”, **40 Yıl 12 Eylül**, der. Tanıl Bora, İstanbul, İletişim Yayınları, 2020, s. 61-70

Traverso, Enzo:

Geçmişi Kullanma Kılavuzu Tarih, Bellek, Politika, çev.
Işık Ergüden, İstanbul, İletişim Yayınları, 2019

Türk Dil Kurumu:

“bellek”, (çevrimiçi), Güncel Türkçe Sözlük, sozluk.gov.tr,
ET 12 Ağustos 2022

Uslu, Ayşe:

“Hafıza ve Geçmişin Talebi Olarak Tarih Arasındaki
Ayrım”, **ViraVerita E-Dergi**, Sayı 3, 2016/1, s. 42-65

Yağcı Aksel, Sevgi C.:

“Aile Anılarımız, Bir Tane Aile Fotoğrafımız Yok Birlikte.
Bunu Yaşamamıza İzin Vermediler”, **Keşke Bir Öpüp
Koklasaydım Geride Kalan Aileler 12 Eylül’ü Anlatıyor**,
der. Eylem Delikanlı ve Özlem Delikanlı, 2. bs., İstanbul,
Ayrıntı Yayınları, 2014, s. 21-36

Yavuz, Yasemin:

“Kaplumbağalar da Okula Gider Mi Anne?”, **Keşke Bir Öpüp Koklasaydım Geride Kalan Aileler 12 Eylül’ü Anlatıyor**, der. Eylem Delikanlı ve Özlem Delikanlı, 2. bs., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2014, s. 215- 223

Yelsalı Parmaksız, Pınar M.:

Türkiye’nin Modernleşmesinde Kadınlar: 1839’dan Günümüze, Ankara, İmge Kitabevi, 2017

Yelsalı Parmaksız, Pınar M. :

“Kadın Anlatıları Ne Anlatır? Lider Eşlerinin Yaşam Tarihlerinde Öznellik ve Deneyim” , **Kadın Hayatlarını Yazmak: Oto/Biyografi, Yaşam Anlatıları, Mitler ve Tarih Yazımı Uluslararası Sempozyum Bildiri Kitabı 19– 20 Nisan 2014**, der. Birsen Talay Keşoğlu ve Leyla Şimşek-Rathke, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, 2016, İstanbul, s. 568-572

Yılmaz, İlkay:

“Hareket ve Kurumsallaşma Arasında Türkiye’de Kadın Mücadelesi : Eşitlik, Özgürlük, Farklılık”, **Toplumsal Hareketler Tarih, Teori ve Deneyim**, der. Y. Doğan Çetinkaya, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2018, s. 533-575